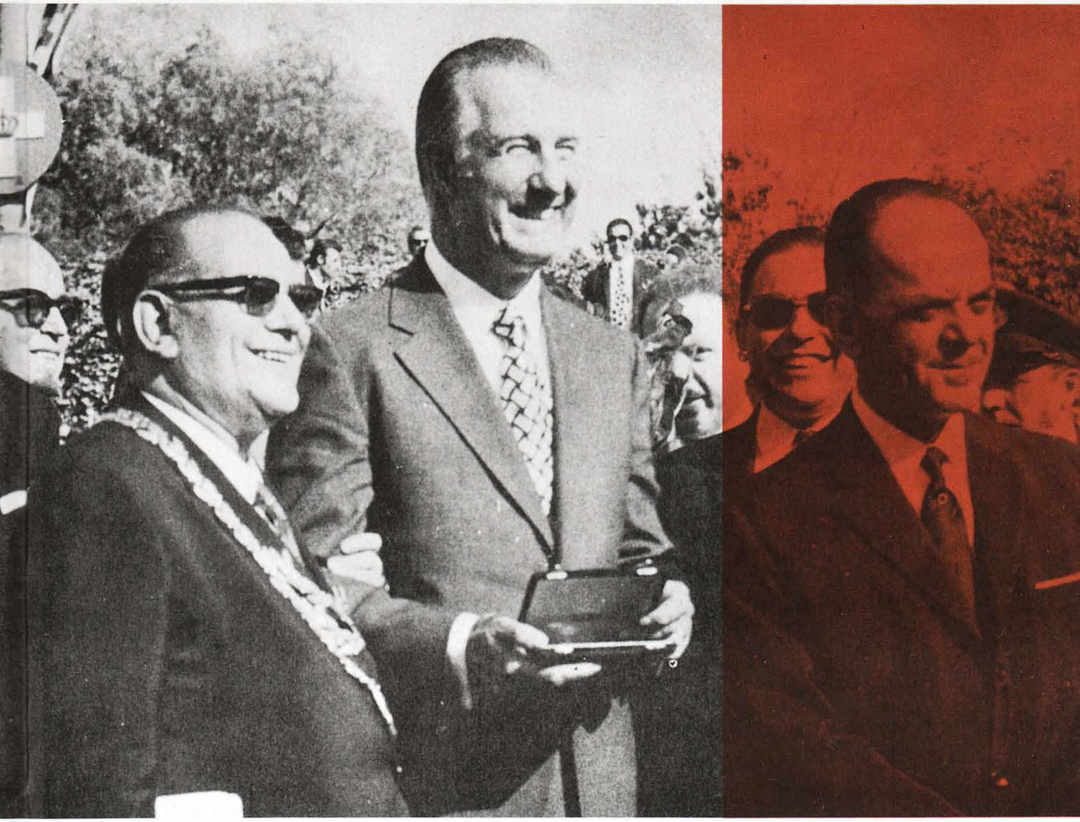
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

10

Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974

Αθήνα – Λευκωσία: Η αρχή της προδοσίας

Κυριακάτικη ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
1941-1974

ΤΟΜΟΣ 10

ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1941-1974

ΤΟΜΟΣ 10

ΑΘΗΝΑ - ΛΕΥΚΩΣΙΑ: Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΔΟΣΙΑΣ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
ΤΟΜΟΣ 10 – **ΑΘΗΝΑ - ΛΕΥΚΩΣΙΑ: Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΡΟΔΟΣΙΑΣ**
Ειδική έκδοση για την **Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία**
Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973
Επιμέλεια κειμένων πρώτης επανέκδοσης: Κυριάκος Αθανασιάδης, Συλβί Ρηγοπούλου

Επιμέλεια: Φώτης Παπούλιας
Διόρθωση: Μαρία Καραμπατζάκη, Μάγδα Κλαυδιανού, Θόδωρος Μαργαρίτης
Σύνθεση εξωφύλλου: Κάτια Φυντανίδου
Παραγωγή: ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.
ISBN (σετ): 978-960-9487-62-7
ISBN (τόμου): 978-960-9487-77-1

www.enet.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)

Τόμος 10: **Αθήνα - Λευκωσία: Η αρχή της προδοσίας**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΑΡΧΙΖΕΙ Η «ΕΠΟΧΗ ΝΙΞΟΝ» • Η ΑΜΕΡΙΚΗ ΑΠΑΓΚΙΣΤΡΩΝΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΙΝΔΟΚΙΝΑ, ΑΛΛΑ ΕΝΤΕΙΝΕΙ ΤΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΤΗΝ Α. ΜΕΣΟΓΕΙΟ • Ο 6ΟΣ ΣΤΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΜΟΙΡΑ • ΤΑ ΑΕΡΟΠΛΑΝΟΦΟΡΑ ΚΑΘΟΡΙΖΟΥΝ: ΠΟΙΟΣ ΚΑΝΕΙ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ; • ΥΠΟΝΟΜΕΥΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ • ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ • Η ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΣ • ΚΕΝΗ Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΕΠΙ ΕΝΑ ΕΤΟΣ • Η ΚΗΔΕΙΑ ΤΟΥ ΑΪΖΕΝΧΑΟΥΕΡ • ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΒΑΣΙΛΙΑ ΚΑΙ ΠΑΤΤΑΚΟΥ • Ο ΝΙΞΟΝ ΔΕΧΕΤΑΙ ΤΟΝ ΠΑΤΤΑΚΟ, ΟΧΙ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΙΑ • Η ΜΑΧΗ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΥΡΩΠΗΣ • Ο ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΕΙ ΤΟ ΧΡΟΝΟΔΙΑΓΡΑΜΜΑ • Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟΧΩΡΕΙ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ • Ο ΤΑΣΚΑ ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΣ

ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΑ 20 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1969, στην Ουάσινγκτον έγινε η ορκωμοσία του νέου, 37ου προέδρου της Αμερικής, Ρίτσαρντ Νίξον, αυτοδημιούργητου γιου παντοπώλη, 56 ετών. Με παγερό καιρό, τουλάχιστον ένα εκατομμύριο Αμερικανοί είχαν κατακλύσει τη λεωφόρο Πενσυλβανίας και τους γύρω ευρύτατους χώρους. Και στην είσοδο του Καπιτωλίου, μέσα σε ένα πλαίσιο αρχαίου ελληνικού ρυθμού, ο αρχιδικαστής Ερλ Γουώρεν όρκισε τον άνθρωπο που θα επωμιζόταν τις τύχες του κόσμου. Απέναντί του στέκονταν δύο γιγαντόσωμοι άνδρες: ο νέος αντιπρόεδρος Σπύρος Άγκνιου και ο παραδίδων πρόεδρος Τζόνσον. Ο Νίξον ορκίστηκε πάνω σε δύο βίβλους της οικογένειάς του, ανοιγμένες στο κεφάλαιο του Προφήτη Ησαΐα, που παραγγέλλει στους λαούς «να μετατρέψουν τα σπαθιά τους σε άροτρα». Και υλοποιώντας φραστικά τον συμβολισμό, στον εναρκτήριο λόγο που εκφώνησε αμέσως –διάρκειας 17 λεπτών– τόνισε:

> *«Ἐπιθυμοῦμεν ἕναν κόσμο ἀνοικτὸ καὶ εἰρηνικό. Μετὰ ἀπὸ μιὰ περίοδο ἀναμετρήσεως, μπαίνουμε σὲ μιὰ περίοδο διαπραγματεύσεων».*

Την ώρα εκείνη άρχιζε η «Εποχή Νίξον», που άσχετα με το οικτρό τέλος της προεδρικής σταδιοδρομίας του φορέα της υπήρξε σταθμός στην ιστορία του κόσμου. Η

φράση του νέου προέδρου έμελλε να αποδειχθεί ότι ανταποκρινόταν στα πράγματα. Με βραδύ ρυθμό και μέσα σε διακυμάνσεις, επρόκειτο Δυτικοί και Ανατολικοί, Αμερική και Ρωσία, να βαδίσουν προς μια διαπραγματευτική ύφεση, που δεν οφειλόταν στον ειρηνευτικό οίστρο των Αμερικανών, αλλά στον νέο συσχετισμό δυνάμεων που διαμορφωνόταν.

Η κρίση των δύο κόσμων

Η Δύση –ο καπιταλιστικός τομέας της Γης– μετά την επική μεταπολεμική ανάπτυξη που διήρκεσε 20 χρόνια, βρισκόταν πάλι στα πρόθυρα της γενικής της κρίσης. Οι πρώτοι τριγμοί του οικοδομήματος ακούγονταν ήδη. Βέβαια και ο Ανατολικός –σοσιαλιστικός– κόσμος περνούσε μιας ορισμένης μορφής κρίση. Μετά την εισβολή των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας στην Τσεχοσλοβακία (Αύγουστος 1968), η ένταση στις ρωσοκινεζικές σχέσεις αυξανόταν σταθερά και ως χαρακτηριστικό δείκτη τους μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τις στρατιωτικές δυνάμεις των δύο σοσιαλιστικών χωρών που ήταν διατεταγμένες στη μεθοριακή τους ζώνη:

	Μεραρχίες	
	Ρωσία	Κίνα
1963-1968	15	33
1969	21	32
1970	30	32
1971	33	33
1972	44	40
1973	45	45

Πηγή: Διεθνές Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών,
IISS, Λονδίνο: «Στρατηγική Επισκόπηση 1973».

Η Ρωσία, λοιπόν, μέσα σε πέντε χρόνια (1968-1973), αναγκάστηκε να τριπλασιάσει τον αριθμό των μεραρχιών της απέναντι στην Κίνα. Και, ανεξάρτητα αν αυτή η συσσώρευση δυνάμεων είχε επιθετικά ή αμυντικά κίνητρα, δείχνει ότι οι σχέσεις των δύο ομόδοξων και ομογάλακτων αδελφών από έτος σε έτος χειροτέρευαν.

Αλλ' οπωσδήποτε ο καπιταλιστικός κόσμος, γενικά, και η ηγετική του δύναμη Αμερική, ειδικά, αντιμετώπιζαν πολύ πιο μεγάλες και πιο σύνθετες δυσχέρειες. Και ο Νίξον ήταν αποφασισμένος να επιδιώξει από τη μια μεριά την ύφεση και από την

άλλη τη συγκέντρωση των δυνάμεων της Αμερικής σε μικρότερο χώρο. Αυτό το τελευταίο θα είχε την υλοποίησή του με την απαγκίστρωση από το Βιετνάμ. Σε αντιστάθμισμα, όμως, θα προσπαθούσε να ισχυροποιήσει τις αμερικανικές θέσεις στη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.

Απαγκίστρωση από το Βιετνάμ

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την πολιτική του Νίξον και από μια άλλη σκοπιά: Αφού επί ένα τέταρτο περίπου του αιώνα η Αμερική διατηρούσε μια οικονομική και στρατιωτική υπεροχή –που ολοένα όμως έφθινε– έναντι της Σοβ. Ένωσης, έφτασε τώρα στην ισότητα δυνάμεων. Ο Νίξον αντιλήφθηκε την πραγματικότητα χωρίς αυταπάτες. Και θα άρχιζε μια βραδεία αναδίπλωση τόσο στους στρατηγικούς εξοπλισμούς –αρκούμενος τώρα στην ισοπλία– όσο και στην παγκόσμια κονίστρα. Αλλά στη Μέση Ανατολή δεν εννοούσε να υποχωρήσει.

Την 20ή Ιουνίου 1969, έκανε την πρώτη ηχηρή αναγγελία: Έως τα τέλη του 1970 θα έχουν αποχωρήσει από το Βιετνάμ όλοι οι μάχιμοι Αμερικανοί, δηλαδή 250.000 άνδρες περίπου. Τρεις ήμερες αργότερα –23 Ιουνίου– το Πεντάγωνο, υπερθεματίζοντας, ανακοίνωσε ότι σε 375.000 θα ανέλθουν οι άνδρες που θα εγκαταλείψουν το Βιετνάμ έως το τέλος του 1970.

Στις 9 Ιουλίου έφταναν τα πρώτα μάχιμα αμερικανικά τάγματα από τη Σαϊγκόν στη βάση Μακόρντ της Πολιτείας Ουάσινγκτον. Στις 7 Οκτωβρίου ο αντιπρόεδρος του Νότιου Βιετνάμ, πτέραρχος Κυ, ανήγγειλε: «Έως το τέλος του 1970 δεν θα πολεμούν πια Αμερικανοί σ' αυτήν τη χώρα». Στις 16 Δεκεμβρίου 1969 ο Νίξον ανακοίνωσε ότι έχουν ήδη αποχωρήσει 60.000 Αμερικανοί και μέχρι τον Απρίλιο του 1970 θα προστεθούν άλλοι 50.000.

Άρχιζε ταυτόχρονα η δραματική προσπάθεια για τη «βιετναμοποίηση» του πολέμου, η οποία σε 5 χρόνια θα κατέληγε στη φοβερότερη καταστροφή. Την προσπάθεια αυτή θα την διάνθιζαν ορισμένες επιθετικές αναλαμπές, όπως η ανατροπή του καθεστώτος Σιχανούκ στην Καμπότζη στις 19 Μαρτίου 1970, και η εισβολή κατόπιν τον Μάιο στην ίδια χώρα αμερικανικών και νοτιοβιετναμικών στρατευμάτων. Αλλά, τελικά, ο Νίξον με σταθερότητα απαγκίστρωσε τη χώρα του από την παγίδα της Ινδοκίνας. Και στις 8 Ιανουαρίου 1971 αναγγέλθηκε επίσημα ο τερματισμός του μάχιμου ρόλου της Αμερικής στο βιετναμικό τέλμα.

Επανάσταση στη Λιβύη

Στο μεταξύ, όμως, αντιμετώπιζε ο Νίξον κρίση και στη Μεσόγειο. Την 1η Σεπτεμβρίου 1969 ανατράπηκε η μοναρχία στη Λιβύη από μια ομάδα νεαρών αξιωματικών με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Μουαμάρ Καντάφι. Ο γηραλέος, εκθρονισθείς

βασιλιάς Ιντρίς βρισκόταν στην Προύσα της Τουρκίας. Την επομένη αναχώρησε με το πλοίο *Κνωσσός*, έφτασε στον Βόλο και κατευθύνθηκε με αυτοκίνητα στα Καμένα Βούρλα, όπου κατέλυσε στο ξενοδοχείο «Γαλήνη», σε 26 δωμάτια.

Πώς αντέδρασε, όμως, η Αμερική στην επαναστατική αλλαγή της Λιβύης; Υπήρξε σοβαρό πλήγμα εναντίον της, αλλά αντιμετωπίζοντας το πλέγμα των στρατηγικών και πολιτικών εξαρτήσεων στη Μεσόγειο, δεν τόλμησε να αντιδράσει. Οι δυνάμεις της χώρας αυτής των 2 εκατομμυρίων κατοίκων ήταν ασθενέστατες. Ο στρατός της παρέτασσε 6.000 άνδρες, κατανεμημένους σε 8 τάγματα: ένα αρμάτων, 5 πεζικού και 2 πυροβολικού. Η αεροπορία της ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη: 4 εκπαιδευτικά αεροπλάνα. Με λίγα αγήματα του 6ου Στόλου ήταν εύκολη η κατάληψη των βασικών πόλεων (Τρίπολη, Βεγγάζη, Τομπρούκ) και η επανεγκατάσταση του Ιντρίς στον θρόνο του.

Αλλά η εποχή της «διπλωματίας των κανονιοφόρων και των αεροπλανοφόρων» είχε περάσει. Και μολονότι το νέο καθεστώς από την πρώτη στιγμή έδειξε τη ριζοσπαστική-αντιιμπεριαλιστική δομή του, πράγμα που προμήνυε ότι θα αντιμετώπιζαν κινδύνους τα αμερικανικά κεφάλαια των πετρελαιοπηγών της Λιβύης, η Αμερική δεν επιχείρησε να παρέμβει. Κάτι περισσότερο μάλιστα: Στο κράτος αυτό υπήρχε η τεράστια εκπαιδευτική αμερικανική βάση της Χουίλας, από τις μεγαλύτερες του κόσμου. Σημαντική ναυτική βάση διέθετε επίσης η Αγγλία στο Τομπρούκ. Αλλά τη μεθεπομένη μόλις –3 Σεπτεμβρίου– της εξουσίας του, το επαναστατικό καθεστώς αξίωσε από τους Αμερικανούς να σταματήσουν κάθε πτήση και να εκκενώσουν το ταχύτερο τη βάση. Εκείνοι δεν αντέδρασαν. Και μετά από σύντομες διαπραγματεύσεις, στις 8 Ιανουαρίου 1970, άρχισε η εκκένωση της Χουίλας. Στις 12 Ιουνίου είχε ολοκληρωθεί η παράδοσή της στους Λίβυους, που ήταν εξίσου έκπληκτοι με τους Αμερικανούς για τη ραγδαία αλλαγή. Και εφόσον η Αμερική δεν τόλμησε να αντισταθεί, δεν θα μπορούσαν να διανοηθούν οι Βρετανοί να μην εγκαταλείψουν χωρίς όρους τη δική τους βάση.

Ο ανταγωνισμός στη Μεσόγειο

Η απώλεια, όμως, της Λιβύης καθιστούσε την Ελλάδα περισσότερο πολύτιμη στρατηγικά για την Αμερική και όλο τον Δυτικό κόσμο. Η παρουσία του σοβιετικού ναυτικού στη Μεσόγειο υπογράμμιζε τον ανταγωνισμό στη θάλασσα αυτή, που είχε τη βασική υλοποίησή του στην κατάληψη στρατηγικών θέσεων. Και για τις ΗΠΑ η διατήρηση και επέκταση των βάσεών τους στον ελληνικό χώρο αποκτούσε στο εξής μεγαλύτερη σημασία. Είχε, όμως, ο ανταγωνισμός στη Μεσόγειο το περιεχόμενο και την έννοια που του απέδιδε η αμερικανική –και γενικότερα η δυτική– πολιτική και προπαγάνδα;

Η παραδεδεγμένη άποψη ήταν ότι τόσο η Αμερική όσο και η Ρωσία επιδίωκαν την κυριαρχία αυτής της θάλασσας, για να ελέγχουν τη Μέση Ανατολή και όλες τις μεσογειακές χώρες. Η σύνθεση, όμως, των ναυτικών δυνάμεων ήταν ριζικά διαφορετική και αποκαλύπτει διαφορετικές πολιτικές και στρατηγικές επιδιώξεις των δύο μεγάλων ανταγωνιστών.

Πράγματι: Για όποιον κατέχει τις αναγκαίες τεχνικές γνώσεις, το βασικό χαρακτηριστικό των ναυτικών δυνάμεων Αμερικής και Ρωσίας στη Μεσόγειο ήταν ότι: Η Αμερική διατηρούσε αεροπλανοφόρα, ενώ η Ρωσία δεν διέθετε αεροπλανοφόρα.

Ο 6ος Στόλος ως κορμό είχε δύο αεροπλανοφόρα. Τα άλλα σκάφη που περιλάμβανε (ένα ή δύο πυραυλοφόρα καταδρομικά, 2-3 φρεγάτες, 8-10 αντιτορπιλικά, μερικά συμβατικά υποβρύχια) πλαισίωναν τα αεροπλανοφόρα. Κατά καιρούς στάθμευαν στη Μεσόγειο ορισμένα αμερικανικά πυρηνικά υποβρύχια με βαλλιστικούς πυραύλους, οπότε ο 6ος Στόλος αναλάμβανε και την κάλυψή τους. Αλλά η περίπτωση αυτή αφορούσε την «πυρηνική στρατηγική δύναμη» της Αμερικής. Δεν είχε σχέση με τη ναυτική στρατηγική της Μεσογείου.

Τα αεροπλανοφόρα

Γιατί, όμως, ο 6ος Στόλος έδινε τόση πρωταρχική έμφαση στα σκάφη αυτής της κατηγορίας; Διότι, τριάντα χρόνια μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τα αεροπλανοφόρα εξακολουθούν να δεσπόζουν στις ανοικτές θάλασσες. Σήμερα δεν νοείται ναυτική δύναμη χωρίς αεροπορική κάλυψη, την οποία παρέχουν κατά τον αποτελεσματικότερο τρόπο τα αεροπλανοφόρα, όταν δεν υπάρχουν κοντά βάσεις στην ξηρά. Και είναι πολύ λιγότερο τρωτά απ' όσο γενικά πιστεύεται, για έναν απλούστατο λόγο: αυτή η ίδια η φερόμενη αεροπορία, η οποία στα μεγάλα αεροπλανοφόρα περιλαμβάνει 80-100 αεροπλάνα, αυτόματα αποτελεί και δύναμη άμυνας, μέσο ανάσχεσης. Και καμία αεροπορική βάση ξηράς δεν έχει τόσο ισχυρή προστασία.

Είναι, όμως, τα αεροπλανοφόρα όπλα κατεξοχήν επιθετικά. Αληθινά πλωτά αεροδρόμια εξακοντίζουν τις αεροπορικές τους μοίρες μέχρι ακτίνας 400-600 μιλίων. Και η ισχύς τους είναι τεράστια, γιατί δεν φέρουν απλά την αεροπορική τους δύναμη, αλλά την περιφέρουν. Ένα μεγάλο σύγχρονο αεροπλανοφόρο π.χ. έχει 80-100 αεροπλάνα. Με ταχύτητα 25-30 κόμβους, που αναπτύσσει άνετα, μπορεί να διανύει σε 24 ώρες 600-700 μίλια. Και κατά μήκος αυτής της διαδρομής είναι σε θέση να εξαπολύσει 3-4 επιθέσεις με την αεροπορική του δύναμη. Άρα ισοδυναμεί προς 3-4 μαζί μεγάλες βάσεις, που η καθεμιά έχει 80-100 αεροπλάνα.

Πρέπει, όμως, να γίνει διάκριση του μεγέθους τους. Υπάρχουν μικρά αεροπλανοφόρα μέχρι 20.000 τόνους, που χρησιμοποιούνται στη δίωξη των υποβρυχίων και την προστασία των νηοπομπών, άρα είναι όπλα καθαρά αμυντικά. Υπάρχουν με-

σαία αεροπλανοφόρα μέχρι 40.000 τόνους με 30-50 φερόμενα αεροπλάνα, που χρησιμοποιούνται σε αμυντικές ή περιορισμένης ακτίνας επιθετικές αποστολές. Υπάρχουν, τέλος, τα μεγάλα αεροπλανοφόρα μέχρι 90.000 τόνους, που φέρουν 80-100 αεροπλάνα, όμοια των οποίων διαθέτουν μόνον οι ΗΠΑ. Αυτά λέγονται «αεροπλανοφόρα επίθεσης» (Attack Aircraft Carriers) και έχουν πράγματι καθαρά επιθετική αποστολή και δύναμη. Είναι έκφραση και υλοποίηση της επιθετικής πολιτικής και στρατηγικής. Τέτοια σκάφη ήταν τα αεροπλανοφόρα του 6ου Στόλου.

Ο ρωσικός στόλος

Τι αντιπαρέτασσε, όμως, η Σοβιετική Μοίρα Μεσογείου; Έναν κυμαινόμενο αριθμό πλοίων με ναυαρχίδα ένα πυραυλοφόρο βαρύ καταδρομικό 14.000-18.000 τόνων, μερικά πυραυλοφόρα αντιτορπιλικά, έναν αριθμό υποβρυχίων και ορισμένα βοηθητικά σκάφη. Κατά καιρούς ενισχυόταν και με ένα από τα δύο ελικοπτεροφόρα του σοβιετικού ναυτικού, *Μόσχα* και *Λένινγκραντ* 18.000 τόνων, τα οποία όμως δεν έχουν σχέση με αεροπλανοφόρα και είναι όπλα καθαρά αμυντικά.

Αλλά η Ρωσία δεν διέθετε αεροπλανοφόρα. Συνεπώς ούτε η Σοβιετική Μοίρα της Μεσογείου. Γιατί υστερεί στον τομέα αυτό το ρωσικό ναυτικό; Βέβαια η χώρα που κατασκευάζει διαστημόπλοια και πυρηνικά υποβρύχια, είναι σε θέση να ναυπηγήσει και αεροπλανοφόρα. Αλλά απέφυγε την απόκτησή τους για λόγους ναυτικής πολιτικής. Η περίφημη εξόρμηση του σοβιετικού στόλου στους ωκεανούς έχει καθαρά αμυντική μορφή. Γιατί χωρίς αεροπορική κάλυψη, δηλαδή χωρίς αεροπλανοφόρα, είναι ανίκανος να αναπτύξει ο στόλος αυτός επιθετική στρατηγική, αφού δεν μπορεί να δράσει πέρα από την περιορισμένη ακτίνα των χερσαίων του βάσεων.

Αμυντική πολιτική

Η μεσογειακή πολιτική της Σοβ. Ένωσης πράγματι συμβάδιζε με τη σύνθεση του στόλου της. Δεν παρουσίαζε συστηματικό ενδιαφέρον για την απόκτηση αεροπορικών βάσεων που να καλύπτουν τη Μοίρα της Μεσογείου, και απέσυρε εκείνες που διατηρούσε στην Αίγυπτο, μόλις το αξίωσε ο Αιγύπτιος πρόεδρος Σαντάτ, το 1972. Δεν έσπευσε να επωφεληθεί από την αντιαμερικανική στάση του νέου καθεστώτος της Λιβύης. Αργότερα (το 1974-75) απέφυγε να εκμεταλλευτεί την κατάσταση στην Κύπρο, την ελληνοτουρκική κρίση, την αποχώρηση της Ελλάδας από τον στρατιωτικό μηχανισμό του ΝΑΤΟ. Και καμιά προσπάθεια δεν κατέβαλε να διεισδύσει στη Δυτική ή Κεντρική Μεσόγειο. Έδειχνε πάντα ότι αποκλειστική μέριμνά της είναι η παρουσία της μόνο στην Ανατολική Μεσόγειο, η οποία αποτελεί προφυλακή που καλύπτει τις νότιες προσβάσεις της από επιθέσεις από τον Νότο. Ενώ για την Αμερική είναι καταφανώς προκεχωρημένο φυλάκιο για την άσκηση επιθε-

τικής πολιτικής, τόσο προς Βορρά (Ρωσία και Ανατολική Ευρώπη) όσο και προς την Ανατολή (Μέση Ανατολή).

Μόνον από το 1970 άρχισε να ναυπηγεί δύο αεροπλανοφόρα το σοβιετικό ναυτικό, που θα έμπαιναν σε υπηρεσία το 1975-1976. Αλλά και πάλι δεν αποτελούσαν επιθετική –ή αντεπιθετική– πρόκληση, κατά των ΗΠΑ. Γιατί είναι μέσης κατηγορίας. Πρόκειται για τα σκάφη *Κίεβο* και *Μινσκ*, που έχουν εκτόπισμα 40.000 τόνων, ταχύτητα 30 κόμβων, φέρουν δε 25 αεροπλάνα και 25 ελικόπτερα. Και μόνο το εκτόπισμα και ο αριθμός των φερόμενων αεροσκαφών μαρτυρεί ότι πρόκειται για πλοία με αποστολή και πάλι κατά βάση αμυντική.

Αμυντικά καθαρά όπλα είναι και οι πύραυλοι (επιφανείας-αέρος και επιφανείας-επιφανείας), με τους οποίους είναι άφθονα εφοδιασμένα τα σοβιετικά πολεμικά σκάφη. Όλα σχεδόν τα πλοία της Μοίρας της Μεσογείου ήταν πυραυλοφόρα. Και οι κατευθυνόμενοι πύραυλοι δεν είναι βλήματα, αλλά στην ουσία αεροπλάνα χωρίς πιλότο. Είναι, όμως, προσκολλημένοι στο σκάφος. Δεν μπορούν να δράσουν παρά έως τα όρια της ακτίνας ενέργειάς τους, που δεν υπερβαίνει τις λίγες δεκάδες χιλιομέτρων, σε αντίθεση με τα αεροπλανοφόρα, που η ακτίνα ενέργειας των αεροπλάνων τους φθάνει τις εκατοντάδες μιλίων. Και συνεπώς δεν μπορούν να αναλάβουν επιθετικές αποστολές, αφού τα σκάφη τους υποχρεώνονται να δράσουν μόνο στις ζώνες που καλύπτονται από την αεροπορία των φιλικών βάσεων ξηράς, εφόσον υπάρχουν παρόμοιες βάσεις.

Οι αδέξιοι πηδαλιούχοι

Η συγκριτική αυτή τεχνική ανάλυση είναι αναγκαία, προκειμένου να χαραχθεί το πλαίσιο του ανταγωνισμού στη Μεσόγειο, μέσα στο οποίο κινούνταν η Δικτατορία στην Ελλάδα. Με την έναρξη της «Εποχής Νίξον», η δραστηριότητα της Αμερικής στην Ανατολική Μεσόγειο δυνάμωνε, καθώς κλονίζονταν ολοένα περισσότερο τα συμφέροντά της στη Μέση Ανατολή. Και ήταν πάντα δραστηριότητα επιθετική, που εκμεταλλευόταν τη δύσκολη θέση του Ισραήλ, το οποίο είχε εμπλακεί σε αγώνα ύπαρξης.

Το άλλο σκέλος, όμως, του ανταγωνισμού, η σοβιετική πολιτική, είχε αμυντικό χαρακτήρα, όπως αποκάλυπτε η σύνθεση της ρωσικής Μοίρας της Μεσογείου και η σταθερή άρνηση της Μόσχας να χορηγήσει στους Άραβες ισχυρά επιθετικά όπλα.

Και ανάμεσα στα δύο αυτά άκρα, η Ελλάδα έπλεε στα ταραχώδη νερά της Μεσογείου, έχοντας στο πηδάλιο τους «συνταγματάρχες», που ήδη είχαν αποδείξει πόσο αδέξιοι πηδαλιούχοι ήταν στον χειρισμό της εξωτερικής και της εθνικής πολιτικής. Η εξισορροπητική αντίθεση των δύο κολοσσών στον μεσογειακό χώρο πρόσφερε απροσδόκητες ευκαιρίες για τις διεκδικήσεις των μικρών χωρών. Η Λιβύη –και το

1971 η Μάλτα– είχαν επωφεληθεί σε θαυμαστό βαθμό από τον ανταγωνισμό των Μεγάλων. Και θα μπορούσαν πολλά βασικά ελληνικά προβλήματα, στα οποία περιλαμβάνεται πρωτίστως το Κυπριακό, να βρουν μια ευνοϊκή λύση. Αλλά οι πηδαλιούχοι του ελληνικού κράτους το 1967 οδήγησαν το σκάφος σε δραματική προσάραξη. Και δεν υπήρχαν ελπίδες να αποδειχτούν καλύτεροι χειριστές στην «Εποχή Νίξον».

Η πάλη με τον Γ. Παπαδόπουλο

Στις αρχές, όμως, του 1969, το καθεστώς εμφανιζόταν ισχυρό και γεμάτο αισιοδοξία. Ήταν καταφανής η σταθεροποίησή του μετά τους κλονισμούς του 1967. Και η μάζα των αξιωματικών που είχε ήδη εκκαθαριστεί σε μεγάλη έκταση, στον στρατό ξηράς τουλάχιστον ακολουθούσε τη Δικτατορία. Οι άνθρωποι αυτοί πίστευαν ότι η στρατοκρατία είναι απλώς συνέχεια της πολιτικής με άλλα μέσα. Και θεωρούσαν λογικό ότι ο στρατός είναι μια μηχανή που παράγει πραξικοπήματα και δικτατορίες.

Αλλά τι συνέβαινε στην ηγεσία του καθεστώτος; Ο Γ. Παπαδόπουλος είδαμε ότι είχε επιβληθεί στους άλλους παράγοντες. Η Επαναστατική Επιτροπή (ή Επαναστατικό Συμβούλιο, όπως την αποκαλούσαν άλλοι, ενώ οι ίδιοι την ονόμαζαν συνήθως Επαναστατική Ομάδα) είχε καταντήσει περίπου σκιά. Αλλά εκείνοι που αντιμάχονταν τον Γ. Παπαδόπουλο, που αποστερήθηκαν από τα μέσα της δύναμής τους (γιατί αποστρατεύτηκαν ή εκδιώχτηκαν από τις κυβερνητικές θέσεις), συνέχισαν την αντίδρασή τους με άλλες μορφές, πιο συγκαλυμμένες, πιο παρασκηνιακές. Καθώς διατηρούσαν πάντα δεσμούς με στελέχη του στρατού και της διοίκησης, μπορούσαν να κάνουν μυστικές κινήσεις και να οργανώνουν κρυφούς μηχανισμούς.

Τους διευκόλυνε και η αυτοαπομόνωση του Γ. Παπαδόπουλου. Ο ισχυρός άνδρας αποτραβιόταν ολοένα περισσότερο στα άδυτα του στενού περιβάλλοντός του. Δυσπιστώντας προς τους παλιούς κορυφαίους συνεργάτες του –και εκείνους που τον πολέμησαν ανοικτά και αυτούς που έδειχναν ότι τον ακολουθούσαν– προσπαθούσε να δημιουργήσει νέο κύκλο εμπίστων, τους οποίους, όμως, για να μην αναβιώσουν οι εσωτερικές διαμάχες, κρατούσε στο επίπεδο των κομπάρσων. Και πίσω από το τείχος αυτών των ασήμαντων πιστών, οι ανταγωνιστές και αντίπαλοί του ανέπτυσσαν τη δράση τους, συχνά μάλιστα έκαναν ενέργειες που έφταναν σε επίσημη σύγκρουση με την πολιτική του Γ. Παπαδόπουλου. Η ιστορία της Δικτατορίας από το 1969 είναι γεμάτη από παρασκηνιακές πρωτοβουλίες των αντίζηλων του αρχηγού, αλλά και από συνεχείς συγκρούσεις μαζί του, που κατέληγαν σε αλλεπάλληλες κρίσεις, οι οποίες επέφεραν κλονισμό και διάβρωση του καθεστώτος. Αμέσως μετά την ακμή της Δικτατορίας, άρχισε η εσωτερική της φθορά, που προκαλούσε την αποτελμάτωσή της.

Μονιμότητα εξουσίας

Ισχυρό, όμως, στις αρχές του 1969 το στρατιωτικό καθεστώς, δεν είχε διάθεση να εγκαταλείψει την εξουσία. Καμία από τις ηγετικές ομάδες του, όπως φαίνεται, δεν προσανατολιζόταν ακόμη προς την έξοδο από τη σκοτεινή στοά της Δικτατορίας. Τουναντίον, τόσο στις κορυφές όσο και στους αξιωματικούς, πρυτάνευε η αρχή να διατηρηθεί η κατάσταση επί απροσδιόριστο χρόνο. Και επειδή το Σύνταγμα του 1968 αποτελούσε μια δέσμευση απέναντι όχι τόσο στον ελληνικό λαό όσο στα ξένα κυρίως κράτη και τους διεθνείς οργανισμούς, η λύση που προκρινόταν ήταν: παραπλανητικές, παλινδρομικές διακηρύξεις και ενέργειες, καθώς και απατηλές παραχωρήσεις. Όλα αυτά θα δημιουργούσαν αυταπάτες, συγχύσεις, προσδοκίες και χαλάρωση των αντιδράσεων, ενώ το καθεστώς θα συνέχιζε την πορεία του.

Ολόκληρο το 1969 διέρρευσε μέσα σε αυτό το πλαίσιο και με αυτά τα φαινόμενα. Ενώ αναμενόταν κάποια ένδειξη ότι η κυβέρνηση θα προχωρούσε προς σύντομες εκλογές, την 3η Μαρτίου ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Σ. Παττακός δήλωνε:

> *«Δὲν πιστεύω ὅτι αἱ ἐκλογαὶ εἶναι τῆς παρούσης στιγμῆς. Τὸ 1967 ἐγένετο σεισμὸς μὲ τὴν ἐπανάστασι. Τὸ 1968 τὸ δημοψήφισμα. Τὸ τρέχον ἔτος εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἠρεμήσῃ ὁ τόπος... Δύο παλαιοὶ πολιτικοί, οἱ ὁποῖοι μὲ ἐπεσκέφθησαν, μοῦ εἶπον ὅτι εἰς τὴν Ἑλβετίαν πολλοὶ θὰ ἤθελον νὰ τοποθετήσουν χρήματα εἰς τὴν χώραν μας, ἀλλὰ φοβοῦνται μήπως ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πρὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου καθεστὼς τῆς ἀναρχίας. Ἕτερος πρώην πολιτικὸς παρεδέχθη τὴν ἀναγκαιότητα τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ μὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι δὲν ἐκδηλοῦται δημοσίᾳ ὑπὲρ αὐτῆς, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ πολιτευθῇ καὶ εἰς τὸ μέλλον. Καθὼς βλέπετε, λοιπόν, καὶ ὡρισμένοι θεωρούμενοι ὡς ἀντίπαλοι τοῦ καθεστῶτος, πρώην πολιτικοί, φρονοῦν ὅτι τὸ καθεστὼς εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν χώραν καὶ πρέπει νὰ παραμείνῃ».*

Οι δηλώσεις εξάλλου του Γ. Παπαδόπουλου, με την εφαρμογή της παλινδρομικής μεθόδου, είναι πολυάριθμες. Σταχυολογώντας, αναφέρουμε:

• Στις 15 Μαρτίου 1969, είπε σε συνέντευξή του προς τον Τύπο:

> *«Οὐδεὶς δύναται νὰ στερήσῃ τὴν Ἐπανάστασιν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν λαόν».*

Αισιόδοξη προοπτική

Τέσσερις ημέρες αργότερα, όμως, στις 19 Μαρτίου, αναζωπύρωσε τις προσδοκίες για ομαλοποίηση ανακοινώνοντας σε ομιλία του προς τους δικηγόρους στον «Παρνασσό»:

> *«Ἐντὸς 30 ἡμερῶν ἀρχίζει ἡ σύνταξις τῶν θεσμικῶν νόμων».*

Και στις 10 Απριλίου 1969, σε μαζική συνέντευξή του προς 400 Έλληνες και ξένους δημοσιογράφους, εξήγγειλε με έμφαση ότι:

« • Τίθενται σὲ ἰσχὺν τὰ ἄρθρα τοῦ Συντάγματος 13 (περὶ οἰκογενειακοῦ ἀσύλου), 18 καὶ 19 (περὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ συνέρχεσθαι καὶ συνεταιρίζεσθαι) μὲ τὴν συντακτικὴν πρᾶξιν Β΄ (φύλλο 61 ΦΕΚ τῆς 9.4.1969).

» • Θεσπίζεται ἡ ἐπανάκρισις τῶν φακέλλων τῶν ἐκτοπισμένων. Θὰ τὴν ἐνεργήση εἰδικὴ ἐπιτροπὴ ἀνωτάτων δικαστικῶν.

» • Ἀναθεωροῦνται οἱ ἀποφάσεις τῶν Ἐκτάκτων Στρατοδικείων, ἀπὸ τὸ Ἀναθεωρητικὸν Δικαστήριον. (Ἐξαιροῦνται οἱ καταδίκες γιὰ θέματα ἐθνικῆς ἀσφαλείας καὶ δημοσίας τάξεως.)

» • Ἐπανέρχονται αὐτοδικαίως στὴν ὑπηρεσία τους ὅλοι οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ ἐργατοτεχνῖτες ἀπὸ τὸν 6ον βαθμὸ καὶ κάτω, ποὺ εἶχαν ἀπομακρυνθῆ μὲ τὶς Θ΄ καὶ Ι΄ Συντακτικὲς πράξεις.

»Ὁ Γ. Παπαδόπουλος μὲ ἔμφασι προσέθεσε: "Ἐξαιροῦνται μόνον ὅσοι στὸ μεταξὺ ἀπεδύθησαν εἰς ἀντεθνικὰς πράξεις. Δι' ὅλους τοὺς ἄλλους τὸ θέμα ἐλύθη ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτήν: Ἀνακτοῦν αὐτομάτως τὴν θέσιν των".

» • Συγκροτοῦνται οἱ ἐπιτροπὲς νομομαθῶν καὶ ἀνωτάτων κρατικῶν λειτουργῶν γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν θεσμικῶν νόμων τοῦ Συντάγματος, οἱ ὁποῖοι εἶναι περὶ τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἔθνους (ἄρθρον 54), τῶν πολιτικῶν κομμάτων (ἄρθρον 58), τῆς ἐκλογῆς βουλευτῶν (ἄρθρον 56), τῆς ἀντιβασιλείας (ἄρθρον 37), τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν (ἄρθρον 15), τοῦ νόμου περὶ καταστάσεως πολιορκίας (ἄρθρον 25, θα τροποποιηθῆ ὁ νόμος ΔΞΘ/ 1912), ποινικῆς εὐθύνης ὑπουργῶν (ἄρθρον 94), Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου (ἄρθρον 98)».

Ο Γ. Παπαδόπουλος δήλωσε ότι θα έχει τερματιστεί το έργο των επιτροπών σε 6 μήνες. Θα περάσουν όμως 5 χρόνια χωρίς όλοι αυτοί οι νόμοι να έχουν υλοποιηθεί.

Αριστεροί διηγηματογράφοι

Στην ίδια συνέντευξη Τύπου, για να καταδείξει ότι το καθεστώς επιδιώκει την ανάπτυξη αλλά και την ελευθερία του πνεύματος, ανήγγειλε ένα πρωτότυπο μέτρο: Θα δημοσιεύονταν στον Τύπο ελληνικά διηγήματα, που η επιλογή τους θα γίνεται με κριτήρια αποκλειστικά λογοτεχνικά. Και απαντώντας διευκρινιστικά σε έναν ξένο δημοσιογράφο, δήλωσε:

«Πρόκειται περὶ κειμένων τὰ ὁποῖα ἔχουν δημοσιευθῆ τὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια. Ἐπομένως, προσωπικῶς ἐγὼ δὲν ἔχω παρέμβη εἰς τὸ πνεῦμα των οὔτε μὲ τοὺς ἐνδεχομένους προγόνους μου τοὺς ὁποίους ἔχω

μετεμψυχώσει. Εἶναι ἐξ ἀντικειμένου, ἀπὸ τὴν κριτικὴν ποὺ ἔχουν δεχθῆ μέχρι σήμερον, ἀναμφισβητήτου τέχνης. Ἐκ τῶν βιβλίων τὰ ὁποῖα ἔχουν δημοσιευθῆ, ἠνθολόγησαν αὐτὰ ὡς τὰ πλέον ἄριστα, χωρὶς καμμίαν προκατάληψιν, οὔτε ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἰδεολογίαν τῶν συγγραφέων, οὔτε ὅσον ἀφορᾶ τὴν γλῶσσαν, οὔτε ὅσον ἀφορᾶ τὰς ἰδέας. Καὶ αὐτὰ δίδονται μέσω τοῦ Τύπου, μερίμνῃ τοῦ κράτους, ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν.

»Ἴσως θὰ ἠμποροῦσα νὰ εἴπω εἰς τὸν κύριον, ὅτι μεταξὺ τῶν 86 συγγραφέων ὑπάρχουν 9, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται κομμουνισταί, 9 ἀριστεροί, 4 οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μᾶς ὑβρίζουν καὶ σήμερον, 2 ἀντιμιλιταρισταί, 1 καταδικασμένος ἀπὸ 20ετίας εἰς θάνατον καὶ ἤδη διαβιῶν εἰς τὸ παραπέτασμα, καὶ 1 ἀναρχικός».

Πράγματι, τη 13η Απριλίου 1969 άρχισε η δημοσίευση της ανθολογίας διηγήματος με πρώτο τα «Χριστουγεννιάτικα τσαρούχια» του Γεωργίου Αθάνα. Και είχαν προγραμματιστεί διηγήματα των γνωστών αριστερών λογοτεχνών: Έλλης Αλεξίου («Η βρύση του Μπραήμ-μπαμπά»), Γεράσιμου Γρηγόρη («Εστία αντιστάσεως»), Θαλή Δίζελου («Επέτειος γάμων»), Νίκου Καρβούνη («Ο τελευταίος της γενιάς του»), Μενέλαου Λουντέμη («Πάιντος! Πάιντος», «Αχ, καιρός γι' αγάπη»), Δημήτρη Χατζή («Με τη φυρονεριά») κλπ.

Αλλά και οι επαγγελίες αυτές δεν τηρήθηκαν μέχρι το τέλος. Ύστερα από το διήγημα «Ο Α2» του Ρένου Αποστολίδη, που θεωρήθηκε πολύ επιλήψιμο, αποπέμφθηκε ο ίδιος αμέσως, και η ανθολογία διεκόπη αφήνοντας απέξω κυρίως τους αριστερούς διηγηματογράφους (Δίζελο, Κορνάρο, Λουντέμη, Κουμανταρέα)· εξάλλου, τα βιβλία τους στα βιβλιοπωλεία ήταν απαγορευμένα και η αστυνόμευση των εκδόσεων συνεχιζόταν αμείωτη.

Πάντως, οι ανακοινώσεις εκείνες του Γ. Παπαδόπουλου για τη φιλελευθεροποίηση γέννησαν πολλές ελπίδες. Και στις 10 Μαΐου, ο ίδιος ο πρωθυπουργός ανήγγειλε την υπογραφή των νόμων για την επαναφορά των απολυθέντων δημόσιων υπαλλήλων, την επανάκριση των εκτοπισμένων και την αναθεώρηση των αποφάσεων των έκτακτων στρατοδικείων.

Ψυχρολουσίες

Στις 13 Ιουνίου, όμως, ο Γ. Παπαδόπουλος πρόσφερε μια ψυχρολουσία στους αισιόδοξους, δηλώνοντας σε ομιλία του προς τους υπαλλήλους του υπουργείου Εσωτερικών:

«Ἀποβλέπομεν νὰ συγκροτήσωμεν κράτος δυνάμενον νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὰς ἀνάγκας ὡς αὗται θὰ ἐξελιχθοῦν μέχρι τοῦ ἔτους 2000».

Και στις 6 Σεπτεμβρίου 1969, κατά τα εγκαίνια της 34ης Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, διακήρυξε:

«Θέλομεν νὰ κάνωμεν ἅλμα... Ἀλλὰ τὸ ἅλμα δὲν ἐπιτυγχάνεται μὲ κοινοβούλιον».

Μεγαλύτερη ψυχρολουσία προς το εσωτερικό και το εξωτερικό πρόσφερε την 21η Νοεμβρίου 1969 ο Ν. Μακαρέζος, ο οποίος, μιλώντας σε Συνέδριο Νομαρχών, ανακοίνωσε ότι το υπουργείο Συντονισμού «συντάσσει πρόγραμμα 15ετούς αναπτύξεως». Την εποχή εκείνη, για πολλούς αξιωματικούς και αξιωματούχους, η προοπτική 15ετούς ή και μακρύτερης ακόμη εξουσίας θεωρούνταν βέβαιη και επιβεβλημένη.

Τέλος, τη 15η Δεκεμβρίου 1969, στον ετήσιο λόγο του, στον οποίο χάραζε τις προοπτικές του νέου έτους και ανήγγελλε τον προγραμματισμό αποφασιστικών μέτρων, ο πρωθυπουργός δεν αναθέρμανε καμία ελπίδα για την επάνοδο στην ομαλότητα. Αρκέστηκε να επαναλάβει το στερεότυπο: «Ἐκλογαὶ θὰ γίνουν, ὅταν ἐπιτευχθοῦν οἱ ἀντικειμενικοὶ στόχοι ἀναδιοργανώσεως τῆς χώρας».

Είναι όμως αλήθεια ότι στις 4 Δεκεμβρίου ο υπουργός Δικαιοσύνης Η. Κυριακόπουλος ανακοίνωσε ότι του υποβλήθηκαν οι 11 από τους 18 θεσμικούς νόμους που απέμεναν. Καμία όμως χρονική προοπτική δεν πρόσφερε για τη δημοσίευση και εφαρμογή τόσο των 11 νόμων όσο και των υπολειπομένων 7. Και η παγερή εντύπωση, το ψυχρό εκείνο απόγευμα της 15ης Δεκεμβρίου, ήταν ότι η Ελλάδα βρισκόταν ακόμη πολύ μακριά από την αποχώρηση της στρατιωτικής εξουσίας. Το 1970 προοιωνιζόταν αμετακίνητη τη δικτατορική πραγματικότητα.

Κενή η πρεσβεία της Αμερικής

Υπήρχε όμως και ο ξένος παράγοντας. Πώς θα παρακαμπτόταν η δική του αντίδραση; Αν η τροφοδότηση της εσωτερικής πολιτικής κατανάλωσης, υπό το κράτος της βίας, με παραπλανητικές και παλινδρομικές εκδηλώσεις, ήταν εύκολη, δεν μπορούσαν εξίσου εύκολα να αποκρύβουν τα πράγματα από τα ξένα κράτη και τους διεθνείς οργανισμούς. Η δικτατορία είχε συναίσθηση πως η θέση της ήταν λεπτή στο εξωτερικό.

Υπήρχε πρωτίστως το πρόβλημα των σχέσεων με την Αμερική. Η κυβέρνηση Νίξον, ενώ επιθυμούσε άμεση σύσφιξη των δεσμών με το ελληνικό καθεστώς, ήταν ταυτόχρονα υποχρεωμένη να συμβιβάζεται με τις ενισχυόμενες εσωτερικές φιλελεύθερες δυνάμεις.

Ο πρόεδρος Νίξον κληρονόμησε από τον πρόεδρο Τζόνσον, όσον αφορά την Ελλάδα, δύο λεπτές δεσμεύσεις: Η στρατιωτική βοήθεια που επαναλήφθηκε τον Σεπτέμβριο του 1968 –μετά την εισβολή των Ανατολικών στην Τσεχοσλοβακία– δια-

κόπηκε πάλι. Και ο Αμερικανός πρεσβευτής Φίλιπ Τάλμποτ αποχώρησε από την Αθήνα, λίγες ημέρες πριν ο Νίξον αναλάβει επίσημα τις εξουσίες του.

Αποχώρηση του Τάλμποτ

Φεύγοντας ο Τάλμποτ –ο άνθρωπος ο οποίος αιφνιδιάστηκε τελείως τη νύχτα της 21ης Απριλίου 1967, όπως και το πρωί της 13ης Δεκεμβρίου 1967– έκανε μακρές δηλώσεις τη 16η Ιανουαρίου 1969 σε γεύμα που έδωσε προς τιμήν του η λέσχη «Πρόπελερ Κλαμπ» στο ξενοδοχείο «Χίλτον». Και ο λόγος του υπήρξε ύμνος προς το δικτατορικό καθεστώς. Αποχαιρέτησε εξάλλου το πρωί της ίδιας ημέρας με κάθε επίσημη εγκαρδιότητα τον πρωθυπουργό Γ. Παπαδόπουλο στο γραφείο του, που το διακοσμούσαν πάντα οι εικόνες του Κωνσταντίνου και της Άννας Μαρίας, έχοντας στη μέση τον Φοίνικα της 21ης Απριλίου. Φαινόταν ότι η αποχώρηση του Τάλμποτ δεν είχε καμία σχέση με τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις. Και ότι σύντομα θα τον αντικαθιστούσε άλλος πρεσβευτής.

Αλλά ο πρόεδρος Νίξον, παραλαμβάνοντας κενή τη θέση του Αμερικανού πρεσβευτή στην Αθήνα, αναγκάστηκε από την πίεση των εσωτερικών αμερικανικών δυνάμεων να τη διατηρήσει κενή επί ένα περίπου έτος. Μόνο στις αρχές του 1970 τοποθετήθηκε νέος αντιπρόσωπος της αμερικανικής κυβέρνησης. Και τον Δεκέμβριο του 1969, αποχώρησε ακόμη και ο Αμερικανός επιτετραμμένος, ώστε ουσιαστικά η πρεσβεία των ΗΠΑ παρέμεινε επί ένα μήνα κλειστή. Αυτό δεν είχε γίνει ούτε κατά τη φάση της αναστολής των διπλωματικών σχέσεων της Ελλάδας με όλα τα κράτη, αμέσως μετά το βασιλικό κίνημα της 13ης Δεκεμβρίου 1967. Και ας σημειωθεί ότι στον ελληνικό Τύπο δεν επιτράπηκε ποτέ να αναγράψει ούτε λέξη για την ανυπαρξία Αμερικανού πρεσβευτή το 1969-1970.

Η ψυχρότητα εκείνη, όμως, ήταν περισσότερο επιφανειακή παρά ουσιαστική. Βέβαια, η διακοπή της στρατιωτικής βοήθειας στοίχιζε στο ελληνικό καθεστώς. Αλλά η Ελλάδα κατακλυζόταν από ενθουσιώδεις Αμερικανούς αξιωματούχους, στρατιωτικούς και πολιτικούς, που η παρουσία τους και οι εκδηλώσεις τους πρόσφεραν σημαντική ηθική ενίσχυση στους «συνταγματάρχες». Η ουδετερότητα εξάλλου της Αμερικής στο ΝΑΤΟ συντελούσε αποφασιστικά στην άμβλυνση των επιθέσεων κατά της Ελλάδας. Και γενικά η έμμεση αμερικανική συμπαράσταση υφίστατο πάντα, παρά την επίσημη επιδεικτική ψυχρότητα και την αντίδραση των φιλελεύθερων εσωτερικών δυνάμεων. Η εξαγορά, φυσικά, των αμερικανικών αυτών υπηρεσιών γινόταν με τη διατήρηση των βάσεων των ΗΠΑ.

Θάνατος του Αϊζενχάουερ

Αλλά δόθηκε στον πρόεδρο Νίξον η ευκαιρία να έχει μια αδιάβλητη επαφή με το

ελληνικό καθεστώς: Την 28η Μαρτίου 1969, το μεσημέρι, πέθανε ο Ντουάιτ Αϊζενχάουερ, πρώην πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών (1954-1962). Ήταν 78 ετών και υπέκυψε σε μακρότατη καρδιοπάθεια. Ένας γελαστός πολεμιστής που είχε κουράσει τον θάνατο. Αυτός όμως ήταν που, μετά τον προκάτοχό του, Τρούμαν, ο οποίος εγκαινίασε την αμερικανική παρουσία στην Ελλάδα και έφερε τον 6ο Στόλο στη Μεσόγειο, αποκρυστάλλωσε και ενίσχυσε την πολιτική της Αμερικής σ' αυτή την περιοχή. Και το «Δόγμα Αϊζενχάουερ» το 1958 («αναχαίτιση της κομμουνιστικής επέκτασης στη Μεσόγειο-Μέση Ανατολή») συμπλήρωσε και επέκτεινε το «Δόγμα Τρούμαν» του 1947 («ενίσχυση Ελλάδας και Τουρκίας στην απόκρουση της κομμουνιστικής απειλής»).

Εκφράσεις ταυτόσημες και σκοποί επίσης ταυτόσημοι. Ο Αϊζενχάουερ πάντως παρέδωσε τη σκυτάλη του Τρούμαν στον Κέννεντυ και εκείνος στον Τζόνσον. Τέσσερις Αμερικανοί πρόεδροι, μία –ενιαία– πολιτική. Αλλά στην εποχή του «Άικ» –όπως ονομαζόταν διεθνώς ο Ντουάιτ Αϊζενχάουερ– δεν υπήρχε στην Αμερική το εσωτερικό, θυελλώδες φιλελεύθερο κίνημα. Οι πρόεδροι τότε κυβερνούσαν απερίσπαστοι. Ο ιμπεριαλισμός, όταν από την υπεραξία που συσσωρεύει προσφέρει υπερκέρδη, παρασύρει όχι μόνο τη γενεσιουργό κυρίαρχη τάξη, αλλά ολόκληρο τον λαό. Η κρίση των συνειδήσεων και η αντίδραση των μαζών αρχίζει, όταν η ιμπεριαλιστική πολιτική προσκρούσει σε οικονομικούς, πολιτικούς ή στρατιωτικούς φραγμούς που οδηγούν σε οικονομική κρίση ή καμια φορά –όπως στο Βιετνάμ– σε εθνική συμφορά.

Πολυάριθμοι αρχηγοί κρατών κλήθηκαν και δέχθηκαν να παρακολουθήσουν την κηδεία, το πρόγραμμα της οποίας είχε καταρτίσει ο ίδιος ο Αϊζενχάουερ, το 1966. Ποιος όμως θα εκπροσωπούσε την Ελλάδα; Η αμερικανική κυβέρνηση απευθύνθηκε στον βασιλιά Κωνσταντίνο. Έστειλε, όμως, πρόσκληση και στην ελληνική κυβέρνηση, η οποία όρισε τον αντιπρόεδρο Σ. Παττακό.

Κωνσταντίνος και Παττακός

Τρεις βασιλιάδες –μεταξύ των οποίων ο Κωνσταντίνος– πέντε πρόεδροι –μεταξύ των οποίων ο Ντε Γκωλ– 10 πρωθυπουργοί και πλήθος άλλων ανώτατων αξιωματούχων –μεταξύ των οποίων ο Σ. Παττακός– παρακολούθησαν τις τριήμερες τελετουργίες της κηδείας (1-3 Απριλίου) του ανθρώπου, ο οποίος οδήγησε τους Δυτικούς στρατούς στη νίκη κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και έπαιξε τόσο αποφασιστικό ρόλο στη μεταπολεμική εποχή. Στις επίσημες αυτές εμφανίσεις, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος είχε καταφανώς το προβάδισμα έναντι του εκπροσώπου της ελληνικής δικτατορίας, ο οποίος έδινε την εντύπωση του μικρού συνεταίρου ή του φτωχού συγγενή. Ο αντιπρόεδρος των ΗΠΑ Σπύρος Άγκνιου και ο υπουργός Εξωτερικών Ρότζερς υποδέ-

χθηκαν τον Κωνσταντίνο στο αεροδρόμιο της Ουάσινγκτον, ο βοηθός υφυπουργός Εξωτερικών Ρόκουελ και ο υπάλληλος του Στέιτ Ντιπάρτμεντ Μπρούστερ υποδέχθηκαν τον Παττακό. Και η συντριπτική τιμητική διάκριση υπέρ του βασιλιά συνεχίστηκε πέραν της τελετουργίας.

Ο Κωνσταντίνος κατέλυσε στην Ελληνική πρεσβεία, ενώ ο Σ. Παττακός σε ένα ξενοδοχείο. Το βράδυ της 1ης Απριλίου, ο πρεσβευτής της Ελλάδας παρέθεσε γεύμα προς τιμήν του βασιλιά. Προσκλήθηκε και ο Παττακός, ο οποίος ως αντιπρόεδρος της κυβέρνησης δεν μπορούσε να μην παρευρεθεί. Έτσι, οι δύο άνδρες, με κάποια στενοχώρια και αμηχανία, κάθισαν παραπλεύρως και άνοιξαν μάλιστα συζήτηση. Ο βασιλιάς κάποια στιγμή ρώτησε απότομα: «Με το Σύνταγμα τι θα κάνετε; Πότε θα το εφαρμόσετε;»

Η απάντηση του αντιπροέδρου ήταν σκόπιμα αφελής: «Δυσκολευόμαστε, Μεγαλειότατε. Φαντασθείτε ότι δεν δυνάμεθα να βρούμε ούτε ένα κατάλληλο πρόσωπο για το Συνταγματικό Δικαστήριο, ώστε να λειτουργήσει ο απαραίτητος αυτός θεσμός».

Η συζήτηση όμως οξύνθηκε, γιατί ο Κωνσταντίνος άρχισε να ασκεί επιθετική κριτική των πράξεων και των προθέσεων του καθεστώτος. Και κάποια στιγμή ο Σ. Παττακός δήλωσε: «Θα αναγκασθώ να αποχωρήσω, Μεγαλειότατε».

Κατά πληροφορίες από το βασιλικό περιβάλλον, ο Κωνσταντίνος τού είπε: «Η πόρτα είναι από εκεί...»

Ο Νίξον δέχεται τον Παττακό

Η μείωση, όμως, που υπέστη στο πρόσωπο του Σ. Παττακού το καθεστώς των Αθηνών ήταν επιφανειακή. Στην ουσία αυτός εκπροσωπούσε τη δύναμη που είχε τόσο την ανάγκη της για τη μεσογειακή της πολιτική η κυβέρνηση των ΗΠΑ. Και αμέσως φάνηκε ότι πέραν των τύπων γινόταν μια αντίστροφη διάκριση από τους Αμερικανούς μεταξύ αυτού και του σκιώδους βασιλιά.

Ο Κωνσταντίνος, πράγματι, ζήτησε επίμονα να συναντηθεί με τον πρόεδρο Νίξον. Εκείνος, ενώ είχε δεχτεί τον βασιλιά Μπωντουέν του Βελγίου, τον πρόεδρο Ντε Γκωλ, και είχε προγραμματίσει συναντήσεις με τους περισσότερους από τους άλλους αρχηγούς κρατών, απέφυγε κάθε επαφή με τον βασιλιά της Ελλάδας. Και όμως, ο Κωνσταντίνος έλπιζε πολλά από μία απευθείας συζήτηση με τον Αμερικανό πρόεδρο. Ήταν ακόμη εποχή που πολλοί πίστευαν ότι οι ΗΠΑ θα ήταν διατεθειμένες να ασκήσουν κάθε πίεση στους «συνταγματάρχες» των Αθηνών, για να τους εξαναγκάσουν να εγκαταλείψουν την εξουσία. Δεν είχαν αντιληφθεί ότι ο Νίξον απέβλεπε στη σύσφιξη των σχέσεων μαζί τους, για να εδραιώσει τις αμερικανικές θέσεις στη Μεσόγειο.

Και ενώ ο βασιλιάς περίμενε μάταια και τελικά αποχώρησε άπρακτος, ο Σ. Παττακός έγινε δεκτός από τον πρόεδρο επί μισή ώρα σε ιδιαίτερη συνομιλία κατά τη διάρκεια δεξίωσης στον Λευκό Οίκο. Δεν ήθελε ο Νίξον να διατυμπανιστεί αυτή η συνάντηση, για να μην προκαλέσει την αντίδραση των φιλελεύθερων δυνάμεων. Κρυφά, σχεδόν, από τις δυνάμεις αυτές, θα προωθούσε τις σχέσεις του με τη Δικτατορία. Αλλά το καθεστώς των Αθηνών, για να εξάρει το γεγονός, έκανε πανηγυρική υποδοχή στον Σ. Παττακό, όταν επέστρεψε στην Ελλάδα, την 3η Απριλίου. Ολόκληρη η κυβέρνηση με επικεφαλής τον Γ. Παπαδόπουλο, οι γενικοί γραμματείς των υπουργείων, η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας και πολυάριθμοι αξιωματούχοι τον περίμεναν στο αεροδρόμιο του Ελληνικού. Και τον δέχτηκαν με εκδηλώσεις σαν να επρόκειτο για επιστροφή μεγάλου ήρωα.

Οπωσδήποτε, όμως, το καθεστώς αντιλαμβανόταν την ανάγκη να κατευνάσει τις φιλελεύθερες αμερικανικές δυνάμεις. Ακόμη περισσότερο, να κατευνάσει κυβερνήσεις, λαούς και διεθνείς οργανισμούς της Ευρώπης.

Σύγκρουση με την Ιταλία

Η ατμόσφαιρα στη γέρικη ήπειρο ήταν πράγματι δυσμενής για την Ελλάδα. Καθώς ο κόσμος μετά την εισβολή στην Τσεχοσλοβακία επανερχόταν στην ύφεση, ξανάρχιζαν οι Ευρωπαίοι να απασχολούνται με το ελληνικό πρόβλημα. Εκτός των σκανδιναβικών κρατών, που συνέχιζαν την εχθρική στάση τους, τον Μάρτιο του 1969 ήλθε η ιταλική κυβέρνηση σε επίσημες προστριβές με την ελληνική, που η τελευταία τις χαρακτήρισε σχεδόν ως εχθρική πράξη της Ιταλίας.

Η σύγκρουση προέκυψε από την επίσκεψη που πραγματοποίησε στη Ρώμη ο Ανδρέας Παπανδρέου στις 5 Μαρτίου 1969. Μεταξύ των επισήμων που συνάντησε ήταν και ο υπουργός Εξωτερικών Πιέτρο Νέννι, αρχηγός του Σοσιαλιστικού Κόμματος, το οποίο συμμετείχε στην ιταλική κυβέρνηση συνασπισμού. Ο Νέννι δέχτηκε εγκάρδια τον αρχηγό του ΠΑΚ και του δήλωσε ότι θα του παράσχει κάθε βοήθεια στον αγώνα του για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα.

Η απάντηση του καθεστώτος των Αθηνών υπήρξε βέβαια ζωηρή. Στις 15 Μαρτίου, ο πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος δήλωσε ότι η Ελλάδα ζήτησε διευκρινίσεις από την Ιταλία. Και άφησε να υπονοηθεί ότι, αν οι εξηγήσεις του Νέννι δεν είναι ικανοποιητικές, θα υπάρξουν συνέπειες στις ελληνοϊταλικές σχέσεις.

Την 24η Μαρτίου, ο υπουργός Εξωτερικών Π. Πιπινέλης αποκάλυψε ότι από τα τέλη Φεβρουαρίου, όταν έγινε γνωστό ότι ο Α. Παπανδρέου θα μετέβαινε στη Ρώμη, η ελληνική κυβέρνηση προειδοποίησε την ιταλική να μην έχει επίσημες επαφές μαζί του. Και όμως, συνέχισε ο Π. Πιπινέλης, ο Νέννι δέχτηκε τον Α. Παπανδρέου

και του υποσχέθηκε βοήθεια. Ταυτόχρονα, ο γερουσιαστής Αντονέλλι υπέβαλε στην Ιταλική Γερουσία ψήφισμα, με το οποίο καλούνταν η ιταλική κυβέρνηση να αρνηθεί οποιαδήποτε βοήθεια προς την ελληνική κυβέρνηση «εντός των πλαισίων των διεθνών οργανισμών και να βοηθήσει τον αγώνα των Ελλήνων στην Ελλάδα».

Το ψήφισμα συζητήθηκε στη Γερουσία, όπου ο Νέννι δήλωσε ότι το περιεχόμενό του ανταποκρίνεται «προς τον γενικό προσανατολισμό της ιταλικής κυβέρνησης». Η υπόθεση έτσι αποκτούσε μεγάλες διαστάσεις. Ο Πιπινέλης χαρακτήρισε «σαφώς εχθρική» τη στάση του Ιταλού συναδέλφου του, και κάλεσε την Ιταλία να δώσει εξηγήσεις «δημοσία προς το σύνολο της κοινής γνώμης». Αλλά το ιταλικό υπουργείο Εξωτερικών δεν θέλησε να επιδείξει διαλλακτικότητα. Με ανακοίνωσή του δήλωσε ότι η συνάντηση Νέννι με τον Α. Παπανδρέου αποτελούσε χειρονομία εκδήλωσης συμπάθειας και ηθικής συμπαράστασης προς τους εξόριστους Έλληνες, τους πολιτικούς κρατούμενους και τον ελληνικό λαό».

Ο Έλληνας πρεσβευτής στη Ρώμη είχε ζητήσει να διαψευστούν επίσημα οι δημοσιογραφικές πληροφορίες, ότι ο Νέννι έδωσε την υπόσχεση και υλικής βοήθειας προς τους Έλληνες εξόριστους. Αλλά η ανακοίνωση του ιταλικού υπουργείου Εξωτερικών πρόσθετε: «Η απάντηση είναι ότι δεν υπάρχει τίποτα για να διαψευστεί».

Η μάχη στο Συμβούλιο της Ευρώπης

Η οξύτητα, όμως, κατέπεσε βαθμιαία και η ελληνική κυβέρνηση άφησε σιωπηρά να λησμονηθεί το επεισόδιο. Αλλά ήταν μία ακόμη προειδοποίηση για τις διεθνείς αντιδράσεις στη Δικτατορία. Και οι αντιδράσεις αυτές μορφοποιούνταν κυρίως στο Συμβούλιο της Ευρώπης, στο οποίο η υπόθεση και η θέση της Ελλάδας παρέμεναν εκκρεμείς.

Το Συμβούλιο είχε αναβάλει τον Δεκέμβριο του 1968 τη λήψη απόφασης, αν θα απέπεμπε ή όχι την Ελλάδα λόγω του καθεστώτος της, για την άνοιξη του 1969. Την 28η Ιανουαρίου 1969, η Συμβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου συζήτησε την πρόταση του Ολλανδού αντιπροσώπου Βαν ντερ Στουλ, που ζήτησε την προσωρινή αποπομπή της Ελλάδας. Η Συνέλευση με ψήφους 92 κατά 11, και με 20 αποχές, έλαβε την απόφαση με την οποία διακήρυσσε ότι ανήκει στην Ελλάδα να αναλάβει την πρωτοβουλία της παραίτησης. Με άλλα λόγια, της υποδείκνυε να παραιτηθεί, γιατί αλλιώς θα την εκδίωκαν. Και ανέθετε στην Επιτροπή των υπουργών Εξωτερικών, χωρίς προσδιορισμό ημερομηνιών, να λάβει τα «ενδεικνυόμενα μέτρα εναντίον της Ελλάδας». Οι κατηγορίες κατά του καθεστώτος των Αθηνών ήταν παραβίαση των αρχών των δικαιωμάτων του ανθρώπου και μη πρόοδος στην επαναφορά της συνταγματικής δημοκρατίας.

Η απάντηση δόθηκε από τον Γ. Παπαδόπουλο την 1η Φεβρουαρίου: «Η Ελλάδα

δεν αποχωρεί του Συμβουλίου, για να μη θέσει σε δύσκολη θέση τους Μεγάλους της φίλους».

Το Χρονοδιάγραμμα

Την 5η Μαΐου 1969, το Συμβούλιο ζήτησε νέα αίτηση των σκανδιναβικών κρατών, της Ισλανδίας και της Ολλανδίας, για την αποπομπή της Ελλάδας. Και πάλι, όμως, ανέβαλε την απόφαση για τον Δεκέμβριο. Εν όψει αυτής της μάχης, το καθεστώς προσπάθησε να πετύχει τον κατευνασμό του Οργανισμού. Και με εισήγηση του Π. Πιπινέλη, συντάχθηκε ένα Χρονοδιάγραμμα της πορείας της Δικτατορίας προς τη δημοκρατία.

Το Χρονοδιάγραμμα αυτό, ο Π. Πιπινέλης το διένειμε στο Συμβούλιο της Ευρώπης και στις ξένες κυβερνήσεις, την 25η Αυγούστου 1969. Και ρητά υποσχόταν ότι:

• Έως τον Σεπτέμβριο 1970, θα έχει αρθεί σε όλη τη χώρα ο στρατιωτικός νόμος.

• Μέχρι τα μέσα Δεκεμβρίου, θα έχει ολοκληρωθεί η σύνταξη των σχεδίων, η δημόσια συζήτηση, η τελική κατάρτιση και η εφαρμογή των 14 θεσμικών νόμων, όπως προβλέπονται από το Σύνταγμα του 1968.

• Και υποτίθεται ότι πέραν τούτου, μέσα στο 1971, θα έπρεπε να συμπληρωθεί η επάνοδος στην κοινοβουλευτική δημοκρατία, με τη διεξαγωγή εκλογών.

Το πλήρες κείμενο του Χρονοδιαγράμματος έχει ως εξής:

«Έγγραφον ἐπιδοθὲν ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ὑποεπιτροπῆς, τὴν 25 Αὐγούστου 1969.

»Ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνησις, ἀναλαβοῦσα ἱστορικὴν εὐθύνην ἔναντι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν διαρθρωτικῶν μεταρρυθμίσεων τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς συνταγματικῆς του ὀργανώσεως, αἱ ὁποῖαι κατέστησαν ἀπαραίτητοι μετὰ τὴν μακρὰν περίοδον πολιτικῆς ἀναστατώσεως καὶ ἦσαν πιεστικῶς ἐπιτακτικαί, κατόπιν τῶν κινδύνων οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν ἀφ' ἑνὸς τὴν βελτίωσιν τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία ἐπετεύχθη μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου συμμορφουμένη πρὸς τὰς διεθνεῖς ὑποχρεώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὰ μέτρα τὰ περιοριστικὰ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν, τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ἡ κυβέρνησις, πρέπει νὰ ἐκτείνωνται μέχρι τοῦ ὁρίου τοῦ αὐστηρῶς ἀπαιτουμένου ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τῆς καταστάσεως, ἀπεφάσισε τὰ ἀκόλουθα:

»Ι. Νὰ ὀργανώσῃ ἐφεξῆς τὴν νόμιμον τάξιν τῆς χώρας, κατὰ τρόπον ὥστε:

»1. Οὐδεὶς θὰ συλλαμβάνεται ἢ θὰ κρατῆται ἢ θὰ ὑπόκειται εἰς οἱαν-

δήποτε κράτησιν ἄνευ τῶν ἐγγυήσεων καὶ τῶν διαδικασιῶν τῶν καθοριζομένων ὑπὸ τῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τεθῆ εἰς ἰσχὺν πρὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, οἵτινες εἶναι σεβαστοὶ καὶ ἐφαρμόζονται.

»2. Οἱ ἐν λόγῳ νόμοι, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὰς ἐγγυήσεις καὶ τὰς διαδικασίας, εἶναι δυνατὸν νὰ παραβλεφθοῦν προσωρινῶς ὑπὸ τὰς δύο ἀκολούθους προϋποθέσεις, αἵτινες δέον νὰ πληροῦνται ταυτοχρόνως: α. Ὁσάκις πρόκειται γιὰ ἀδικήματα ἐναντίον τῆς δημοσίας τάξεως καὶ ἀσφαλείας τῆς χώρας. β. Μόνον ὁσάκις ὑφίσταται εἰδικὸς λόγος εἰς συγκεκριμένην περίπτωσιν.

»3. Ἀδίκημα διαπραττόμενον ὑπὸ πολίτου θὰ ἐκδικάζεται ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων τακτικῶν ποινικῶν δικαστηρίων, συμφώνως πρὸς τοὺς ἰσχύοντας νόμους, μὲ μόνην προσωρινὴν ἐξαίρεσιν: Τὴν ἁρμοδιότητα τῶν τακτικῶν στρατοδικείων δι' ἀδικήματα κατὰ τῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους, τοῦ καθεστῶτος, ὡς τοῦτο προσδιορίζεται εἰς τὸ Σύνταγμα, καὶ κατὰ τῆς δημοσίας τάξεως καὶ εἰρήνης.

»(Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ὀργανώσεως ταύτης, ἐξυπακούεται ὅτι θὰ παύσουν ἀμέσως νὰ λειτουργοῦν καὶ θὰ καταργηθοῦν ὅλα τὰ ἔκτακτα στρατοδικεῖα, τὰ ὁποῖα συνεστήθησαν μετὰ τὴν 21ην Ἀπριλίου 1967).

»4. Θὰ ἐπιτραπῇ γενικῶς ἡ δημοσίευσις ὑπὸ τοῦ Τύπου πληροφοριῶν, εἰδήσεων καὶ σχολίων. Ἐνδεχόμενοι, προσωρινῶς, περιορισμοὶ θὰ ἀφοροῦν μόνον εἰς δημοσιεύματα ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, τὰ ὁποῖα: α. Εἶναι ἀνατρεπτικοῦ περιεχομένου. β. Ὑπονομεύουν τὴν ἐθνικὴν ἀσφάλειαν, τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα καὶ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν. γ. Ὑπονομεύουν τὸ ἐθνικὸν νόμισμα ἢ ἀποβλέπουν νὰ ζημιώσουν τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν. Καὶ δ. Ἐπιδιώκουν τὴν ἀναζωπύρησιν τῶν πολιτικῶν παθῶν διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς γεγονότα πρὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967.

»5. Θὰ ἀπαγορευθοῦν οἱαδήποτε διοικητικὰ μέτρα διὰ τὴν δήμευσιν ὁλοκλήρου ἢ μέρους τῶν περιουσιακῶν στοιχείων, οἱουδήποτε πολίτου.

Οι προθεσμίες

»ΙΙ. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ Νοεμβρίου 1969, τὸ βραδύτερον, θὰ ἰσχύσῃ ὁ προβλεπόμενος ὑπὸ τοῦ Συντάγματος Νόμος περὶ Τύπου.

»ΙΙΙ. Μὲ τὴν πρόβλεψι τῆς βελτιώσεως τῶν συνθηκῶν τάξεως καὶ ἀσφαλείας εἰς τὴν χώραν, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνησις προτίθεται νὰ λάβῃ σταδιακῶς τὰ μέτρα, ἅτινα δὲν ἔχουν ἀκόμη ληφθῆ καὶ εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, δηλαδή:

»1. Τὸ ἄρθρον 10 τοῦ Συντάγματος θὰ ἔχη ἐφαρμοσθῆ μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1970, τὸ βραδύτερον. (Οὐδεὶς συλλαμβάνεται ἢ φυλακίζεται ἄνευ ἠτιολογημένου δικαστικοῦ ἐντάλματος.)

»2. Μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1969, τὸ ἀργότερον, θὰ ἔχουν τεθῆ εἰς ἰσχύν: α. Τὰ ἄρθρα 12, 111 καὶ 112 τοῦ Συντάγματος. (Οὐδεὶς ἀφαιρεῖται ἄκων τοῦ παρὰ τοῦ νόμου ὡρισμένου δικαστοῦ, δικαστικαὶ ἐπιτροπαὶ καὶ ἐξαιρετικὰ δικαστήρια δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συσταθοῦν. Τὰ κακουργήματα καὶ τὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα δικάζονται ὑπὸ μικτῶν ὁρκωτῶν δικαστηρίων. Τὰ ἀδικήματα τοῦ Τύπου ὑπάγονται εἰς τὰ τακτικὰ ποινικὰ δικαστήρια.) β. Ἡ ἐσωτερικὴ νομοθεσία θὰ ὀργανωθῆ κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἀποκατασταθῆ ἡ πλήρης ἐλευθερία τοῦ Τύπου ἐξαιρέσει τῶν δημοσιευμάτων τὰ ὁποῖα, διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς γεγονότα πρὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἀναζωπύρωσιν τῶν πολιτικῶν παθῶν καὶ συνεπῶς ἀπειλοῦν τὴν δημοσίαν τάξιν.

»IV. Μέχρι τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Δεκεμβρίου 1970, τὸ βραδύτερον, θὰ ἔχη ὁλοκληρωθῆ ἡ σύνταξις τῶν σχεδίων, ἡ δημοσία συζήτησις, ἡ τελικὴ κατάρτισις, ἡ ψήφισις καὶ ἐφαρμογὴ τῶν ἀκολούθων νόμων, οἱ ὁποῖοι προβλέπονται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα: 1. Περὶ τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν. 2. Περὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀναφέρεσθαι. 3. Περὶ δικαστικῶν λειτουργῶν. 4. Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ὑπαλλήλων τῆς Γραμματείας τῶν Δικαστηρίων καὶ Εἰσαγγελιῶν. 5. Περὶ τῶν μικτῶν ὁρκωτῶν δικαστηρίων. 6. Περὶ ἀναγκαστικῶν ἀπαλλοτριώσεων. 7. Περὶ πταισματικῶν παραβάσεων. 8. Περὶ ἐκδικάσεως τῶν περὶ τοὺς ἀγροὺς πταισμάτων. 9. Περὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Παιδείας. 10. Περὶ τῶν δημοσίων συναθροίσεων. 11. Περὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ συνεταιρίζεσθαι. 12. Περὶ τοῦ Στρατιωτικοῦ Νόμου. 13. Περὶ τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου. 14. Περὶ ἐκλογῆς βουλευτῶν».

«Δεμένη χειροπόδαρα»

Το Χρονοδιάγραμμα, ως έμπνευση και ως περιεχόμενο, υπήρξε ουσιαστικά έργο του Π. Πιπινέλη. Ο υπουργός Εξωτερικών φαίνεται ότι πίστευε στο ανορθωτικό έργο του Γ. Παπαδόπουλου, τον οποίο θαύμαζε. Πίστευε επίσης στην ειλικρίνειά του για τη βαθμιαία αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού. Είχε επίγνωση ότι ισχυροί κύκλοι του καθεστώτος είχαν άλλες αντιλήψεις και διαφωνούσαν για τη φιλελευθεροποίηση, αλλά νόμιζε ότι το Χρονοδιάγραμμα στο εξής τους δέσμευε. Του ήταν αδιανόητο ότι ύστερα από τόσο πανηγυρική και επίσημη προβολή του θα το ανέτρεπαν, εξαπατώντας όλα τα ξένα κράτη.

Βρισκόταν ασθενής ο Π. Πιπινέλης στο Σκίτζναχμπουργκ της Ελβετίας, όταν τον επισκέφθηκε ο βασιλιάς. Ήταν Οκτώβριος του 1969. Πολύ καταβεβλημένος αλλά με πλήρη διαύγεια πνεύματος, ο πιστός αυτός γηραιός φίλος του θρόνου ήταν αισιόδοξος: «Πιστεύω, Μεγαλειότατε», του είπε, «ότι το 1971 θα βρίσκεστε στην Αθήνα». Και πρόσθεσε: «Τώρα με το Χρονοδιάγραμμα, η "επανάσταση" είναι δεμένη χειροπόδαρα. Δεν υπάρχουν πλέον περιθώρια να ξεφύγει».

Ο Κωνσταντίνος, όμως, δεν κατεχόταν από αισιοδοξία. Είχε ήδη πειστεί ότι υπήρχαν ισχυρές δυνάμεις στο καθεστώς, που απέβλεπαν στη διηνεκή διατήρηση της εξουσίας. Είχε αρχίσει να βλέπει επίσης ότι η Αμερική, μετά τις αντιδράσεις και τις ταλαντεύσεις των δύο πρώτων ετών, είχε αποφασίσει να υποστηρίξει τη Δικτατορία, παρακάμπτοντας έντεχνα τις εσωτερικές τροχοπέδες. Πάντως δεν έφερε αντιρρήσεις στον Π. Πιπινέλη –όπως εκμυστηρεύτηκε αργότερα στο περιβάλλον του–, γιατί η υγεία του ήταν σε τέτοια κατάσταση, ώστε δεν σήκωνε ζωηρή συζήτηση. Εκείνος όμως παρέμενε επί μακρόν βυθισμένος στην αυτοπεποίθηση και την αισιοδοξία του.

Η φωνή του Καραμανλή

Αλλά αν ο Π. Πιπινέλης είχε αυταπατηθεί, υπήρχαν άλλοι που αντιμετώπιζαν με ρεαλισμό την πραγματικότητα, που ήθελαν να την αποκαλύψουν και στον λαό και στον στρατό και στο εξωτερικό. Και την 1η Οκτωβρίου 1969, ακούστηκε πάλι η φωνή του Κ. Καραμανλή. Επρόκειτο για την πέμπτη –μετά την αποχώρησή του από την πολιτική και την Ελλάδα, το 1963– δημόσια εκδήλωσή του, για την οποία ο Γιάννης Μαρής (*Ακρόπολις*, 8.8.1974) γράφει:

> *«Στὴν κλιμάκωσι τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πρώην Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ ἀπὸ τὴν διαλλακτικότητα ὣς τὴν κατ' εὐθεῖαν ἐπίθεσι, ἡ πέμπτη ἐκδήλωσις, ἡ καὶ ὀξύτερη, θέτει γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἕνα νέο τρόπο ἀπαλλαγῆς τῆς χώρας ἀπὸ τὸ Ἀπριλιανὸ καθεστώς. Ὡς τώρα οἱ συνταγματάρχαι ἐκαλοῦντο νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἐξουσία. Τώρα γιὰ πρώτη φορὰ ὁ πρώην πρωθυπουργὸς καλεῖ τὰς ἐνόπλους δυνάμεις νὰ τοὺς ἀποπέμψουν, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνοι ἐπιμένουν νὰ μὴν ἀφήνουν τὴν ἐξουσία.*
>
> *»Ὀξύτεροι ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ εἶναι καὶ οἱ χαρακτηρισμοί του γιὰ τὸ καθεστὼς τῶν συνταγματαρχῶν. Δὲν εἶναι πλέον μόνον οἱ ἄνθρωποι ποὺ παραπλανοῦν τὸν ἑλληνικὸ λαό, ποὺ ἔχουν ταυτίσει τὸ ἔθνος μὲ τὸν ἑαυτόν των, ποὺ ἔχουν τὴν πρόθεσι νὰ διαιωνίσουν τὴν παραμονή τους στὴν ἐξουσία. Εἶναι κι' ἕνα καθεστὼς χωρὶς ἰδεολογικὸ προσανατολισμό, χωρὶς πολιτικὴ μορφή, δὲν εἶναι κἂν Δικτατορία. Εἶναι ἕνα καθεστὼς "νόθο", "τυραννικὸ" καὶ "ἀσυνάρτητο", ὑπὸ τὸ ὁποῖο "σήπεται ἡ χώρα"».*

Οι δηλώσεις του Κ. Καραμανλή που αναφέρουμε, δημοσιεύτηκαν στην ελβετική εφημερίδα *Ζουρνάλ ντε Ζενέβ* και είχαν ως εξής:

«Παρῆλθεν ἓν ἔτος ἀπὸ τοῦ δημοψηφίσματος διὰ τὸ Σύνταγμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἐγένετο τόσος θόρυβος, καὶ ἀντὶ νὰ προοδεύσῃ ἡ ὑπόθεσις τῆς δημοκρατίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὕτη ὠπισθοδρόμησεν ἐπικινδύνως. Ἡ κυβέρνησις κατέστη τυραννικωτέρα καὶ κυνικῶς ταυτίζει ἑαυτὴν μὲ τὴν δημοκρατίαν. Ἡ αὐθαιρεσία ἔγινε καθεστὼς καὶ ὁ λαὸς ἔχει συμπιεσθῆ εἰς μίαν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν. Λόγω αὐτῆς τῆς καταστάσεως αἰσθάνομαι ὑποχρεωμένος νὰ διακόψω τὴν σιωπήν μου ἐκ νέου καὶ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς σοβαροὺς κινδύνους ποὺ ἀπειλοῦν τὴν χώραν, λόγω τῆς παρατάσεως τῆς ἐν λόγω ἀνωμάλου καταστάσεως.

»Ὡς ἐδήλωσα ἤδη εἰς προηγουμένην εὐκαιρίαν, οἱ στρατιωτικοὶ τῶν Ἀθηνῶν ὑπέπεσαν ἐξ ἀρχῆς εἰς ἓν βασικὸν σφάλμα. Οὗτοι ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ δημιουργήσουν μίαν μόνιμον κατάστασιν, ἀλλὰ μὴ ἔχοντες τὸ ἀπαιτούμενον θάρρος νὰ τὸ ὁμολογήσουν, ἐπεχείρησαν ἀδεξίως νὰ ἀποκρύψουν τὰς προθέσεις των διὰ τῆς ἐμφανίσεώς των ὡς πρωτεργατῶν τῆς δημοκρατίας.

»Διὰ τῆς ἐν λόγω ἀλογίστου καὶ ἀντιφατικῆς πολιτικῆς ἐδημιούργησαν ἕνα τυραννικὸν καὶ παράνομον καθεστώς, εἰς τὸ ὁποῖον σήπονται ταυτοχρόνως ἡ Κυβέρνησις καὶ ἡ χώρα.

»Πράγματι, τὸ καθεστὼς τῶν Ἀθηνῶν, στερούμενον ἰδιαιτέρου ἰδεολογικοῦ προσανατολισμοῦ, εἰς οὐδεμίαν μορφὴν πολιτεύματος (οὔτε κἂν τῆς κλασσικῆς δικτατορίας) ἀνταποκρίνεται. Καὶ τὸ ἐν λόγω κενὸν δὲν δύναται νὰ πληρωθῆ οὔτε μὲ μεσαιωνικὰς θεοκρατικὰς ἐννοίας οὔτε μὲ συνθήματα ὡς "Ἑλλὰς Ἑλλήνων Χριστιανῶν", ἐνῶ αἱ μέθοδοι τοῦ καθεστῶτος εἶναι ἐλάχιστα χριστιανικαί.

Σειρά σφαλμάτων

»Συνεπεία τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς πλάνης, ἡ κυβέρνησις ὑπέπεσεν εἰς σειρὰν σφαλμάτων:

»α. Ἀποσυνέθεσε τὰς ἐνόπλους δυνάμεις τῆς χώρας, διὰ τῆς σοβιετικοποιήσεώς των καὶ ἀποτάξεως ἑκατοντάδων ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν καὶ ἐμπειροπολέμων, οἱ ὁποῖοι ἠδύναντο νὰ γίνουν ἐμπόδιον εἰς τὰς ἐπιδιώξεις της.

»β. Συνέχισε καὶ ὑπερακόντισε τὴν δημαγωγικὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων της, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπονομεύσῃ τὸ οἰκονομικὸν μέλλον τῆς χώρας. (Αὔξησις τῶν καταναλωτικῶν δαπανῶν εἰς βάρος τῶν ἐπενδύσε-

ων, ἡ διεύρυνσις τοῦ ἐλλείμματος τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν καὶ ἡ κάλυψίς του μὲ δανεισμὸν ὑπὸ ὅρους λίαν ἐπικινδύνους καὶ ἁλματώδης αὔξησις τῶν εἰς συνάλλαγμα ὑποχρεώσεων τῆς χώρας, ὑπολογιζομένων σήμερον εἰς 1.870 ἑκατομμύρια δολλάρια, ἐξ ὧν 420 ἑκατομμύρια εἰς βραχυπροθέσμους ἐμπορικὰς πιστώσεις.)

»γ. Ἀπεμόνωσε τὴν χώραν πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς. Ἡ Ἑλλάς, ἡ ὁποία εἶναι ὁ πυρὴν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἀπωθεῖται ἤδη ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν τῶν ἐλευθέρων λαῶν. Οὕτω, διὰ νὰ ἐκτιμηθῆ πλήρως ἡ σημασία τῆς ἀπομονώσεως ταύτης, θὰ πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ κρίσιμος γεωπολιτικὴ θέσις τῆς χώρας μας καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἑλλὰς θὰ εὑρεθῆ ἐκτὸς τῶν ὑπὸ ἐκκόλαψιν εὐρωπαϊκῶν σχημάτων, ἐπὶ ζημία ὄχι μόνον τῆς οἰκονομίας της, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐθνικῆς της ἀσφαλείας. Τέλος, μὲ τὴν τυραννικήν της πολιτικήν, τοὺς κομπασμοὺς καὶ τὰς ἀσυναρτησίας της, ἐδημιούργησεν εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Ἑλλάδα κλῖμα ἐκρηκτικόν.

»Τὸ χειρότερον ὅλων εἶναι ὅτι ἡ κυβέρνησις ἐμμένει εἰς τὴν ἀρχικήν της πλάνην, καὶ ἀντὶ νὰ ζητῆ νὰ ἐξεύρη λύσεις, ζητεῖ μεθόδους διαιωνίσεως τοῦ παρόντος καθεστῶτος. Ἀκόμη καὶ προσφάτως, ἐφαντάσθη ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ τὸ κατορθώση δι' ἑνὸς ἐκλογικοῦ πραξικοπήματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐζήτει συνεργούς, ἀλλ' ἀνεπιτυχῶς. Ἤδη προσπαθεῖ διὰ τῆς τρομοκρατίας τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς παραπλανήσεως τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης νὰ τὸ ἐπιτύχη. Δὲν ἀντιλαμβάνονται, ὅμως, ὅτι ἐὰν μέχρι σήμερον αἱ ἀντιδράσεις, τόσον ἐσωτερικῶς ὅσον καὶ ἐξωτερικῶς, ἦσαν μετριοπαθεῖς, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι κατ' ἐπανάληψιν ἐπεβεβαίωσεν ὅτι θὰ ἀποκαταστήση τὴν δημοκρατίαν. Ἀλλὰ ὁ ἐμπαιγμὸς εἶναι ἤδη καταφανὴς δι' ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἡ κυβέρνησις ἐνώπιον τῆς θυέλλης ἡ ὁποία πρόκειται νὰ ἐκσπάση θὰ ὑποχρεωθῆ νὰ κάμη τὴν ἐκλογήν. Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον νὰ προβῆ εἰς τὴν ἐκλογὴν ἐγκαίρως καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἐθνικὸν συμφέρον.

»Πρὸ διετίας, εἰς μίαν ἄλλην κρίσιμον στιγμὴν διὰ τὴν χώραν, ἐγνώρισα δημοσίως τὰς ἀπόψεις μου. Κατεδίκαζα τὸ παρελθόν, ἐξέφραζα ἀνησυχίας διὰ τὸ παρόν, καὶ διέγραφα τὴν πορείαν διὰ τὸ μέλλον: Ἡ παροῦσα ἀνωμαλία δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκην, ἀλλὰ προσφέρει καὶ τὴν εὐκαιρίαν τῆς δημιουργίας ἑνὸς νέου σχήματος τῆς δημοκρατίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ συνεπῶς, ἡ σημερινὴ κυβέρνησις πρέπει νὰ παραχωρήση τὴν θέσιν της εἰς μίαν ἔμπειρον καὶ ἰσχυρὰν κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἀσκοῦσα ἐκτάκτους ἐξουσίας, κατὰ τὴν διάρκειαν εὐλόγου χρόνου, θὰ δημιουργήση τάς συνθήκας ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν τὴν λειτουργίαν τῆς δη-

μοκρατίας καὶ τὴν πρόοδον τοῦ κράτους ἐν ἀσφαλείᾳ. Θὰ συμβουλεύσω τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τώρα, ποὺ ἔχει μεγαλυτέραν πεῖραν, νὰ μελετήσῃ τὰς προτάσεις μου, προτοῦ εὑρεθῇ εἰς ἀνυπέρβλητον ἀδιέξοδον. Νομίζω ὅτι τοῦτο θὰ διηυκόλυνεν ὄχι μόνον τὴν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατίας ἐν ἀσφαλείᾳ, ἀλλὰ καὶ τὴν δημιουργίαν μιᾶς νέας πολιτικῆς ζωῆς, ὑγιοῦς, ἡ ὁποία θὰ συνεδύαζε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν τάξιν, τὴν πρόοδον καὶ τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην.

Να αποσυρθεί ή να ανατραπεί

»Εἶναι καιρὸς νὰ ἀντιληφοῦν οἱ στρατιωτικοὶ οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, ὅτι ἡ θέσις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ λαοῦ μας δὲν προσφέρονται δι' οἱανδήποτε μορφὴν δικτατορίας. Εἶναι καιρὸς νὰ ἀντιληφθοῦν οἱ πολιτικοὶ τῆς χώρας ὅτι ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰς συνηθείας καὶ τὰς κομπίνας τοῦ παρελθόντος δὲν θὰ ἐσήμαινεν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος, ἀλλὰ ἀλλαγὴν τῆς μορφῆς τῆς ἀνωμαλίας. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς δημοκρατίας δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ δύο τρόπους: εἴτε διὰ τῆς ἀβιάστου ἀποχωρήσεως τῆς παρούσης κυβερνήσεως εἴτε διὰ τῆς ἀνατροπῆς της. Ἡ πρώτη λύσις εἶναι ὄχι μόνον ἀκίνδυνος ἀλλὰ καὶ ἐποικοδομητική. Ἡ δευτέρα, ποὺ ἠμπορεῖ νὰ προκληθῇ καὶ ἀπὸ μὴ ἐλεγχομένας δυνάμεις, θὰ ὑποβάλῃ ἴσως τὸ Ἔθνος εἰς νέας δοκιμασίας.

»Ἡ κυβέρνησις φέρει τὴν εὐθύνην τῆς ἐκλογῆς, μετὰ τῶν στηριζόντων αὐτὴν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως. Συνεπῶς, ἐὰν οἱ κυβερνῶντες σήμερον διὰ τῆς ἰσχύος εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἐκτιμήσουν ὀρθῶς τὸ καθῆκον των, ὀφείλουν οἱ ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως ἀκολουθοῦντες αὐτοὺς ἀξιωματικοὶ νὰ τοὺς τὸ ὑποδείξουν. Ἀλλὰ πέραν τούτου ὀφείλουν νὰ τὸ πράξουν αἱ ἔνοπλοι δυνάμεις τῆς χώρας ἐν τῷ συνόλῳ των, αἱ ὁποῖαι προερχόμεναι ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ λαοῦ, ἔχουν ἐπωμισθῇ τὴν βαρεῖαν εὐθύνην ἀλλὰ καὶ τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἔθνους νὰ προστατεύσουν τὴν ἐλευθερίαν του, τὴν ἀσφάλειάν του καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν του.

»Ὀφείλω ἐπ' εὐκαιρίᾳ νὰ βεβαιώσω τοὺς ἀνησυχοῦντας διὰ τὸ μέλλον ὅτι δὲν θὰ ἔλυα τὴν σιωπήν μου, ἐὰν δὲν ἐπίστευα ὅτι ἡ χώρα δύναται ἀκινδύνως νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ὁμαλότητα καὶ ἐὰν δὲν ἤμουν διατεθειμένος νὰ συμβάλω ἐν ἀνάγκῃ πρὸς τοῦτο καὶ προσωπικῶς».

Οι δηλώσεις του Κ. Καραμανλή έγιναν γνωστές σε αρκετά ευρύ κύκλο, γιατί η εφημερίδα που τις δημοσίευσε, όπως και όλες οι ξένες, κυκλοφορούσε πάντα ελεύθερα στην Ελλάδα. Και τις επιδοκίμαζε όλος ο πολιτικός κόσμος. Το ίδιο βράδυ έφταναν στα γραφεία των εφημερίδων και των ξένων ανταποκριτών επώνυμες δηλώσεις

του Π. Κανελλόπουλου, του Γ. Μαύρου, του Σ. Στεφανοπούλου, του τελευταίου προέδρου της Βουλής, Δ. Παπασπύρου, που δεν επιτράπηκε φυσικά η δημοσίευσή τους. Και αποτελούσαν μια απόδειξη ότι κάτω από το σιδερένιο περικάλυμμα της Δικτατορίας είχε επέλθει σε μεγάλο βαθμό η ενοποίηση του αστικού πολιτικού κόσμου. Η διαπίστωση ήταν σημαντική, γιατί αποτελούσε μια εγγύηση ότι ήταν δυνατή η ομαλή μετάβαση από το στρατιωτικό καθεστώς στον κοινοβουλευτισμό.

Δηλώσεις των πολιτικών

Ο Π. Κανελλόπουλος, πάντα πρώτος σε κάθε αντιστασιακή εκδήλωση των πολιτικών, έσπευσε να κοινοποιήσει τις ανακοινώσεις του:

«Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι αἱ δηλώσεις εἰς τὰς ὁποίας προέβη ὁ πρώην Πρωθυπουργὸς κ. Κ. Καραμανλῆς θὰ συμβάλουν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν ἀναγκαίων συνθηκῶν διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἡ Ἑλλὰς ἐκ τοῦ ἀδιεξόδου, εἰς τὸ ὁποῖον τὴν ὡδήγησε βεβαίως τὸ παρὸν καθεστώς. Ἀντέστην ἠθικῶς εἰς τὸ καθεστὼς αὐτὸ ἀπὸ τοῦ 1967, διὰ δύο λόγους:

»1. Δι' ἕνα λόγον ἀρχῆς, δηλαδὴ ὅτι, καθ' ὅλην τὴν ζωήν μου καὶ δὴ κατὰ τὰς πλέον δυσχερεῖς ὥρας τῆς ἱστορίας τοῦ αἰῶνος μας, ἐμπνεόμενος ἐκ τῆς πίστεως πρὸς τὴν δημοκρατίαν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων, ἠγωνίσθην πάντοτε ἐναντίον ὅλων τῶν αὐταρχικῶν καθεστώτων.

»2. Διότι οἱ δημιουργηθέντες διὰ τὴν χώραν μας κίνδυνοι, ὑπὸ τοῦ αὐταρχικοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖον στηρίζεται μόνον ἐπὶ τῆς βίας, εἶναι ἀσυγκρίτως μεγαλύτεροι ἐκείνων, τοὺς ὁποίους θὰ ἀντιμετώπιζε καὶ θὰ ὑπερεπήδα ἡ δημοκρατία ἐπιτυχῶς, ἐὰν δὲν εἶχε γίνει τὸ πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967.

»Συμμερίζομαι πλήρως τοὺς ἐκφρασθέντας ὑπὸ τοῦ κ. Καραμανλῆ φόβους, περὶ τῆς τύχης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐὰν ἡ Δημοκρατία δὲν ἀποκατασταθῆ ταχέως καὶ ἐὰν ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐπανεύρῃ εἰς τὸν διεθνῆ στίβον τὴν θέσιν ἡ ὁποία τῆς ἀνήκει, κατόπιν τόσων ἑκουσίων θυσιῶν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας».

Λίγη ώρα αργότερα κατέφθαναν στα γραφεία των εφημερίδων ανακοινώσεις του πρώην προέδρου της Βουλής Δ. Παπασπύρου:

«Αἱ δηλώσεις τοῦ πρώην Πρωθυπουργοῦ κ. Κωνσταντίνου Καραμανλῆ συμπίπτουν χρονικῶς μὲ τὴν ἀπροκάλυπτον διακήρυξιν τῆς στρατιωτικῆς κυβερνήσεως, νὰ παγιοποιήσῃ τὸ καθεστὼς τῆς βίας καὶ ἀνωμαλίας καὶ καθ' ὃν χρόνον ὁλοκληροῦται ἡ διεθνὴς ἀπομόνωσις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπίκειται ἡ ἀποβολή μας ἀπὸ ὀργανισμοὺς τεταγμένους διὰ τὴν

προάσπισιν τῆς δημοκρατίας, τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐλευθέρων λαῶν τῆς Δύσεως. Αἱ διακηρύξεις καὶ αἱ θέσεις τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ ὄχι μόνον ἐνισχύουν σπουδαίως τὴν ἀγωνιστικότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἀλλὰ καὶ προβάλλουν διεθνῶς τὴν ἀρραγῆ ἑνότητα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ποὺ μάχεται μὲ αὐταπάρνησιν πρὸς ἀποτίναξιν τῆς τυραννίας καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος καὶ τῆς Δημοκρατίας».

Την ίδια νύχτα και ο Σ. Στεφανόπουλος ανακοίνωνε:

«Αἱ δηλώσεις τοῦ κ. Καραμανλῆ, τὰς ὁποίας ἐπιδοκιμάζω πλήρως, διότι ἀποβλέπουν εἰς τὴν ὁμαλὴν μετάβασιν εἰς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἕνωσις τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἔχει πλέον ὁλοκληρωθῆ καὶ ὅτι αὕτη ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς πολιτικῆς ὁμαλότητος καὶ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν τεραστίων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ὀρθοῦνται ἐνώπιόν μας».

Και στις 4 Οκτωβρίου πρόσθετε τη φωνή του ο Γ. Μαύρος:

«Κατηγορηματικῶς διαψεύδω τὴν δήλωσιν ξένου ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ, ὅτι δῆθεν ἐπεφυλάχθην νὰ λάβω θέσιν εἰς τὴν δήλωσιν τοῦ κ. Κ. Καραμανλῆ, ἀναμένων ἐκδήλωσιν τοῦ κ. Ἀνδρέα Παπανδρέου. Ἡ θέσις τῆς Ἑνώσεως Κέντρου ἐπ' αὐτῆς εἶναι σαφής. Ὑποστηρίζει κάθε πολιτικὴ ἐκδήλωσι ἡ ὁποία προβλέπει ἐπιστροφὴ τῆς Δημοκρατίας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς αὐτὸ τὸ πλαίσιον, ἡ δήλωσις τοῦ κ. Καραμανλῆ εἶναι σημαντικὴ συμβολὴ εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴ Δημοκρατίαν καὶ τὴν ὁμαλότητα εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Δηλώσεις παρεμφερείς έκαναν επίσης ο πολιτικός Ιάκωβος Διαμαντόπουλος στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (ραδιοσταθμός του Μονάχου «Ντώυτσε Βέλλε») και οι Κ. Μητσοτάκης και Π. Κόκκας.

Πού κατέληξε

Η απήχηση της φωνής του Κ. Καραμανλή στον ελληνικό λαό ήταν ισχυρή. Και η γενική εντύπωση ήταν πως, για να καλέσει τους αξιωματικούς ο πρώην πρωθυπουργός να καταρρίψουν τη Δικτατορία, θα έχουν σημειωθεί προεργασίες μέσα στο Σώμα τους. Πολλοί ανέμεναν έτσι πως βαίναμε σε «λύση Καραμανλή». Και ο Γιάννης Μαρής (στο ίδιο) γράφει:

«Ἡ πέμπτη αὐτὴ δημόσια ἐκδήλωσις τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ ἔγινε, ὅπως εἴπαμε, σὲ μιὰ στιγμὴ ποὺ εἶχε παγιωθῆ στοὺς ἑλληνικοὺς κύκλους ἡ συνείδησις ὅτι μιὰ κυβέρνησι ὑπὸ τὸν Κ. Καραμανλῆ θὰ ἦταν ὁ μόνος τρόπος γιὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ δικτατορία στὴν ὁμαλότητα, πρᾶγμα ποὺ,

ἄλλωστε, συναντοῦσε εὐμενῆ ὑποδοχὴ καὶ σὲ διεθνεῖς κύκλους. Οἱ πρωτοβουλίες τῶν Ἀθηνῶν εἶχαν προχωρήσει. Ἡ ΕΡΕ καὶ ἐπιφανῆ στελέχη τοῦ Κέντρου ἦταν σύμφωνοι. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτικὸς κόσμος, κατηγορούμενος πὼς εἶναι ἀνίκανος νὰ "ὁμονοήση", ἐφαίνετο ὅτι ὁμονοεῖ. Ἀλλὰ τελικὰ ἡ συμφωνία αὐτὴ δὲν ἐκδηλώθηκε στὴν καθολικότητα ποὺ ἔπρεπε. Γιατί;

»Οἱ προσωπικὲς πληροφορίες τοῦ γράφοντος εἶναι πὼς ἡ προσπάθεια ἐναυάγησε τὴν ὥρα ποὺ πλησίαζε στὴν ἐπιτυχία. Οἱ δισταγμοὶ παρετηρήθησαν σὲ ὡρισμένους κύκλους τοῦ χώρου τοῦ Κέντρου, ὄχι γιατὶ κι ἐκεῖνοι δὲν συμφωνοῦσαν μὲ τὸν Γ. Μαῦρο καὶ τοὺς ἄλλους δημόσια ἐκδηλωθέντες γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα αὐτῆς τῆς λύσεως, ἀλλὰ γιατὶ τοὺς ἀνησυχοῦσε ἡ ἀναμενόμενη μαχητικὴ ἀντίδρασις τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου. Ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, ἐκεῖνο ποὺ θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ ὁδηγήση, στὰ 1969, σὲ ὅ,τι ἔγινε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1974 δὲν ἔγινε».

Στην πραγματικότητα, όμως, η πτώση της Δικτατορίας δεν εξαρτιόταν μόνον από τους πολιτικούς, αλλά πρωτίστως από τους ίδιους τους αξιωματικούς, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους δεν ήταν ώριμοι ακόμη για μια παρόμοια πρωτοβουλία αλλαγής. Γι' αυτό και δεν συνέβη τίποτα το δραματικό. Αλλά η παρεμβολή αυτή είναι χρήσιμη για να φανεί ότι οι διαλεκτικές συγκρούσεις που προκαλούσε η Δικτατορία είχαν την αντανάκλασή τους στη δομή του πολιτικού κόσμου, ο οποίος εξακολουθούσε να μη δείχνει πίστη στις επαγγελίες του καθεστώτος και να το κρατά σε απομόνωση εσωτερικά, ενώ βυθιζόταν σε ολοένα μεγαλύτερη απομόνωση εξωτερικά.

Η Αγγλία επιτίθεται

Ωστόσο, η τελική μάχη στο Συμβούλιο της Ευρώπης προσέγγιζε. Και σαν προανάκρουσμα, που προανήγγειλε τη βαριά ατμόσφαιρά της, στις 18 Νοεμβρίου ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών Μάικελ Στιούαρτ έκανε στη Βόννη δυσμενείς δηλώσεις για την Ελλάδα:

«Νομίζω ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπραγματοποίησε μικρὴ μόνον πρόοδο πρὸς τὴν ἀποκατάσταση δημοκρατικοῦ καθεστῶτος. Καὶ κατόπιν τούτου γεννᾶται ζήτημα ἂν μπορῆ νὰ τῆς ἐπιτραπῆ ἡ παραμονή της στὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης».

Πρόσθεσε πάντως ο Άγγλος υπουργός:

«Πρέπει ὅμως νὰ ἀναμείνουμε μήπως, ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμή, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπιβάλη τὰ ἀναγκαῖα μέτρα».

Στις αρχές Δεκεμβρίου, ενώ κατέφθαναν πια στο Στρασβούργο οι αντιπροσωπείες των διαφόρων κρατών, κατατέθηκε η απόρρητη έκθεση της Επιτροπής Ανθρωπί-

νων Δικαιωμάτων από 1.200 δακτυλογραφημένες σελίδες, που αποτελούσε νέο καταπέλτη κατά του ελληνικού καθεστώτος. Ένα μέρος της έκθεσης διέρρευσε σε αγγλικές εφημερίδες. Και πριν αρχίσει η συζήτηση, ο Άγγλος πρωθυπουργός Ουίλσον δήλωνε την 9η Δεκεμβρίου στη Βουλή των Κοινοτήτων:

> *«Ἡ βρεταννικὴ κυβέρνησις θὰ ψηφίσῃ ὑπὲρ τῆς ἀποπομπῆς τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης, ἂν δὲν ἀποχωρήσει οἰκειοθελῶς, ἢ ἐὰν δὲν δείξει κατὰ τρόπον συγκεκριμένον τὴν πρόθεσίν της νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν δημοκρατία».*

Ήταν φανερό ότι η Ελλάδα έβαινε προς ήττα. Μια τελευταία προσπάθεια επηρεασμού των κυβερνήσεων κατέβαλε το καθεστώς την 11η Δεκεμβρίου διά του Σ. Παττακού, ο οποίος δήλωσε:

> *«Προετοιμάζονται μεθοδικῶς αἱ ἐκλογαί, αἱ ὁποῖαι θὰ διεξαχθοῦν μὲ τὸ πλειοψηφικόν».*

Αλλά δεν φάνηκε να έκανε εντύπωση. Κατά τη συζήτηση που άρχισε τη 12η Δεκεμβρίου, η Ελλάδα δέχθηκε βροχή μύδρων. Πάντως ο Σουηδός αντιπρόσωπος που ανέπτυξε την πρόταση για την αποπομπή της Ελλάδας, υπήρξε σχετικά μετριοπαθής. Συνέστησε τρίμηνη αναστολή –και όχι οριστική– της ελληνικής συμμετοχής στο Συμβούλιο. Και μόνον αν αποδεικνυόταν ότι από ελληνικής πλευράς η κατάσταση παρέμεινε αμετακίνητη, η τρίμηνη θα μετατρεπόταν σε οριστική αποπομπή. Την πρόταση την υποστήριξαν ευθύς εξ αρχής, πριν φτάσει στην τελική ψηφοφορία, 11 από τα 18 κράτη, δηλαδή: τα τρία σκανδιναβικά, τα τρία της Μπενελούξ, η Μ. Βρετανία, η Δ. Γερμανία, η Ιταλία, η Ισλανδία και η Ιρλανδία.

Η Ελλάδα αποχωρεί

Ο Π. Πιπινέλης αγόρευσε επί μακρόν αναπτύσσοντας το Χρονοδιάγραμμα. Αλλά είχε πια πεισθεί ότι η Ελλάδα θα καταψηφιζόταν. Έτσι, το μεσημέρι εκείνης της ημέρας, ανήγγειλε ξαφνικά ότι η χώρα του αποχωρεί από το Συμβούλιο, ενώ καταγγέλλει το Καταστατικό (Συνθήκη του Λονδίνου 1949, περί ιδρύσεως του Οργανισμού), καθώς και τη σύμβαση της Ρώμης του 1952 περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η σχετική δήλωση του Π. Πιπινέλη ήταν:

> *«Κατ' ἐξουσιοδότησιν τῆς κυβερνήσεώς μου ἐπιθυμῶ νὰ ἀνακοινώσω εἰς τὸ Συμβούλιον ὅτι ἡ Ἑλλὰς καταγγέλλει τὸ Καταστατικὸν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν Σύμβασιν τῆς Ρώμης, συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 7 τοῦ Καταστατικοῦ καὶ ἀποχωρεῖ μονίμως τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης».*

Το απόγευμα συνήλθαν πάλι οι αντιπρόσωποι των 17 χωρών (η 18η χώρα, η Ελλάδα, απουσίαζε) και ψήφισαν το εξής κείμενο απόφασης:

«Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν ὑπουργῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης διαπιστώνει ὅτι ἡ Ἑλλὰς παρεβίασε τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ Καταστατικοῦ.

»Λαμβάνει ὑπὸ σημείωσιν τὴν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν, ὡς αὕτη περιγράφεται εἰς τὴν ὑπ ἀριθ. 547/30-1-1969 εἰσήγησιν τῆς Συμβουλευτικῆς Συνελεύσεως.

»Λαμβάνουσα ἐπίσης ὑπὸ σημείωσιν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀνήγγειλε ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀποχωρεῖ τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 7 τοῦ Καταστατικοῦ, ὡς ἐζήτει ἡ παράγραφος 7 τῆς προαναφερθείσης εἰσηγήσεως:

»1. Διαπιστώνει ὅτι ἀπὸ σήμερον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θ' ἀπόσχη τοῦ νὰ μετέχη εἰς τὰς δραστηριότητας τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.

»2. Συμπεραίνει ὅτι δὲν ὑπάρχει, κατόπιν τούτου, ἔδαφος νὰ συνεχίση τὴν διαδικασίαν τῆς ἀναστολῆς τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος, ὡς προβλέπεται ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 8 τοῦ Καταστατικοῦ.

»3. Ἐπιφορτίζει τοὺς μονίμους ἀντιπροσώπους τῶν ὑπουργῶν νὰ ρυθμίσουν τὰς διοικητικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπορρέουν ἐκ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως.

»4. Ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ δημιουργηθοῦν, προσεχῶς, εἰς Ἑλλάδα αἱ προϋποθέσεις, αἵτινες θὰ ἐπιτρέψουν εἰς αὐτὴν τὴν χώραν νὰ καταστῆ ἐκ νέου, εἰς τὸ ἀκέραιον, μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης».

Το πλήγμα που δεχόταν το ελληνικό καθεστώς ήταν ηχηρό, αν και όχι ουσιαστικό. Για να διασκεδαστεί η εντύπωση, έγινε πανηγυρική υποδοχή στις 19 Δεκεμβρίου στον Π. Πιπινέλη, όταν επέστρεψε. Όλη η κυβέρνηση τον ανέμενε με πλήθος αξιωματούχων. Ο Γ. Παπαδόπουλος τον ασπάστηκε στη σκάλα του αεροπλάνου, υπό τις οργανωμένες επευφημίες. Και ο υπουργός των Εξωτερικών, που συνήθως χρησιμοποιούσε μεστά λόγια κατά τις ομιλίες του, κατέφυγε σε φτηνές κοινοτοπίες:

«Αἰσθάνομαι εὐτυχὴς διότι ἐξῆλθεν ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τὸ Συμβούλιον Εὐρώπης, ὑπερήφανος. Ἂν ὅμως συνέβη αὐτό, τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς σᾶς, κ. πρωθυπουργέ, ποὺ κατεστήσατε τὴν Ἑλλάδα σεβαστὴν εἰς τοὺς φίλους της καὶ τρομερὰν εἰς τοὺς ἐχθρούς της».

Επίθεση στην Τουρκία

Την ίδια όμως εκείνη ημέρα, συνέβαιναν δύο σοβαρά γεγονότα: στη Σμύρνη, αιματηρές επιθέσεις φοιτητών και άλλων πολιτών εξανάγκασαν τον 6ο Στόλο να αποσυρθεί από το λιμάνι, στο οποίο μόλις είχε καταπλεύσει. Είναι πολύ χαρακτηριστική η σχετική ειδησεογραφία, σύμφωνα με τηλεγράφημα του Αθηναϊκού Πρακτορείου:

ΣΜΥΡΝΗ, 20 Δεκεμβρίου.

«Μαινόμενος ὄχλος κραυγάζων "Γιάνκηδες, στὰ σπίτια σας" ἐπετέθη καὶ ἐγρονθοκόπησε ἀξιωματικὸν καὶ ἄνδρας τοῦ ἀμερικανικοῦ ναυτικοῦ, ὅταν ἀπεπειράθησαν χθὲς νὰ ἀποβιβασθοῦν ἐκ σκαφῶν τοῦ 6ου Ἀμερικανικοῦ Στόλου. Οἱ Ἀμερικανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς μονάδας των.

»Ἑκατοντάδες ἀριστερῶν φοιτητῶν διέσπασαν τὰς ἀστυνομικὰς γραμμὰς εἰς τὸν λιμένα τῆς Σμύρνης, εὐθὺς ὡς εἶδον νὰ καταπλέῃ ἡ πρώτη ἄκατος τοῦ φέροντος κατευθυνομένους πυραύλους καταδρομικοῦ "Κολόμβος".

»Αὐτόπται μάρτυρες κατέθεσαν ὅτι εἶδον ἕνα ἐκ τῶν ἐπιτεθέντων νὰ κτυπᾷ ἀξιωματικὸν τοῦ ἀμερικανικοῦ ναυτικοῦ εἰς τὴν κεφαλὴν διὰ ράβδου. Ἄλλοι διαδηλωταὶ ἐπετέθησαν διὰ ροπάλων ἐναντίον τῶν Ἀμερικανῶν ναυτῶν κραυγάζοντες ἀγρίως.

»Κατὰ τὸ "Ρώϋτερ", περίπου 1.000 διαδηλωταὶ ἠμπόδισαν τὸν διοικητὴ τῆς Μοίρας τοῦ 6ου Στόλου, ἡ ὁποία κατέπλευσεν εἰς τὴν Σμύρνην, νὰ καταθέσῃ στέφανον εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Κεμὰλ Ἀτατούρκ.

»Ὁ διοικητὴς τῆς Μοίρας πλοίαρχος Τζέημς Ντάουνυ προσεπάθησεν ἀκολούθως νὰ καταθέσῃ τὸν στέφανον εἰς ἕτερον ἀνδριάντα τοῦ Κεμάλ, ἔξωθι τοῦ ἀρχηγείου τοῦ ΝΑΤΟ, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἠμποδίσθη ὑπὸ τῶν διαδηλωτῶν.

»Ἔξωθι τοῦ ἀρχηγείου τοῦ ΝΑΤΟ, οἱ διαδηλωταὶ συνεκρούσθησαν μὲ ἀστυνομικούς, οἱ ὁποῖοι τοὺς διέλυσαν κατόπιν 15λέπτου μάχης. Νεώτεραι πληροφορίαι ἀναφέρουν ὅτι 13 Ἀμερικανοὶ ἐτραυματίσθησαν».

Το επεισόδιο αυτό είναι χαρακτηριστικό του αντιαμερικανικού πνεύματος που είχε αναπτυχθεί στην Τουρκία. Και καθιστούσε πια επισφαλή τη χώρα αυτή ως βάση των Αμερικανών. Το κύμα εκείνο που έμελλε να φουντώσει, αυτομάτως ανέβαζε τις μετοχές της Ελλάδας στο αμερικανικό στρατηγικό χρηματιστήριο. Η «σιδηρά αμερικανόφιλη τάξη» που επέβαλε η Δικτατορία, ήταν μια αναγκαία υποδομή για τη δράση της Αμερικής στην Ανατολική Μεσόγειο.

Τάσκα, ο νέος πρεσβευτής

Ταυτόχρονα, αν και χρονικά άσχετα με τα θυελλώδη επεισόδια της Τουρκίας, αναγγελλόταν ο διορισμός νέου πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Αθήνα σε αντικατάσταση του Φίλιπ Τάλμποτ. Ήταν ο Χένρυ Τάσκα, διπλωμάτης καριέρας, που ήδη είχε χρηματίσει πρεσβευτής στο Μαρόκο. Ο πρόεδρος Νίξον τον τοποθέτησε στη νέα θέση του στις αρχές Δεκεμβρίου 1969. Αλλά, κατά τις αμερικανικές διαδικασίες, έπρεπε

να εγκριθεί ο διορισμός του από τη Γερουσία. Στο μεταξύ, ο υποψήφιος πρεσβευτής μάθαινε πυρετωδώς ελληνικά. Στον αμερικανικό Τύπο δημοσιεύτηκε μια φωτογραφία του μπροστά σε έναν πίνακα, όπου με το χέρι του έγραψε: «Σπουδάζω ελληνικά. Είναι δύσκολη δουλειά, αλλά συγχρόνως και πολύ ευχάριστη».

Τη 19η Δεκεμβρίου, η Γερουσία ενέκρινε τον διορισμό του με ψήφους 79 κατά 4. Ο γερουσιαστής Φουλμπράιτ, κορυφαίος των φιλελεύθερων μελών του Κογκρέσου, έδωσε την ψήφο του, όχι όμως και ο γερουσιαστής Ευγένιος Μακκάρθυ, επίσης κορυφαίος φιλελεύθερος. Έτσι καλύφθηκε το κενό που, όπως είδαμε, επί ένα ολόκληρο έτος υπήρχε στην αμερικανική πρεσβεία των Αθηνών. Η Ελλάδα έχανε έδαφος στην Ευρώπη, αλλά κέρδιζε στην Αμερική.

Μετά όμως την αποχώρηση από το Συμβούλιο της Ευρώπης, τι τύχη θα είχε το Χρονοδιάγραμμα; Ο Π. Πιπινέλης πίστευε πάντα ότι το καθεστώς ήταν δεσμευμένο. Δεν θεωρούσε το επίσημο εκείνο κείμενο σαν Χωριό Ποτέμκιν, που προορισμό είχε να χρησιμοποιηθεί απλώς στο Συμβούλιο και κατόπιν να πεταχτεί σαν άχρηστο σκηνικό. Δεν επηρεάστηκε από το γεγονός ότι στις 15 Δεκεμβρίου, κατά τον ετήσιο λόγο του στην αίθουσα της Βουλής, ο Γ. Παπαδόπουλος ελάχιστα αναφέρθηκε στις προσεχείς εξελίξεις που να θυμίζουν το άτυχο Χρονοδιάγραμμα. Πράγματι, έκανε πάλι τη στερεότυπη δήλωση, ότι εκλογές θα γίνουν –και θα αναγγελθούν ένα έτος πριν από τη διεξαγωγή τους– όταν θα υπάρχουν οι κατάλληλες συνθήκες. Και οπωσδήποτε θα προηγηθούν οι δημοτικές εκλογές. Άφηνε έτσι σε πλήρη χρονική αοριστία το θέμα, που απελευθέρωνε από κάθε δέσμευση τη Δικτατορία.

Αλλά ο Π. Πιπινέλης ρίχτηκε στην κονίστρα με αποφασιστικότητα. Στις 20 Δεκεμβρίου έδωσε συνέντευξη Τύπου, στην οποία κατηγορηματικός, ανυποχώρητος, δήλωσε:

> *«Ἐκεῖνο ποὺ ἔχομεν νὰ πράξωμεν τώρα εἶναι νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἐφαρμόζοντες τὰ ὑπεσχημένα εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν.*
>
> *»Καὶ συγκεκριμένως: Τὸ Σύνταγμα θὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς ὅλας του τὰς διατάξεις. Ἐπαναλαμβάνω, εἰς ὅλας του τὰς διατάξεις. Οἱ θεσμικοὶ νόμοι θὰ τεθοῦν ἐν ἐφαρμογῇ ἴσως ἐνωρίτερον καὶ τῶν προκαθορισθεισῶν ἡμερομηνιῶν. Τὸ Χρονοδιάγραμμα ποὺ παρεδόθη εἰς τὸ Συμβούλιον Εὐρώπης, θὰ δοθῇ εἰς τὴν δημοσιότητα τὴν Τρίτην ἢ Τετάρτην».* (Ήταν τότε Σάββατο.)

Διευκρίνισε κατόπιν ο υπουργός των Εξωτερικών ότι στο Συμβούλιο της Ευρώπης τη 12η Δεκεμβρίου ανέφερε σαφώς: «Όλες οι διατάξεις του Συντάγματος 1968 θα βρίσκονται σε ισχύ κατά το τέλος του 1970. Δεν θα υπάρξει καμία καθυστέρηση. Τίθεται χρονικό όριο».

Ήταν αυταπάτες; Στηριζόταν κάπου; Είχε ιδιαίτερες διαβεβαιώσεις του Γ. Παπα-

δόπουλου; Και ήταν ειλικρινής ο Γ. Παπαδόπουλος, αλλά πάλευε συνεχώς με τους «σκληρούς» της Δικτατορίας; Γεγονός είναι ότι, ενώ έληγε το 1969, πολλά απ' όσα είχε υποσχεθεί το καθεστώς δεν είχαν εκπληρωθεί. Πάντως, το Χρονοδιάγραμμα, που δεν δημοσιεύτηκε μετά από 4 ημέρες, όπως δήλωσε ο Π. Πιπινέλης, αλλά μετά από 4 μήνες, στις 17 Απριλίου 1970, παρείχε περιθώριο ενός ακόμη έτους έως την εφαρμογή του: τέλη 1970. Και ο Π. Πιπινέλης πίστευε στην έγκαιρη υλοποίησή του. Μόνο που στο μεταξύ το καθεστώς βυθιζόταν ολοένα περισσότερο σε ένα βαθύ τέλμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΟ

Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΠΑΠΑΓΟΥ ΠΡΟΠΥΡΓΙΟ ΜΙΑΣ ΚΑΣΤΑΣ • ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ • Ο Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΥΝΤΡΙΒΕΙ ΤΟ ΠΑΛΑΙΟ ΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΟ • ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗΣ: ΒΑΣΙΛΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΡΟΝΟΙΑ • Η ΜΟΝΗ ΔΕΞΙΑ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ • ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΤΑΞΙΚΟ ΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΟ • ΑΠΟΤΕΛΜΑΤΩΣΗ • «ΣΕΙΣΜΟΙ» ΤΟΥ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ • ΤΟ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ • ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΣΦΑΛΙΖΟΜΕΝΩΝ • Ο ΝΟΜΟΣ ΠΕΡΙ ΤΥΠΟΥ • ΚΛΕΦΤΟΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ • ΟΙ ΕΠΙΤΡΟΠΟΙ • ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΜΕ ΤΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ • Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ • Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ Μ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΠΑΠΑΓΟΥ είναι ένα νεότατο προάστιο των Αθηνών, στα ανατολικά τους κράσπεδα, που εκπλήσσει με την ανάπτυξη και την πολυτέλειά του. Ως διοικητική μονάδα εμφανίζεται για πρώτη φορά (Κοινότητα) στην απογραφή του 1961, με 6.000 κατοίκους. Τότε, από τα χωράφια και τις χέρσες εκτάσεις της περιοχής μεταξύ Νέου Ψυχικού και Χολαργού, άρχισε να αναδύεται και να μορφοποιείται η ευρεία αυτή περιοχή, καθώς αποικιζόταν από οικογένειες αξιωματικών. Για τη στέγαση των στρατιωτικών άλλωστε εκλέχτηκε από το κράτος. Αλλ' ενώ αρχικά παρουσίαζε μικροαστική όψη, ραγδαία και με επιταχυνόμενους ρυθμούς, αμέσως μετά την επικράτηση της Δικτατορίας της 21ης Απριλίου 1967, άρχισε να προσλαμβάνει μεγαλοαστική μεγαλοπρέπεια και ευμάρεια, για να καταστεί μία από τις πολυτελέστερες –αν όχι η πολυτελέστερη– γωνιά της πρωτεύουσας.

Βίλες εξαίρετες, ρυμοτομία αρμονική, κήποι, πισίνες, καταστήματα, σχολεία, δημόσια οικήματα, που θα ζήλευε κάθε άλλη αθηναϊκή συνοικία, δίνουν μια επιβλητικότητα αρχοντική και γεννούν την εντύπωση ότι εδώ κατοικεί μια ιθύνουσα τάξη. Πραγματικά, αν η συνοικία Κολωνάκι των Αθηνών θεωρούνταν μέχρι πρόσφατα σύμβολο και έδρα των αστών, ο οικισμός Παπάγου στα χρόνια της δικτατορικής επταετίας έγινε το κέντρο ενός νέου, κορυφαίου κοινωνικού στρώματος: των στρατιωτικών.

Η κοινωνική τους θέση

Οι αξιωματικοί ανέκαθεν, στη νεοελληνική κοινωνία, θεωρούνταν ότι ανήκαν στην ανώτατη μερίδα του λαού, ένα είδος παραρτήματος της κυρίαρχης τάξης. Ο δημόσιος υπάλληλος μόνον όταν ανερχόταν στις ύψιστες βαθμίδες της ιεραρχίας γινόταν δεκτός στον ανώτερο κοινωνικό περίγυρο. Ο στρατιωτικός, όμως, από τη στιγμή που έμπαινε στις Σχολές (Δοκίμων, Ευελπίδων, Ικάρων κλπ.) ή έστω από τη στιγμή που αποκτούσε τον πρώτο βαθμό του (σημαιοφόρος, ανθυπολοχαγός, ανθυποσμηναγός κλπ.), αυτοδικαίως και αυτόματα τοποθετούνταν στον ίδιο κοινωνικό κύκλο με τους ανθρώπους που πολιτικά και κοινωνικά ήταν οι ηγέτες του λαού, ανεξάρτητα από την ταξική του προέλευση.

Η κοινωνική αυτή διάκριση ήταν περισσότερο τιμητική παρά ουσιαστική. Οι Έλληνες αξιωματικοί ανήκαν σε οικογένειες κυρίως στρατιωτικών, αγροτών, μικροαστών. Λίγοι είχαν προέλευση αστική. Και το χαρακτηριστικό τους ήταν η λιτότητα –η πενία σχεδόν– και η οικονομική εντιμότητα. Στις τελευταίες δεκαετίες νομοθετικά υποχρεώνονταν να συνάπτουν γάμο με την προϋπόθεση σημαντικής προίκας. Αυτό όμως επιβαλλόταν όχι για να μπουν στην ολιγαρχία του πλούτου, αλλά για να μπορούν, απερίσπαστοι από βιοτικά οικογενειακά προβλήματα, να αφοσιωθούν στην καίρια αποστολή τους.

Με τη Δικτατορία, όμως, τα πράγματα μεταβλήθηκαν. Οι στρατιωτικοί γνώρισαν τα υλικά αγαθά μιας κρατικής μέριμνας, που ούτε να διανοηθούν μπορούσαν στις προηγούμενες εποχές. Οι ασκητικοί φρουροί της πατρίδας και της κοινωνίας απέκτησαν ξαφνικά εισοδήματα και υπηρεσίες –αυξημένους μισθούς, επιδόματα, συντάξεις, πολλαπλά δάνεια– που ανέβασαν απότομα το βιοτικό τους επίπεδο κατά πολλά σκαλοπάτια.

Αυτό το γεγονός δεν θα ήταν τόσο σκανδαλώδες. Γιατί ήδη στην ταξική ελληνική κοινωνία αποτελούσε ένα είδος άτοπου η διάσταση μεταξύ της κοινωνικής τους θέσης και των υλικών τους απολαβών. Αλλά πέρα από τη γενική μέριμνα, υπήρχε μια ειδική μέριμνα για τη μερίδα εκείνη των αξιωματικών που είχαν συνταχθεί με το καθεστώς: λίγοι αρχικά, πληθυνόμενοι κατόπιν, σχημάτισαν ένα ευρύ στρώμα ανθρώπων, οι οποίοι απολάμβαναν ολοένα συσσωρευόμενα προνόμια.

Καθώς ολόκληρος ο μηχανισμός της πολιτείας και της κοινωνίας έπεφτε υπό τον έλεγχο της Δικτατορίας, οι στρατιωτικοί –είτε εν ενεργεία είτε αποστρατευόμενοι– καταλάμβαναν τις θέσεις-κλειδιά που επέτρεπαν αυτόν τον έλεγχο. Τοποθετούνταν όχι μόνον υπουργοί ή γραμματείς υπουργείων, αλλά και εκπρόσωποι του καθεστώτος, υπό οποιαδήποτε ιδιότητα –επίτροποι, πρεσβευτές, ανώτατοι υπάλληλοι κλπ.– στον κρατικό μηχανισμό, στα ιδρύματα, στις μεγάλες επιχειρήσεις, στους συλλόγους, στα σωματεία. Και μαζί με τις απολαβές αυτών των θέσεων, είχαν την ευχέ-

ρεια της ανεξέλεγκτης εκμετάλλευσής τους. Φυσικά, προσετίθεντο οι πάσης φύσεως έμμεσες παροχές, όπως τα μεγάλα στεγαστικά ή άλλα δάνεια κλπ.

Η προνομιούχα κάστα

Μερικοί από τους ηγέτες του καθεστώτος διατήρησαν μέχρι τέλους την αδιάφθορη, προσωπική λιτότητά τους. Αλλ' αυτοί οι λιγοστοί Ιακωβίνοι δεν αλλοίωναν την πραγματικότητα που δημιουργούσε ένα διευρυνόμενο στρώμα στρατιωτικών, οι οποίοι σε δύναμη και εισοδήματα ξεχώριζαν πια στην κοινωνία. Πριν ακόμη λήξει η πρώτη διετία της Δικτατορίας –η φάση της ακμής της– είχε συντελεστεί αυτή η διαφοροποίηση, που έμελλε να έχει βαριές συνέπειες για το μέλλον. Μια σοβαρή κοινωνική αλλαγή γινόταν στους κόλπους του καθεστώτος: οι αξιωματικοί που αποτελούσαν τους φρουρούς του, σχημάτιζαν προνομιούχα κάστα. Ο οικισμός Παπάγου, για όσους ήταν συγκεντρωμένοι στο λεκανοπέδιο των Αθηνών, ήταν το προπύργιό της.

Δεν περιοριζόταν, όμως, το καθεστώς στον προσεταιρισμό των στρατιωτικών μόνον. Επιζητούσε να δημιουργήσει αφοσιωμένα πολιτικά στελέχη, που θα συνδέονταν άρρηκτα μαζί του με κάθε είδους συμφέροντα. Στο διάστημα της 7ετίας, χρησιμοποιήθηκαν περίπου 150 υπουργοί, υφυπουργοί και γενικοί γραμματείς που δεν είχαν στρατιωτική προέλευση. Οι περισσότεροι από αυτούς, μετά την κυβερνητική θητεία τους, τοποθετούνταν ως μέλη των διοικητικών συμβουλίων μεγάλων επιχειρήσεων. Επί μήνες μετά την πτώση της Δικτατορίας, τον Ιούλιο του 1974, παρέμεναν πολλοί στις καίριες αυτές θέσεις. Και στις 3.8.1974, αποκαλυπτόταν ότι 24 τέως υπουργοί του στρατιωτικού καθεστώτος ήταν ακόμη στα συμβούλια τριών μεγάλων τραπεζών: στην Τράπεζα της Ελλάδος 7, στην Εθνική Τράπεζα 11, στην Κτηματική Τράπεζα 6 (βλ. εφημερίδα *Βραδυνή* της ημερομηνίας αυτής).

Το παλαιό κατεστημένο

Αλλά ταυτόχρονα ο Γ. Παπαδόπουλος θρυμμάτιζε συστηματικά το κατεστημένο που υπήρχε, δημιούργημα ολόκληρης της προηγούμενης 30ετίας. Ένα σύστημα επανδρωμένο αποκλειστικά από πρόσωπα που ιδεολογικά και πολιτικά ανήκαν στη βασιλόφρονα δεξιά, το οποίο εμπλεκόταν με το πολιτικό παρακράτος που είχε σχηματιστεί την τελευταία προδικτατορική δεκαετία και είχε παίξει τόσο σοβαρό πολιτικό ρόλο.

Μολονότι αυτό το κατεστημένο-παρακράτος ήταν τοποθετημένο στην ιδεολογική σφαίρα της Δικτατορίας, μολονότι ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος είχε προσωπικές στενές σχέσεις μαζί του, δεν δίστασε να το καταρρίψει για να το αντικαταστήσει με νέο σύστημα, που θα αποτελούσε πια όργανο άσκησης της νέας εξουσίας. Και στις 2 Ια-

νουαρίου 1969 αναγγελλόταν η άλωση του κυριότερου οχυρού του: Το Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα έπεφτε στα χέρια του στρατιωτικού καθεστώτος. Το ίδρυμα αυτό αποτελούσε ένα κράτος εν κράτει. Ήταν φέουδο της βασίλισσας Φρειδερίκης και είχε ουσιαστικά πλήρη διοικητική και οικονομική αυτονομία. Αλλά ο Γ. Παπαδόπουλος, με το Σύνταγμα του 1968, το κατέστησε στόχο του. Το άρθρο 33 αναγράφει ότι «οι τελούντες υπό την επίτιμον προεδρίαν του Βασιλέως ή μέλους της Βασιλικής Οικογενείας οργανισμοί ή κοινωφελή ιδρύματα υπόκεινται εις κρατικόν έλεγχον». Το ίδιο άρθρο προβλέπει ότι:

> *«Ὁ Βασιλεὺς ἢ μέλος τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας δύναται νὰ ἀναλαμβάνῃ τὴν ἐπίτιμον προεδρίαν ὀργανισμῶν ἢ κοινωφελῶν ἱδρυμάτων, ἀποκλειομένης ὅμως τῆς ἀμέσου ἢ ἐμμέσου ἀναμείξεώς του εἰς τὴν διοίκησιν τούτων».*

Με την τελευταία αυτή διάταξη, αφαιρούνταν κάθε μελλοντική εξουσία της Φρειδερίκης από το γιγαντιαίο, πανίσχυρο ίδρυμα. Και με νομοθετικό διάταγμα «περί προσωρινής διοικήσεως οργανισμών και ιδρυμάτων, εις τη διοίκησιν των οποίων έχει ανάμειξιν ο Βασιλεύς ή μέλος της Βασιλικής Οικογενείας», οριζόταν ότι ο πρόεδρος της κυβέρνησης μπορούσε να καταρτίσει τα διοικητικά τους συμβούλια χωρίς συμμετοχή του βασιλιά και της οικογένειάς του, εφόσον απουσίαζαν από την Ελλάδα.

Το Βασιλικό Ίδρυμα

Σε εφαρμογή αυτού του διατάγματος, ο Γ. Παπαδόπουλος στις 2 Ιανουαρίου 1969 αναλάμβανε την προεδρία του Βασιλικού Εθνικού Ιδρύματος. Στο 12μελές Διοικητικό του Συμβούλιο, εκτός του ιδίου, διορίζονταν ο υπουργός Κοινωνικών Υπηρεσιών Λ. Πάτρας, ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Ιερώνυμος, ο αντιστράτηγος ε.α. Α. Νάτσινας, πρώην διευθυντής της ΚΥΠ, ο επίτιμος αρχηγός της Αστυνομίας Καραμπέτσος, και γενικός διευθυντής αναλάμβανε ο αντιστράτηγος ε.α. Μ. Ξένος.

Την 5η Ιανουαρίου, ο Γ. Παπαδόπουλος απαντώντας σε δημοσιογράφους εξήγησε γιατί έγινε η μεταβολή:

> *«Ἔπρεπε ἡ δοθεῖσα λύσις νὰ εἶναι μία πρώτη λύσις εἰς τὴν φάσιν μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἰδιοτύπου καθεστῶτος τὸ ὁποῖον ἴσχυεν ἕως τώρα διὰ τὸ Ἵδρυμα αὐτό, εἰς τὸ νέον καθεστὼς τὸ ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Συντάγματος... Κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν θὰ δοθῇ ἡ εὐκαιρία εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ μελετήσῃ τὸ ὅλον θέμα καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν μορφὴν ὀργανώσεως καὶ δράσεως αὐτοῦ, ἐξαρτωμένου πλέον ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν ὡς ἐπιβάλλει τὸ Σύνταγμα».*

Στην πραγματικότητα, το στρατιωτικό καθεστώς αποκτούσε την υλική και ηθική δύναμη του Ιδρύματος και την 9η Μαΐου επεξέτεινε την κυριαρχία του σε έναν σημα-

ντικότατο συγγενή του κλάδο: τη Βασιλική Πρόνοια. Πράγματι, με απόφαση του Γ. Παπαδόπουλου, η δραστηριότητα της Πρόνοιας περιοριζόταν στη λειτουργία των Παιδουπόλεων, στην εποπτεία των Κέντρων Νεότητας, στις Ομάδες Βοήθειας υπαίθρου, και στις Σχολές Οικοτεχνίας. Όλες οι άλλες αποστολές της και όλοι οι πόροι της περιέρχονταν άμεσα στο υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών.

Η ισχυρή αυτοκρατορία της Φρειδερίκης ουσιαστικά απαλλοτριωνόταν. Η Δικτατορία, όμως, δεν στρεφόταν ειδικά εναντίον της, αλλά γενικά, αποβλέποντας στην εγκατάσταση δικού της μηχανισμού. Και ενίσχυε το νέο κατεστημένο, το οποίο δημιουργούνταν ταχύτατα. Το κατεστημένο, όμως, αυτό επεκτεινόταν πέρα από την κάστα των αξιωματικών και το στρώμα των πιστών πολιτικών στελεχών. Πράγματι, ήταν φανερή η προσπάθεια του στρατιωτικού καθεστώτος να στερεωθεί σε μια νέα αστική τάξη, σε ένα στρώμα νέων επιχειρηματιών, στους οποίους πρόσφερε ευρύτατες δυνατότητες ανάπτυξης.

Η επέκταση αυτή φαίνεται παράδοξη. Οι στρατιωτικοί της Ομάδας Παπαδόπουλου αρχικά, που βαθμιαία περιλάμβαναν μεγάλο πλήθος αξιωματικών, κατέβηκαν στον στίβο για να προστατεύσουν το αστικό καθεστώς, το οποίο –ας το επαναλάβουμε– ταύτιζαν με τις έννοιες του έθνους και της πατρίδας. Αλλά υπήρχαν πολλοί αστοί που δεν τους προσέβλεπαν ως Μεσσίες, παρά την άφθονη καρποφορία αγαθών που πρόσφερε η Δικτατορία στην καπιταλιστική δραστηριότητα. Σ' αυτό συντελούσε αποφασιστικά η αδιάλλακτη αντιδικτατορική τοποθέτηση των πολιτικών ηγετών τους, με κορυφαίο τον Π. Κανελλόπουλο. Και οι κυρίαρχοι στρατιωτικοί, που αντιλαμβάνονταν ότι δεν στηριζόταν σε κανένα κοινωνικό βάθρο το καθεστώς τους, επιδίωκαν να συμπληρωθεί η δική τους κάστα, με μιαν αλληλέγγυα κάστα προνομιούχων μεγαλοαστών. Έτσι, το κατεστημένο της Δικτατορίας αποκτούσε στρατιωτικό και ταξικό περιεχόμενο.

Η μόνη δεξιά δικτατορία

Τι κατευθύνσεις θα είχε αυτό το κατεστημένο; Ηγετική του ομάδα δεν θα έπαυαν να είναι οι στρατιωτικοί. Και η θέση τους ήταν άκρως συντηρητική. Ας υπενθυμίσουμε ότι οι Έλληνες αξιωματικοί ακολουθούσαν πιστά την αστική τάξη. Ήταν οι ενθουσιώδεις προπομποί της –όπως είδαμε–, όταν η τάξη αυτή πρωτοστατούσε στους προοδευτικούς, δημοκρατικούς αγώνες (σε όλο τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού). Παρέμειναν οι φύλακές της, όταν διασπάστηκε κατά τον Διχασμό. Και την ακολούθησαν πιστά, αφού εκείνη πήρε τον κατήφορο της παρακμής και βυθίστηκε στο τέλμα του αντιδραστικού συντηρητισμού.

Οι δικτατορικοί στρατιωτικοί της Επταετίας αυτή την παράδοση ακολουθούσαν. Σε άλλες χώρες, οι στρατιωτικοί εν όλω ή εν μέρει αποτίναξαν την κηδεμονία της

αστικής τάξης και εγκατέστησαν καθεστώτα αριστερών προσανατολισμών. Αυτό συνέβη και στη Μεσόγειο, όπου οι αραβικές δικτατορίες (Αίγυπτος, Συρία, Ιράκ, Λιβύη, Αλγερία) στράφηκαν κατά των αστών και εμπνέονταν από τον νασερικό ριζοσπαστισμό. Αλλά το καθεστώς που επέβαλλε η Ομάδα Παπαδόπουλου στην Ελλάδα ήταν η μόνη δεξιά, συντηρητική στρατιωτική δικτατορία της μεσογειακής ζώνης.

Το τέλμα

Στο στρώμα των αξιωματικών που υποστήριζε το καθεστώς δεν υπήρχαν καθόλου ριζοσπαστικά στελέχη; Υπήρχαν, αλλά υπερκαλύπτονταν από τον συντηρητισμό της πλειοψηφίας, ο οποίος αναπτύχθηκε, όπως είδαμε, ακόμη περισσότερο με τη δημιουργία της προνομιούχας κάστας. Η γεύση, όμως, των αγαθών της κυριαρχίας γεννούσε νέα νοοτροπία και νέες προοπτικές. Και αν ακόμη στις αρχές της Δικτατορίας υπήρχε μια τάση μεταξύ ορισμένων αξιωματικών να θεσπιστεί η μεταβατικότητα του καθεστώτος, ολοένα περισσότερο επικρατούσε η απόφαση της μόνιμης εξουσίας, καθώς προχωρούσε ο σχηματισμός της κάστας και καθώς εκείνη μετατρεπόταν σε κατεστημένο. Κατά ένα σιδερένιο κοινωνικό νόμο, η μεταβολή της υλικής βάσης των ανθρώπων αντανακλάται άμεσα στο ιδεολογικό τους εποικοδόμημα. Και οι Έλληνες στρατιωτικοί της Δικτατορίας, κατά πλειοψηφία έστω, απέβλεπαν πια στη διαιώνιση του «νάρθηκα», δηλαδή στη διηνεκή διατήρηση της στρατιωτικής εξουσίας.

Αλλ' αυτό το υπερσυντηρητικό κατεστημένο αναγκαστικά απέβλεπε στη διατήρηση των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών θεσμών. Ήταν προσκολλημένο στην αδράνεια, στη μη μετακίνηση των καλώς ή κακώς εχόντων, πράγμα που σήμαινε: αποφυγή των μεταρρυθμίσεων. Και επειδή το μεταρρυθμιστικό πνεύμα διείπε όλους τους λαούς, έπρεπε να δίνεται η προσδοκία των μεταρρυθμίσεων χωρίς να πραγματοποιούνται.

Έτσι, όμως, το στρατιωτικό καθεστώς βυθιζόταν αφ' εαυτού στο τέλμα. Ταυτόχρονα, το Χρονοδιάγραμμα των πολιτικών εξελίξεων, στο οποίο τόσο πίστευε ο Π. Πιπινέλης, πολύ γρήγορα αποτελματώθηκε. Η τύχη του δεν ήταν συμπτωματική. Απέρρεε νομοτελειακά από τη βαθμιαία μετατροπή του κατεστημένου σε βάλτο. Και η τέχνη του διαχειριστή της εξουσίας –του Γ. Παπαδόπουλου– συνίστατο στο να δημιουργεί αυταπάτες στον λαό και τους ξένους, τόσο για το Χρονοδιάγραμμα όσο και για τις μεταρρυθμίσεις.

«Σεισμοί» στη Βόρεια Ελλάδα

Το πρώτο σκέλος αυτής της τακτικής το είδαμε. Τώρα θα δούμε και το δεύτερο. Αλλά στο μεταξύ γεννάται ένα ερώτημα: ο παλινδρομικός χειρισμός που έκανε ο Γ.

Παπαδόπουλος, ήταν τελεσίδικα σχεδιασμένος εν ψυχρώ; Ή αποτελούσε καρπό εσωτερικής πάλης στους κόλπους της Δικτατορίας, στην οποία άλλοτε υπέκυπτε ο αρχηγός του καθεστώτος και άλλοτε επικρατούσε; Να κάτι που πρέπει να εξεταστεί αργότερα. Αλλά τώρα ας δούμε το πανόραμα των επαγγελιών του καθεστώτος, που μόλις σημείωσε μιαν αναλαμπή ακμής, άρχισε ευθύς αμέσως να γλιστρά προς το τέλμα.

Ήταν αρχές Μαρτίου 1969, όταν από τη Βόρεια Ελλάδα, όπου είχε μεταβεί για επιθεώρηση στρατιωτικών μονάδων, ο Γ. Παπαδόπουλος εξαπέλυσε τον πρώτο «σεισμό». Την 6η του μηνός αυτού, έφτασε στην Αλεξανδρούπολη, όπου του έγινε μεγάλη, οργανωμένη υποδοχή. Στον κινηματογράφο «Ιλίσσια» μίλησε το μεσημέρι προς τις πολιτικές αρχές του νομού Έβρου και Ροδόπης, και έκπληκτο το ακροατήριο άκουσε τις ευρύτατες επαγγελίες τις οποίες με κατηγορηματικό ύφος, με την οξεία, ισχυρή φωνή του εξήγγειλε χαρακτηρίζοντάς τες ο ίδιος ως σεισμό:

> *«Τὰ προσεχῆ μέτρα τῆς Ἐπαναστάσεως θὰ προκαλέσουν σεισμόν... Θὰ ἀποτελέση σεισμὸν ἡ ἀναπροσαρμογὴ τῆς διοικήσεως καὶ ὡς πρὸς τὴν αὐτοδιοίκησιν καὶ ὡς πρὸς τὴν περιφερειακὴν διοίκησιν... Αἱ κεντρικαὶ ὑπηρεσίαι θὰ μείνουν μόνον ἐπιτελικαί... Πιστεύω ὅτι ἐντὸς τοῦ πρώτου ἑξαμήνου τοῦ ἔτους τούτου, ἢ τὸ ἀργότερον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου ἑξαμήνου, θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν ὡς κυβέρνησις νὰ θέσωμεν ἐν λειτουργίᾳ κατ' ἀρχὴν τὴν νέαν ὀργάνωσιν τῆς διοικήσεως. Προπαρασκευασθῆτε νὰ τὴν ἀποδεχθῆτε καὶ νὰ τὴν ὑποδεχθῆτε...»*

Η κοινωνική ασφάλιση

Η επόμενη επαγγελία του πρωθυπουργού υπήρξε περισσότερο ηχηρή και εντυπωσιακή. Έδινε την υπόσχεση μιας βασικότατης κοινωνικής μεταρρύθμισης. Αφορούσε την κοινωνική ασφάλιση, και ειδικότερα τα διάφορα ταμεία. Ο Γ. Παπαδόπουλος καθόριζε ότι σε χρόνο συντομότατο, αυστηρά προκαθορισμένο, θα αναπλαστεί και θα ενοποιηθεί όλο το σύστημα των ασφαλιστικών ταμείων, με τρόπο ώστε «οι απόμαχοι της εργασίας να γνωρίσουν δικαιότερες και καλύτερες ημέρες».

> *«Εἰς τὸν χῶρον καὶ μόνον τῶν κοινωνικῶν πόρων, κύριοι, ἔχομεν ἀναρχίαν ἀνεπίτρεπτον. Τρία δισεκατομμύρια 800 ἑκατομμύρια δραχμῶν, κατὰ 60% προσανατολίζονται πρὸς τέσσαρα ἢ πέντε ταμεῖα, ταμεῖα ὁμάδων αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ἀπὸ τὰς πενεστέρας τῆς κοινωνίας. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λειτουργήση εὐνομουμένη, ἤρεμος καὶ ἱκανοποιημένη μία κοινωνία ἡ ὁποία παρουσιάζει τοιοῦτον φαινόμενον. Καὶ ὁ σεισμὸς ἐπέρχεται ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ ἢ Μαΐῳ».*

Την επομένη, 7η Μαρτίου, ο Γ. Παπαδόπουλος επανέλαβε στις Σέρρες και την Κα-

βάλα τις επαγγελίες του για τους «σεισμούς». Στον τομέα των κοινωνικών υπηρεσιών δήλωσε με έμφαση:

«Ἀφοῦ κάμωμεν τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀγαπῶνται μεταξὺ των μὲ θεμέλιον τὴν ψυχικὴν των ἰσορροπίαν, νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἀλλαγὴν τοῦ καθεστῶτος τῶν παρεχομένων ὑπηρεσιῶν εἰς τὸν λαόν... Διότι ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶναι "ψωροκώσταινα", ὁ σεισμὸς θὰ προκαλέση οἰμωγὰς θιγομένων συμφερόντων. Ἀλλὰ μὴ τάς ἀκούετε...»

Και για τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις εξήγγειλε:

«Περὶ τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ δευτέρου ἑξαμήνου, θὰ ἐκδηλωθῇ ὅσον ἀφορᾶ τὴν διοίκησιν, ἡ δευτέρα ἀτομικὴ ἔκρηξις τοῦ ἔτους, δηλαδὴ ὁ δεύτερος σεισμός».

Αλλά παράλληλα δεν παρέλειψε να διαβεβαιώσει και τους αστούς ότι το καθεστώς τούς περιβάλλει πάντα με την προστασία του: «Έχομεν σκοπόν να παρέχωμεν πάντα απόλυτον ελευθερίαν εις την ιδιωτικήν πρωτοβουλίαν». Η καθησυχαστική αυτή δήλωση ήταν αναγκαία. Δεν έπρεπε να νομίσει η αστική τάξη ότι πράγματι η Δικτατορία αποβλέπει σε εγκατάσταση κοινωνικού κράτους με ελεγχόμενη οικονομία.

Απατηλές υποσχέσεις

Οι «σεισμοί» που εξαπέλυσε από τα ύψη της Βόρειας Ελλάδας ο πρωθυπουργός, πράγματι προκάλεσαν κλονισμό και αναταραχή σε όλη τη χώρα. Οι ασφαλιστικές μεταρρυθμίσεις ήταν εκείνες που επέφεραν τον σάλο. Σε έναν κόσμο με κεκτημένα δικαιώματα (ισχυρά ασφαλιστικά ταμεία) γεννιόταν ατμόσφαιρα άγχους. Σε άλλες μάζες ασφαλισμένων σε κατώτερο επίπεδο δημιουργούσε προσδοκίες.

Ο σάλος έγινε ακόμη ισχυρότερος στις 21 Μαρτίου, όταν ο πρωθυπουργός, μιλώντας στους επαγγελματοβιοτέχνες και υγειονομικούς, δήλωσε ότι «θα καταργηθούν οι υπέρ τρίτων φόροι και οι διάφοροι κοινωνικοί πόροι».

Στις 27 Μαρτίου, δήλωσε στους δημόσιους υπαλλήλους:

«Ἀποστολή μας εἶναι νὰ ἀναδιοργανώσωμεν τὸ κράτος... Πρῶτος στόχος μας εἶναι ἡ ἀποκέντρωσις...»

Και στις 30 Μαρτίου, μιλώντας στην Κοζάνη τόνιζε:

«Δὲν θὰ δειλιάσω πρὸ οὐδενὸς διὰ νὰ καταργήσω ὅλα τὰ προνόμια».

Ο Μάρτιος 1969, ο μήνας των «σεισμών», έκλεινε έτσι μέσα στη γενική αναταραχή. Το τέλμα φαινόταν πως είχε ανακινηθεί. Ανεξάρτητα αν τα επαναστατικά μέτρα που εξήγγειλε ο πρωθυπουργός θα ήταν ευεργετικά ή όχι για τις μεγάλες μάζες, είχε πράγματι το καθεστώς αποφασίσει να αναλάβει ριζοσπαστικές πρωτοβουλίες; Θα άνοιγε νέους δρόμους, όπως έκαναν όλες οι άλλες μεσογειακές στρατιωτικές δικτατορίες;

Σήμερα γνωρίζουμε πόσο απατηλές ήταν εκείνες οι επαγγελίες.

Ο Επίτροπος Διοικήσεως

Το πρώτο εξάμηνο του 1969 έληξε, το δεύτερο παρήλθε και ο διοικητικός «σεισμός» δεν υπήρχε ούτε ως ανάμνηση. Ούτε αποκέντρωση ούτε άλλο μέτρο ανάπλασης για τη διοίκηση ελήφθη. Μόνον τη 2η Ιουλίου 1969 έμπαινε σε εφαρμογή ο θεσμός του Επιτρόπου Διοικήσεως, σύμφωνα με νόμο που είχε δημοσιευθεί προηγουμένως. Ο θεσμός αυτός ήταν νεοφανής στην Ελλάδα. Ισχύει όμως στην Αγγλία και τα σκανδιναβικά κράτη («Όμπουτσμαν»). Ο Επίτροπος Διοικήσεως, που υπαγόταν αμέσως υπό τον πρωθυπουργό, υποτίθεται ότι είχε αποστολή να προστατεύει τον πολίτη από αυθαιρεσίες ή ολιγωρίες της διοίκησης. Στην πραγματικότητα, η Δικτατορία επινοούσε άλλο ένα μέσο ελέγχου του κρατικού μηχανισμού και του λαού, και ταυτόχρονα διεύρυνε το κατεστημένο της, τοποθετώντας σε θέσεις καίριες ένα πλήθος ανθρώπων της. Γιατί ο θεσμός γενικεύτηκε, με αποτέλεσμα σε κάθε υπουργείο, σε κάθε ίδρυμα, σε κάθε υπηρεσία, ανώτατη σχολή, επιχείρηση δημόσιου δικαίου, να υπάρχει ένας επίτροπος που ήταν το μάτι και το χέρι του καθεστώτος.

Ειδικά ως γενικός Επίτροπος Διοικήσεως εκείνη την ημέρα ανέλαβε καθήκοντα ο υποστράτηγος Σ. Βελλιανίτης, διευθυντής έως τότε της Γενικής Διευθύνσεως Εθνικής Ασφαλείας, που παρέμενε αξιωματικός εν ενεργεία.

Η μάχη για το Ασφαλιστικό

Αλλά ο Απρίλιος και ο Μάιος του 1969 έφτασαν. Και ούτε οι επαγγελίες για την ασφαλιστική ανάπλαση υλοποιήθηκαν στο παραμικρό. Η αντίδραση των περισσότερων ασφαλισμένων υπήρξε εντονότατη από την πρώτη στιγμή. Και για να κατευνάσει κάπως τα πνεύματα, ο Γ. Παπαδόπουλος την 1η Απριλίου δήλωσε:

> *«Δὲν πρόκειται νὰ καταργηθοῦν τὰ ταμεῖα καὶ νὰ ἐπιβληθῇ ἑνιαῖος ἀσφαλιστικὸς φορεύς».*

Αλλά ο σάλος ανανεώθηκε την 27η Απριλίου, όταν δήλωσε ότι:

> *«Ἐντὸς 10 ἡμερῶν ὁ ὑπουργὸς Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν θὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον τὸν νέον Ἀσφαλιστικὸν Κώδικα πρὸς συζήτησιν».*

Και στις 5 Ιουνίου είπε:

> *«Ἡ Ἐπανάστασις θὰ ἀνατρέψῃ τὸ παλαιὸν θεσμικὸν καθεστώς».*

Υπονοώντας ότι περιλαμβάνεται και το σύστημα της κοινωνικής ασφάλισης.

Την 7η Ιουνίου, έδωσε τη διαβεβαίωση ότι τα κεκτημένα δικαιώματα των ασφαλισμένων (ταμεία) δεν θα θιγούν. Αλλά δεν υπήρξε καθησυχαστικός, εφόσον αιωρούνταν η απειλή της κατάργησης των υπέρ τρίτων φόρων και του κοι-

νωνικού πόρου, οπότε η λειτουργία των ταμείων ήταν προβληματική.

Άλλωστε, στις 16 Σεπτεμβρίου, ο υπουργός Κοινωνικών Υπηρεσιών Λ. Πάτρας επανέφερε το φάσμα με τη δήλωση: «Βαίνουμε προς ενοποίησιν των ασφαλιστικών ταμείων διά να αντιμετωπισθούν τα εξ 1.200.000.000 δρχ. ελλείμματά τους». Και πρόσθεσε: «Θα γίνει σταδιακή η κατάργησις των κοινωνικών πόρων».

Η αντίδραση τώρα συστηματοποιήθηκε. Η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος, στις 22 Οκτωβρίου 1969, ανακοίνωσε ότι τάσσεται υπέρ της «ομαδοποιήσεως εις τας δυνατάς μεγίστας ομάδας των φορέων». Αλλά τα ασφαλιστικά ταμεία των τραπεζικών υπαλλήλων αντιτάχθηκαν αποφασιστικά. Μαζί τους τάχθηκαν πολυάριθμοι μεγάλοι κλάδοι εργαζομένων, όπως των οικοδόμων, την 23η Οκτωβρίου. Και η κρίση προσέλαβε μεγάλες διαστάσεις, για να κορυφωθεί τη 15η Νοεμβρίου, όταν όλες σχεδόν οι κλαδικές ομοσπονδίες τάχθηκαν κατά της ενοποίησης.

Η διαμάχη αυτή έμελλε να διαρκέσει σε όλη τη διάρκεια της Δικτατορίας. Το καθεστώς κάθε τόσο ανασκάλευε το θέμα, για να το εγκαταλείψει μόλις εκδηλωνόταν αφύπνιση της αντίδρασης, η οποία κατά βάθος ήταν μια μορφή αντίστασης των εργαζομένων κατά του καθεστώτος. Αλλά οι κατηγορηματικές διαβεβαιώσεις του Γ. Παπαδόπουλου για τον Απρίλιο ή Μάιο 1969 είχαν πεταχτεί στο καλάθι. Αυτό δεν έδειχνε να στενοχωρεί τον πρωθυπουργό. Φαινόταν πως ενδιαφερόταν να υπάρχει σε εκκρεμότητα το μέτρο, για να βρίσκεται σε θερμότητα η υπόθεση των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Γιατί στην πραγματικότητα καμιά διάθεση –ίσως όμως ούτε και δυνατότητα– δεν είχε το στρατιωτικό καθεστώς να επιδείξει έμπρακτη μεταρρυθμιστική δραστηριότητα. Η αδράνεια, η συντήρηση πρυτάνευαν πια ως χαρακτηριστικά του.

Το τάμα του έθνους

Και εφόσον βυθιζόταν σε ολοένα εντονότερο συντηρητισμό, ήταν φυσικό να στρέφεται προς το θρησκευτικό συναίσθημα, που προσπαθούσε να αναμοχλεύει. Οι στρατιωτικοί νόμιζαν ότι έτσι θα προσέλκυαν τον λαό, που θα συγκινούνταν ίσως από θεαματικές φιλόθρησκες χειρονομίες.

Μία τέτοια επιδεικτική χειρονομία έκανε η Δικτατορία την 4η Ιανουαρίου 1969. Την ημέρα εκείνη, ύστερα από πολύωρο υπουργικό συμβούλιο, στο οποίο παρίστατο ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος, αναγγέλθηκε ότι θα πραγματοποιηθεί το Τάμα του Έθνους.

Επρόκειτο για την ίδρυση μεγάλου ναού στο όνομα του Σωτήρος, για το οποίο πριν από 140 χρόνια η Δ′ Εθνική Συνέλευση του Άργους, την 31η Ιουλίου 1829, είχε εκδώσει και ειδικό (το Η′) ψήφισμα, που τόνιζε ότι:

«Ἡ Δ′ Ἐθνικὴ Συνέλευσις τῶν Ἑλλήνων νομίζει ἑαυτὴν εὐτυχῆ, γενομένη τὸ ὄργανον δι' οὗ τὸ ἔθνος ἐκπληροῖ τὸ πλέον ἐφετὸν τῶν χρεῶν του,

> *τὸ νὰ ἀναπέμψῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις ἔδειξε τοιαῦτα θαύματα διὰ τὴν σωτηρίαν του».*

Και προστίθεται:

> *«Ὅταν ἡ τοπικὴ περιφέρεια τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ καθέδρα τῆς Κυβερνήσεώς της κατασταθῶσιν ὁριστικῶς καὶ οἱ οἰκονομικοὶ πόροι τοῦ κράτους ἐπιτρέψωσιν, θέλει ἀνεγερθῆ κατὰ διαταγὴ τῆς κυβερνήσεως, εἰς τὴν καθέδραν αὐτῆς, Ναὸς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος τιμώμενος».*

Σε εκτέλεση του ψηφίσματος της 31ης Ιουλίου 1829, δημοσιεύτηκε στο Ναύπλιο, στο υπ' αριθ. 5 φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, διάταγμα «Περί ανεγέρσεως Ναού του Σωτήρος εν Αθήναις». Νεότερο διάταγμα του βασιλιά Όθωνα της 3ης Οκτωβρίου 1838 καθόριζε τους όρους της ανέγερσης. Και το πρώτο, όμως, διάταγμα και το δεύτερο παρέμειναν γράμμα νεκρό, χωρίς κανείς να ενδιαφέρεται για την υλοποίησή τους. Και μόνο τώρα, ο Γ. Παπαδόπουλος ανέσυρε από τη λήθη το ξεχασμένο Τάμα, πιστεύοντας ίσως ότι η θρησκευτικότητα του ελληνικού λαού θα συναρπαζόταν και τα τεράστια εσωτερικά προβλήματα θα παραμερίζονταν μπρος στο κατανυκτικό θέμα της Εκκλησίας.

Μόνο την Εκκλησία, τους κύκλους που την περιτριγυρίζουν και τους θρησκόληπτους μπορούσε να ενθουσιάσει το Τάμα. Και υψηλότατος εκφραστής τους ο Ιερώνυμος έσπευδε να στείλει εγκωμιαστικό τηλεγράφημα προς τον πρωθυπουργό Γ. Παπαδόπουλο:

> *«Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀγαλλομένη ἐκ τῶν πρόκριτα γενομένων ὑπὸ τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος θεοφιλῶν καὶ εὐεργετικῶν διὰ τὴν Ἁγιωτάτην ἡμῶν Ἐκκλησίαν ἐπαγγελιῶν περὶ νέου Καταστατικοῦ Χάρτου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ στερρᾶς ἀποφάσεως περὶ ἀμέσου καὶ ἀνταξίας πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκπληρώσεως "Τάματος" Ἔθνους διὰ Ναὸν Σωτῆρος, ἀμφοτέρων ἀνταποκρινομένων πρὸς μυχιαιτάτους πόθους εὐσεβοῦς Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀποτελουσῶν ἀψευδεῖς ἐκδηλώσεις τοῦ εὐσεβοῦς καὶ φιλοχρίστου Ὑμῶν φρονήματος καὶ τῶν πρὸς τὴν Ἁγιωτάτην ἡμῶν Ἐκκλησίαν ἀγαθῶν Ὑμῶν διαθέσεων, ἐπευλογεῖ Ὑμᾶς Πατρικῶς, ἐπευχομένη Ὑμῖν πλουσίαν τὴν ἀπὸ Θεοῦ κραταίωσιν πρὸς ὁλοκλήρωσιν ἀναληφθέντος ὑφ' Ὑμῶν ἔργου ἀναγεννήσεως Ἔθνους ἡμῶν.*
>
> *Ἀθηνῶν Ἱερώνυμος, πρόεδρος»*

Ο τεράστιος ναός

Η κυβερνητική απόφαση καθόριζε ότι ο ναός, που θα ήταν τεράστιος, θα ανεγειρόταν στα Τουρκοβούνια σε μια θέση ανάμεσα στο Γαλάτσι και το Ψυχικό,

εκεί όπου υπάρχει το μικρό γυναικείο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία.

Το σημείο εκείνο δεσπόζει στο λεκανοπέδιο των Αθηνών και είναι ορατό από τη θάλασσα. Θα αποτελούσε μνημείο της θρησκοληψίας, η οποία είναι μητέρα του συντηρητισμού. Αλλά το καθεστώς –που είχε πάντα ως σύμβολο το ρητό «Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών»– πίστευε πράγματι πως ο ελληνικός λαός είναι τόσο θρησκόληπτος;

Ο ναός δεν επρόκειτο να ανεγερθεί. Τη 17η Σεπτεμβρίου 1971, εγκρίθηκαν οι αρχιτεκτονικές μελέτες, αλλά παρέμειναν στο αρχείο, ενώ από υποχρεωτικούς εράνους είχαν συγκεντρωθεί πάνω από μισό δισεκατομμύριο δραχμές. Με ράθυμο ρυθμό είχαν αρχίσει να εκτελούνται έργα υποδομής, τα οποία σταμάτησαν μετά την πτώση της Δικτατορίας (1974).

Αλλά στο μεταξύ το στρατιωτικό καθεστώς, που κατέφευγε στη θρησκευτικότητα για να αποκτήσει το λαϊκό βάθρο που του έλειπε, αντί να αναλάβει αποφασιστικά την κοινωνική και οικονομική ανάπλαση της χώρας, προσπαθούσε από τις αρχές του 1969 να επιδείξει φιλελευθερισμό. Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο τις αλλοπρόσαλλες διαβεβαιώσεις για την πορεία προς την επάνοδο του κοινοβουλευτισμού. Οι διαβεβαιώσεις εκείνες έπεσαν στο κενό σε όλο το διάστημα του 1969, αλλά το Χρονοδιάγραμμα του Π. Πιπινέλη άφηνε να διαφανεί ότι μάλλον το 1972 –αν τηρούνταν– μπορεί να οδηγούσε προς εκλογές. Ώστε δικαιούνταν κανείς να αναμένει και το επόμενο έτος για να σταθμίσει την τύχη του.

Έμενε όμως ένα άλλο καίριο θέμα που αφορούσε την αποκατάσταση της ομαλότητας: η ελευθεροτυπία.

Περιπέτειες ελευθεροτυπίας

Η προληπτική λογοκρισία συνεχιζόταν, δεδομένου ότι το αντίστοιχο άρθρο του Συντάγματος ήταν από εκείνα που δεν εφαρμόζονταν. Αλλά την 22α Ιουλίου 1969, ο πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος έκανε την πρώτη νύξη για την πιθανή κατάργησή της. Απευθυνόμενος προς το νέο Διοικητικό Συμβούλιο της Ενώσεως Συντακτών Αθηνών, που τον επισκέφτηκε στο γραφείο του, είπε:

> *«Ὁ νόμος περὶ Τύπου ἐπίκειται. Ἀλλὰ θὰ σᾶς ἀναθέσω τὴν εὐθύνην τῶν γραφομένων σας ἀπὸ τώρα. Θὰ τὸ πράξω δοκιμαστικῶς. Θὰ δημοσιεύσω τοὺς νόμους, θὰ δώσω ἐλευθερίαν, ὄχι θεσμικῶς, ἀλλὰ δι' ἀποφάσεων, καὶ θὰ σᾶς δώσω τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸν ἐφαρμόσετε μὲ πλήρη προσωπικήν μου κάλυψιν».*

Ο Νόμος περί Τύπου

Πράγματι, η λογοκρισία επισήμως και γενικώς καταργήθηκε, αλλά υπήρχαν δρα-

κόντεια στενότατα πλαίσια, μέσα στα οποία μπορούσαν οι εφημερίδες να εκφραστούν. Ο Νόμος περί Τύπου καταρτίστηκε αρχικά την 21η Αυγούστου 1969. Τέθηκε σε δημόσια συζήτηση και μόνο στις 15 Νοεμβρίου 1969 δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ 231 και 233). Ουσιαστικά, επρόκειτο για δύο νομοθετήματα: το Ν.Δ. 346 «Περί Τύπου» και το 345 «Περί υπαγωγής των επιχειρήσεων Τύπου εις τας γενικάς φορολογικάς του εισοδήματος διατάξεις».

Τα διατάγματα αυτά καθιέρωναν οικονομικό έλεγχο των εφημερίδων και περιοδικών και την υπαγωγή τους στο κοινό φορολογικό καθεστώς. Επέβαλλαν τις συνήθεις απαγορεύσεις δημοσιευμάτων που ήταν καθιερωμένες από τα προηγούμενα συντάγματα, και επιπλέον καθόριζαν ότι:

«Ἡ διὰ γραπτῶν κειμένων, εἰκόνων ἢ οἱωνδήποτε παραστάσεων προσβολὴ τοῦ προσώπου τοῦ Βασιλέως, τοῦ Διαδόχου, τῶν συζύγων καὶ τέκνων αὐτῶν ἢ τοῦ ἀσκοῦντος τὴν Βασιλικὴν Ἐξουσίαν, τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως τουλάχιστον ἓξ μηνῶν.

»Ἡ εἰς ἔντυπα καταχώρησις κειμένων, εἰκόνων ἢ παραστάσεων ὧν τὸ περιεχόμενον ἀποβλέπει εἰς τὴν πρόκλησιν στασιαστικῶν ἐνεργειῶν ἢ σκοπεῖ εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς καθεστηκυΐας συνταγματικῆς τάξεως ἢ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος ἢ στρέφεται κατὰ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τοῦ Κράτους ἢ δύναται νὰ προκαλέσῃ ἡττοπάθειαν, ἢ προκαλεῖ ἢ διεγείρει εἰς διάπραξιν ἐγκλήματος ἐσχάτης προδοσίας, ἐπισύρει κατὰ παντὸς ὑπαιτίου τὴν ποινὴν τῆς καθείρξεως, ἐφ' ὅσον κατ' ἄλλην διάταξιν ἡ πρᾶξις δὲν τιμωρεῖται βαρύτερον.

»Ἡ αὐτὴ ποινὴ ἐπιβάλλεται, ἐὰν διὰ δημοσιευμάτων εἰς τὰ κατὰ τὴν προηγουμένην παράγραφον ἔντυπα προβάλλωνται ἢ διαδίδωνται, πρὸς πολιτικὴν ἐκμετάλλευσιν, ἀπόψεις ὀργανώσεων ἢ κομμάτων τεθέντων ἐκτὸς νόμου».

Η τελευταία παράγραφος αποκαλύπτει τη σιδερένια περίσφιξη που επέβαλε στις δημοκρατικές διαδικασίες το νέο Σύνταγμα. Δεδομένου ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο –το οποίο θα συγκροτούσε η Δικτατορία– είχε δικαίωμα να κηρύξει εκτός νόμου οποιοδήποτε κόμμα, το κόμμα αυτό θα ήταν καταδικασμένο σε άφωνο θάνατο, έστω και αν δεν είχε καμιά σχέση με «ανατρεπτικές» αρχές.

Βαριές ποινές

Ο νόμος κατόπιν απαγόρευε κάθε δημοσίευση που αφορούσε πληροφορίες ή φωτογραφίες για τις ένοπλες δυνάμεις, αλλά επιπλέον απαγορευόταν να αναφερθούν:

«Ὑπὸ τύπον εἰδήσεων ἢ ἄλλων δημοσιευμάτων ὀνόματα προσώπων ἐν ζωῇ εὑρισκομένων καὶ ἀναμιχθέντων εἰς μυστικὰς ὀργανώσεις ἢ ἐλλη-

νικὰς καὶ συμμαχικὰς ὑπηρεσίας πληροφοριῶν, ὡς καὶ περιγραφὰς τῶν τρόπων, ὅρων καὶ συνθηκῶν, ὑφ' ἃς δροῦν ἢ ἔδρασαν αἱ ἀνωτέρω ὀργανώσεις καὶ ὑπηρεσίαι».

Επίσης οριζόταν ότι:

«Διὰ φυλακίσεως ἑνὸς τουλάχιστον μηνὸς καὶ χρηματικῆς ποινῆς τουλάχιστον δέκα χιλιάδων μεταλλικῶν δραχμῶν τιμωρεῖται ὅστις δημοσιεύει εἰς οἱονδήποτε ἔντυπον κείμενα, εἰκόνα ἢ παραστάσεις δυναμένας νὰ προκαλέσουν ἀναζωπύρησιν τῶν πολιτικῶν παθῶν».

Βαρύτατες ποινές επιβάλλονταν για δημοσιεύματα που προσβάλλουν την τιμή ανθρώπων και προσετίθετο ότι:

«Ἡ ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας τοῦ γεγονότος (ποὺ προκάλεσε τὴν προσβολὴν τῆς τιμῆς ἀπὸ τὸ ἔντυπο) δὲν ἐπιτρέπεται, ὅταν τοῦτο ἀφορᾶ ὁπωσδήποτε τὸν ἰδιωτικὸν ἢ οἰκογενειακὸν βίον».

Υπεύθυνος για τα δημοσιεύματα ήταν τόσο ο συντάκτης όσο και ο διευθυντής σύνταξης ή ο εκδότης. Και η εκτέλεση της ποινής ήταν υποχρεωτική. Απαγορευόταν η μετατροπή ή η αναστολή της.

Ο κλεφτοπόλεμος

Όπως ανακοινώθηκε από την κυβέρνηση, ο νέος νόμος επρόκειτο να εφαρμοστεί από την 1η Ιανουαρίου 1970. Αλλά στο μεταξύ, η «υπό δοκιμήν» ελευθεροτυπία, που είχε υποσχεθεί ο Γ. Παπαδόπουλος, επιβλήθηκε κατά τρόπο απροσδόκητο. Τον έλεγχο ανέλαβε ο Σ. Παττακός. Τυπικά, εφόσον δεν υφίστατο πια λογοκρισία, οι εφημερίδες εκδίδονταν με δική τους ευθύνη και μόνον ο εισαγγελέας θα είχε δικαίωμα να επεμβαίνει, ή ο στρατιωτικός διοικητής (λόγω στρατιωτικού νόμου). Αλλά ο Σ. Παττακός δεν αρκούνταν σε αυτές τις ανασταλτικές δυνάμεις. Όταν διαπίστωνε ότι μια εφημερίδα «επωφελείτο –κατά την κρίση του– περισσότερο του δέοντος από την ελευθεροτυπία», διέτασσε μυστικά τις αστυνομικές αρχές μιας περιοχής να απαγορεύσουν σιωπηρά την κυκλοφορία της επί ένα διάστημα.

Έτσι, ένας κρυφός κλεφτοπόλεμος είχε εξαπολυθεί κατά των εφημερίδων. Και αντιμετώπιζαν πια αυτές πρόβλημα επιβίωσης. Η διαβεβαίωση του πρωθυπουργού, ότι θα επιτρεπόταν «δοκιμαστικώς» η ελευθεροτυπία, αποδεικνυόταν φενάκη και προοιωνιζόταν ποια θα ήταν «ντε φάκτο» η κοινοβουλευτική κατάσταση, όταν θα αποκαθίστατο «ντε γιούρε». Ο κλεφτοπόλεμος αυτός εξαπολυόταν στις επαρχίες. Οι αστυνομικές αρχές επιβάλλανε παρασκηνιακά στα πρακτορεία εφημερίδων να μην παραχωρούν φύλλα του εντύπου, για το οποίο ειδοποιούνταν από τον Σ. Παττακό να μην κυκλοφορήσει. Και οι εφημερίδες προσπαθούσαν να φέρουν στην επιφάνεια τη δίωξή τους, με καταχώριση κειμένων, όπως αυτό:

«Δήλωσις τῆς 'Ακροπόλεως διὰ τοὺς ἀναγνώστας τῶν ἐπαρχιῶν

Οἱ ἀναγνῶσται μας τῶν ἐπαρχιῶν εἰδοποιοῦνται, ὅπως ἐφ' ὅσον δι' οἱονδήποτε λόγον δὲν εὑρίσκουν τὴν 'Ακρόπολιν εἰς τὰ περίπτερα, ἀπευθύνονται εἰς τὰ κατὰ τόπους ὑποπρακτορεῖα ἐφημερίδων, ὅπου αὕτη ἀποστέλλεται καθημερινῶς καὶ ἐγκαίρως, καὶ πρέπει πάντως νὰ διατίθεται πρὸς πώλησιν».

Παρόμοια ανακοίνωση της εφημερίδας *Ακρόπολις* δημοσιεύτηκε ακόμη και στο φύλλο της 16ης Νοεμβρίου 1969, στο οποίο ήταν καταχωρισμένες ακριβώς στην παράπλευρη στήλη δηλώσεις του αναπληρωτή υπουργού Προεδρίας Ι. Αγαθαγγέλου για την ελευθεροτυπία, που επιβάλλεται με τον νέο Νόμο περί Τύπου.

Η περίεργη συνέντευξη

Αλλά προηγουμένως, την 3η Νοεμβρίου, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Σ. Παττακός, υπεύθυνος για την εφαρμογή της ελευθεροτυπίας, έδωσε συνέντευξη προς τους ξένους δημοσιογράφους, το κείμενο της οποίας –στα σημεία που αφορούν τον κλεφτοπόλεμο κατά των εφημερίδων– έχει κατά λέξη ως εξής, όπως είδε το φως στις 4.11.1969:

«ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Δύνασθε νὰ σχολιάσητε τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς κυκλοφορίας ἐνίων ἐφημερίδων εἰς ὡρισμένας περιφερείας;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Οὐδεμία ἀπαγόρευσις ὑπῆρξεν ἐκ μέρους μου. 'Εκδότης ἐφημερίδος μὲ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀπέσυρεν ὁ ἴδιος τὴν ἐφημερίδα του, διότι εἶχεν ἐμπρηστικὸν τίτλον. Τοῦτο προεκάλεσε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἁρμοδίων 'Αρχῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκινήθησαν διὰ τὴν κατάσχεσιν τοῦ φύλλου, ἵνα ἴδουν περὶ τίνος ἐπρόκειτο. Μόλις ὁ ἐν λόγῳ ἐκδότης ἤλλαξε τὸν τίτλον ἑνὸς ρεπορτάζ, ἡ ἐφημερὶς ἐκυκλοφόρησε κανονικῶς. 'Οπωσδήποτε, ἡ κυβέρνησις δὲν ἐξέδωκε τοιούτου εἴδους διαταγάς.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δώσουν τοιούτου εἴδους διαταγὰς ἄσχετοι πρὸς τὴν Κυβέρνησιν;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἑνὸς εἴδους ἀποδοκιμασίας ὡρισμένων ἐφημερίδων, ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν, διότι αἱ ἐφημερίδες ἐξακολουθοῦν τὸν κιτρινισμὸν καὶ τὴν τακτικήν, ἡ ὁποία ἐφηρμόζετο παρ' αὐτῶν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν πρέπει νὰ σᾶς διαφεύγη ὅτι εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν 'Εσωτερικῶν ἤλλαξαν ἀπὸ τοῦ 1834 καὶ ἐντεῦθεν 233 ὑπουργοί. 'Αντιστοιχεῖ εἷς καὶ ἥμισυς ὑπουργὸς ἀνὰ ἔτος. Εἰς τοῦτο δὲν ἦτο ἄμοιρος ὁ ρόλος τοῦ Τύπου. Συνήθισε νὰ ἀνεβάζη καὶ νὰ κατεβάζη κυβερνήσεις. 'Ας πιστεύση ὅτι ἡ παροῦσα κυβέρνησις δὲν πρόκειται νὰ πέση ἐξ αὐτοῦ. Σεῖς οἱ ξένοι δημοσιογράφοι, ποὺ κόπτεσθε δῆθεν διὰ τὴν

Δημοκρατίαν, ἐνθυμηθῆτε ὅτι "δημοκρατικώτατα" τὸ 1915 ὁ στόλος σας ἐγκαθίδρυσε κυβέρνησιν εἰς τὴν χώραν μας. Αὐτὸ δὲν πρόκειται νὰ ξαναγίνη. Εἴμεθα ἐψηφισμένη συνταγματικὴ κυβέρνησις, τὴν ὁποίαν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐξουσιοδότησε νὰ καθορίση τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων. Πᾶσα ἄλλη διαδικασία, προβαλλομένη ὑπὸ τοῦ Τύπου καὶ ὑποβοηθουμένη ὑπ' αὐτοῦ, οὔτε φιλικὴ πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι οὔτε ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν συμμαχιῶν μας κεῖται. Ὁμιλῶν πρὸς συμμάχους, ὑμᾶς τοὺς ἐκπροσώπους τῆς κοινῆς συμμαχικῆς γνώμης, θὰ σᾶς ὑπενθυμίσω ὅτι τὸ 1918 ἐδημιουργήσατε τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἀφήκατε αὐτὴν πλέον ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν ὁποίαν παρεμβαίνετε συνεχῶς. Διὰ ποῖον λόγον; Ἐπειδὴ εἶναι πιστὴ εἰς τὰς συμμαχίας της; Σήμερον βοηθεῖτε τοὺς αὐτοαποκαλουμένους αὐτοεξορίστους, τοὺς φυγάδες δηλαδή, διὰ νὰ στρέφωνται ἐναντίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ τοὺς ἐξοπλίζετε ἐναντίον αὐτοῦ. Διὰ ποῖον λόγον; Ἐπειδὴ εἴμεθα σύντροφοί σας εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ;

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ποίαν ἀκριβῶς χώραν ἐννοεῖτε;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ἐρωτήσατε τοὺς πολιτικοὺς τῶν ἰδικῶν σας χωρῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐπισήμως δηλώσει τοῦτο. Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ τοὺς κατονομάσω.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Μᾶς ὡμιλήσατε ὡς πρὸς ἐχθρούς. Διὰ ποῖον λόγον; Ἐπειδὴ κάνομεν κριτικήν;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Δὲν ἀντιμετωπίζω τοὺς δημοσιογράφους ὡς ἐχθρούς, ἀλλὰ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι κάνουν αὐθαίρετον κριτικήν, στερουμένην στοιχείων, καὶ διακρίνονται διὰ τὴν ἀνευθυνότητά των. Ὁ ἑλληνικὸς Τύπος ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, "κίτρινος". Ἡμεῖς προσπαθοῦμεν νὰ ἑνώσωμεν τὸν λαόν. Θέλομεν τὸν Τύπον καλόπιστον καὶ συμπαραστάτην μας εἰς τὴν ἠθικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ ἔθνους. Ἐὰν ἐπιμείνη νὰ κάνη κιτρινισμόν, θὰ ηὐχόμην νὰ ἀποθάνη. Ἴσως τότε ἡ Ἑλλὰς νὰ ἠδύνατο νὰ προχωρήση ἡνωμένη καὶ ἀπερίσπαστος εἰς τὸν δρόμον τῆς ἀναδημιουργίας. Κρίνατε τὸ πρόγραμμά μας. Ὅταν τὸ πενταετὲς σχέδιον οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ὁλοκληρωθῆ, τότε ἡ Ἑλλὰς θὰ καταστῆ ἡ πλέον προοδευμένη χώρα τῆς Εὐρώπης. Ἀναμείνατε καὶ θὰ ἴδητε».

Επίδειξη νομιμότητας

Καθώς προχωρούσε ο χρόνος, το 1969, η αποτελμάτωση της Δικτατορίας γινόταν ολοένα πιο αισθητή με την έλλειψη σαφούς πορείας του καθεστώτος. Κατά μεγάλο

μέρος, αυτό οφειλόταν βέβαια στην τακτική των παλινδρομήσεων που εφάρμοζε ο Γ. Παπαδόπουλος. Αλλά ήταν ταυτόχρονα καρπός της αδράνειας στην οποία βυθίζονταν οι μηχανισμοί και οι θεσμοί, καθώς και των εσωτερικών διενέξεων και αντιδράσεων, που αλληλοεξουδετέρωναν κάθε δυνατότητα για ευρείες πρωτοβουλίες.

Η κυβέρνηση προσπαθούσε να εμπνεύσει την πεποίθηση ότι δεν διώκει τις σκέψεις και τις ιδεολογίες, αλλά μόνο τις έμπρακτες δραστηριότητες κατά του καθεστώτος. Αυτό όμως διαψευδόταν από το γεγονός ότι εξακολουθούσαν να κρατούνται σε στρατόπεδα πολυάριθμα άτομα που είχαν συλληφθεί εντελώς προληπτικά στην αρχή της Δικτατορίας. Τα έκτακτα στρατοδικεία εξακολουθούσαν να μην επιβάλλουν την ποινή του θανάτου, αλλά θεσπίζονταν νόμοι αυστηρότατοι και για τα ελαφρότερα αδικήματα. Όπως με το Ν. Διάταγμα 372 της 11.12.1969, με το οποίο καταδικάζονταν σε φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους (χωρίς δικαίωμα αναστολής) και χρηματική ποινή τουλάχιστον 100.000 μεταλλικών δραχμών όσοι διέσπειραν φήμες ή ψευδείς ειδήσεις, ακόμη και αν αναφέρονται στην τουριστική ανάπτυξη. Στην περίπτωση που το αδίκημα γινόταν διά του Τύπου, η ποινή διπλασιαζόταν: φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών και χρηματική ποινή τουλάχιστον 200.000 μεταλλικών δραχμών.

Συνεχής ήταν επίσης η προσπάθεια του καθεστώτος να επιδείξει την ύπαρξη νομιμότητας, έστω υπό το σιδερένιο περικάλυμμα του δικού του νομικού συστήματος. Διαταράχθηκαν, όμως, τα νερά χάρη σε μία σφοδρότατη σύγκρουση της Δικτατορίας με μία από τις κορυφές της Δικαιοσύνης –το Συμβούλιο της Επικρατείας– η οποία αποκάλυψε τη φύση και το πνεύμα της στρατιωτικής εξουσίας και προκάλεσε παγκόσμια απήχηση.

Η πάταγώδης αυτή σύγκρουση συνέβη στα μέσα του 1969 και απέκτησε σημασία πράγματι ιστορική. Η απαρχή της τοποθετείται στον Μάιο του 1968, όταν η Δικτατορία με μια κυνική παρέμβασή της στη Δικαιοσύνη απομάκρυνε 30 δικαστικούς από το σώμα. Το περιστατικό αυτό το αναφέρουμε στον προηγούμενο τόμο. Την 28η Μαΐου 1968, πράγματι το καθεστώς εξέδιδε την ΚΔ' Συντακτική Πράξη «Περί Εξυγιάνσεως της Τακτικής Δικαιοσύνης», που μπορεί να θεωρηθεί υπόδειγμα δικτατορικής αυθαιρεσίας. Και να το κείμενο, όπως δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως:

«Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

»Λαβὸν ὑπ' ὄψιν: 1. Τὴν ὑπὸ στοιχεῖον Α'/1967 Συντακτικὴν Πρᾶξιν. 2. Τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξυγιάνσεως τῆς Τακτικῆς Δικαιοσύνης, ἀποφασίζει:

»Ἄρθρον 1.

»1. Ἐπὶ τρεῖς (3) ἡμέρας ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς παρούσης εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, ἀναστέλλεται ἡ ἰσοβιότης ὡς καὶ ἡ μονι-

μότης τῶν ἐν ἄρθρῳ 88 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος, διαλαμβανομένων λειτουργῶν τῆς Τακτικῆς Δικαιοσύνης. Οὗτοι δύνανται νὰ ἀπολυθῶσιν ἐντὸς τῆς αὐτῆς προθεσμίας:

»α. Ἐὰν δι' οἱονδήποτε λόγον δὲν κέκτηνται τὸ ἀπαιτούμενον διὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ λειτουργήματός των ἠθικὸν κῦρος.

»β. Ἐὰν δὲν ἐμφοροῦνται ὑπὸ ὑγιῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν, ἢ ἐὰν ἡ καθόλου ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἢ τῷ Δικαστικῷ Σώματι συμπεριφορά των δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συμβιβαζομένη πρὸς τὰ καθήκοντα καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ λειτουργήματός των, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν μείωσιν τοῦ κύρους των μεταξὺ τῶν συναδέλφων των καὶ τῶν πολιτῶν.

»2. Ἡ ἀπόλυσις τῶν κατὰ τὴν προηγουμένην παράγραφον δικαστικῶν λειτουργῶν συντελεῖται μετ' ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, κατόπιν ἐρεύνης τῶν περὶ τούτων στοιχείων, διὰ Β. Διατάγματος ἐκδιδομένου προτάσει αὐτοῦ.

»3. Κατὰ τῶν βάσει τῆς παρούσης ἐκδιδομένων Πράξεων ἀπολύσεως δὲν χωρεῖ προσφυγὴ ἢ αἴτησις ἀκυρώσεως ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, οὐδ' ἀγωγὴ ἐπὶ ἀποζημιώσει ἐνώπιον τῶν τακτικῶν δικαστηρίων».

Μέσα στο τριήμερο που ανέφερε το ΚΔ' ψήφισμα, έγινε η απόταξη από το Σώμα των 30 δικαστικών. Δεν ίσχυε τότε ακόμη το Σύνταγμα του 1968, αλλά το προηγούμενο του 1952. Και το καθεστώς θέλησε να ορθώσει αποφασιστικό φραγμό σε κάθε ένδικο μέσο των απομακρυνθέντων, ώστε οπωσδήποτε η δικτατορική πράξη να ισχύσει άπαξ διά παντός. Για τον λόγο αυτό, η ΚΔ' Συντακτική Πράξη απαγόρευε την προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Οι αποφάσεις τελεσίδικες

Άλλωστε, ήδη από τις πρώτες ημέρες της Δικτατορίας, την 24η Μαΐου 1967, είχε εκδοθεί η Δ' Συντακτική Πράξη «Περί περιορισμού του δικαιώματος ασκήσεως προσφυγών τινών και ασκήσεως ακυρώσεως ενώπιον του Συμβουλίου Επικρατείας», με την οποία καθιστούσε τελεσίδικη κάθε πράξη της Διοίκησης εναντίον υπαλλήλων και λειτουργών. Το αυστηρότατο αυτό μέτρο –μνημείο επίσης δικτατορικής αυθαιρεσίας– διατυπωνόταν ως εξής στη Δ' Συντακτική Πράξη.

«Εἶναι ἐφ' ἑξῆς ἀπαράδεκτος ἡ ἄσκησις ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας οἱασδήποτε προσφυγῆς ἢ τῆς ἐν ἄρθρῳ 83 παρ. 1 στοιχ. γ' τοῦ Συντάγματος αἰτήσεως ἀκυρώσεως κατὰ πάσης διοικητικῆς πράξεως, ἐκδοθείσης ἀπὸ τῆς 21ης Ἀπριλίου μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τῆς παρούσης ἢ τῶν ἐφ' ἑξῆς ἐκδιδομένων τοιούτων, ἐπὶ ἀντικειμένων

ὁπωσδήποτε συναφῶν πρὸς τὴν ὑπηρεσιακὴν κατάστασιν καὶ θέσιν τῶν Δημοσίων ἐν γένει Ὑπαλλήλων ἢ δικαστικῶν λειτουργῶν, τῶν Ὑπαλλήλων Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου καὶ παντὸς ὀργάνου αὐτῶν, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις, τὰ Σώματα Ἀσφαλείας καὶ τὸν Κλῆρον (Ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν παντὸς ἱερατικοῦ βαθμοῦ), ὡς καὶ κατὰ πάσης διοικητικῆς πράξεως ἐκδοθείσης ἢ ἐκδοθησομένης εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ Ἀν. Νόμου 4/1967 ὡς οὗτος ἐτροποποιήθη μεταγενεστέρως.

»Ἄρθρον 2.

Ἡ ὡς ἄνω διάταξις ἐφαρμόζεται καὶ ἐπὶ τῶν παρὰ τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἐπικρατείας ἤδη ἐκκρεμουσῶν προσφυγῶν καὶ αἰτήσεων ἀκυρώσεως κατὰ τοιούτων ἀπὸ 21ης Ἀπριλίου 1967 διοικητικῶν Πράξεων».

Είχαν λοιπόν οι 30 δικαστικοί μπροστά τους διπλό φραγμό, που τους έκλεινε τον δρόμο προς το Συμβούλιο Επικρατείας. Και όμως, υπέβαλαν κανονικά προσφυγές ζητώντας την ακύρωση της απόλυσής τους, με το αιτιολογικό ότι δεν είχαν κληθεί να απολογηθούν ενώπιον του Υπουργικού Συμβουλίου, δηλαδή της διοικητικής αρχής που πραγματοποίησε την απόλυσή τους.

Ο πρόεδρος Μ. Στασινόπουλος

Οι προσφυγές αυτές ήρθαν τον Ιούνιο του 1969 προς συζήτηση στο Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, του οποίου πρόεδρος ήταν ο Μιχαήλ Στασινόπουλος. Η θέση των μελών του Συμβουλίου ήταν δύσκολη αλλά και ιστορική, γιατί μία ακύρωση της απόλυσης των 30 δικαστικών θα κλόνιζε από τα βάθρα όλο το νομιμοφανές οικοδόμημα του καθεστώτος, και θα κατάφερνε κόλαφο κατά της Δικτατορίας, η οποία έσπευσε να λάβει τα μέτρα της. Και ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Σ. Παττακός ανέλαβε να ασκήσει πίεση στο Συμβούλιο της Επικρατείας, ώστε να απορρίψει τις προσφυγές.

Σε δραματική ατμόσφαιρα, την 21η Ιουνίου, συνήλθε το Ανώτατο Δικαστήριο στην αίθουσά του που βρίσκεται στα Παλαιά Ανάκτορα, για να εκδικάσει την πρώτη προσφυγή. Και τότε εκδηλώθηκε η προληπτική πίεση του Σ. Παττακού, την οποία εξιστορεί ως εξής ο δικηγόρος Γ. Β. Μαγκάκης, συνήγορος ενός από τους προσφεύγοντες (εφημερίδα *Το Βήμα*, 8.8.1974):

«Τὸν Ἰούνιον 1969 ἐτέλουν ὑπὸ διάσκεψιν εἰς τὸ Συμβούλιον Ἐπικρατείας αἱ αἰτήσεις ἀκυρώσεως τῶν ὑπὸ τῆς δικτατορίας ἀπολυθέντων μελῶν τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ λοιπῶν δικαστῶν. Ἐνῷ ἐπρόκειτο, μετὰ μακρὰς καὶ κοπιώδεις ἐπὶ ἡμέρας διασκέψεις, νὰ ληφθοῦν αἱ ἀποφάσεις διὰ τὰς πολυκρότους αὐτὰς ὑποθέσεις, διαρκούσης τῆς τελικῆς διασκέ-

ψεως, τὴν πρωΐαν τῆς 21ης Ἰουνίου, ὁ πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας κ. Μ. Στασινόπουλος ἔλαβε τηλεφώνημα τοῦ ἀντιπροέδρου τῆς στρατιωτικῆς κυβερνήσεως ταξιάρχου Παττακοῦ. Διὰ τοῦ τηλεφωνήματος ἐκαλοῦντο οἱ μετέχοντες τῆς διασκέψεως σύμβουλοι κ.κ. Γ. Μαραγκόπουλος καὶ Γ. Ἀγγελίδης (ἴσως λόγω ἰδιαιτέρας ζωηρότητός των κατὰ τὰς συζητήσεις) νὰ ἐπισκεφθοῦν παραχρῆμα τὸν ταξίαρχον.

»Ὅταν ὁ πρόεδρος κ. Μ. Στασινόπουλος ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἦτο τοῦτο ἀμέσως δυνατόν, διότι τὸ Συμβούλιον ἐτέλει ἐν διασκέψει εἰς ἣν μετέχουν οἱ καλούμενοι, ὁ ταξ. Παττακὸς ἐδήλωσεν ὅτι πρόκειται περὶ ἄκρως ἐπείγοντος θέματος καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἔλθουν ἀμέσως διότι μετ' ὀλίγα λεπτὰ ἔχει ἄλλας συνεντεύξεις.

»Μετ' ὀλίγον ὁ κ. Μ. Στασινόπουλος, εὑρὼν ἀφορμὴν ἀπὸ ἀνακῦψαν νομικὸν θέμα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνάγκην μικρᾶς ἐρεύνης, διέκοψε τὴν διάσκεψιν καὶ ἀνεκοίνωσεν ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς κληθέντας τὰ τῆς προσκλήσεως τοῦ ταξ. Παττακοῦ. Οἱ κληθέντες ἠρνήθησαν ἐν ἀρχῇ νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὸ αἴτημα τοῦ ταξιάρχου, τοῦ ὁποίου ἠγνόουν τὸν σκοπόν. Ἐν τέλει ὅμως, κατόπιν ἐπανειλημμένων νέων τηλεφωνημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα διεφαίνετο ἀπειλὴ ἐξαναγκασμοῦ πρὸς προσέλευσιν δι' ἄλλων μέσων, ἐπεσκέφθησαν, τῇ συστάσει καὶ τοῦ κ. Μ. Στασινοπούλου, τὸν ταξίαρχον εἰς τὸ γραφεῖον του, εἰς τὸ αὐτὸ μέγαρον τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων ὅπου ἑδρεύει καὶ τὸ Συμβούλιον Ἐπικρατείας, καὶ εἶχον μετ' αὐτοῦ μακράν, πλέον τῆς ὥρας, συνομιλίαν.

»Κατὰ τὴν συνομιλίαν αὐτὴν ὁ ἀντιπρόεδρος εἶπε πολλὰ καινοφανῆ καὶ ἐνδιαφέροντα, χαρακτηριστικὰ τῆς νοοτροπίας τῶν κατεχόντων τότε τὴν ἐξουσίαν στρατιωτικῶν. Ἡ συνομιλία ἀπέβλεπεν εἰς τὸ ν' ἀποσπάση ὑπόσχεσιν τῶν δύο συμβούλων, ὅτι θὰ ἐψήφιζαν ἀπορριπτικῶς εἰς τὴν ὑπὸ διάσκεψιν ὑπόθεσιν τῶν δικαστῶν, διὰ τὴν ὁποίαν μεγάλως ἐνδιεφέρετο ἡ κυβέρνησις.

»Βασικὴ γραμμὴ τοῦ ταξιάρχου κατὰ τὴν συνομιλίαν ἦτο ὅτι ἐπιβάλλεται τὸ Συμβούλιον Ἐπικρατείας εἰς δίκας ἐνδιαφερούσας τὴν κυβέρνησιν, νὰ "συνεργάζεται μετ' αὐτῆς κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀποφάσεων". Τοῦ ἐδόθη ἀμέσως ἡ ἀπάντησις ἐκ μέρους τῶν κληθέντων, ὅτι εἶναι πρωτοφανὲς εἰς τὴν μακρὰν δικαστικήν των σταδιοδρομίαν, ἐκκρεμούσης δίκης, ἐκπρόσωπος τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας νὰ ζητῇ τὴν διακοπὴν τῆς διασκέψεως τοῦ δικαστηρίου καὶ νὰ καλῇ ἐπειγόντως εἰς τὸ γραφεῖον του μετέχοντας εἰς αὐτὴν δικαστάς διὰ "νὰ συσκεφθῇ" μαζί των ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως.

Το καθεστώς «κόβει κεφάλια»

»Καὶ ὅταν περαιτέρω τοῦ ἐλέχθη ὅτι θὰ ἐπρόδιδον τὸ θεμελιῶδες καθῆκον των, ἐὰν αὐτοί, μετέχοντες δικαστηρίου τὸ ὁποῖον ὡς κύριον σκοπὸν ἔχει ἀκριβῶς τὸν δικαστικὸν ἔλεγχον τῶν πράξεων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἠκολούθουν τὰς ἐντολὰς τοῦ ἐκπροσώπου της, ὁ ταξ. Παττακός, εἰς ἔντονον ὕφος, εἶπεν ὅτι τὸ καθεστὼς τὸ ὁποῖον ἐκπροσωπεῖ εἶναι "ἐπανάστασις" ἡ ὁποία "κόβει κεφάλια".

»Ἐν τέλει οἱ προσκληθέντες δύο σύμβουλοι τοῦ ἐδήλωσαν ὅτι θὰ πράξουν τὸ καθῆκον των ὡς δικασταί, εὐθὺς ἀμέσως δὲ ἐπέστρεψαν εἰς τὰ γραφεῖα των.

»Χωρὶς ν' ἀνακοινώσουν μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἀποφάσεως, εἰς τοὺς συναδέλφους των (πλὴν τοῦ προέδρου) τί εἶχε μετὰ τὴν διακοπὴν τῆς διασκέψεως διαδραματισθῆ, ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν ἀνησυχοῦντα ἢ μᾶλλον ἀγωνιῶντα διὰ τὴν τύχην των, λόγω τῆς μακρᾶς παραμονῆς των εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Παττακοῦ, πρόεδρον κ. Μ. Στασινόπουλον νὰ συγκαλέση πάραυτα τοὺς μετέχοντας τῆς συνθέσεως δικαστὰς πρὸς συνέχισιν τῆς διασκέψεως. Πράγματι ἐκλήθησαν ἀμέσως τὰ μετέχοντα μέλη καὶ ἐντὸς τῆς πρωΐας ἐλήφθησαν αἱ ἀποφάσεις αἱ ἀκυρωτικαὶ τῶν πράξεων ἀπολύσεως τῶν τακτικῶν δικαστῶν.

»Ἡ συνέχεια εἶναι γνωστή: ἐκδίωξις τοῦ προέδρου κ. Μ. Στασινοπούλου, ἐξύβρισις ὁλοκλήρου τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας ὑπὸ τοῦ δικτάτορος διὰ δηλώσεων ἰταμῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ παραίτησις ὀκτὼ συμβούλων. Διὰ τὴν τοιαύτην στάσιν των οὗτοι ἐτιμωρήθησαν, μεταξὺ ἄλλων καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεως αὐθημερὸν ἀποφάσεως ἀφαιρέσεως τῶν διαβατηρίων των, ὁ ὑποφαινόμενος δὲ ὡς καὶ οἱ συνάδελφοί μου κ.κ. Θεοφάνης Ζούκας καὶ Εὐάγγελος Γιαννούλης, συλληφθέντες, ἐξετοπίσθημεν αὐθημερὸν εἰς ἀπομεμακρυσμένα χωρία.

»Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω προκύπτει ὄχι μόνον ἡ ἔκτασις τοῦ σεβασμοῦ τῆς δικτατορικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δικαστικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι ὁ ταξ. Παττακὸς ἦτο ἐν γνώσει (παρὰ ποίου ἢ ποίων ἄρα γὲ πληροφοριοδοτῶν;) τῆς ἐξελίξεως τῆς διασκέψεως, τῶν ἀνταλλασσομένων, γνωμῶν καὶ τοῦ κρισίμου σημείου εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε φθάσει ἡ διάσκεψις».

Οι ακυρωτικές αποφάσεις

Οι ιστορικές εκείνες αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας αποτέλεσαν μία θαρραλέα πράξη αντίστασης κατά της Δικτατορίας. Να το κείμενο μίας από αυτές,

που αφορά την προσφυγή του τ. Αρεοπαγίτη Αναγνωστοπούλου:

«Ἀρ. ἀποφάσεως 1814 τῆς 21ης Ἰουνίου 1969.

[...]

»Ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα ἀκροάσεως παντὸς κρινομένου προσώπου ἀποτελεῖ γενικωτέραν καὶ θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ δικαίου, διασφαλίζουσαν τὸ στοιχειῶδες δικαίωμα ὑπερασπίσεως, καὶ ἐφαρμοστέαν κατ' ἀρχὴν ἐν πάσῃ εὐνομουμένῃ Πολιτείᾳ. Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς τοιαύτης γενικῆς ἐφαρμογῆς τοῦ κανόνος τούτου, δὲν δύναται νὰ συναχθῇ ἀποκλεισμὸς τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἐκ τῆς σιωπῆς τῆς ΚΔ' συντ. πράξεως περὶ τοῦ θέματος τῆς ἀκροάσεως.

»Τουναντίον, σταθμιζομένου τοῦ ἄκρως ἐπαχθοῦς χαρακτῆρος τοῦ ἐν τῇ συντ. πράξει ΚΔ' προβλεπομένου μέτρου τῆς ἀπολύσεως ἰσοβίων δικαστικῶν λειτουργῶν καὶ δὴ διὰ τοὺς ἐν αὐτῇ προβλεπομένους σοβαροὺς λόγους ἀπολύσεως, ὡς καὶ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ συντ. πράξει ΚΔ' ἐνυπαρχούσης ῥητῆς ἀξιώσεως ὅπως ἐνεργηθῇ, πρὸ τῆς ἀπολύσεως, ἔρευνα τῶν στοιχείων τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς κρινομένους δικαστικοὺς λειτουργούς, συνάγεται κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ δικαστηρίου τούτου, ἐκτιμήσαντος τὰ ἤδη ἐνώπιον αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ αἰτοῦντος ἀναπτυχθέντα, ὅτι ἐν τῇ συντ. πράξει ΚΔ' ἐνυπάρχει ἐπιταγὴ ὅπως τὸ δικαίωμα παντὸς κρινομένου ὅπως τύχῃ καὶ ἁπλῆς ἔστω ἀκροάσεως πρὶν ἢ ἀποφασισθῇ ἡ ἀπόλυσίς του, παραμείνῃ σεβαστὸν καὶ ἀπαραβίαστον, τοῦτο δὲ ἰδίᾳ μετὰ τὸ νεώτερον ν.δ. 192, δημοσιευθὲν τῇ 29ῃ Μαΐου 1969, διὰ τοῦ ὁποίου, θεσπισθέντος ἐν ὄψει ἄλλων συνεπειῶν τῆς κατ' ἐφαρμογὴν τῆς ΚΔ' συντ. πράξεως ἀπολύσεως, ἐκδηλοῦται νέα νομοθετικὴ βούλησις ἀναγνωρίζουσα εἰς τὴν ἀπόλυσιν ταύτην πειθαρχικὴν χροιάν, ἧς ἕνεκα κατ' ἐξοχὴν ἐπιβάλλεται ἡ ἀκρόασις. Οὕτως, ἡ ἐπιταγὴ τῆς προηγουμένης ἀκροάσεως ἐνυπάρχει ἐν αὐτῇ τῇ συντ. πράξει ΚΔ' ὡς ἰδίᾳ αὐτῆς ἐπιταγή, καὶ δὴ εἴτε αὐτοτελὴς εἴτε ὡς τμῆμα τῆς ἐν τῇ ἰδίᾳ συντ. πράξει ΚΔ' προβλεπομένης ἐρεύνης τῶν περὶ τῶν κρινομένων δικαστικῶν λειτουργῶν, ὑπαρχόντων στοιχείων. Ἡ τοιαύτη ἐπιταγὴ τῆς συντ. πράξεως ΚΔ' στοιχεῖ πρὸς γενικὸν κανόνα τεθέντα ὀλίγον πρὸ τῆς ΚΔ', διὰ τῆς συντ. πράξεως Α', ἥτις παρεχώρησε τὸ δικαίωμα ἀκροάσεως εἰς πάντας τοὺς ἐν αὐτῇ ἀναφερομένους δημοσίους ὑπαλλήλους, ἀπολυθέντας δυνάμει συντ. πράξεων, εἰς οὓς παραχωρεῖ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐπὶ τῷ ῥητῶς ἐν τῇ ΚΑ' ἀναγραφομένῳ σκοπῷ, ὅπως δοθῇ εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τούτους ἡ εὐχέρεια νὰ ὑπερασπίσωσιν ἑαυτοὺς (ἄρθρον 1, παρ. 2 τῆς συντ. πράξεως ΚΑ'). Ἐξ ἁπάντων τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι εἰς τὴν συντ. πρᾶξιν ΚΔ' δὲν

δύναται ν' ἀποδοθῇ βούλησις καταργήσεως τοῦ θεμελιώδους δικαιώματος ἀκροάσεως, εἰδικῶς εἰς βάρος τῶν δικαστικῶν λειτουργῶν. Τέλος, ἡ βραχεῖα προθεσμία τῆς ἀναστολῆς τῆς δικαστικῆς ἰσοβιότητος δὲν ἀποτελεῖ πρόσκομμα εἰς τὴν λύσιν ταύτην, διότι καὶ ἐντὸς τῆς προθεσμίας ταύτης, θὰ ἦτο δυνατὴ κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ δικαστηρίου τούτου, ἡ πραγματοποίησις μιᾶς ἁπλῆς ἔστω ἀκροάσεως, ἰδία ἐὰν αὕτη περιωρίζετο εἰς ἐκεῖνα μόνα τὰ πρόσωπα, καθ' ὧν προέκυψαν κατ' ἀρχὴν ἐπιβαρυντικὰ στοιχεῖα. Οὕτως ἡ ἀξίωσις πρὸς ἀκρόασιν ὑφίσταται ὡς ὅρος ἐγκείμενος ἐν αὐτῇ τῇ συντ. πράξει ΚΔ' οὗτινος ἡ παράβασις παραδεκτῶς προτείνεται κατὰ τὰ νενομολογημένα.

»Ἐπειδὴ ἐκ τῶν στοιχείων τῆς δικογραφίας προκύπτει καὶ δὲν ἀμφισβητεῖται ὑπὸ τῆς Διοικήσεως, ὅτι τῆς ἀποφάσεως τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου δὲν προηγήθη ἡ κατὰ τὰ ἄνω ἐπιβαλλομένη ἀκρόασις, τούτου δ' ἕνεκα ἡ ἀπόφασις αὕτη τυγχάνει ἀκυρωτέα ἐπὶ παραλείψει τοῦ οὐσιώδους τούτου ὅρου τοῦ προβλεπομένου ἐν τῇ συντ. πράξει ΚΔ', ἀκυρωτέον δ' ἐν συνεχείᾳ καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς στηριχθὲν καὶ ἐπίσης προσβαλλόμενον Διάταγμα ἀπολύσεως τοῦ αἰτοῦντος.

»Ἐπειδή, ἀκυρουμένων τῶν προσβαλλομένων πράξεων διὰ τὸν ἀνωτέρω λόγον, παρέλκει ἡ ἔρευνα τῶν λοιπῶν προβαλλομένων λόγων ἀκυρώσεως.

»Διὰ ταῦτα

»Δέχεται τὴν ὑπὸ κρίσιν αἴτησιν.

»Ἀκυροῖ τὸ ἀπὸ 29ης Μαΐου 1968 βασιλικὸν διάταγμα καὶ τὴν ἐφ' ἧς τοῦτο ἐρείδεται ὑπ' ἀριθ. 94 τῆς 28ης Μαΐου 1968 ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καθ' ὅσον αἱ πράξεις αὗται ἀφορῶσιν εἰς τὸν αἰτοῦντα».

Τα ανθρώπινα δικαιώματα

Ο ίδιος ο πρόεδρος Μ. Στασινόπουλος σε συνέντευξή του (περιοδικό *Επίκαιρα*, Αθήνα, 19.9.1974) ανέλυσε τη σημασία των αποφάσεων εκείνων ως εξής:

«Πιστεύω ὅτι (οἱ ἀποφάσεις) θὰ μείνουν στὴν ἱστορία, ὄχι μόνο γιὰ τὸ θάρρος ποὺ μαρτυροῦν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἐπιστημονικὸ καὶ ἀνθρώπινο περιεχόμενό τους. Θὰ ξέρετε, λοιπὸν ἴσως, ὅτι ἡ αἰτιολογία τῆς ἀκυρώσεως τῶν ἀπολύσεων τῶν δικαστῶν εἶναι ἡ προσβολὴ τοῦ δικαιώματος τῆς ὑπερασπίσεως. Αὐτὴ εἶναι ἡ πανανθρώπινη βάση τῶν ἀποφάσεων. Διακηρύσσουν αὐτολεξεὶ ὅτι "τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως εἶναι θεμελιῶδες δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ πρέπει νὰ μένῃ σεβαστὸ σὲ κάθε

εὐνομούμενη πολιτεία". Ἴσως μάλιστα αὐτὴ ἡ τελευταία φράση ἐρέθισε τοὺς δικτάτορας, ποὺ τὴν αἰσθάνθηκαν σὰν μπάτσο στὸ πρόσωπο τῆς αὐθαιρεσίας. Δὲν θὰ λησμονήσω μία περικοπὴ ἀπὸ τὴν ἀγόρευση ἑνὸς ἀπὸ τοὺς Ἀρεοπαγίτες ποὺ εἶχαν προσφύγει. Σημειώνω ἐδῶ ὅτι στὶς δίκες ἐκεῖνες, ποὺ διήρκεσαν τρεῖς ἡμέρες, πρωὶ καὶ ἀπόγευμα, οἱ προσφεύγοντες δικασταὶ (Ἀρεοπαγίτες, ἐφέτες, πρωτοδίκες καὶ εἰσαγγελεῖς) ἦσαν 21, καὶ τὸ Δικαστήριο ἐπέτρεψε σὲ ὅλους νὰ ἀγορεύσουν αὐτοπροσώπως, δίνοντας ἔτσι μιὰ κάπως εὐρύτερη ἑρμηνεία στὸν Κανονισμὸ τῶν συνεδριάσεων, ἀκριβῶς ἐπειδὴ οἱ προσφεύγοντες ἦταν λειτουργοὶ τῆς δικαιοσύνης. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς συνετέλεσε στὸ νὰ διαφωτισθῆ ἀκόμη βαθύτερα τὸ Δικαστήριο σὲ ὅλα τὰ νομικὰ θέματα ἀλλὰ καὶ στὶς καθαρῶς ἀνθρώπινες ἀπόψεις τῆς ὑποθέσεως ἐκείνης. Καὶ εἶχε καὶ ἀνθρώπινες πτυχὲς ἡ δίκη, ἀφοῦ ἐμφανίσθηκαν δικασταὶ ποὺ δὲν εἶχαν οὔτε μία δραχμὴ σύνταξη, κι ὅμως τοὺς ἀπαγόρευαν νὰ δικηγορήσουν γιὰ νὰ ζήσουν. Ἕνας λοιπὸν ἀπὸ τοὺς Ἀρεοπαγίτες (λυποῦμαι ποὺ δὲν συγκρατῶ τ' ὄνομά του) μᾶς εἶχε πεῖ, ἀνάμεσα στ' ἄλλα:

»"Μᾶς ἀπέλυσαν χωρὶς ν' ἀπολογηθοῦμε. Ὅμως, ὅταν οἱ πρωτόπλαστοι ἡμάρτησαν, ὁ Θεός, ἂν καὶ Παντοδύναμος, δὲν τοὺς ἐτιμώρησε ἀμέσως, ἀλλὰ τοὺς ἐκάλεσε πρῶτα ν' ἀπολογηθοῦν: Ἁμαρτήσατε ἢ ὄχι; Καὶ κατόπιν τοὺς ἐτιμώρησε. Ἀπὸ τότε, λοιπόν, τὸ δικαίωμα νὰ ἀπολογῆσαι καὶ νὰ ὑπερασπίζης τὸν ἑαυτό σου, πρὶν ὑποστῆς μιὰ τιμωρία, ἐνεφυτεύθη στὸν ἄνθρωπο καὶ ἔγινε ἕνα μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Κανεὶς πλέον δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὸ προσβάλη καὶ νὰ τὸ παραγνωρίση".

» Φαίνεται, λοιπόν, –συνεχίζει ὁ κ. Στασινόπουλος– ὅτι ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἐξεδήλωσα τὸ ἐνδιαφέρον μου ἀπὸ τὴν προεδρικὴ θέση, γιατὶ ὁ ὁμιλητὴς συνέχισε ὡς ἑξῆς:

»"Βλέπω ὅτι σᾶς κάμνει ἐντύπωση, κύριε Πρόεδρε. Ἀλλὰ αὐτὰ δὲν εἶναι σκέψεις ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ. Περιέχονται σὲ ἀπόφαση Ἄγγλου δικαστοῦ τοῦ 18ου αἰῶνος".

» Ἀπὸ τότε, πέρασε καιρός, καὶ πάντα ἀναζητοῦσα αὐτὴν τὴν ἀπόφαση. Τέλος, τὴν εὐρῆκα. Ἔχει ἐκδοθῆ τὸ ἔτος 1724 καὶ περιέχει ὅλες αὐτὲς τὶς σκέψεις, μὲ τὴν ἐλευθερία ποὺ χαρακτηρίζει τὴ σύνταξη τῶν ἀποφάσεων τῶν ἀγγλικῶν δικαστηρίων, ὅπου ὁ δικαστὴς παραθέτει καὶ προσωπικούς του στοχασμούς, καθαρὰ ἀνθρώπινους, γιὰ νὰ ὁδηγηθῆ κατόπιν στὸ νομικὸ συμπέρασμα. Ἐκεῖ λοιπὸν λέγει ὁ Ἄγγλος δικαστὴς ὅτι τὸ δικαίωμα τῆς ὑπερασπίσεως εἶναι πανάρχαιον δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, συμφυὲς μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ παλαιόν ὅσο καὶ ἡ ἀνθρωπότης.

» Αὐτὸ λοιπὸν θὰ μείνη ἡ δόξα τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συμβ. Ἐπικρατείας, τοῦ Ἰουνίου 1969, ὅτι διελάλησαν αὐτὸ τὸ ἱερὸ ἀνθρώπινο δικαίωμα καὶ τὸ ἐστερέωσαν. Γι' αὐτὸ καὶ ἀποτελοῦν τὸν μεγαλύτερο σταθμὸ στὴν ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία τοῦ δικαιώματος τῆς ὑπερασπίσεως, ποὺ ἔχει ἀπασχολήσει κι' ἐξακολουθεῖ ν' ἀπασχολῆ τοὺς δημοσιολόγους, καθὼς ἀπασχολεῖ καὶ ἐμένα ὡς καθηγητὴν τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου».

Ο Γ. Παπαδόπουλος εξοργίζεται

Οι αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου προκάλεσαν βίαιη αντίδραση του καθεστώτος. Ο πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος την 26η Ιουνίου έκανε σκληρές δηλώσεις:

«Αἰφνιδίως, τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας, κατὰ παράβασιν τῆς ρητῆς διατάξεως τῆς ΚΔ' συντακτικῆς πράξεως καὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ νομολογίας, ἐδέχθη διὰ τῆς ὑπ ἀριθ. 1814/21.6.1969 ἀποφάσεώς του προσφυγὰς δικαστῶν, ἀκυρῶσαν τὰς πράξεις ἀπολύσεώς των.

»Ἡ τοιαύτη ἐνέργεια τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἀποτελεῖ πρωτοφανῆ εἰς τὰ παγκόσμια δικαστικὰ χρονικὰ ἐκτροπὴν ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς νομιμότητος καὶ ἀπόπειραν προκλητικῆς ἐπαναβιώσεως μεθόδων συναλλαγῆς, αὐθαιρεσίας καὶ αὐτοδικίας, τὴν κατάλυσιν τῶν ὁποίων ἐπηγγέλθη καὶ ἐπραγματοποίησεν ἡ Ἐπανάστασις.

»Ἀντὶ τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας νὰ περιορισθῆ εἰς τὸ ὑψηλὸν ἔργον του τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κειμένων νόμων, ἐπειράθη πραξικοπηματικῶς νὰ τεθῆ ὑπεράνω τῶν νόμων καὶ νὰ μεταβληθῆ εἰς ὄργανον ἐξυπηρετήσεως ἀπαραδέκτων σκοπῶν.

»Ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνησις ὡς ἐντολοδόχος τῆς Ἐπαναστάσεως φύσει καὶ θέσει φρουρὸς τῶν θεσμῶν καὶ τῆς γαλήνης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, δὲν δύναται νὰ ἀδιαφορήση πρὸς τὴν πρόκλησιν μήτε νὰ ἀναγνωρίση τὴν τοιαύτην ἔκνομον ἐνέργειαν.

»Αἱ ἐξουσίαι τῆς Πολιτείας δημιουργοῦν δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις μόνον ὅταν αὗται δροῦν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν νόμων. Συνεπῶς ἡ ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ἐπιληφθέντος τῆς ἐκδικάσεως τῆς ὑποθέσεως κατὰ ρητὴν παράβασιν τῆς ἀπαγορευτικῆς διατάξεως, οὐδεμίαν δημιουργεῖ δέσμευσιν καὶ θεωρεῖται ὡς ἐντελῶς ἀνύπαρκτος.

»Συνεπεία τῆς πρωτοφανοῦς ταύτης ἐνεργείας, συνιστώσης βαρύτατον παράπτωμα, ὁ Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἐκλήθη ὅπως ὑποβάλη τὴν παραίτησίν του, ὡς ἄλλωστε ὑπηγορεύετο καὶ ἐκ λόγων στοιχειώδους εὐθιξίας νὰ εἶχεν οὗτος πράξει αὐτοβούλως».

Η παραίτηση που δεν υποβλήθηκε

Ο πρόεδρος όμως του Συμβουλίου, Μ. Στασινόπουλος, αρνήθηκε να συμμορφωθεί προς την πρωθυπουργική εντολή και να υποβάλει παραίτηση. Αρνήθηκε καν να προσέλθει στο γραφείο του Σ. Παττακού –που βρισκόταν στο ίδιο κτίριο των Παλαιών Ανακτόρων, όπως και του Μ. Στασινόπουλου– ο οποίος τον κάλεσε επανειλημμένα, απειλώντας τον ότι θα τον συλλάβει. Και τότε δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (197 ΦΕΚ, τεύχος Γ 27.6.1969) Β. Διάταγμα με το οποίο γινόταν δεκτή η παραίτηση του προέδρου, την οποία αυτός ποτέ δεν υπέβαλε. Το Β. Διάταγμα θυροκολλήθηκε στο σπίτι του, γιατί αρνήθηκε να το πάρει. Και στις εφημερίδες της 28ης Ιουνίου δημοσιευόταν η εξής βραχεία ανακοίνωση:

«Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 197 φύλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως ἐδημοσιεύθη τὸ Β.Δ. διὰ τοῦ ὁποίου ἐγένετο δεκτὴ ἡ ὑποβληθεῖσα παραίτησις τοῦ παραβάντος τὸν νόμον Προέδρου τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας Μιχαὴλ Στασινοπούλου.

»Κατόπιν τούτου, δι' ἑτέρου Βασιλικοῦ Διατάγματος ἐκδοθέντος προτάσει τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, προάγονται κατ' ἀπόλυτον ἐκλογὴν εἰς Πρόεδρον τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας ὁ μέχρι τοῦδε Σύμβουλος αὐτοῦ Ἀλέξανδρος Δήμητσας καὶ εἰς Ἀντιπροέδρους οἱ μέχρι τοῦδε ἐπίσης Σύμβουλοι Ἠλίας Γλυκοφρύδης καὶ Ἄθως Τσάτσος».

Ο Μ. Στασινόπουλος τέθηκε σε «κατ' οίκον περιορισμό». Το τηλέφωνό του διακόπηκε επί ένα έτος και του απαγορεύτηκε η αλληλογραφία. Ο ίδιος στη συνέντευξή του που προαναφέραμε λέει ότι ανέμενε την αντίδραση της Δικτατορίας.

«Νὰ σᾶς πῶ, κάθε λογικὸς ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ περιμένη ἕνα ξέσπασμα ὀργῆς σὲ περίπτωση ἀκυρώσεως, καὶ ἄλλες πιθανὲς συνέπειες. Θυμοῦμαι μάλιστα καὶ τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικό: Εἶχα ὁρίσει δικάσιμο γιὰ τὶς προσφυγὲς τῶν ἀπολυθέντων δικαστῶν, τὴν 14ην Ἰουνίου 1969. Ὁ συνάδελφός μου, Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας, κ. Διον. Τσιμαρᾶτος, μοῦ εἶχε πεῖ, μὲ τὸ κεφαλωνίτικο χιοῦμορ του: "Πρόεδρέ μου, μέσα στὸ κατακαλόκαιρο μᾶς βάζεις νὰ δικάζουμε τόσο σοβαρὲς ὑποθέσεις;" "Ἔχω τὸν λόγο μου", τοῦ εἶπα χαμογελώντας. "Ἂν ἀκυρώσουμε τὶς ἀπολύσεις καὶ μᾶς συλλάβουν καὶ μᾶς ἐξορίσουν σὲ κανένα ὀρεινὸ χωριό, τουλάχιστο νὰ εἶναι καλοκαίρι, νὰ ἀντέξουμε λίγο καιρό..."»

Και προσθέτει μια γραφική λεπτομέρεια:

«Ἡ παλαιὰ ταυτότης μου εἶχε τὸν τίτλο τοῦ Προέδρου. Βρέθηκα ὅμως, μετὰ τὴν ἐκδίωξή μου, στὴν ἀνάγκη ν' ἀλλάξω ταυτότητα, καὶ ἡ ἀστυνομία ἔγραψε στὴ νέα ταυτότητά μου τὸν τίτλο "Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας ἐ.σ.". Αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τίτλο ἔβαζα κι ἐγὼ στὶς ἐπα-

νεκδόσεις τῶν βιβλίων μου. Κι ὅταν οἱ φίλοι μου μὲ ρωτοῦσαν, τί σημαίνει τὸ "ἐ.σ.", τοὺς ἀπαντοῦσα ἀστειευόμενος, ὅτι σημαίνει "ἐκδιωχθεὶς σκαιῶς". Στὰ σοβαρὰ ὅμως, ἕνας δικηγόρος μοῦ τηλεφώνησε μιὰ μέρα ὅτι ἄλλοι ἔδιναν τὴν ἔννοια "Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας ἐν συντάγματι", ὑπονοώντας ὅτι ποτὲ δὲν εἶχα χάσει νομίμως τὴν ἰδιότητα. Αὐτὰ ἔλεγαν. Ὅμως αὐτὸ τὸ "ἐ.σ." ἐσήμαινε ἁπλούστατα "ἐν συντάξει", ἐνῶ τὸ "ἐ.τ." σημαίνει "ἐπὶ τιμῇ" δηλαδὴ ἐπίτιμος, τίτλος ποὺ φυσικὰ δὲν μοῦ εἶχε δοθῆ».

Παγκόσμια απήχηση

Φυσικά, η κυβέρνηση θεώρησε άκυρες τις αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας, αλλά ο διεθνής θόρυβος που ακολούθησε την ενόχλησε σε σοβαρό βαθμό και ο Μ. Στασινόπουλος λέει στο σημείο αυτό:

«Ἡ παγκόσμια ἀπήχησις ὀφείλεται στοὺς ἑξῆς λόγους: α. Τὸ στρατιωτικὸ καθεστὼς ἀρνήθηκε νὰ ἐφαρμόση τὶς ἀποφάσεις τοῦ Συμβ. Ἐπικρατείας, κυριολεκτικὰ τὶς ἔσχισε καὶ τὶς ἐχαρακτήρισε ἄκυρες. Αὐτὸ ἦταν ἐνέργεια πρωτοφανὴς στὴν ἱστορία τῶν πολιτισμένων λαῶν, γιατὶ ἰσοδυναμοῦσε μὲ κατάργηση τῆς Δικαιοσύνης. Καὶ τὴν Δικαιοσύνη τὴν σεβάστηκαν πάντοτε οἱ κυβερνήσεις, στὶς χειρότερες δὲ περιπτώσεις ὑποκρίθηκαν τουλάχιστον ὅτι τὴν σέβονται. β. Τὸ καθεστὼς ἔδιωξε βιαίως τὸν Πρόεδρο τοῦ Δικαστηρίου, μὲ τὸν γνωστὸν μάλιστα παράδοξο τρόπο, τὸν ἐτιμώρησε δηλαδὴ γιὰ τὴν ἀπόφασή του. Αὐτὸ ὅμως ἔγινε μόνο στὴν Οὐγκάντα, ἀπὸ τὸν δικτάτορα Ἀμίν. Μάλιστα, μία ἐφημερὶς τοῦ καθεστῶτος ἔγραψε γιὰ μένα, ὅτι "πρέπει νὰ δοξάζω τὸν Θεό, γιατὶ δὲν μ' ἔκαψαν ζωντανό, ὅπως ἔκαψε τὸν ἀρχιδικαστὴ Ἰβανούκα ὁ δικτάτωρ Ἀμὶν, ἐπειδὴ δὲν τοῦ ἄρεσε ἡ ἀπόφασή του". Τέτοιες τερατώδεις πράξεις κατὰ τῆς Δικαιοσύνης δὲν εἶχε δεῖ ἄλλοτε ὁ πολιτισμένος κόσμος, γι' αὐτὸ ὁ παγκόσμιος Τύπος, ἀπ ἄκρη σ' ἄκρη τῆς γῆς, μιλοῦσε στὶς πρῶτες σελίδες του γιὰ τὴ μεγάλη περιπέτεια τῆς ἑλληνικῆς Δικαιοσύνης. Καὶ μόνον ὁ ἑλληνικὸς τύπος, φιμωμένος, δὲν ἔγραφε λέξη...»

Ποίηση και δικαιοσύνη

Αλλά ο Μιχαήλ Στασινόπουλος ήταν και διακεκριμένος ποιητής, που η μούσα του είχε ιδιαίτερη απήχηση στους συναδέλφους του. Από την αρχή της Δικτατορίας, ο ποιητικός του οίστρος έβρισκε διέξοδο, σαν αντίδραση στην κατάθλιψη των ημερών, σε πληθωρική παραγωγή. Ορισμένα από τα δημιουργήματά του εκείνης της εποχής είδαν το φως, άλλα όμως δεν ήταν δυνατόν να δημοσιευτούν λόγω του πε-

ριεχομένου τους, αλλά κυκλοφορούσαν πολυγραφημένα, συνωμοτικά, μεταξύ των λογοτεχνών και των νομικών. Ένα από αυτά, με τίτλο «Απολογία», που το έγραψε το 1968, είχε κάνει ιδιαίτερη εντύπωση στους δικαστικούς κύκλους:

«Κύριε, εἶπε ὁ δικαστής,
σοῦ παραδίνω τὴ Δικαιοσύνη σου
ποὺ μοῦ τὴν εἶχες ἐμπιστευθῆ
γιὰ νὰ κρίνω τοὺς ἀνθρώπους.

»Κύριε, εἶπε ὁ Δάσκαλος,
σοῦ παραδίνω τὴν Διδαχή σου
ποὺ μοῦ τὴν εἶχες ἐμπιστευθῆ
γιὰ νὰ φτιάχνω ἐλεύθερους ἀνθρώπους.

»Κύριε, εἶπε ὁ ἱερέας,
σοῦ παραδίνω τὸν Λόγο σου
ποὺ μοῦ τόν εἶχες ἐμπιστευθῆ
γιὰ νὰ ἀναζητῶ τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων.

»Κύριε, εἶπε ὁ Στρατιώτης,
σοῦ παραδίνω τὸ ξῖφος σου
ποὺ μοῦ τὸ εἶχες ἐμπιστευθῆ
γιὰ νὰ πολεμῶ τοὺς ἐχθρούς σου.

»Κύριε, εἶπαν κι' οἱ τέσσερις,
συχώρεσέ μας,
γιατί, ὅλοι μαζὶ
τοῦτον τὸν καιρό,
σ' ἔχουμε προδώσει».

Ο Μ. Στασινόπουλος στην παραπάνω συνέντευξή του προς τον Γ. Μαζαράκη, προσθέτει:

«Τὸ ποίημα αὐτὸ εἶχε γίνει τὸ ἐσωτερικό μου σύμβολο. Τὸ ἄκουγα μέσα μου σὰν ὑπόκρουση πένθιμη, σὰν ἀκοίμητη τύψη, σὰν ἄγρυπνη ὑπόμνηση, κάθε ὥρα καὶ κάθε στιγμή. Πολλοὶ φίλοι μου, λογοτέχνες καὶ νομικοί, τὸ ἤξεραν ἀπ' ἔξω. Καὶ ἴσως-ἴσως, αὐτὴ ἡ διαρκὴς ὑπόκρουση διαδραμάτισε μεγάλο ρόλο στὴν πορεία τοῦ Δικαστηρίου, τοῦ ὁποίου εἶχα τὴν τιμὴ νὰ προεδρεύω, γιὰ νὰ ἐκδώση τὶς ἱστορικὲς ἀποφάσεις του, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1969, ἀποτινάζοντας ἔτσι αὐτὴ τὴ διαρκῆ τύψη».

Η ποιητική αυτή λεπτομέρεια αποτελεί ενδιαφέρον ιστορικό στοιχείο για την πολιτική υλοποίηση των ιδεών.

Απροσδόκητη υπόθεση

Η μάχη, όμως, των απολυθέντων δικαστικών έμελλε να συνεχιστεί με δραματικές διακυμάνσεις. Η δικτατορική κυβέρνηση, αμέσως μετά την απόφαση του Συμβουλίου Επικρατείας, δημοσίευσε το Ν.Δ. 228/1969 –με αναδρομική ισχύ ενός μήνα– το οποίο χαρακτήριζε τις ακυρωτικές αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου ως ανυπόστατες και μη υποκείμενες σε εκτέλεση. Έτσι, οι δικαστικοί αυτοί παρέμεναν οριστικά στην κατάσταση της απόλυσης, και το καθεστώς θεωρούσε τελεσίδικα κλεισμένη την υπόθεση.

Αλλά ένα απροσδόκητο μικροεπεισόδιο την ξανατίναξε ξαφνικά στο προσκήνιο και προκάλεσε νέο σάλο στον νομικό κόσμο, που είχε ζωηρή απήχηση και στον λαό και στο εξωτερικό. Ένας από τους απολυθέντες, ο εισαγγελέας Πρωτοδικών Γ. Ξενάκης, υπέπεσε στην Κρήτη τον Οκτώβριο του 1970 σε μια μικρή τροχαία παράβαση. Στις 17 Οκτωβρίου εισήχθη η υπόθεση προς εκδίκαση κατ' έφεση στο Μονομελές Πλημμελειοδικείο Χανίων. Ο πρόεδρος όμως του δικαστηρίου, με την υπ' αριθ. 2566 απόφασή του, εκτόξευσε έναν πύραυλο που συγκλόνισε το νομικό κατεστημένο, το οποίο με τόσες προσπάθειες ανήγειρε το στρατιωτικό καθεστώς.

Εκείνος ο ταπεινός, άσημος αλλ' ατρόμητος δικαστής, από τη μακρινή Κρήτη, όρθωσε το ανάστημά του στη Δικτατορία. Και η απόφασή του είναι ιστορική: Χαρακτήρισε τον Γ. Ξενάκη ως εν ενεργεία εισαγγελέα, αγνοώντας –περιφρονώντας– την ΚΔ' Συντακτική Πράξη και κρίνοντας το Ν.Δ. 228/1969 ως αντισυνταγματικό. Εφόσον, όμως, ο Γ. Ξενάκης ήταν εν ενεργεία, αρμόδιο –κατά την απόφασή του– να τον δικάσει ήταν το Τριμελές Πλημμελειοδικείο και όχι το Μονομελές.

Ο δικαστής αυτός διακήρυξε από τη σαρακοφαγωμένη έδρα ενός επαρχιακού δικαστηρίου ότι οι ακυρωθείσες αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας είναι πάντα έγκυρες και δημιουργούν δεδικασμένο δεσμευτικό για τα κοινά δικαστήρια, ακόμη και όταν έχει επιβληθεί ένα αυταρχικό δίκαιο που θεσπίζει τα αντίθετα. Αλλά η θαρραλέα θέση του γεννούσε προφανείς κινδύνους για τη Δικτατορία, που έως τότε νόμιζε ότι η υπόθεση αυτή είχε πια καλυφθεί από τη σκόνη του αρχείου. Έσπευσε να αντιδράσει και την επομένη ο αντιεισαγγελέας Πλημμελειοδικών Χανίων υπέβαλε αίτηση αναίρεσης για την απόφαση του προέδρου του Μονομελούς. Το ίδιο έκανε ταυτόχρονα και ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου Θεράπος. Και με τη σύμφωνη γνώμη του προέδρου του Αρείου Πάγου, εισήχθη προς συζήτηση στην ολομέλεια του Ανώτατου Δικαστηρίου. Έτσι, ένα ασήμαντο πταίσμα της Τροχαίας αποκτούσε ξαφ-

νικά τις διαστάσεις υψίστου εσωτερικού προβλήματος. Και από τα Χανιά μεταλαμπαδεύτηκε ως πανελλήνιο και διεθνές θέμα.

Ο Άρειος Πάγος αποφασίζει

Τι θα έκανε, όμως, ο Άρειος Πάγος; Θα συνταισσόταν με την αυταρχική εξουσία, ή θα ευθυγραμμιζόταν σε ενιαίο μέτωπο της Δικαιοσύνης με το έτερο ανώτατο δικαστήριο, το Συμβούλιο της Επικρατείας; Η μάχη άρχισε στις 19 Νοεμβρίου 1970. Το καθεστώς αντιλαμβανόταν ότι αν ηττάτο και εδώ, οι συνέπειες θα ήταν πολύ δυσάρεστες σε βάρος του. Και κατέβαλλε κάθε προσπάθεια για να εξασφαλίσει τη νίκη.

Η ολομέλεια του Αρείου Πάγου απαρτιζόταν από 29 αρεοπαγίτες, αλλά με διάφορα μέτρα απουσίαζαν επτά που θεωρούνταν πολύ σκληροτράχηλοι. Προέδρευε εξάλλου όχι ο πρόεδρος Γεωργίου, αλλ' ο αντιπρόεδρος Β. Πατσουράκος, που σε λίγες ήμερες θα καταλάμβανε το προεδρικό αξίωμα. Συνήγοροι εξάλλου του Γ. Ξενάκη ήταν οι δικηγόροι Ε. Γιαννόπουλος, Ν. Παπαπολίτης και ο Γ. Μαγκάκης, ο οποίος σε όλη τη διάρκεια της Δικτατορίας αναδείχθηκε σε θαρραλέο και πολύτιμο υπερασπιστή των θυμάτων της.

Ο Γ. Μαγκάκης ευθύς εξαρχής ζήτησε την εξαίρεση 18 μελών της ολομέλειας –περιλαμβανομένου του εισαγγελέα Π. Θεράπου– που κατόπιν τους περιόρισε σε 8, για να καταστεί δυνατή η δίκη, δεδομένου ότι η σύνθεση του δικαστηρίου πρέπει να περιλαμβάνει 11 τουλάχιστον αρεοπαγίτες. Και ο λόγος της εξαίρεσης ήταν ότι, με την απόλυση των 30 δικαστικών, δημιουργήθηκε κενό το οποίο, στο ανώτατο κλιμάκιο της δικαστικής ιεραρχίας, κάλυψαν προαγόμενοι αυτοί που ζητούνταν η εξαίρεσή τους. Ήταν λοιπόν ουσιαστικά τώρα αντίδικοι προς τον Γ. Ξενάκη, εφόσον η δικαίωσή του θα καθιστούσε άκυρη την απόλυση των 30, άρα και τις προαγωγές που έγιναν λόγω της απόλυσης.

Αλλά οι αρεοπαγίτες απέρριψαν την αίτηση. Έκριναν αυτοί οι ίδιοι ότι δεν συντρέχει λόγος να αποσυρθούν από την έδρα. Και την 26η Νοεμβρίου, το Ανώτατο Δικαστήριο με την απόφαση 469/70 δεχόταν την ένσταση του εισαγγελέα Θεράπου. Συγκεκριμένα: Κατά τον Άρειο Πάγο:

- Ήταν νόμιμη η απόλυση των 30 δικαστικών, βάσει του ΚΔ ψηφίσματος.
- Δεν ήταν αντισυνταγματικό το Ν.Δ. 228/69.
- Ήταν ανίσχυρες οι ακυρωτικές αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας, το οποίο δεν έχει τη δικαιοδοσία να ανατρέπει τις Συντακτικές Πράξεις.

Στην απόφαση αυτή μειοψήφησαν οι αρεοπαγίτες Ε. Μπλέτσας, Π. Πατής και Δ. Σίδερης. Ο Γ. Παπαδόπουλος, όμως, τη δέχτηκε με μεγάλη ανακούφιση. Και ο υπουργός Δικαιοσύνης Ά. Τσουκαλάς δήλωσε στις 27 Οκτωβρίου:

«Ἡ ἀπόφασις τῆς Ὁλομελείας τοῦ Ἀρείου Πάγου μὲ τὴν γρανιτώδη νο-

μικὴν της θεμελίωσιν θέτει ἀμετακίνητον τέρμα εἰς τὸν ἀήθη θόρυβον, τὰς νομικιστικὰς ἀκροβασίας καὶ τὴν εὐθηνὴν πολιτικολογίαν πέριξ τοῦ θέματος τῶν ἀπολυθέντων δικαστικῶν, τὸ ὁποῖον ἐφεξῆς πρέπει νὰ θεωρῆται ἀπὸ ὅλους καὶ δι' ὅλους ὡς ὁριστικῶς κλειστόν».

Αντεπίθεση του Συμβουλίου Επικρατείας

Σχεδόν ένα μήνα αργότερα, στις 23 Δεκεμβρίου 1970, με απόφαση του υπουργικού συμβουλίου, ο Β. Πατσουράκος προαγόταν σε πρόεδρο του Αρείου Πάγου. Και μετά από πέντε ημέρες, στις 28 Δεκεμβρίου, συνελήφθη στο σπίτι του στη Θεσσαλονίκη ο πρωτοδίκης Χρήστος Σαρτζετάκης, τακτικός ανακριτής στην υπόθεση Λαμπράκη, που περιλαμβανόταν στους 30 απολυθέντες. Δεν επρόκειτο να αφεθεί ελεύθερος παρά τη 18η Νοεμβρίου 1971, για να ορκιστεί δικηγόρος την 4η Δεκεμβρίου. Γιατί στο μεταξύ, με νομοθετικό διάταγμα που δημοσιεύτηκε τη 19η Ιανουαρίου, επιτράπηκε η άσκηση του δικηγορικού επαγγέλματος στους 30 δικαστικούς.

Η απόφαση του Αρείου Πάγου στρεφόταν άμεσα κατά του Συμβουλίου Επικρατείας. Επρόκειτο για μονομαχία μεταξύ των δύο ανώτατων δικαστηρίων, πρωτοφανή στα δικαστικά χρονικά της Ελλάδας ή και όλου του κόσμου. Αλλά πίσω από τα δύο δικαστήρια, μαχόταν η δικτατορική εξουσία και η δίδυμη μορφή της δικαιοσύνης-δημοκρατίας.

Αν όμως η Δικτατορία με τον Άρειο Πάγο εξαπέλυσε επίθεση κατά του Συμβουλίου Επικρατείας, οργάνωσε κι εκείνο την αντεπίθεσή του. Και τη 2α Ιανουαρίου 1971, με μεγάλη διακριτικότητα και με ψιλά στοιχεία δημοσιευόταν στις εφημερίδες ως μικρή είδηση ότι η Ολομέλεια του Συμβουλίου Επικρατείας εξέδωσε την απόφαση 3492/70 με την οποία: σύμφωνα με την παλιά νομολογία της, διατηρεί τη δικαιοδοσία να κρίνει και να ακυρώνει διοικητικές πράξεις που ενεργούνται βάσει συντακτικών πράξεων. Επαναλάμβανε δηλαδή και με τη νέα της σύνθεση την ιστορική απόφαση του 1969 επί προεδρίας Στασινόπουλου. Ανανέωνε συνεπώς την παράδοση, το πνεύμα και το γράμμα της δικαιοσύνης που βρήκε τη μετουσίωσή της στο Ανώτατο αυτό Δικαστήριο.

Το στρατιωτικό καθεστώς αντέδρασε, αγνοώντας στην πράξη τις αποφάσεις του Συμβουλίου Επικρατείας. Αλλά η θαρραλέα και αδέκαστη ορθοέπειά του υπήρξε μία σοβαρή μορφή αντίστασης, που ενέπνευσε και καθοδήγησε πολλούς δικαστές στη διάρκεια της δικτατορικής 7ετίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΥΧΟΔΙΩΚΤΙΣΜΟΣ Ι: ΙΤΑΛΙΑ

ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ • ΟΙ ΔΕΣΜΟΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΜΕ ΝΕΟΦΑΣΙΣΤΙΚΕΣ ΙΤΑΛΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ • Η 21Η ΑΠΡΙΛΙΟΥ, ΕΡΓΟ ΤΗΣ «ΜΑΥΡΗΣ ΦΑΣΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ»; • Ο ΤΥΧΟΔΙΩΚΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ • Ο Κ. ΠΛΕΥΡΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΟΦΑΣΙΣΤΕΣ • ΕΝΑ ΑΠΟΡΡΗΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ • ΕΙΝΑΙ ΓΝΗΣΙΟ ΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ; • ΟΙ ΠΟΛΥΝΕΚΡΕΣ ΕΚΡΗΞΕΙΣ ΣΤΟ ΜΙΛΑΝΟ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ • ΤΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ ΝΕΑΠΟΛΗΣ • ΣΤΕΛΝΟΝΤΑΝ ΟΠΛΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ; • Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΜΕΙΞΗ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ

ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 1968 μία ομάδα Ιταλών έφτανε από τη Ρώμη στο Μπάρι με τρία εκδρομικά πούλμαν. Εκεί επιβιβάστηκε στο οχηματαγωγό *Εγνατία* και μέσω Πατρών έμπαινε στην Αθήνα τη 18η Απριλίου. Ήταν 50 περίπου άτομα και, όπως φαινόταν, έρχονταν στην Ελλάδα ως προσκεκλημένοι μιας ελληνικής σπουδαστικής οργάνωσης. Αλλά αν ερευνούσε κανείς μεταξύ αυτών των επιβατών τού *Εγνατία*, θα ανακάλυπτε πως οι περισσότεροι ήταν εμπορευόμενοι, «άνευ επαγγέλματος» και άλλων κατηγοριών, που δύσκολα θα μπορούσαν να είχαν στενές σχέσεις με μια αληθινή σπουδαστική οργάνωση. Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για στελέχη νεοφασιστικών ιταλικών οργανώσεων («Όρντινε Νουόβο» = Νέα Τάξις, «Ευρόπα Τσιβιλτά» = Ευρώπη-Πολιτισμός, «Νουόβα Καραβέλλα»), πολλοί από τους οποίους επρόκειτο να δράσουν έντονα, συνωμοτικά, δυναμικά στην Ιταλία εκείνα τα χρόνια. Επικεφαλής τους ήταν ο Πίνο Ράουτι, δημοσιογράφος και βουλευτής του νεοφασιστικού κόμματος «Ιταλικό Κοινωνικό Κίνημα».

Η ομάδα των Ιταλών επισκεπτών έγινε δεκτή πράγματι από τη σπουδαστική ελληνική οργάνωση, η οποία έδωσε προς τιμήν της δεξίωση στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Κατόπιν είχε συναντήσεις με τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Στ. Παττακό, που φωτογραφήθηκε μαζί της σ' έναν στρατιωτικό καταυλισμό, κατά την ημέρα του Πάσχα. Επέστρεψε μετά από λίγες ημέρες στην Ιταλία, αλλά όχι ολόκληρη. Μερικά μέλη της έμειναν στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικές λεπτομέρειες: εί-

χε προσκληθεί από το ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς που κατέβαλλε τις δαπάνες της, όπως και τις δαπάνες εκείνων που παρέμειναν στην Ελλάδα. Και από τότε ήταν μάλλον πυκνές οι κινήσεις Ιταλών νεοφασιστών στη χώρα, οι οποίοι πάντα έβρισκαν κρυφή αλλά ολοκληρωμένη τη φιλοξενία των ελληνικών Αρχών.

Παράξενες σχέσεις

Αυτή είναι μόνο μία παράγραφος ενός περίεργου κεφαλαίου της ιστορίας της 7ετίας, που περιλαμβάνει τις σχέσεις της ελληνικής δικτατορίας και του ιταλικού νεοφασισμού. Το στρατιωτικό καθεστώς των Αθηνών, απ' την αρχή μέχρι το τέλος, είχε επαφή με τις νεοφασιστικές δραστηριότητες στην Ιταλία. Και από τα στοιχεία που υπάρχουν, φαίνεται ότι κατέβαλλε συνεχείς προσπάθειες για να εμπνεύσει και να υποβοηθήσει αυτές τις δραστηριότητες. Φαίνεται μάλιστα ότι πριν από το πραξικόπημα ο Γ. Παπαδόπουλος, όταν υπηρετούσε στο ΓΕΣ ή και νωρίτερα στην ΚΥΠ, είχε στενές σχέσεις με τον Ιταλό στρατιωτικό ακόλουθο στην Αθήνα, συνταγματάρχη Μαλέτι. Το ιταλικό περιοδικό *Λ' Εσπρέσσο* ισχυρίζεται μάλιστα ότι τις σχέσεις αυτές ο Μαλέτι τις διατηρούσε παρά τις διαμαρτυρίες του Ιταλού πρεσβευτή Ντ' Ορλάντο.

Ο Τζαναβέριο Μαλέτι αργότερα προήχθη σε υποστράτηγο και ανέλαβε τη διεύθυνση της SID –το αντίστοιχο της ελληνικής ΚΥΠ–, η οποία από πολλούς Ιταλούς δακτυλοδεικτούνταν ότι υπέθαλπε και κάλυπτε τις νεοφασιστικές παράνομες δραστηριότητες όχι μόνο στην Ιταλία, αλλά και στη Λατινική Αμερική. Ο Μαλέτι και ως διευθυντής της SID διατηρούσε επαφή με τον Γ. Παπαδόπουλο, καθώς και με εκπροσώπους του στην Ιταλία. Και έχει διατυπωθεί η θεωρία από όργανα του ιταλικού, αλλά και του ελληνικού Τύπου, ότι η δικτατορία στην Ελλάδα δεν αποτελούσε μεμονωμένο ελληνικό επεισόδιο, αλλά υπήρξε μία σχεδιασμένη ενέργεια του διεθνούς νεοφασιστικού κινήματος, που σε στενή συνεργασία με την αμερικανική CIA αποβλέπει στην επιβολή δικτατορικών καθεστώτων στην Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο.

Ελλάδα και νεοφασισμός

Κατά τη θεωρία αυτή, αφού η «Διεθνής του Νεοφασισμού» πέτυχε να εγκαταστήσει δικό της καθεστώς στην Ελλάδα, ήταν φυσικό η Ελλάδα να καταστεί βάση ενεργειών για να εγκατασταθεί ο νεοφασισμός και σε άλλες χώρες και ιδίως στην Ιταλία, που ήταν ο «ασθενέστερος κρίκος» της διεθνούς συγκυρίας. Τη θεωρία την αποδίδει ο δημοσιογράφος Β. Μαθιόπουλος στην εφημερίδα των Αθηνών *Το Βήμα* (8 και 15 Ιουνίου 1975), που διενήργησε ειδική έρευνα στην Ιταλία, και ο οποίος γράφει:

«Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ ἑξῆντα ἄρχισαν οἱ νεοφασιστικὲς κινήσεις νὰ προ-

σλαμβάνουν ὀντότητα πολιτική, ἰδιαίτερα στὸν μεσογειακὸ χῶρο. Μιὰ βαθύτερη ἐνατένιση τῆς δραστηριότητας στὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἑλλάδα πείθει ὅτι ὑπάρχει προγραμματισμένο σχέδιο ποὺ ἀποβλέπει σὲ κατάργηση τῆς Δημοκρατίας στὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν προοπτικὴ αὔξησης τῆς στρατιωτικῆς σημασίας τῆς Μεσογείου. Δὲν εἶναι ἁπλῆ συγκυρία ὅτι ἡ ἔνταση τῶν νεοφασιστικῶν κινήσεων συνέπεσε μὲ τὴν παρουσία τῶν στόλων τῶν δύο ὑπερδυνάμεων στὴν περιοχὴ αὐτὴ καὶ μὲ τὴν ὀξύτητα ποὺ προσέλαβε τὸ Μεσανατολικό πρόβλημα.

»...Ὁ νεοφασισμὸς παρουσιάζεται στὴ μεταπολεμικὴ Εὐρώπη σὰν "διεθνὲς" κίνημα. Μόλις δημιουργήθηκε, μὲ τὸ πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, ἡ πρώτη μεταπολεμικὴ ἑστία του στὴν Ἑλλάδα, ὀργανώθηκαν δίχτυα καὶ γέφυρες μὲ τὰ "ἀδελφὰ" κινήματα σὲ ἄλλες χῶρες. Τώρα ὑπῆρχε τὸ "κέντρο" ἀπ' ὅπου θὰ ἐκπορεύονταν οἱ κατευθύνσεις, θὰ προέρχονταν πλούσια χρηματικὰ μέσα καὶ ἡ ὀργανωτικὴ πεῖρα μετὰ τὴν "ἐπιτυχία" τῆς εἰσβολῆς. Τὸ μόνο ποὺ δὲν ὑπῆρχε γιὰ ἐξαγωγὴ ἦταν ἰδέες. Ἡ πεμπτουσία τῆς "Ἑλλάδος Ἑλλήνων Χριστιανῶν" ἦταν κενὴ ἀπὸ κάθε ἰδεολογικὸ περιεχόμενο.

»Ὅλο τὸ βάρος τοῦ ἀνελεύθερου καθεστῶτος καὶ τῶν πολύπλευρων μηχανισμῶν τῆς βίας του τὸ ἔριξε ὁ Παπαδόπουλος γιὰ νὰ διαβρώσῃ τὴν Ἰταλία».

Είναι αποδεκτή λογικά αυτή η θεωρία;

Καταρχήν φαίνεται σαν συνήθης μυθοποίηση και επέκταση ορισμένων γεγονότων. Έχει άλλωστε ως πυρήνα τα στοιχεία που θέλγουν τη φαντασία: δράση μυστικών υπηρεσιών (CIA, SID, ΚΥΠ), καταχθόνια σχέδια κλπ. Είναι και πάλι η συνήθης αναγωγή των πάντων στους μυστηριώδεις «δακτύλους» που κινούν τα νήματα της ιστορίας, ενώ αγνοούνται οι κοινωνικοί, οικονομικοί και πολιτικοί νόμοι που αποτελούν τις κινητήριες δυνάμεις και την υποδομή των εξελίξεων σε κάθε χώρα και στα διεθνή πλαίσια.

Τυχοδιωκτισμός και ανωριμότητα

Το λογικότερο είναι να αποδεχτούμε ότι η Δικτατορία, αφού επιβλήθηκε, ήταν φυσικό, λόγω της δεξιάς τοποθέτησής της, να συμπαθεί κάθε δεξιά κίνηση και να εύχεται, όπως και να υποβοηθά έως ένα βαθμό, την επικράτησή της. Είναι άλλωστε αυτονόητο ότι επικράτηση δεξιών δικτατοριών σε άλλες χώρες, και ιδίως στη γειτονική Ιταλία, θα είχε ευνοϊκή αντανάκλαση στο στρατιωτικό καθεστώς της Ελλάδας, για τους εξής κυρίως λόγους: θα επιδρούσε ενισχυτικά λόγω αλληλεγγύης – όπως θα συνέ-

βαινε το αντίθετο, αν επικρατούσε αριστερό ιταλικό καθεστώς. Θα συγκέντρωνε τη διεθνή αντιφασιστική αντίδραση λόγω της μεγάλης σημασίας της Ιταλίας και έτσι θα έπαυε η Ελλάδα να είναι ο κύριος στόχος των παγκόσμιων δημοκρατικών δυνάμεων.

Η φυσική όμως αυτή τάση προσέλαβε στην περίπτωση της Ελλάδας πολύ μεγάλες διαστάσεις, επειδή το στρατιωτικό καθεστώς ήταν ανερμάτιστο και τυχοδιωκτικό.

Οι στρατιωτικοί της Ομάδας Παπαδόπουλου και οι συνεργάτες τους δεν είχαν καμιά ιδιαίτερη φιλοσοφική συγκρότηση. Οι ιδέες τους ήταν σύνθεση αγοραίων αντιλήψεων χωρίς κοσμοθεωρητική τοποθέτηση. Η ιδεολογία τους ήταν ένας εμπειρικός εθνικισμός, όπου επικρατούσε η χονδροειδής Μεγάλη Ιδέα των περισσότερων αξιωματικών, μετά τον πόλεμο, τον οποίο έχουμε αναφέρει: ταύτιση των εννοιών του έθνους και της πατρίδας με το δεξιό κοινωνικό καθεστώς.

Ένα καθεστώς με τέτοια ηγεσία ήταν φυσικό να μη γνωρίζει σαφώς πού βαδίζει και να αναπτύσσει στους κόλπους του ισχυρότατες τυχοδιωκτικές τάσεις, με τις οποίες προσπαθούσε να καλύψει πρόσκαιρες ανάγκες ή παρορμήσεις. Και ο τυχοδιωκτισμός του δυνάμωνε, καθώς βυθιζόταν σε μια προϊούσα αποτελμάτωση. Όταν τα πάντα αδρανοποιούνται, όταν τα εσωτερικά προβλήματα μεταβάλλονται σε αμετακίνητους ογκόλιθους, οι ιθύνοντες αναζητούν διεξόδους στις πιο έξαλλες αυτοσχέδιες πράξεις, στα πιο χονδροειδή σχέδια, που αρχίζουν από τις συνωμοσίες κατά των πάντων και τελειώνουν συχνά στον πόλεμο.

Καρπός μεγαλοφάντασης ανωριμότητας και τυχοδιωκτισμού πρέπει να χαρακτηριστεί πρώτα απ' όλα η προσπάθεια της Δικτατορίας να αναμειχθεί στα εσωτερικά της Ιταλίας και να συνδράμει τις νεοφασιστικές δραστηριότητες. Και οι σχέσεις των δύο μερών (στρατιωτικό καθεστώς και Ιταλοί της Άκρα Δεξιάς) εκτυλίχθηκαν ως εξής σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία.

Ο αρχηγός της «4ης Αυγούστου»

Από την αρχή της Δικτατορίας άρχισαν να έρχονται στην Ελλάδα από την Ιταλία στοιχεία της Άκρας Δεξιάς, προς τα οποία οι ελληνικές αρχές επιδείκνυαν μεγάλη ανοχή. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Πίνο Ράουτι, που υπήρξε ουσιαστικά ένας από τους υπαρχηγούς του Κόμματος «Ιταλικό Κοινωνικό Κίνημα». Ο άνθρωπος αυτός πραγματοποίησε δύο μεγάλα ταξίδια, το καλοκαίρι του 1967 και τον Σεπτέμβριο του 1968, και όπως κατέθεσε αργότερα σε τακτικό ανακριτή της Ρώμης, είχε συχνές επαφές με τον Κωνσταντίνο Πλεύρη, τον οποίο τον παρουσίασαν ως τον πλέον επιφανή ηγέτη της μοναδικής πολιτικής ομάδας που έχει την πρακτική δυνατότητα να ασκεί τη δραστηριότητά της στην Ελλάδα, και που ονομάζεται «4η Αυγούστου».

Πράγματι, υπήρχε η πολιτική οργάνωση «4η Αυγούστου», που ιδρύθηκε το 1960,

λειτουργούσε νόμιμα και είχε ιδεολογία ουσιαστικά φασιστική, όπως δείχνει και ο τίτλος της. Η Δικτατορία δεν την έθιξε, μολονότι δεν φάνηκε να της δίνει ιδιαίτερη σημασία. Χρησιμοποίησε, όμως, ευρύτατα τον ιδρυτή της, Κώστα Πλεύρη.

Γεννημένος στην Αθήνα το 1939, γιος γαλακτοπώλη, ο Κ. Πλεύρης φοίτησε στην Πάντειο (1958-1962), σπούδασε στο Γαλλικό Ινστιτούτο Κοινωνιολογίας και έγραψε διάφορα βιβλία με πολιτικά θέματα και πρίσμα άκρως εθνικιστικό. Αμέσως μετά την 21η Απριλίου, εφανίστηκε ως ιδιαίτερος γραμματέας του συνταγματάρχη Γιάννη Λαδά στο υπουργείο Δημοσίας Τάξεως. Και σύντομα διορίστηκε καθηγητής Κοινωνιολογίας στη Σχολή Γενικής Μορφώσεως του Αρχηγείου Στρατού, καθώς και στις Σχολές Αξιωματικών Αστυνομίας Πόλεων και Χωροφυλακής. Ταυτόχρονα, ήταν Σύμβουλος του Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων με αρμοδιότητα στον Ψυχολογικό Πόλεμο και αναμείχθηκε στη διοίκηση της οργάνωσης των Αλκίμων.

Ο Πλεύρης ερχόταν σε επαφές με τους Ιταλούς νεοφασίστες και αργότερα στάλθηκε στην Ιταλία, όπου συνέχισε τις επαφές αυτές, δεν γνωρίζουμε όμως θετικά ποιος ακριβώς ήταν ο ρόλος του. Όπως δεν είναι γνωστή ακριβώς η μορφή και η έκταση της δραστηριότητας του ελληνικού στρατιωτικού καθεστώτος στην Ιταλία. Πάντως, υπάρχει ένα έγγραφο του υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας προς τον πρεσβευτή στη Ρώμη Αντώνιο Πούμπουρα, που χρονολογείται από τον Μάιο του 1969, το οποίο αποκαλύπτει αυτήν τη δραστηριότητα. Με τον χαρακτηρισμό «άκρως απόρρητον», έχει ως αποστολέα τον πρεσβευτή Μ. Κωττάκη, διευθυντή –τότε– του διπλωματικού γραφείου του πρωθυπουργού Γ. Παπαδόπουλου, και περιλαμβάνει –προς ενημέρωση του Α. Πούμπουρα– έκθεση μιας προσωπικότητας ελληνικής, η οποία δεν κατονομάζεται, αλλά διαφαίνεται ότι κατείχε μια υπεύθυνη όσο και ανεπίσημη θέση στη Ρώμη, που είχε σχέση με τις ενέργειες του ελληνικού καθεστώτος στην Ιταλία.

Η προσωπικότητα αυτή συνδεόταν με διάφορους νεοφασίστες Ιταλούς και είχε συναντήσεις με κάποιον Ιταλό, αναφερόμενο ως Π., που ήρθε από την Ελλάδα όπου συνεργάστηκε με τον Γ. Παπαδόπουλο. Η έκθεση που περιείχε το έγγραφο του υπουργείου Εξωτερικών, περιλαμβάνει τόσο το περιεχόμενο των συζητήσεων με τον Π. όσο και έκθεση δράσης της προσωπικότητας που αναφέρουμε.

Και να το κείμενο του εγγράφου:

«ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΥΠΟΥΡΓΟΥ

Ἀριθ. Πρωτ. Υ00-Α-47

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15η Μαΐου 1969

ΑΚΡΩΣ ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ

ΝΑ ΑΝΟΙΓΗ ΜΟΝΟΝ ΥΠΟ ΤΟΥ κ. ΠΡΕΣΒΕΩΣ.

»Πρὸς τὴν ἐν Ρώμῃ Β. Πρεσβείαν.
»Προσωπικὸν διὰ κ. Πρέσβυν.

»Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσω ὑμῖν κατωτέρω –πρὸς ἀποκλειστικὴν χρῆσιν ὑμῶν– ἄκρως ἐμπιστευτικὴν ἔκθεσιν ἀποσταλεῖσαν, ὑπὸ ἐν Ἰταλία ἡμετέρας πηγῆς, ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως.

»Ὡς εὐαρεστούμενος θέλητε παρατηρήση, ἡ κατωτέρω ἔκθεσις περὶ τῆς ἐν Ἰταλία πολιτικῆς καταστάσεως παρουσιάζει ἐξαιρετικὸν δι' ἡμᾶς ἐνδιαφέρον καὶ καταδεικνύει ὅτι τὰ γεγονότα ἐξελίσσονται πρὸς κατεύθυνσιν λίαν εὐνοϊκὴν διὰ τὴν Ἐθνικὴν Ἐπανάστασιν.

»Ἡ Α.Ε. ὁ κ. Πρόεδρος πιστεύει ὅτι αἱ ἐπίπονοι προσπάθειαι, ἃς ἀπὸ μακροῦ κατέβαλεν ἐν Ἰταλία ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνησις, ἀρχίζουν πλέον νὰ ἀποδίδουν.

»Μοὶ ἀνέθεσεν ὅπως ἀφ' ἑνὸς μὲν σᾶς ἐκφράσω τὴν εὐαρέσκειάν του διὰ τὰς μέχρι τοῦδε προσπαθείας σας ἐν τῇ χώρα παρ' ᾗ εἶστε διαπεπιστευμένος, ἀφ' ἑτέρου δὲ σᾶς παρακαλέσω ἵνα εὐαρεστούμενος ἐξακολουθήσητε ἐντονωτέρας τὰς ἐνεργείας σας πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν δυνατοτήτων, αἵτινες ἐκ τῆς ἐκθέσεως φαίνονται διανοιγόμεναι.

»Τέλος, μὲ ἐπεφόρτισε ὅπως σᾶς γνωρίσω ὅτι ἐπιθυμία του εἶναι ὅπως τοῦ λοιποῦ, τόσον ὑμεῖς ὅσον καὶ ὁ ἀποστείλας τὴν ἔκθεσιν, ἐντείνητε τὴν προσοχήν σας –ἐν ἀνάγκῃ δὲ διακόψητε πᾶσαν μεταξύ σας ἐπαφὴν– ἵνα μὴ ὑπάρξῃ οὐδεμία δυνατότης συνδέσεως τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ἰταλῶν φίλων μας πρὸς τὰς ἐπισήμους Ἑλληνικὰς Ἀρχάς. Πρὸς τοῦτο, πιστεύει ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς θὰ πρέπει νὰ κατευθύνητε αὐτοὺς διὰ τὰ τεχνικὰ ζητήματα βοηθείας πρὸς τὸν ἐκεῖ ἀνεπίσημον ἐκπρόσωπό μας, ὑμεῖς δὲ ἀποφεύγετε κάθε ἐπαφὴν δυναμένην, κατὰ τὴν κρίσιν σας, νὰ θέσῃ ἐν κινδύνῳ τὴν διεθνῆ θέσιν τῆς χώρας».

Η μυστική έκθεση

Ακολουθεί κείμενο:

«Πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν Πρωθυπουργὸν Κύριον Γεώργιον Παπαδόπουλον
ΕΚΘΕΣΙΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 7
Εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν θὰ θιγοῦν τὰ ἑξῆς:
α. Συνάντησις καὶ συζητήσεις μετὰ τοῦ κ. Π.
β. Συγκεκριμένη δρᾶσις.

»Κεφάλαιον Ι. Συνάντησις καὶ συζητήσεις μετὰ τοῦ κ. Π.

»Α.α. Μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἐξ Ἀθηνῶν ὁ κ. Π. ἤρχισεν ἀμέσως συνομιλίας καὶ ἐπαφάς.

»Πρὸς τὴν ἡγεσίαν τοῦ κινήματος προέβη εἰς διεξοδικὴν ἔκθεσιν ἐπὶ τοῦ ταξιδίου του εἰς Ἑλλάδα, ἐπὶ τῶν ἐκεῖ ἐπαφῶν του, καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν συμφωνηθέντων μεταξὺ ὑμῶν καὶ αὐτοῦ.

»Ἐπηκολούθησε διεξοδικὴ συνομιλία καὶ ἐπεξεργασία τῶν ὡς ἄνω θεμάτων. Τέλος ἀνέθεσεν εἰς ἕκαστον τῶν συνεργατῶν του συγκεκριμένα καθήκοντα.

»β. Κατόπιν, ὁ κ. Π. εἶχεν συνάντησιν μετὰ ἐκπροσώπων τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, πρὸς τοὺς ὁποίους προέβη εἰς διεξοδικὴν ἀνάλυσιν τῆς θέσεως τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τοῦ Ἰταλικοῦ θέματος. Μετὰ τὸ πέρας τῶν ὡς ἄνω ἐπαφῶν του ὁ κ. Π. μὲ ἐδέχθη καὶ μοῦ ἐγνωστοποίησε τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν του. Ἐπιθυμῶ ἰδιαιτέρως νὰ τονίσω τὸ ὅτι ἡ συνάντησίς μας ἐπραγματοποιήθη τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ κ. Π.

»γ. Τὸ πρῶτον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔθιξεν, ἦτο ἡ χαρά του διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπισκέψεώς του εἰς Ἑλλάδα. Φαίνεται ὅτι τοῦ ἄφησε βαθείας ἐντυπώσεις, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ὁποίων εὑρίσκεται ἀκόμη. Ἰδιαιτέρως ἐγοητεύθη, κατὰ τὴν ἐπὶ λέξει ἔκφρασίν του, ἀπὸ τὴν "ἰσχυρὰν καὶ ὡλοκληρωμένην προσωπικότητα τοῦ Ἕλληνος Πρωθυπουργοῦ". Μὲ παρεκάλεσε νὰ διαβιβάσω τὰς εὐχαριστίας του πρὸς ἅπαντας τοὺς ἁρμοδίους μεθ' ὧν εἶχεν ἐπαφάς, ἰδαιτέρως δὲ πρὸς Ὑμᾶς, διὰ τὴν ἄψογον ὑποδοχὴν ἧς ἔτυχεν.

»δ. Ἐν συνεχείᾳ συνεζητήσαμεν ἐπὶ τῆς προσεχοῦς δράσεως καὶ προέβημεν εἰς ἐπακριβῆ καταμερισμὸν καθηκόντων. Ἐπίσης ἐπεξηργάσθημεν καὶ τρόπους μελλοντικῶν μεταξὺ μας ἐπαφῶν καὶ ἐπικοινωνίας. Τέλος, εὑρέθημεν ἀμφότεροι σύμφωνοι –ὡς ἄλλωστε καὶ αἱ πρὸς ἐμὲ οδηγίαι– ὅτι θὰ πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ διακόψωμεν τὰς ἐπαφάς μας μετὰ τῶν ἐπισήμων ἐν Ἰταλίᾳ διπλωματικῶν ἀρχῶν. Καθ' ὅσον μὲ ἀφορᾶ θὰ στέλλω τοῦ λοιποῦ τὰς ἐκθέσεις μου διὰ τοῦ ὑποδειχθέντος τρόπου, μόνον δὲ τὰ ἄκρως ἐπειγούσης φύσεως σήματα διὰ τῆς διπλωματικῆς ὁδοῦ, καὶ τοῦτο μόνον ἐφ' ὅσον θὰ μοῦ εἶναι τελείως ἀδύνατον νὰ μεταχειρισθῶ τὴν νέαν ὁδόν.

»ε. Ἐπὶ τῶν συναντήσεών του μετὰ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Στρατοῦ Ξηρᾶς καὶ τῆς Χωροφυλακῆς, ὁ κ. Π. μοῦ ἀνέφερεν ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν εἰσηγήσεων ὑμῶν ἐγένοντο ἀποδεκταί. Διάστασις ὑπῆρξε μόνον ὡς πρὸς

τὸν καθορισμὸν συγκεκριμένων ἡμερομηνιῶν καὶ ὁρίων δράσεως ὡς ἐπροτάθη ὑφ' ὑμῶν. Καὶ τοῦτο διότι, κατὰ τὴν ἰταλικὴν πλευράν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὀργανωτικῶς εὑρίσκονται εἰς χαμηλὸν ἐπίπεδον καὶ μόλις τώρα ἀρχίζει ἡ ὀργάνωσίς των νὰ ἀναπτύσσεται, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις τῆς κεντροαριστερᾶς προέβη εἰς ὡρισμένας ἐνεργείας, ἀποσκοπούσας εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς θέσεώς της. Καὶ ναὶ μὲν δὲν πιστεύουν ὅτι αἱ ἐνέργειαι αὐταὶ θὰ ἔχουν τελικῶς θετικὰ ὑπὲρ τῆς κυβερνήσεως ἀποτελέσματα, ὅμως θεωροῦν ὅτι δὲν ἐνδείκνυται νῦν ὁ καθορισμὸς ὁρίων πρὶν γίνη ἀκριβὴς ἡ ἐκτίμησις τῶν δυνατῶν ἐπιπτώσεων τῶν μέτρων αὐτῶν.

»στ. Εἰρήσθω ἐν παρόδω ὅτι μεταξὺ τῶν μέτρων τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως συγκαταλέγεται καὶ ἀπόφασις δημιουργίας εὐκινήτων στρατιωτικῶν μονάδων εἰδικευμένων εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν λαϊκῶν ἐκδηλώσεων ἐντὸς ἀστικῶν κέντρων. Οἱ φίλοι μας πιστεύουν ὅτι διὰ τοῦ μέτρου αὐτοῦ ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις ἐπιθυμεῖ νὰ ἀποδείξη εἰς ὡρισμένους παράγοντας τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς ζωῆς ὅτι εἶναι διατεθειμένη καὶ ἱκανὴ νὰ προβῆ εἰς τὴν λῆψιν δραστικωτέρων μέτρων ἀποσκοπούντων εἰς τὴν τήρησιν τῆς τάξεως. Οἱ φίλοι μας θεωροῦν ὅτι τὰ μέτρα αὐτὰ εἶναι ἐπιφανειακὰ καὶ ὅτι οὐδεμίαν πρόκειται νὰ ἀσκήσουν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως.

Οι κινήσεις στον στρατό ξηράς

»ζ. Αἱ ὡς ἄνω πληροφορίαι μοὶ περιῆλθον μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ κ. Π. ἐξ Ἀθηνῶν, δι' ὃ καὶ τὰς καταχωρῶ εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν. Ἐξ ἄλλου, ὑπὸ τὸ φῶς αὐτῶν τῶν ὁδηγιῶν ἃς ἐκόμισεν ὁ κ. Π. καὶ τῶν συζητήσεών του ἐνταῦθα, θὰ πρέπει –πιστεύω– νὰ γίνουν ὡρισμέναι τροποποιήσεις ἐπὶ τοῦ πρότερον καθορισθέντος σχεδίου. Ἤδη ἤρχισεν ἡ κατάλληλος ἐπεξεργασία, εἰς τὴν ἑπομένην ἔκθεσιν θὰ σᾶς πληροφορήσω ἐπὶ τῆς προόδου τῶν ἐργασιῶν.

»η. Πάντως ἀπὸ τοῦδε δύναμαι νὰ σᾶς μεταδώσω ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ἡ ἐντατικὴ ὀργανωτικὴ προσπάθεια ἡμῶν πρέπει νὰ ἀρχίση ἀπὸ τὸν Στρατὸν Ξηρᾶς. Αὐτὸ προέκυψεν ἐκ τῆς συναντήσεως τοῦ κ. Π. μετὰ τῶν ἐκπροσώπων τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Ἐξ ἰταλικῆς πλευρᾶς ἔγινε δεκτὸν ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων χρησιμοποιηθεῖσαι μέθοδοι ἀπέδωσαν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα καὶ ὅτι, συνεπῶς, γίνονται ἀποδεκταὶ ὡς βάσεις καὶ τῆς ἰδικῆς των δράσεως. Μερικοὶ ἐκ τῶν συνομιλητῶν τοῦ κ. Π. διετύπωσαν τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ προσαρμογὴ τῶν μεθόδων αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἰταλικῆς πραγματικότητος θὰ δημι-

ουργήση ὡρισμένα προβλήματα, διότι –ὡς λέγουν– ὁ ἰταλικὸς στρατὸς δὲν διαθέτει τὴν παράδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν σύστασιν μυστικῶν ὀργανώσεων. Πάντως, ἀκόμη καὶ αὐτοί, ἔκριναν ὅτι αἱ πληροφορίαι τὰς ὁποίας τοὺς ἐχορηγήσαμεν εἶναι λίαν χρήσιμοι, μὲ βάσιν δὲ αὐτὰς ἤρχισαν ἤδη νὰ ἐπεξεργάζωνται ἰδικήν των μεθοδολογίαν.

»Β. Ἡ ἡμετέρα εἰσήγησις περὶ πολυπλεύρου ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Ρ.ὧ.Ι. (Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος Ἰταλίας) ἐγένετο ὁμοφώνως ἀποδεκτή. Ὅπως εἶπον ὅτι, ἀνοικτὴ προπαγανδιστικὴ ἐπίθεσις, ἀνάλογος ἐκείνης ἥτις ἐγένετο ἐν Ἑλλάδι κατὰ τῆς Ἑνώσεως Κέντρου, δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν δυνατή, παρ' ὅλον ὅτι διαθέτουν μεγάλην μερίδα τοῦ ἐνταῦθα τύπου. Δὲν δύνανται ἀκόμη νὰ ὑπολογίσουν ἐπακριβῶς τὰς δυνατὰς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ ἐπιπτώσεις μιᾶς τόσον ἐντόνου ἐπιθέσεως. Ἡ πλειοψηφία ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι τοιούτου εἴδους ἐπίθεσις θὰ πρέπει νὰ γίνη μόνον ὀλίγον χρόνον πρὸ τῆς ἐκδηλώσεως τῆς ἐπαναστάσεως. Ἕως τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἔντονος προπαγανδιστικὴ προσπάθεια δέον νὰ γίνη μόνον ἐντὸς τῶν κύκλων τῶν μεμυημένων, καθ' ὃ μέτρον θὰ ἀναπτύσσεται ἡ ὀργάνωσις.

Καραμπινιερία και ΕΣΑ

»Γ.α. Ὡς πρὸς τὴν ἰταλικὴν χωροφυλακήν, ὁ κ. Π. μοῦ εἶπεν ὅτι οἱ ἐκπρόσωποί της ἤκουσαν μὲ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τὰς εἰσηγήσεις μας. Βαθυτάτην ἐντύπωσιν τοὺς προξένησαν αἱ πληροφορίαι μας ἐπὶ τοῦ ρόλου ὃν ἔπαιξεν ἡ Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἀστυνομία εἰς τὴν προετοιμασίαν καὶ ἐκτέλεσιν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλληνικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων. Ὁμοφώνως ἀπεδέχθησαν τὴν ἄποψιν ὑμῶν ὅτι τὸν ἀνάλογον ἐν Ἰταλίᾳ ρόλον, μόνον ἡ ἰταλικὴ χωροφυλακὴ δύναται νὰ παίξη.

»β. Ἐγένετο ἐπίσης λόγος καὶ διὰ τὰς μέχρι τοῦδε προετοιμασίας. Ὁ κ. Π. τοὺς ἐγνωστοποίησεν τὰς ἀπόψεις ὑμῶν ἐπὶ τῆς ἀναγκαιότητος ἀμέσου δράσεως ἐναντίον τοῦ τύπου, καὶ ἰδιαιτέρως ἐναντίον τῶν ἐφημερίδων αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται ὑπὸ κομμουνιστικὴν ἐπιρροήν. Ἐπέμεινε δὲ ἐπὶ τοῦ ὅτι καθ' ὑμᾶς τοῦτο θεωρεῖται οὐσιῶδες ζήτημα. Ἰδιαιτέρως δὲ μετεβίβασεν τὰς ἀπόψεις τοῦ κ. Λαδᾶ ὅστις τοῖς ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐπιτραπῆ εἰς τὸν τύπον δι' ἀποκαλύψεων καὶ εἰδησεογραφιῶν, νὰ καταστρέψη τὸ ἔργον των, προϊὸν μακροχρονίου καὶ ἐπιπόνου προγραμματισμένης δραστηριότητος. Τέλος ὁ κ. Π. μετέφερεν λεπτομερῶς καὶ τὰς ἀπόψεις τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς

«ἀμέσου» διοικήσεως τῆς στρατιωτικῆς ἀστυνομίας ὡς καὶ τὰ συμπεράσματα ἅτινα ἐξήχθησαν ἐκ τῆς πείρας ἡμῶν. Ἅπαντες οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἰταλικῆς χωροφυλακῆς ἀπεδέχθησαν ὅτι ἡ τοιαύτη ἄμεσος μορφὴ διοικήσεως εἶναι βασικὸς παράγων ἐπιτυχίας των σκοπῶν μας. Κατὰ τὴν γνώμην των, πρέπει καὶ ἐντὸς τῆς ἰταλικῆς χωροφυλακῆς νὰ ἐπιτευχθῇ ὥστε ὁ Ἀνώτατος Διοικητὴς νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ δίδη διαταγὲς αἱ ὁποῖαι νὰ φθάνουν εὐθέως μέχρι καὶ τῶν κατωτάτων κλιμακίων.

»Δ. Τέλος ἀναφέρω ὑμῖν ὅτι τὸ ἔγγραφον περιῆλθεν εἰς τοὺς ἐκπροσώπους ἀμφοτέρων τῶν ὀργανώσεων.

Μια πολύνεκρη έκρηξη

»Κεφάλαιον ΙΙ. Συγκεκριμένη δρᾶσις.

»Α. Αἱ ἐνέργειαι αἱ ὁποῖαι εἶχον προβλεφθῆ νὰ πραγματοποιηθοῦν ἐνωρίτερον, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ λάβουν χώραν παρὰ εἰς τὰς 25 Ἀπριλίου. Ἡ τροποποίησις τῶν σχεδίων μας ἐπεβλήθη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἀνέκυψεν δυσκολία ὡς πρὸς τὴν διείσδυσιν ἐντὸς τοῦ περιπτέρου τῆς FIAT.

»Ἀμφότεραι αἱ ἐνέργειαι εἶχον σημαντικὸν ἀντίκτυπον.

»Β. Διὰ τὰς 10 τοῦ μηνὸς Μαΐου οἱ φίλοι μας ὀργανώνουν ἐν Ρώμη ἐκδήλωσιν δημοσίαν. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ συγκέντρωσιν ὁμιλητὴς θὰ εἶναι ὁ κ. Λ. Τούρκι (περὶ τοῦ ὁποίου σᾶς ἀνέφερον λεπτομερῶς εἰς τὴν προηγουμένην μου ἔκθεσιν, Κεφ. ΙΙΙ, παράγραφος Α, ἐδάφιον γ). Οὗτος προτίθεται νὰ ἐξυμνήσῃ τοὺς σκοπούς, τὰς ἐπιτεύξεις καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, νὰ περατώσῃ δὲ τὸν λόγον του διὰ ζητωκραυγῶν ὑπὲρ αὐτῆς. Ἐπιθυμῶ ἐκ νέου νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι καίπερ ὁ κ. Τούρκι δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ὀργάνωσίν μας, πολλάκις ἐξεδηλώθη ὑπὲρ ἡμῶν δημοσίᾳ. Ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα φίλων μας θεωρεῖται ὡς ἄνθρωπος ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης.

»Γ. Εἰς τὸν φοιτητικὸν κόσμον θεωρῶ ὅτι ὑπάρχουν ἱκανοποιητικαὶ προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀποδώσουν τοὺς καρποὺς τους προσεχῶς. Λεπτομερῆ ἔκθεσιν ἐπὶ τοῦ φοιτητικοῦ ἐλπίζω ὅτι θὰ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ σᾶς ὑποβάλω λίαν προσεχῶς.

»Δ.α. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τύπον δὲν δύναμαι νὰ εἶμαι λίαν ἱκανοποιημένος. Πρὸς τὸ παρὸν ἐκτὸς τῆς IL TEMPO, συστηματικὴν ἐπαφὴν ἔχω καὶ μὲ τὴν IL GIORNALA D' ITALIA. Εἰς ἀμφοτέρας πιστεύω ὅτι δύναμαι νὰ ἐπιτύχω τὴν δημοσίευσιν οἱουδήποτε ὑλικοῦ, ὅπερ ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνησις θὰ ἔκρινε σκόπιμον. Πιστεύω ὅμως ὅτι, πρόσκλησις ἑνὸς συντάκτου ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ἐφημερίδων ἵνα ἐπισκεφθοῦν τὴν χώραν μας

ἐντὸς τοῦ ἀμέσως προσεχοῦς μέλλοντος, ὡς ἄλλωστε καὶ παλαιότερον ὑπέδειξα ὑμῖν, θὰ ἤσκει εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν καὶ μεγάλως θὰ διευκόλυνε τὸ ἔργον μου.

»β. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πρὸς τὸν τύπον προσπαθειῶν μου ὁ κ. Π. ὑπεσχέθη ὅτι θὰ μὲ συστήση εἰς ὡρισμένους συντάκτας μεθ' ὧν συνδέεται φιλικῶς καὶ οἱ ὁποῖοι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, θὰ συνεργαστοῦν μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ μέλλον.

»Ε. Περαίνων τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν, θὰ ἐπεθύμουν ὅπως μοὶ ἐπιτραπῆ καὶ αὖθις νὰ ὑπογραμμίσω, τὸ ὅτι θεωρῶ ἀναγκαίαν διὰ τὸ μέλλον τὴν ἐξακολούθησιν παροχῆς ἐξ Ἑλλάδος ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς βοηθείας, καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν συμβουλῶν ἡμῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐνταῦθα ὁμάδων δράσεως. Διὰ δὲ αὐξήσεως τῆς χορηγουμένης βοηθείας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχωμεν σημαντικώτερα ἀποτελέσματα παρ' ὅτι εἰς τὸ παρελθόν. Καὶ τοῦτο διότι σήμερον αἱ συνθῆκαι παρουσιάζονται πλέον εὐνοϊκαί. Κυρίως διότι σήμερον ἐντείνεται ἡ ἀντίθεσις κατὰ τῆς κεντροαριστερᾶς κυβερνήσεως ἐντὸς ὅλων τῶν στρωμάτων τῆς ἰταλικῆς κοινωνίας, ἐνῶ ὁλονὲν καὶ αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν οἱ ὁποῖοι ἐξωτερικῶς μὲν ἐπιθυμοῦν τὴν βελτίωσιν τῶν σχέσεων τῆς χώρας των μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐσωτερικῶς δὲ τὴν ἐπιβολὴν τάξεως καὶ ἡσυχίας.

Εὐπειθέστατος
ΕΝΤΟΛΗ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ
Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
(ὑπογραφὴ)
Μ. ΚΟΤΤΑΚΗΣ»

Είναι γνήσιο το έγγραφο;

Το έγγραφο αυτό δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στον ελληνικό Τύπο στις 27.10.1974 (εφημερίδα *Καθημερινή* των Αθηνών). Αλλά ήδη στις 7.12.1969 η αγγλική εφημερίδα Ομπσέρβερ ανέφερε πληροφορίες για την ύπαρξη και το περιεχόμενό του. Στην εφημερίδα *Το Βήμα*, 8.7.1975, ο συνεργάτης της Β. Μαθιόπουλος, που όπως γράφουμε πιο πάνω ενήργησε ειδική έρευνα στην Ιταλία για τις σχέσεις Δικτατορίας και νεοφασιστών, γράφει:

«Ἀργότερα ἐγνώσθη ὅτι (τὸ ἔγγραφο) τὸ εἶχε φέρει μὲ μικροφὶλμ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὁ Ἄγγλος δημοσιογράφος Λέσλι Φάινερ. Γιὰ νὰ ἐξακριβώση τὴν πραγματικότητα ὁ γνωστὸς Ἰταλὸς δημοσιογράφος Μάριο Σιαλόγια, πολιτικὸς συντάκτης τοῦ ἔγκυρου πολιτικοῦ περιοδικοῦ τῆς Ρώμης Λ' Ἐσπρέσσο *–ποὺ διαδραμάτισε ὑπεύθυνο καὶ ἐνεργὸ ρόλο στὴν ἑλλη-*

νικὴ ἀντίσταση τῆς ἑπταετίας, ὅπως θ ἀναφερθῆ στὴ συνέχεια– πῆγε στὸ Λονδῖνο καὶ τὸν συνάντησε. Ὁ Φάινερ ὄχι μόνο βεβαίωσε ὅτι μετέφερε τὸ ντοκουμέντο σὲ μικροφὶλμ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ὅπου εἶχε παραμείνει σὰν ἀνταποκριτὴς βρεταννικῶν ἐφημερίδων μιὰ δεκαετία, ἀλλὰ καὶ δέχτηκε νὰ προσέλθη μάρτυς σὲ ἰταλικὸ δικαστήριο γιὰ νὰ καταθέση ποιοί ἦταν οἱ ἀληθινοὶ βομβιστὲς τῆς 25ης Ἀπριλίου 1969».

Η έκρηξη και ο Γ. Παπαδόπουλος

Και ο συνεργάτης της εφημερίδας διευκρινίζει:

«Πρόκειται γιὰ τὸ σημεῖο ποὺ ἀναφέρεται στὴν δημοσιευθεῖσα ἔκθεσι:

"Κεφάλαιον ΙΙ: Συγκεκριμένη δρᾶσις:

"Α. Αἱ ἐνέργειαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον προβλεφθῆ νὰ πραγματοποιηθοῦν ἐνωρίτερον δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ λάβουν χώραν παρὰ εἰς τὰς 25 Ἀπριλίου. Ἡ τροποποίησις τῶν σχεδίων μας ἐπεβλήθη ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀνέκυψεν δυσκολία ὡς πρὸς τὴν διείσδυσιν ἐντὸς τοῦ περιπτέρου τῆς FIAT. Ἀμφότεραι αἱ ἐνέργειαι εἶχον σημαντικὸν ἀντίκτυπον".

»Τί εἶχε συμβῆ;

»Στὶς 25 Ἀπριλίου 1969 στὸ περίπτερο τῆς Φίατ στὴ Διεθνῆ Ἔκθεση τοῦ Μιλάνου καὶ τὴν ἴδια μέρα στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τῆς ἴδιας βορειοϊταλικῆς πόλεως ἐξερράγησαν δέκα βόμβες. Πολλοὶ ἦταν οἱ ἀθῶοι νεκροὶ καὶ τραυματίες πολίτες, τὰ θύματα τῶν νεοφασιστῶν.

»Ὅπως ἔγραφε ὁ Σιαλόγια στὸ Λ' Ἐσπρέσσο, *ὁ ἀστυνομικὸς ἐπιθεωρητὴς Πασκουάλε Γουλιάνο ἐνετόπισε τοὺς νεοφασίστες κι ἄρχισε νὰ στρέφη τὴν προανάκριση ἐναντίον τους. Ξαφνικὰ μετετέθη μυστηριωδῶς. Οἱ νεοφασίστες εἶχαν σὲ ψηλὰ κλιμάκια τῆς διοικήσεως καὶ τῆς ἀστυνομίας ἐπιρροή. Ἐκεῖνος ποὺ τὸν ἀντικατέστησε συνέλαβε τοὺς "ἀναρχικοὺς" Μπράσκι, Βιντσιλεόνι καὶ Κοραντίνι σὰν δρᾶστες τῆς ἐγκληματικῆς ἐνέργειας. Γιατὶ οἱ νεοφασίστες εἶχαν προνοήσει ν' ἀφήσουν "κατὰ λάθος" ἴχνη ποὺ ἐνοχοποιοῦσαν τὴν ἄκρα ἀριστερά. Ὁ Τύπος τῆς ἄκρας δεξιᾶς φανατίζει τὸν κόσμο. Καὶ λυντσάρεται μέσα στὸ δρόμο ἀπὸ "ἀγαναχτισμένους" πολίτες ὁ πρόεδρος τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος Μάριο Καπάννα.*

»Ὥσπου ἕνας γνωστὸς γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητά του δικαστής, ὁ Στίτς, διεξάγει τὴν τακτικὴ ἀνάκριση κι ἐντοπίζει τοὺς πραγματικοὺς ἐνόχους. Ἦταν οἱ νεοφασίστες Φρέντα, Βεντούρα, Τζιαννεττίνι καὶ ὁ περίφημος Πίνο Ράουντι, βουλευτὴς τοῦ νεοφασιστικοῦ κόμματος Ἔμ Ἔς

Ί, ποὺ ὑπῆρξε στενὸς συνεργάτης τοῦ Παπαδόπουλου.

»Τοὺς παρέπεμψε σὲ δίκη, ὅπου προσῆλθε σὰν μάρτυρας κατηγορίας ὁ Λέσλι Φάινερ καὶ κατέθεσε ὅτι κατ' ἐντολὴν τοῦ Παπαδόπουλου οἱ κατηγορούμενοι προέβησαν στὴν ἐγκληματική τους ἐνέργεια. Ἡ δίκη ἔγινε τὸ 1971».

Η συσχέτιση αυτή μεταξύ των πολύνεκρων δυναμιτιστικών ενεργειών του Μιλάνου και της ελληνικής δικτατορίας φαίνεται τερατώδης και είναι πολύ δύσκολο να την παραδεχτεί κανείς. Όπως γίνεται συνήθως σε παρόμοιες υποθέσεις, ο μύθος και η φαντασία διαστρεβλώνουν τα πράγματα. Και θα ήταν πολύ τολμηρό, ένας υπεύθυνος κυβερνήτης –ο Γ. Παπαδόπουλος– να μεταβάλλεται σε κοινό οργανωτή τρομοκρατικών πράξεων σε ξένο κράτος. Η αποκάλυψή τους, που θα ήταν πολύ πιθανή –όπως και συνέβη– θα εξέθετε σε φοβερές αντιδράσεις του ξένου κράτους τον κυβερνήτη και όλο το καθεστώς. Και οπωσδήποτε, παρά τη φαινομένη αλληλουχία των δυναμιτιστικών ενεργειών με τη δραστηριότητα του ελληνικού καθεστώτος, στην Ιταλία, όπως την εμφάνισε ο ιταλικός Τύπος, δεν φαίνεται να υιοθέτησε την εκδοχή αυτή η ιταλική κυβέρνηση, η οποία διαφορετικά θα μπορούσε να χαλάσει τον κόσμο κατά της ελληνικής.

Ο Π. Πιπινέλης και το έγγραφο

Υπάρχει, όμως, το κείμενο του εγγράφου Κωττάκη. Πρέπει να θεωρηθεί γνήσιο; Έως ότου είδε το φως αυτό το βιβλίο, το 1975, δεν είχε γίνει επίσημη, κατηγορηματική καταγγελία του υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, ότι είναι έγγραφο πλαστό. Ούτε όμως και η ιταλική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε ποτέ στην ελληνική για το περιεχόμενό του, όπως θα συνέβαινε αν το θεωρούσε γνήσιο. Οι ελληνικές εφημερίδες που το δημοσίευσαν είναι σοβαρές και επιμένουν στη γνησιότητά του, όπως και ο ιταλικός Τύπος. Μια σημαντική όμως αμφισβήτηση προκαλεί το γεγονός ότι φέρεται να είχε σταλεί «κατ' εντολή του υπουργού», δηλαδή του Π. Πιπινέλη. Και είναι πολύ αμφίβολο το αν πολιτικός της πείρας και της ωριμότητας του Π. Πιπινέλη θα συμμετείχε σε μία τέτοια τερατώδη συνωμοσία κατά ξένου κράτους ή θα άφηνε να γίνει η αναφορά της εγγράφως.

Εξάλλου, ορισμένοι από τους «συνταγματάρχες» του καθεστώτος μπορεί να είχαν παρασυρθεί από τη φρεναπάτη να επεκτείνουν τη δικτατορία στην Ιταλία. Αυτό όμως προϋπέθετε την πρόθεση τής επ' αόριστο παραμονής τους στην εξουσία. Ενώ ο Π. Πιπινέλης, αν και πίστευε στο αναμορφωτικό έργο του Γ. Παπαδόπουλου, ήταν προσκολλημένος στο περίφημο Χρονοδιάγραμμα, που προέβλεπε, όπως γνωρίζουμε, την επάνοδο του κοινοβουλευτισμού μέσα στο 1971. Αλλιώς δεν ήταν δυ-

νατό να εκτίθεται σε τόσο βαθμό διεθνώς, εξαγγέλλοντας αυτό το Χρονοδιάγραμμα προς κάθε κατεύθυνση και υποσχόμενος κατηγορηματικά, προσωπικά, ανυποχώρητα, την εφαρμογή του.

Χρηματοδότηση

Σειρά συλλογισμών λοιπόν οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πιθανόν το έγγραφο Κωτάκη να είναι πλαστό εν μέρει ή εν όλω. (Ο χαρακτηρισμός του ως απορρήτου δεν επιτρέπει, κατά νόμο, τη σχετική διερεύνηση ούτε τον έλεγχο των κυβερνητικών δηλώσεων αν είναι γνήσιο ή όχι.) Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η συμπαράσταση της ελληνικής δικτατορίας προς τον ιταλικό νεοφασισμό ήταν ανύπαρκτη. Έχουμε, τουναντίον, άλλα τεκμήρια για την επιβεβαίωσή της. Και υπάρχει μια συνέντευξη του Κώστα Πλεύρη προς το ιταλικό περιοδικό *Πανόραμα*, τον Μάρτιο του 1975. Η συνέντευξη έχει τον τίτλο: «Δραχμές για το Ιταλικό Κοινωνικό Κίνημα». Και υπότιτλο: «Νεοφασίστες βουλευτές, συστημένοι από τον Αλμιράντε (Σ.τ.Σ.: τον αρχηγό του Κινήματος) προσέρχονταν στους Έλληνες συνταγματάρχες για να ζητήσουν χρήματα και όπλα. Το βεβαιώνει σ' αυτήν τη συνέντευξη ο Κώστας Πλεύρης, ο Έλληνας νεοναζιστής ο συνδεδεμένος με τη Μαύρη Διεθνή».

Το κείμενο της συνέντευξης, όπως αναδημοσιεύτηκε στο ελληνικό περιοδικό *Επίκαιρα* (13.3.1975) είναι το εξής:

«Ερώτηση: Μπορεῖτε νὰ ἀναφέρετε τὰ ὀνοματεπώνυμα τῶν Ἰταλῶν φασιστῶν ποὺ ἦλθαν (στὴ διάρκεια τῆς δικτατορίας) ἐδῶ σὲ σᾶς στὴν Ἑλλάδα;

»Απάντηση: Οἱ βουλευταὶ τοῦ "Κινήματος" Πίνο Ράουτι, Πίνο Ρομουάλντι, Τζιούλιο Καραντόννα, Πιέτρο Τσεροῦλλο καὶ Φράνκο Μαρία Σερβέλλο. Ὕστερα ἦλθαν πολὺ συχνὰ καὶ οἱ Τζιούλιο Ματσερατίνι, μέλος τῆς διοικήσεως τοῦ Κινήματος, καὶ Μάσσιμο Ἄντερσον, βουλευτὴς τοῦ ἴδιου κόμματος.

»Ερώτηση: Τί ἤθελαν;

»Απάντηση: Πάρα πολλὰ πράγματα, ἀλλὰ προπαντὸς οἰκονομικὴ βοήθεια καὶ ὅπλα.

»Ερώτηση: Καὶ τὰ ὅπλα καὶ τὰ χρήματα τοὺς ἐδόθησαν;

»Απάντηση: Ἕνα πρᾶγμα εἶναι νὰ ζητᾶς καὶ ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ παίρνης. Ἀπ' ὅ,τι ξέρω προσωπικά, δὲν ἐπῆραν οὔτε ὅπλα οὔτε χρήματα.

»Ερώτηση: Εἶναι, ὅμως, δυνατόν, κάποιος ὑπουργὸς τῆς χούντας τῶν συνταγματαρχῶν νὰ ἔδωσε ὅπλα καὶ χρήματα στοὺς Ἰταλοὺς φασίστες χωρὶς νὰ σᾶς τὸ ἀνακοινώση κατ' ἀνάγκην;

»Απάντηση: Θεωρητικὰ ναί. Ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ πῶ, ἂν δεχθῶ, χωρὶς καὶ νὰ τὸ παραδεχθῶ, ὅτι αὐτὸ συνέβη, πότε, πῶς καὶ σὲ ποιὸ βαθμὸ συνέβη. Ὄχι λίγοι ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς φασίστες ποὺ συνάντησα μοῦ ἔφεραν ἐπιστολὲς παρουσιάσεως ἢ καὶ συστατικὲς ὑπογεγραμμένες ἀπὸ τὸν γραμματέα τοῦ Κινήματος Τζιόρτζιο Ἀλμιράντε.

»Ερώτηση: Ποιός, λόγου χάρη;

»Απάντηση: Ὁ Σερβέλλο ἦταν ἕνας ἀπὸ αὐτούς. Παρουσιάστηκε σὲ μένα τὸν Ἰούνιο τοῦ 1968. Ἀφοῦ μοῦ παρέδωσε μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλμιράντε, τὴν ὁποία διατηρῶ φυσικὰ στὸ ἀρχεῖο μου, ἐζήτησε μιὰ χρηματοδότησι τριῶν ἑκατομμυρίων δραχμῶν.

»Ερώτηση: Καὶ τί συνέβη;

»Απάντηση: Παρουσίασα τὸν Σερβέλλο στὸν τότε ὑπουργὸ τῶν Ἐσωτερικῶν Ἰωάννη Λαδᾶ. Ὁ ὑπουργὸς ἄκουσε τὸν Σερβέλλο, καὶ ὕστερα ἐζήτησε τὴν ἄδεια νὰ ἀπομακρυνθῇ γιὰ λίγο γιὰ νὰ κάμῃ ἕνα τηλεφώνημα "πολὺ προσωπικό". Ἐπέστρεψε στὸ γραφεῖο μετὰ ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας λέγοντας ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ αἴτημα. Ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἡμέρα δὲν ξαναεῖδα τὸν Σερβέλλο.

Οι οικονομικές επιχειρήσεις

»Ερώτηση: Ἐν τούτοις προκύπτει ὅτι ὁ Σερβέλλο ἐξακολούθησε νὰ ἔρχεται στὴν Ἑλλάδα.

»Απάντηση: Βεβαίως, καὶ ὄχι μόνο αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἐκπρόσωποι τοῦ Κινήματος.

»Ερώτηση: Γιὰ νὰ κάμουν τί;

»Απάντηση: Γιὰ νὰ δημιουργήσουν καὶ νὰ διευθύνουν πηγὲς χρηματοδοτήσεως, δηλαδὴ οἰκονομικὲς δραστηριότητες.

»Ερώτηση: Αὐτὲς οἱ βιομηχανικὲς δραστηριότητες τῶν "Μισσίνων" (ἔτσι λέγονται στὴν Ἰταλία οἱ ἄνθρωποι τοῦ Μ.Σ.Ι., δηλαδὴ τοῦ "Ἰταλικοῦ Κοινωνικοῦ Κινήματος") γεννήθηκαν μὲ τὴν βοήθεια τῶν συνταγματαρχῶν;

»Απάντηση: Ἂς ποῦμε ὅτι οἱ συνταγματάρχες δὲν ἔκαμαν τὸ παραμικρὸ γιὰ νὰ τὶς ἀπαγορεύσουν, διότι ἂν δὲν τὶς ἤθελαν θὰ ἦταν εὐκολώτατο γι' αὐτοὺς νὰ τὶς μποϊκοτάρουν μέσα σὲ μιὰ μέρα.

»Ερώτηση: Συνεπῶς, ὅταν ὑποστηρίζεται ὅτι οἱ "Μισσίνοι" ἔχουν πάρει χρήματα ἀπὸ τοὺς συνταγματάρχες, πρόκειται γιὰ κάτι ποὺ βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴν πραγματικότητα.

»Απάντηση: Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποία βλέπει κανεὶς τὸ

πρᾶγμα, φυσικά. Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι αὐτὲς οἱ δραστηριότητες δημιουργήθηκαν καὶ σταθεροποιήθηκαν κατὰ τὴν διάρκεια ἀκριβῶς τῆς παραμονῆς τῆς στρατιωτικῆς χούντας στὴν ἐξουσία.

»Ερώτηση: Δεδομένου ὅτι σεῖς ἔχετε γνωρίσει πολὺ καλὰ πάρα πολλοὺς Ἰταλοὺς φασίστες ποιὰ εἶναι ἡ κρίσις γι' αὐτούς;

»Απάντηση: Εἶναι ἀνάγκη νὰ κάνουμε μιὰ διάκριση. Στὴν Ἰταλία ὑπάρχουν οἱ φασίστες καὶ ὑπάρχουν καὶ οἱ "Μισσίνοι". Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τοὺς δεύτερους ἡ γνώμη μου εἶναι καθαρή: πρόκειται γιὰ γελοίους. Γελοίους μὲ τὴν πολιτικὴ ἔννοια, καθὼς καταλαβαίνετε.

»Ερώτηση: Ἂν οἱ "Μισσίνοι" εἶναι γελοῖοι, ποιοί εἶναι οἱ Ἰταλοὶ φασίστες ποὺ κατὰ σᾶς δὲν εἶναι γελοῖοι;

»Απάντηση: Οἱ ἄνθρωποι τῆς "Νέας Τάξεως" (Ὀρντινε Νουόβο)... Τοὺς θαυμάζω καὶ τοὺς ἐκτιμῶ.

»Ερώτηση: Σεῖς αὐτὰ τὰ πράγματα τὰ λέτε τώρα, ἢ τὰ λέγατε καὶ ὅταν εἴχατε τὶς συναντήσεις σας μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Κινήματος τοὺς ὁποίους κατονομάσατε στὴν διάρκεια αὐτῆς τῆς συνεντεύξεως;

»Απάντηση: Ὄχι, ὄχι. Τὰ εἶπα τὸ 1969 χωρὶς περιστροφὲς σὲ μιὰ συνέντευξη στὸ περιοδικὸ Μποργκέζε *καὶ ἡ κυβέρνηση τοῦ Γεωργίου Παπαδοπούλου ὄχι μόνο μοῦ ἀφαίρεσε ἀμέσως τὴν ἕδρα τῆς κοινωνιολογίας ποὺ κατεῖχα στὴν Σχολὴ Εὐελπίδων μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ ὅτι εἶμαι "ἀρνητικὸ στοιχεῖο", ἀλλὰ καὶ μοῦ ἀπαγόρευσε ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμὴ νὰ ἔχω ἐπαφὲς μὲ τοὺς "Μισσίνους" ποὺ ἔφταναν στὴν Ἑλλάδα.*

»Ερώτηση: Τὸ Ἰταλικὸ Κοινωνικὸ Κίνημα ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο τὴν παύση σας, ἢ ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ αὐτόνομη πρωτοβουλία τῶν συνταγματαρχῶν ὅταν εἶδαν τὴν συνέντευξη στὸ Μποργκέζε*;*

»Απάντηση: Ἡ τορπίλλη ξεκίνησε ἀπὸ τὸ Κίνημα καὶ ἡ στρατιωτικὴ χούντα, μὲ πολλὴ εὐχαρίστηση, πρόσφερε τὸ κεφάλι μου πάνω σὲ ἕνα ἀσημένιο πιάτο.

Ανάμειξη της ΚΥΠ

»Ερώτηση: Ποιός σᾶς ἀντικατέστησε τότε στὶς ἐπαφὲς μὲ τοὺς Ἰταλοὺς φασίστες;

»Απάντηση: Κατ' εὐθεῖαν ἡ ΚΥΠ, δηλαδὴ ἡ ἑλληνικὴ μυστικὴ ὑπηρεσία. Καὶ αὐτὴ εἶναι μιὰ ἱστορία ποὺ καὶ στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Ἑλλάδα μόνο λίγοι τὴν γνωρίζουν.

»Ερώτηση: Λοιπόν, διηγηθῆτε την.

»Απάντηση: Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ ΚΥΠ ἐδημιούργησε ἕνα εἰδικὸ τμῆμα τὸ ὁποῖο ἐφοδίασε μὲ οἰκονομικὰ μέσα ἰδιαίτερα σημαντικὰ καὶ τὸ ἐπάνδρωσε μὲ ἀνθρώπους ποὺ ἐγνώριζαν κατὰ βάθος τὰ ἰταλικὰ πράγματα. Ὕστερα γιὰ νὰ ἀποφευχθῆ ὁ κίνδυνος νὰ ἀποκαλυφθοῦν καὶ νὰ κατηγορηθοῦν ὅτι συνωμοτοῦσαν σὲ βάρος τῆς Ἰταλίας, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ΚΥΠ μετεμφίεσαν τὸ τμῆμα αὐτὸ μὲ τὴν ἀθώα πρόσοψη μιᾶς σχολῆς ὁδηγῶν, ποὺ εἶχε τὰ γραφεῖα της στὸ κέντρο τῶν Ἀθηνῶν, σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κυβερνητικὸ μέγαρο. Τέλος τὸ τμῆμα προσέλαβε ἀπ' εὐθείας δέκα Ἰταλοὺς πράκτορες ἐπιλεγμένους μέσα ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῶν φασιστῶν. Καὶ ἐγὼ κατέχω τὸν πλήρη κατάλογο αὐτῶν τῶν πρακτόρων».

Ο Κώστας Πλεύρης, με επιστολή του στο περιοδικό *Επίκαιρα* (τεύχος 22.5.1975) ισχυρίστηκε ότι «μερικά σημεία» της συνέντευξής του –δεν καθορίζει ποια– δεν αποδόθηκαν με ακρίβεια. Αλλά το ιταλικό περιοδικό *Πανόραμα*, στο οποίο ο Κ. Πλεύρης δεν έκανε παρόμοια διαμαρτυρία, επιμένει ότι η συνέντευξη είναι ακριβής. Άλλωστε, οι σύγχρονες δημοσιογραφικές συνεντεύξεις πάντοτε μαγνητοφωνούνται.

Το προξενείο της Νεάπολης

Και άλλο τεκμήριο της ελληνικής παρέμβασης στην Ιταλία είδε το φως στον ιταλικό Τύπο: Είναι φωτοτυπημένη επιστολή του αρχηγού της νεολαίας του «Ιταλικού Κοινωνικού Κινήματος» Μάσσιμο Άντερσον, από τη Ρώμη, προς τον Τζεννάρο Ρουτζιέρο, στέλεχος του «Κινήματος» στη Νεάπολη. Έχει ημερομηνία 8.9.1970 και το κείμενό της είναι:

«Ἀγαπητὲ Τζεννάρο,

»Ὁ Τζίνο Ράνιο θὰ βρίσκεται σὲ σένα στὴ Νεάπολη τὴν προσεχῆ Πέμπτη γιὰ νὰ ἔχη τὶς αἰτηθεῖσες προσωπικὲς ἐπαφὲς μὲ τὸν Ἕλληνα Πρόξενο. Ἐδῶ, ἡ (ἑλληνικὴ) πρεσβεία ἔχει δώσει τὴ συγκατάθεσή της. Ἀπομένει ὁ σκόπελος τῶν Ἰταλῶν ποὺ ὑπηρετοῦν στὸ ΝΑΤΟ, γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ὅμως ἔχουμε πολλὲς ἐλπίδες μὲ τὸν Ναύαρχο. Μὴν ξεχνᾶς ὅτι τὸ δέμα πρέπει νὰ σταλῆ μὲ τὸ ἁπλὸ ταχυδρομεῖο στὴν ἰδιωτικὴ διεύθυνση τοῦ Ἀλμπέρτο ἐδῶ, στὴ Ρώμη. Σοῦ ὑπενθυμίζω, τέλος, ὅτι τὰ παιδιὰ πρὸς ἐπιλογὴν πρέπει νὰ ἔχουν ἤδη ὑπηρετήσει τὴ στρατιωτικὴ θητεία τους σὲ μάχιμα συντάγματα, καί, προπαντός, νὰ εἶναι καθαροὶ στὶς διάφορες ἀστυνομίες. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι κατάλληλος ὁ Μαρίνο! Τὸ νοῦ σου!

Ἄντερσον»

(Περιοδικὸ *Επίκαιρα*, 23-29.1.75)

Τι θα περιείχε αυτό το δέμα που θα πρόσφερε το ελληνικό προξενείο Νεάπολης;

Χρήματα; Εκρηκτικές ύλες; Όπλα; Οπωσδήποτε, η ανάμειξη των ελληνικών διπλωματικών υπηρεσιών στην Ιταλία είναι διαφανής.

Η παρέμβαση της Δικτατορίας

Μπορούμε λοιπόν να συνοψίσουμε:

Το δικτατορικό καθεστώς της Ελλάδας από την αρχή έδειξε τάσεις να στηρίξει το νεοφασιστικό κίνημα της Ιταλίας. Και το βοήθησε, τόσο εσωτερικά όσο και στην ίδια την Ιταλία.

- Εσωτερικά: πρόσφερε φιλοξενία ή και άσυλο σε πολλούς νεοφασίστες. Ανεχόταν –ίσως και ενίσχυε– την οικονομική τους δραστηριότητα. Τους βοηθούσε και άμεσα οικονομικά. Αδιευκρίνιστο είναι ακόμη, αν επέτρεπε και τη μαχητική τους εκπαίδευση. Υπήρχαν κατασκηνώσεις Ιταλών νεοφασιστών που εμφανίζονταν ως τουριστικές, δεν ήταν όμως γνωστό και αν έκαναν ασκήσεις με όπλα. Είχε συσταθεί εξάλλου μια νεοφασιστική Σχολή Αλεξιπτωτιστών, η οποία μάλιστα έλαβε την άδεια να χρησιμοποιεί ένα εγκαταλειμμένο γερμανικό αεροδρόμιο στο Άργος, αλλά φαίνεται ότι δεν έκανε χρήση.
- Εξωτερικά: η 21η Απριλίου ενέπνευσε πολλούς ακροδεξιούς αξιωματικούς των Ιταλικών Ενόπλων Δυνάμεων και της Καραμπινερίας. Το ελληνικό πραξικόπημα μελετήθηκε, ο Γ. Παπαδόπουλος ως επιτυχής πραξικοπηματίας πρόσφερε ίσως τα φώτα του υπό μορφή συμβουλών και οδηγιών. Χρήματα φαίνεται πως στάλθηκαν συχνά προς ιταλικές οργανώσεις. Απομένει, όμως, αδιευκρίνιστο αν πράγματι το ελληνικό καθεστώς συμμετείχε με όπλα και οργανωτικά σχέδια στο κύμα τρομοκρατικών πράξεων που αναστάτωσε την Ιταλία το 1967-1969. Το κύμα αυτό συνεχίστηκε έως τον Δεκέμβριο του 1970. Τότε έγινε απόπειρα νεοφασιστικού πραξικοπήματος από τρομοκρατικές οργανώσεις και στελέχη του στρατού και της Καραμπινερίας. Η αποκάλυψή του επέτρεψε στο κράτος να αντιδράσει αποτελεσματικά και η νεοφασιστική δράση μπήκε σε φάση ύφεσης. Αλλά για πολλούς τέθηκε το ερώτημα: Η έξαρση βίας στην Ιταλία το 1967-1970, που παρ' ολίγο να καταλήξει στην ανατροπή της εξουσίας, αποτελεί προέκταση της ελληνικής δικτατορίας; Οφειλόταν, εν μέρει, σε έμπνευση, υποκίνηση και δράση των Ελλήνων «συνταγματαρχών»;

Η απάντηση δεν είναι δυνατή με κατηγορηματικότητα. Αλλά οπωσδήποτε υπάρχει ηθική και υλική υποστήριξη των δεξιών πραξικοπηματικών ιταλικών δυνάμεων και ιδιαίτερα του «Ιταλικού Κοινωνικού Κινήματος». Και μολονότι η έκτασή της και η μορφή της δεν μπορούν να καθοριστούν επακριβώς (για το έγγραφο Κωττάκη οι αμφιβολίες διατηρήθηκαν), η ανάμειξη αυτή υπήρξε μια χονδροειδής τυχοδιωκτική επιχείρηση της Δικτατορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΥΧΟΔΙΩΚΤΙΣΜΟΣ ΙΙ: ΚΥΠΡΟΣ

ΔΟΛΟΦΟΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΣΤΟ ΕΛΙΚΟΠΤΕΡΟ ΤΟΥ • ΔΙΑΣΩΣΗ ΣΑΝ ΑΠΟ ΘΑΥΜΑ • Η ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΕΘΝΑΡΧΗ • ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΩΝ ΔΡΑΣΤΩΝ • «Ο ΠΩΡΚΑΤΖΗΣ ΜΑΣ ΕΒΑΛΕ» • ΠΥΚΝΟΥΜΕΝΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ • ΜΑΤΑΙΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΦΥΓΗΣ • Ο ΠΩΡΚΑΤΖΗΣ ΔΟΛΟΦΟΝΕΙΤΑΙ ΣΕ ΕΡΗΜΙΚΗ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ • ΠΟΙΟΝ ΕΠΡΟΚΕΙΤΟ ΝΑ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙ; • ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ «ΕΡΜΗΣ» ΓΙΑ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ ΤΗΣ ΕΘΝΟΦΡΟΥΡΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ • ΕΙΧΕ ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΗΘΕΙ ΑΠΟ ΔΥΟ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΕΣ ΠΡΕΣΒΕΙΕΣ Ο ΕΘΝΑΡΧΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ • Ο ΠΩΡΚΑΤΖΗΣ ΕΝΕΡΓΟΥΣΕ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΗΓΕΤΩΝ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ • ΤΥΧΟΔΙΩΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

ΤΟ ΠΡΩΙ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ 7 ΜΑΡΤΙΟΥ 1970, στη Λευκωσία συνέβησαν συγκλονιστικά γεγονότα που έμελλαν να βάλουν τη σφραγίδα τους στην Κύπρο.

Ο Μακάριος επρόκειτο να μεταβεί εκείνο το πρωί στη Μονή Μαχαιρά, όπου θα ιερουργούσε στο μνημόσυνο του ήρωα της ΕΟΚΑ Αυξεντίου. Μπορούσε να πάει με αυτοκίνητο, διέθετε όμως και προεδρικό ελικόπτερο που το χρησιμοποιούσε συχνά, με το οποίο θα πήγαινε στην περίπτωση αυτή στον Μαχαιρά. Συνήθως, το προεδρικό αεροσκάφος βρισκόταν στον χώρο του Προεδρικού Μεγάρου και από εκεί απογειωνόταν ο Εθνάρχης. Μόνο κατά τις κυριακάτικες διαδρομές η εκκίνηση γινόταν από το Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο. Και αυτό συνέβη εκείνη την ήμερα: στις 7.02′ ακριβώς, το ελικόπτερο προσγειώθηκε ομαλά στο γρασίδι μπροστά από το επιβλητικό κτίριο, απέναντι από το Παγκύπριο Γυμνάσιο. Χειριστής του ήταν ο ταγματάρχης του ελληνικού στρατού Ζαχαρίας Παπαδογιάννης. Είχε έλθει στην Κύπρο τον Οκτώβριο του 1966 και ανέλαβε αυτή την άκρως εμπιστευτική θέση, στην οποία επέδειξε μεγάλη αφοσίωση προς τον Μακάριο.

Στις 7.10′ έφτασε ο Εθνάρχης με κάποια λιγόλεπτη καθυστέρηση. Οι δύο άνδρες χαιρετήθηκαν με οικειότητα και κάθισαν δίπλα δίπλα στις δύο θέσεις του αεροσκάφους. Ο καιρός ήταν καλός, οι δύο επιβαίνοντες ήταν ευδιάθετοι. Χωρίς καμιά ανωμαλία, το ελικόπτερο υψώθηκε, έφτασε 10 μέτρα πάνω από το Μέγαρο και ετοιμάστηκε να λάβει κατεύθυνση προς τον Μαχαιρά.

Επίθεση κατά του ελικοπτέρου

Ξαφνικά, όμως, ακούστηκαν βρόντοι όπλων. Κροταλίσματα από ριπές, πυροβολισμοί από τουφέκια και ένας βαρύτερος ήχος από κάποιο ισχυρότερο όπλο. Το ελικόπτερο το περιέβαλε ένα σύννεφο από σφαίρες σαν σμήνος από μέλισσες. Και μερικές τρύπησαν το κέλυφός του και εισχώρησαν στο εσωτερικό. Ο Μακάριος άκουσε τον συριγμό τους στα αφτιά του. Μία σφαίρα πέρασε ξυστά από τον ώμο του. Μία άλλη χώθηκε ανάμεσα στους δύο άνδρες, που δεν απείχαν μεταξύ τους ούτε τρία εκατοστά. Αλλά ο Εθνάρχης έμεινε άθικτος, σαν από θαύμα. Δίπλα του, όμως, ο ταγματάρχης μούγκριζε από τους πόνους. Είχε τρυπηθεί στην κοιλιά. Με υπεράνθρωπη προσπάθεια κατόρθωσε να χειριστεί το σκάφος, πηδώντας πάνω από στέγες, στύλους και καλώδια. Τελικά, το ελικόπτερο έμεινε ακυβέρνητο. Και όμως, σαν κάποια μυστηριώδης δύναμη να το οδηγούσε, προσγειώθηκε κανονικά. Αμέσως οι πόρτες άνοιξαν, οι δύο άνδρες πετάχτηκαν έξω και ο χειριστής φώναζε κρατώντας την κοιλιά του από την οποία τιναζόταν ένας πίδακας αίματος:

«Τρέξτε, Μακαριώτατε, βρεθῆτε μακρυὰ μὴν γίνῃ ἔκρηξις...»

Ύστερα έκανε κι εκείνος μερικά βήματα και σωριάστηκε χάμω αναίσθητος.

Η δολοφονική σκηνή

Η περιγραφή αυτή οφείλεται στον ίδιο τον Μακάριο προς τον συγγραφέα (Ιανουάριος 1975, στη Λευκωσία). Να όμως πώς αναφέρει και ο ταγματάρχης Παπαδογιάννης το φοβερό επεισόδιο, στη μαρτυρική του κατάθεση, που ελήφθη στο Γενικό Νοσοκομείο της Λευκωσίας μερικές μέρες αργότερα, όταν συνήλθε από τα βαρύτατα τραύματά του:

«...Εἶμαι ταγματάρχης πυροβολικοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐν ενεργεία. Εὑρίσκομαι ἐν Κύπρῳ ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1966.

»Ὅταν ἀπεγειώθην... εἰς ὕψος 10 περίπου μέτρων ὕπερθεν τῆς ὀροφῆς τοῦ κτιρίου, ἤκουσα ἕναν πυροβολισμόν, ὁ ὁποῖος ἀντελήφθην ὅτι ἔπληξε τὸ ἑλικόπτερον.

»Ἀκολούθως ἤκουσα ῥιπὴν πολυβόλου, ἥτις σαφῶς ἀντελήφθην ὅτι ἔπληξε τὸ ἑλικόπτερον. Ἴσως ἡ πρώτη σφαῖρα τῆς ὡς ἄνω ῥιπῆς νὰ μὲ ἔπληξεν εἰς τὴν κοιλιακὴν χώραν. Ἤκουσα ἄλλους πυροβολισμοὺς καὶ ἄλλας ῥιπάς. Πρὸς στιγμὴν ἐθεώρησα ὅτι ἐξερράγη βόμβα κάτωθεν τοῦ καθίσματός μου, διότι ἀνετινάχθην περὶ τὰ 10 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου ἀπὸ τὸ κάθισμά μου. Ταυτοχρόνως ἠσθάνθην ὅτι ἀπὸ τὴν μέσην καὶ κάτω δὲν εἶχα σῶμα. Ἔστρεψα πρὸς τὸν Μακαριώτατον ὅστις μοῦ ἐφάνη ἀνήσυχος καὶ ἐκύτταζε πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἔξω καὶ τοῦ εἶπα κάτι, αἰσθανόμενος φοβεροὺς πόνους. Ἀντελήφθην ὅτι μᾶς ἔβαλλαν ἀπὸ ἀριστερὰ καὶ πίσω.

Ἀπεφάσισα νὰ προσγειώσω τὸ ἑλικόπτερον πάσῃ θυσίᾳ, ἐνῶ οἱ πυροβολισμοὶ συνεχίζοντο. Ἔμπροσθεν καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐφαίνετο εἷς ἀνοικτὸς χῶρος, ὁ ὁποῖος περιεβάλλετο ἀπὸ κτίρια, εἶχεν ἠλεκτροφόρα σύρματα καὶ ἄλλα ἐμπόδια.

»Πρὸς στιγμὴν ἤρχισα νὰ μὴ βλέπω ἔμπροσθέν μου. Ἐθάμπωναν τὰ μάτια μου. Προσεπάθησα ἀνοιγοκλείνοντας τὰ μάτια μου νὰ διακρίνω τὰ ἔμπροσθέν μου ἀντικείμενα πλέον εὐκρινῶς, ὅτε τὸ ἑλικόπτερον εὑρέθη εἰς λίαν χαμηλὸν ὕψος ἄνωθεν τῆς ὀροφῆς μιᾶς οἰκίας, μὲ κίνδυνον προσκρούσεως ἐπ' αὐτῆς καὶ ἀνατροπῆς τοῦ ἑλικοπτέρου. Ἀσυναισθήτως κατέβαλα προσπάθεια νὰ κερδίσω ὕψος καὶ κατώρθωσα νὰ ὑπερβῶ τὸ ἐμπόδιον.

»Κατερχόμενος μὲ μεγάλην ταχύτητα καθόδου πρὸς ἀποφυγὴν τῶν πυρῶν καὶ ὅταν εὑρέθην ἐκτὸς βολῆς λόγῳ τοῦ προκαλύμματος ποὺ ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς οἰκίας, ἤκουσα ἕνα μεγάλον κρότον... Ἀμέσως προσεγειώθην. Ἡ προσγείωσις ἦτο ἀσφαλής, καὶ εἰς οὐδὲν ἐμπόδιον προσεκρούσαμεν.

»Πρῶτος κατῆλθε τοῦ ἑλικοπτέρου ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας καὶ ἤρχισε νὰ ἀπομακρύνεται ταχέως λόγῳ ὑποδείξεώς μου ἐκ τοῦ κινδύνου ἐκρήξεως καὶ πυρκαϊᾶς.

»Ὅταν ὁ Μακαριώτατος εὑρίσκετο εἰς ἀπόστασιν 4-5 μέτρων ἐκ τοῦ ἑλικοπτέρου ἀπομακρυνόμενος, κατῆλθον τοῦ ἑλικοπτέρου καὶ ἤρχισα ἀπομακρυνόμενος ταχέως κρατῶν τὰ τραύματά μου. Ὅταν ἐκάλυψα ἀπόστασιν 20 περίπου μέτρων, ἐγονάτισα καὶ ἔπεσα καταγῆς εἰς ὑπτίαν θέσιν ἐντὸς τῆς ὁδοῦ λόγῳ τῶν τραυμάτων μου...

»Ὁ Μακαριώτατος ἤρχισε νὰ καλῇ εἰς βοήθειαν. Ἀρχικῶς ἓν πρόσωπον μὲ αὐτοκίνητον τύπου Βὰν προσεφέρθη νὰ μὲ μεταφέρῃ, ἀλλὰ τελικῶς ἐτοποθετήθην εἰς τὸ πίσω κάθισμα ἑνὸς "Φὸλξ Βάγκεν", ὁ ὁδηγὸς τοῦ ὁποίου καὶ ἕνα νεαρὸν πρόσωπον μὲ μετέφεραν εἰς τὸ νοσοκομεῖον.

»Ὅταν μετεφέρθην εἰς τὸ Γενικὸν Νοσοκομεῖον ἀπώλεσα τὶς αἰσθήσεις μου».

Οι υποψίες του Μακάριου

Ας δούμε, όμως, τη σειρά των γεγονότων. Μόλις το ελικόπτερο προσγειώθηκε, έτρεξε προς το μέρος του ο πλανόδιος πωλητής Γεώργιος Ηρακλητσιώλης και άλλοι περίοικοι. Ο Ηρακλητσιώλης άρπαξε τον Μακάριο από το μπράτσο λέγοντας: «Ελάτε σπίτι μου να σας προφυλάξω».

Μία γριά, η Κλειώ Χριστοφόρου, τον αγκάλιασε κλαίγοντας. Ένας άλλος περίοι-

κος, ο Χρυσήλιος Πολυκάρπου, που μόλις ξύπνησε, έτρεξε με τις παντόφλες και τις πιτζάμες, έφερε το αυτοκίνητό του και με ένα μαθητή έβαλε τον αιματοβαμμένο ταγματάρχη μέσα. Τον μετέφερε ολοταχώς στο Γενικό Νοσοκομείο.

Ο ταγματάρχης είχε συνέλθει και ενώ έδειχνε στον μαθητή πώς να περιποιηθεί την πληγή του, ρωτούσε συνεχώς:

«Πρὸς Θεοῦ, ποῦ εἶναι ὁ Μακαριώτατος;»

Ο Μακαριώτατος βρισκόταν πάντα στο σημείο της προσγειώσεως, ανάμεσα στους ανθρώπους που έτρεξαν περίτρομοι κοντά του. Διατηρούσε μια καταπληκτική ψυχραιμία σαν να μη συνέβη τίποτα το έκτακτο, που προξενούσε συγκλονιστική εντύπωση. Και με σταθερή φωνή ζητούσε κάτι. Τι ήθελε; Να τον προστατεύσουν; Να βρουν τους δολοφόνους; Όχι! Ήθελε ένα αυτοκίνητο το ταχύτερο, για να τρέξει στο μοναστήρι του Μαχαιρά, να κάνει την ιερουργία του μνημοσύνου. Και επέμενε:

«Μὴν ἀργῆτε, γιατὶ περιμένουν οἱ ἄνθρωποι».

Όπως εξήγησε ο ίδιος στον γράφοντα, εκείνες τις στιγμές δεν είχε άλλη μέριμνα παρά να υποδηλώσει έμπρακτα ότι η πολιτεία ζούσε, ότι το κράτος λειτουργούσε, ότι ο ρυθμός συνεχιζόταν. Γιατί ο βασικός σκοπός των συνωμοτών ήταν όχι απλώς ο φόνος του Εθνάρχη, αλλά η κατάρρευση της έως τότε εξουσίας, για να την αντικαταστήσουν με τη δική τους εξουσία.

Έτσι, όχι πολλά λεπτά μετά το επεισόδιο, αναχωρούσε για τη Μονή του Μαχαιρά. Στο αυτοκίνητο τον συνόδευαν ο πιστός ηγούμενος της Μονής Κύκκου και ο ταγματάρχης Παπαποστόλου, διοικητής των Καταδρομών (ΛΟΚ) της Κύπρου.

Ποιοι όμως ήταν οι δράστες; Ο Μακάριος άφησε τους άλλους να ερευνήσουν, πίσω του. Χωρίς να έχει όμως κανένα συγκεκριμένο λόγο, αισθάνθηκε άσχημα με την παρουσία του πάνοπλου ταγματάρχη δίπλα του. Είχε πια συντελεστεί η στελέχωση της Εθνικής Φρουράς με αξιωματικούς από την Ελλάδα, μετά την απομάκρυνση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος, τον Δεκέμβριο του 1967. Και γνώριζε ότι όλοι αυτοί οι αξιωματικοί, εκτός από λίγες εξαιρέσεις, ήταν φανατικά όργανα της δικτατορίας των Αθηνών, έτοιμοι να αναλάβουν κάθε διατεταγμένη πράξη εν ονόματι του εθνικισμού τους. Εκείνος ο ταγματάρχης μπορούσε να ήταν ένας από αυτούς. Μπορεί να συμμετείχε στην οργάνωση της δολοφονίας, και ας ήταν ο εντεταλμένος για την προστασία του. Και πράγματι, ο διοικητής των ΛΟΚ είχε και την ευθύνη της περιφρούρησής του, για να τον προστατεύσει δε από μία νέα απόπειρα, κάθισε δίπλα του στο αυτοκίνητο. Αλλ' ο Εθνάρχης είχε τόση δυσπιστία, ώστε παρενέβαλε μεταξύ τους τον αφοσιωμένο του ηγούμενο.

Τότε θα φαίνονταν υπερβολικές οι υποψίες του εκείνες. Αλλά τέσσερα χρόνια αργότερα, τον Ιούλιο του 1974, έμελλε να δικαιωθεί.

Η φωνή του Εθνάρχη

Οι συγκεντρωμένοι στη Μονή του Μαχαιρά, που είχαν πληροφορηθεί αόριστα τα γεγονότα, δοκίμασαν συνταρακτική εντύπωση όταν είδαν τον Μακάριο να καταφτάνει σώος και απόλυτα ψύχραιμος και να ιερουργεί με υπερκόσμια γαλήνη.

Αμέσως μετά επέστρεψε στο Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο, που κατακλυζόταν τώρα από ένα τεράστιο, ανάστατο, αλλά και ανακουφισμένο πλήθος. Και σε λίγο όλη η Κύπρος άκουγε τη φωνή του να απαγγέλλει το δραματικό του διάγγελμα:

> *«Σφαῖραι δολοφονικαὶ ἐρρίφθησαν σήμερον ἐναντίον μου. Εὐχαριστῶ τον Θεὸν διότι οἱ δολοφόνοι ἀπέτυχαν εἰς τὸν σκοπόν των.*
>
> *»Ὁ Κυπριακὸς Ἑλληνισμὸς ἔστρεφε σήμερον τὴν καρδίαν καὶ τὴν σκέψιν πρὸς τὴν μνήμην τοῦ μεγαλωνύμου ἥρωος Γρηγόρη Αὐξεντίου, τοῦ ὁποίου ἐτέλει τὸ μνημόσυνον εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν Μαχαιρᾶ.*
>
> *»Διὰ νὰ τελέσω τὴν Θείαν Λειτουργίαν καὶ νὰ προστῶ τοῦ μνημοσύνου τοῦ ἥρωος ἀνεχώρουν τὴν πρωΐαν δι' ἑλικοπτέρου ἐκ τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς. Καὶ ὑπῆρξα στόχος δολοφονικῶν σφαιρῶν. Ἔπληξαν αἱ σφαῖραι τὸ ἑλικόπτερον καὶ ἐτραυμάτισαν τὸν χειριστήν του Ζαχαρίαν Παπαδογιάννη, Ἕλληνα ἀξιωματικόν. Ἠστόχησαν ὅμως ὡς πρὸς τὸν πραγματικὸν στόχον των, ὡς πρὸς ἐμέ. Τοῦ χειριστοῦ ἡ κατάστασις, ὅστις ἐπέδειξε ψυχραιμίαν καὶ γενναιότητα ἐξαίρετον, εἶναι πολὺ κρίσιμος. Εὔχομαι καὶ προσεύχομαι διὰ τὴν διάσωσιν τῆς ζωῆς του.*
>
> *»Ἀλλὰ ἂν αἱ σφαῖραι δὲν ἔπληξαν καὶ τὸ ἰδικόν μου σῶμα, ἔπληξαν ὅμως καὶ ἐτραυμάτισαν τὴν ψυχήν μου. Αἰσθάνομαι, πράγματι, ὀδύνην βαθυτάτην, διότι εὑρέθησαν Ἕλληνες Κύπριοι, ἐνεργοῦντες αὐτοβούλως ἢ ὡς ὄργανα ἄλλων, οἱ ὁποῖοι ἀπετόλμησαν τοιαύτην ἀπόπειραν καὶ ὕψωσαν ὅπλα καὶ ἔρριψαν κατ' ἐμοῦ σφαῖρας δολοφονικάς.*
>
> *[...]*
>
> *»Διὰ τοὺς ἀποπειραθέντας τὴν δολοφονίαν μου, εὔχομαι τὴν παρὰ Θεοῦ συγχώρησιν».*

Οι μυστηριώδεις δολοφόνοι

Οι δράστες, όμως, ποιοι ήταν; Την ώρα εκείνη δεν υπήρχαν στο Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο ως φρουρά παρά μόνον ένας λοχίας της αστυνομίας με τρεις άλλους αστυνομικούς, που όταν ακούστηκαν τα κροταλίσματα των όπλων, πετάχτηκαν στο προαύλιο με τα πιστόλια στο χέρι.

Δεν προσανατολίστηκαν, όμως, για την κατεύθυνση από την οποία ρίχνονταν οι πυροβολισμοί. Ο λοχίας έριξε τρεις σφαίρες προς τρεις κατευθύνσεις. Και αμέσως από τη στέγη του Παγκυπρίου Γυμνασίου εκσφενδονίστηκε μια καπνογόνα χειρο-

βομβίδα, που εξερράγη στην πλατεία του αρχιεπισκόπου Κυπριανού, έξω από το Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο.

Την ίδια στιγμή στην οδό Θησέως, ακριβώς πίσω από το Παγκύπριο Γυμνάσιο, ένας πολίτης κυνηγούσε με αεροβόλο σπουργίτες. Όταν άκουσε τους πυροβολισμούς και είδε το ελικόπτερο να κατεβαίνει, νόμισε πως επρόκειτο για επίθεση των Τούρκων. Άρπαξε ένα κυνηγετικό τουφέκι και πετάχτηκε στο παράθυρο. Και τότε είδε τρεις νεαρούς να τρέχουν, ενώ τέταρτος τους ακολουθούσε με ένα πιστόλι στη μέση. Τους φώναξε: «Αλτ! και πυροβολώ»... Αλλ' αυτοί συνέχισαν ταχύτερο το έξαλλο τρέξιμό τους, ενώ ο τελευταίος κραύγαζε: «Στο αυτοκίνητο γρήγορα! Στο αυτοκίνητο!» Και πράγματι, πήδηξαν σε ένα σταματημένο αυτοκίνητο και εξαφανίστηκαν. Είχε τον αριθμό ZDR 320.

Ένας άλλος πολίτης βγήκε στον δρόμο, όταν ακούστηκαν οι πυροβολισμοί. Σε λίγο είδε να πηδούν από τον τοίχο της αυλής του Γυμνασίου τέσσερα άτομα. Οι δύο τρέχοντας κάλυπταν το πρόσωπό τους με τα χέρια τους. Ένας άλλος πολίτης, πιο τολμηρός, όρμησε και άρπαξε τον τελευταίο από το χέρι, προσπαθώντας να τον κρατήσει. Αλλά εκείνος τού ξέφυγε, ρίχνοντάς τον χάμω με μία γερή σπρωξιά.

Στη στέγη του Παγκύπριου

Λίγο αργότερα, ανακαλύφθηκε η φωλιά των δολοφόνων. Στη στέγη του Παγκύπριου Γυμνασίου είχαν στήσει την ενέδρα τους. Από εκεί έριξαν κατά του ελικοπτέρου. Βρέθηκαν ένα οπλοπολυβόλο Μπρεν και δύο τουφέκια, ανάμεσα στους σκόρπιους κάλυκες των σφαιρών που εβλήθησαν. Και ήταν 27 βλήματα του Μπρεν, 12 των όπλων.

Από το σημείο εκείνο, ήταν μια εξαίρετη σκοπιά. Μπροστά στα μάτια τους, σε απόσταση 30 μέτρων, είχε προσγειωθεί το ελικόπτερο που παρέλαβε τον αρχιεπίσκοπο, ο οποίος έφτασε ήσυχα, αμέριμνος, χωρίς να υποπτεύεται ότι από την απέναντι ταράτσα φονικά μάτια τον παρακολουθούσαν, έχοντάς τον στα στόχαστρα των όπλων τους.

Γιατί όμως δεν έβαλαν εναντίον του, ενώ στεκόταν μπροστά τους, πριν επιβιβαστεί στο ελικόπτερο; Φοβήθηκαν ότι υπήρχε μία πιθανότητα να ξεφύγει. Ενώ, αν κατέρριπταν το ελικόπτερο εν πτήσει, θα έπεφτε σε συντρίμμια στο έδαφος, ανάμεσα στα οποία θα βρισκόταν και το πτώμα του. Αργότερα έμελλε να αποκαλυφθεί ότι άλλες ομάδες εκτελεστών είχαν εγκατασταθεί στις στέγες γειτονικών πολυκατοικιών, ώστε αν το ελικόπτερο ξέφευγε από τις σφαίρες του Παγκύπριου Γυμνασίου, να το κατέρριπταν εκείνοι.

Οι φήμες για τον Γιωρκάτζη

Ποιοι ήταν, όμως, σε ποιους υπάκουαν οι άνθρωποι αυτοί; Η πρώτη εντύπωση αρ-

χών και λαού ήταν πως η απόπειρα ήταν έργο του «Εθνικού Μετώπου». Επρόκειτο για μια μυστική οργάνωση που ιδρύθηκε το 1969 από τον παλιό τομεάρχη της ΕΟΚΑ Μιχάλη Ρωσίδη. Και η συνωμοτική δραστηριότητά της προκάλεσε πολλή αναταραχή στην Κύπρο, πολλή ενόχληση στο κράτος. Το «Εθνικό Μέτωπο» αρχικά έδειχνε πως υποστηρίζει τον Μακάριο, αλλά κατόπιν τάχθηκε φανατικά με την αντιμακαριακή πλευρά. Το θεωρούσαν όλοι ικανό για κάθε εξτρεμιστική ακρότητα. Και η κοινή βουή εκείνη την ημέρα το είχε επισημάνει: «Αυτοί πήγαν να σκοτώσουν τον Μακάριο».

Το ίδιο βράδυ, όμως, η οργάνωση κυκλοφόρησε προκηρύξεις, με τις οποίες διακήρυσσε ότι δεν έχει καμιά σχέση με την απόπειρα. Δεν έγινε πολύ πιστευτή η διάψευση. Αλλά την επομένη, όταν η αστυνομική ιχνηλασία είχε προχωρήσει πια στην αναζήτηση των δραστών και είχε συγκεντρώσει αρκετά στοιχεία στα χέρια της, διέρρευσαν οι πρώτες πληροφορίες: «Ο Γιωρκάτζης οργάνωσε τη δολοφονία...»

Οι υποψίες προς τον Γιωρκάτζη στράφηκαν από την ίδια στιγμή. Την ίδια Κυριακή, 8 Μαρτίου, που έγινε η απόπειρα κατά του Μακάριου, αστυνομικοί με προτεταμένα αυτόματα όρμησαν στο σπίτι του χωρίς ένταλμα και έκαναν έρευνα. Ο Γιωρκάτζης διαμαρτυρόταν ζωηρά, εκείνοι όμως ασυγκίνητοι συνέχισαν, αναστατώνοντας τα πάντα, έως ότου ανακάλυψαν δύο αμερικανικά πιστόλια και λίγες σφαίρες.

> *«Αὐτά, τοὺς ἐξήγησε, μοῦ τὰ ἔχει δωρίσει ὁ Μακάριος ὅταν γύρισε ἀπὸ τὴν 'Αμερική, γιὰ τὴν προσωπική μου ἀσφάλεια. Ρωτῆστε τον».*

Εκείνοι όμως δεν συγκινήθηκαν με τις εξηγήσεις του. Και τη 12η Μαρτίου, προσήχθη ενώπιον του επαρχιακού δικαστή Γ. Σταυριανάκη, με τις εξής κατηγορίες: Κατοχή δύο περιστρόφων χωρίς ειδική άδεια του Υπουργικού Συμβουλίου. Κατοχή εκρηκτικών υλών (6 σφαίρες).

Ο Γιωρκάτζης παραδέχτηκε την ενοχή του και καταδικάστηκε σε πρόστιμο 160 λιρών (13.000 περίπου δραχμών). Αλλά είχε ύφος εξουθενωμένο. Αυτός, ο άλλοτε πανίσχυρος, τον οποίο έτρεμαν οι πάντες στην Κύπρο (και στην Ελλάδα), να σέρνεται στα δικαστήρια σαν τον έσχατο πολίτη! Αυτός που διέθετε κατά βούληση όλο τον οπλισμό της Κύπρου, να πληρώνει πρόστιμο για την κατοχή δύο περιστρόφων και 6 σφαιρών! Όλοι πρόσεξαν την ψυχική εκμηδένισή του, όταν αποχώρησε από το δικαστήριο, στηριζόμενος στο μπράτσο της συζύγου του Φωτεινής.

Πυκνώνουν οι ενδείξεις

Στο μεταξύ, όμως, συνελήφθησαν 6 άτομα, στα οποία περιλαμβάνονταν εκείνοι που ανήκαν στην ομάδα του Παγκύπριου Γυμνασίου και δύο συνεργάτες τους. Ήταν οι εξής: Γ. Ταλιαδώρος, κτηματομεσίτης, Αδάμος Χαρίτωνος, υπάλληλος, Κ. Π. Ιωαν-

νίδης, δημοσιογράφος, Α. Σολομώντος, ανθυπαστυνόμος, Α. Γεναγρίτης, αστυνομικός, Π. Πολυκάρπου, αστυνομικός.

Ο Ιωαννίδης, γιος του δημοσιογράφου Πολύκαρπου Ιωαννίδη, που συνόδεψε τον Μακάριο στην εξορία του στις Σεϋχέλλες το 1957, ήταν αξιωματικός του ελληνικού στρατού. Είχε τοποθετηθεί στην Κύπρο το 1968. Όταν μετατέθηκε πάλι στην Ελλάδα, αρνήθηκε να υπακούσει. Έμεινε στη Λευκωσία και άρχισε να κάνει τον δημοσιογράφο, ενώ το υπουργείο Στρατιωτικών στην Αθήνα τον είχε κηρύξει λιποτάκτη.

Και οι 6 ήταν στενοί παλιοί συνεργάτες του Π. Γιωρκάτζη, ιδίως οι αστυνομικοί Σολομώντος και Γεναγρίτης. Στην προανάκριση ο ένας ομολόγησε:

> *«Ναί, μᾶς διηύθυνε ὁ Γιωρκάτζης. Καὶ τὴν παραμονὴ τῆς ἀποπείρας κατὰ τοῦ Μακαρίου μὲ κάλεσε καὶ μοῦ εἶπε: "Αὔριο νὰ τὸν καθαρίσουμε". Ἐγὼ τοῦ ἀπήντησα: "Μὰ δοκιμάσαμε δυὸ φορές. Φθάνει πιά". "Θὰ δοκιμάσουμε ἄλλη μιά", εἶπε ὁ Γιωρκάτζης. "Ἂν ἀποτύχουμε καὶ τώρα, θὰ φύγουμε ἀπὸ τὴν Κύπρο"».*

Η κατάθεση εκείνη επιβάρυνε τη θέση του Γιωρκάτζη, αλλά δεν θεωρήθηκε επαρκής ένδειξη για να συλληφθεί. Τοποθετήθηκε, όμως, αστυνομική φρουρά στο σπίτι του δήθεν για να τον προστατεύει, στην πραγματικότητα όμως για να τον έχει ουσιαστικά κρατούμενο. Σε κάθε κίνησή του, εξάλλου, τον συνόδευαν αστυνομικοί. Αλλά σε λίγο προστέθηκε νέα ένδειξη σε βάρος του.

Κάποιος υπάλληλος τυχαία ανακάλυψε κάτω από μία γέφυρα ένα δέμα με όπλα, που περιελάμβανε 4 τουφέκια με τηλεφακό για βολή ακριβείας από απόσταση, αυτόματα κ.λπ. Αυτά τα όπλα αποδείχθηκε ότι αποτελούσαν εφεδρικό οπλισμό για τους δράστες και τα απέρριψαν εκεί κατά τη φυγή τους, για να εγκαταλείψουν λίγο αργότερα το αυτοκίνητο «Φίατ» μπροστά στην αγορά του Αγίου Δημητρίου και να εξαφανιστούν. Πάνω στα όπλα, όμως, ανακαλύφθηκαν τα αποτυπώματα ενός στενού συνεργάτη του Γιωρκάτζη.

Τα όπλα που ανακαλύφθηκαν

Ο κύκλος τώρα στένευε. Και οι ενδείξεις έγιναν πιο συγκεκριμένες, από ένα νεότερο περιστατικό. Το βράδυ της ημέρας που ανακαλύφθηκαν τα όπλα κάτω από τη γέφυρα, ο αστυνομικός που τα φύλαγε πήρε ένα τηλεφώνημα του Γιωρκάτζη. Αυτός ο αστυνομικός ήταν παλιός συνεργάτης του, από τον καιρό που εκείνος ήταν παντοδύναμος υπουργός Εσωτερικών. Και όπως συμβαίνει σε τέτοιες περιπτώσεις, ο παλιός προϊστάμενος πάντα νομίζει πως μπορεί να υπολογίζει στους παλιούς υφισταμένους του, όταν την εποχή της συνεργασίας τους είχαν στενές σχέσεις.

Η φωνή όμως που ο αστυνομικός άκουγε, δεν είχε τον έντονο παλμό του παλιού

ιου αφεντικού. Ήταν η φωνή ενός φοβισμένου ανθρώπου, ο οποίος με παρακλητικό ύφος του έλεγε:

«Σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ κάνης μιὰ μεγάλη χάρι. Νὰ σβήσης τὰ ἀποτυπώματα ἀπὸ τὰ ὅπλα...»

Ο αστυνομικός εξεπλάγη. Αυτό που του ζητούσε ο Γιωρκάτζης ήταν υπερβολικό. Δεν δέχθηκε.

«Δυστυχῶς, τοῦ ἀπήντησε, εἶναι κάτι ποὺ ὑπερβαίνει τὶς δικαιοδοσίες μου, γιατὶ τὰ ἀποτυπώματα ἔχουν ἤδη ληφθῆ καὶ καταχωρηθῆ».

«Δὲν μπορεῖς νὰ ἐξαφανίσης τὴν καταχώρησι;»

«Δὲν βρίσκεται στὰ χέρια μου. Δὲν γίνεται...»

Η απογοήτευση του Γιωρκάτζη ήταν έντονη. Και ο διάλογος αυτός αργότερα επρόκειτο να αποτελέσει επιβαρυντικό στοιχείο.

Οι κατηγορίες του Γιωρκάτζη

Ήταν όμως βάσιμες οι κατηγορίες κατά του άλλοτε πανίσχυρου Κυπρίου πολιτικού; Ο Μακάριος και το περιβάλλον του δεν εξεπλάγησαν στην υπόνοια των αρχών, ότι οι δράστες ήταν όργανα του Γιωρκάτζη. Αναγράφουμε λεπτομερώς στον προηγούμενο τόμο ότι μετά την εκδίωξή του από την εξουσία, το πάθος του κατά του αρχιεπισκόπου τον εξωθούσε να συνωμοτεί εναντίον του. Ο Μακάριος που πληροφορούνταν τις νέες κινήσεις του, διέκοψε κάθε επαφή μαζί του. Οι αλλεπάλληλες προσπάθειες του Γιωρκάτζη να τον συναντήσει, προσέκρουσαν στο παγερό τείχος της αρχιεπισκοπικής άρνησης. Και αυτό έκανε να φουντώνει το πάθος του κατά του Εθνάρχη. Στο μεταξύ, είχαν επισημανθεί στενές και ιδιαίτερες σχέσεις του Γιωρκάτζη με ορισμένους αξιωματικούς της Εθνοφρουράς, στις οποίες δεν δόθηκε τότε εξαιρετική σημασία, αλλά μετά τη δολοφονική απόπειρα επρόκειτο να τις θυμηθούν.

«Ο Μακάριος κινδυνεύει»

Ξαφνικά, όμως, 2-3 ημέρες πριν από την επίθεση κατά του ελικοπτέρου, συνέβη ένα παράδοξο περιστατικό, που το αποκάλυψε στον γράφοντα ο Κύπριος εκδότης της εφημερίδας *Φιλελεύθερος* της Λευκωσίας, Χατζηευθυμίου: Ένα βράδυ είχε μια απροσδόκητη επίσκεψη. Ο επισκέπτης της νύχτας δεν ήταν άλλος από τον Πολύκαρπο Γιωρκάτζη. Καταφανώς ταραγμένος και εκνευρισμένος, του είπε:

«Εἶναι ἀνάγκη νὰ συναντήσω τὸν Μακάριο, γιὰ νὰ τοῦ ἀποκαλύψω κάτι τρομερό. Ἀλλὰ δὲν ἐννοεῖ νὰ μὲ δεχθῆ. Πῶς μπορεῖς νὰ μεσολαβήσης ἐσύ;»

Ο Κύπριος εκδότης ήταν επιφυλακτικός. Δυσπιστούσε προς τον Γιωρκάτζη και δεν ήθελε να αναμειχθεί. Ο άλλος όμως επέμενε:

«Δὲν μπορεῖς τότε νὰ μὲ φέρῃς σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἡγούμενο τῆς Κύκκου; Σ' αὐτὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρνηθῇ ὁ Μακάριος».

Ο Χατζηευθυμίου δέχτηκε. Πραγματοποιήθηκε μια συνάντηση των τριών την επομένη. Αλλά όταν ο ηγούμενος τον ρώτησε τι τον θέλει τον Μακάριο, άκουσαν έκπληκτοι την εξήγησή του:

«Πρέπει νὰ τὸν προειδοποιήσω καὶ νὰ τοῦ ἀποκαλύψω ὅτι πρόκειται νὰ γίνῃ ἀπόπειρα δολοφονίας του».

Οι άλλοι δύο τρομοκρατήθηκαν. Και ο εκδότης παραμερίζοντας τις επιφυλάξεις, έσπευσε να συναντήσει τον Εθνάρχη. Εκείνος όμως και πάλι δεν θέλησε να δεχτεί τον παλιό του συνεργάτη. Ούτε έδωσε καμία σημασία στην προειδοποίηση για την επικείμενη απόπειρα εναντίον του.

Το μυστήριο όμως γεννάται από το περίεργο διάβημα του Γιωρκάτζη. Σαράντα οκτώ ώρες μετά από εκείνη την αποκάλυψη στους δύο φίλους του Μακάριου για την επικείμενη απόπειρα, πραγματοποιήθηκε αυτή κατά τον τρόπο που ξέρουμε. Πού οφειλόταν εκείνη η απροσδόκητη χειρονομία του; Ήταν αμέτοχος στην οργάνωση δολοφονίας του Μακάριου; Είχε μετανοήσει την τελευταία στιγμή και δεν ήθελε να γίνει η δολοφονία; Ήθελε να ανασυνδέσει τις σχέσεις του με τον Μακάριο πουλώντας του την πληροφορία ότι θα δολοφονηθεί; Ή, τέλος, ήθελε να εξασφαλίσει ένα ψεύτικο άλλοθι, χρησιμοποιώντας σαν προπέτασμα καπνού την αποκάλυψη μιας πράξης, αποκάλυψη που δεν θα λάμβανε υπόψη του ο Μακάριος, ενώ αυτός θα εφάρμοζε αδυσώπητα το σχέδιο της δολοφονίας;

Πάντως, το να ήταν αμέτοχος δεν φαίνεται πιθανόν. Άλλωστε αν πράγματι, ενώ γνώριζε το μυστικό για την οργάνωση απόπειρας κατά του Μακάριου, επιθυμούσε να την αποτρέψει, δεν είχε παρά να προκαλέσει δημόσιο θόρυβο. Ελευθερία έκφρασης και ελευθεροτυπία επικρατούσε στην Κύπρο και ήταν εύκολο να φέρει στο φως τα στοιχεία που κατείχε. Οπωσδήποτε, όμως, οι ενδείξεις της ενοχής του πύκνωναν και καταλαβαίνοντας ότι τελικά δεν θα κατόρθωνε να γλιτώσει, αναζητούσε απεγνωσμένα τρόπο να ξεφύγει.

Απόπειρα φυγής

Έτσι, το μεσημέρι της 13ης Μαρτίου, ξαφνιάστηκαν στο αεροδρόμιο της Λευκωσίας, όταν τον είδαν να εμφανίζεται μόνος με το διαβατήριο και μία μικρή βαλίτσα στο χέρι, που ετοιμαζόταν να πάρει το αεροπλάνο των Λιβανικών Γραμμών για τη Βηρυτό.

Μπροστά στο αδιέξοδο που διαγραφόταν, ο Γιωρκάτζης αποφάσισε να διαφύγει στο εξωτερικό. Αυτό θα σήμαινε ομολογία ενοχής, αλλά δεν έβρισκε άλλη λύση από τη φυγή. Και διάλεξε τη μέθοδο του αιφνιδιασμού. Πραγματικά, έφτασε λίγα μόλις λεπτά πριν απογειωθεί η λιβανέζικη Ντακότα. Αλλά ο έκπληκτος αστυνομικός

διευθυντής του αεροδρομίου έσπευσε να τηλεφωνήσει απευθείας στον Μακάριο:

«Ὁ Γιωρκάτζης βρίσκεται ἐδῶ καὶ ἑτοιμάζεται νὰ φύγῃ.

»Νὰ τὸν κρατήσετε, ὑπῆρξε ἡ ἀπάντησις».

Έσπευσε να εκτελέσει την προεδρική εντολή και μόλις πρόλαβε. Ο Γιωρκάτζης είχε επιβιβαστεί στο αεροπλάνο, οι έλικες του οποίου είχαν τεθεί ήδη σε κίνηση. Ο αστυνομικός διευθυντής, συνοδευόμενος από τον σωματοφύλακα του Μακάριου Πουλίτσα, που βρέθηκε εκεί, ανέβηκαν τρέχοντας τη σκάλα, για να τον αρπάξουν και να τον κατεβάσουν κάτω.

«Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναχώρησίς σας στὸ ἐξωτερικό, τοῦ εἶπαν καὶ τοῦ κατέσχεσαν τὸ διαβατήριο».

Κάτωχρος επέστρεψε στο σπίτι του, ενώ έβλεπε ότι προσέγγιζε η ώρα του μεγάλου κινδύνου. Προσπάθησε τότε απεγνωσμένα να επικοινωνήσει με τον Μακάριο, κινητοποιώντας κάθε μέσο που διέθετε. Όλα όμως ήταν μάταια. Ο Εθνάρχης ήταν ανένδοτος στην άρνησή του να τον δεχτεί. Και όπως φαίνεται, η απελπισία τον περιέζωσε.

Και τότε έγινε το εκπληκτικό γεγονός που έμελλε να κάνει να σειστεί η Κύπρος και όλη η Ανατολική Μεσόγειος. Το απόγευμα του Σαββάτου 14 Μαρτίου 1970, ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης αποχαιρέτησε τα παιδιά του και τη σύζυγό του Φωτεινή. Θα έμενε εκείνο το βράδυ σε ένα φιλικό του σπίτι και φεύγοντας είπε στη Φωτεινή: «Όποιος με ζητήσει, να του λες ότι είμαι αδιάθετος και δεν επιθυμώ επισκέψεις ούτε τηλεφωνική επικοινωνία».

Ρίχνοντας μια ματιά έξω από το παράθυρο, είδε το περιπολικό της αστυνομίας που φύλαγε μπροστά στην πόρτα. Ένας άλλος αστυνομικός στεκόταν στη γωνιά του δρόμου, με τα μάτια προσηλωμένα στην πρόσοψη της πολυκατοικίας Μερόπη, όπου ήταν το διαμέρισμά του. Αλλά ο Γιωρκάτζης μπορούσε να γλιστρά σαν σκιά. Δεν δυσκολεύτηκε και τώρα. Πέρασε ένα διάδρομο, ανεβοκατέβηκε μερικές σκάλες, πήδησε ένα κιγκλίδωμα και βρέθηκε στον δρόμο πίσω από τον αστυνομικό κλοιό. Από τότε τα ίχνη του χάθηκαν.

Συνάντηση στην ερημιά

Την επομένη, ημέρα Κυριακή, σε μια ερημική τοποθεσία πέρα από τη Μια Μηλιά, μερικά χιλιόμετρα μακριά από την Αγλαντζιά, ένα αυτοκίνητο προχωρούσε αργά στον χωματόδρομο μέσα στο σκοτάδι. Ήταν 8 η ώρα το βράδυ. Ολόγυρα, σε ακτίνα χιλίων μέτρων, δεν υπήρχε ψυχή ανθρώπου, δεν λαμπύριζε κανένα φως. Ωστόσο, το αυτοκίνητο, που είχε αριθμό DW 678, προχωρούσε. Μέσα ήταν δύο άντρες: ο υπαστυνόμος Πατατάκος, ειδικός επί των εκρηκτικών υλών, και στο βολάν ο ίδιος ο Γιωρκάτζης.

Τι ήθελε σ' εκείνη την απειλητική ερημιά; Είχε καλέσει τον υπαστυνόμο και ένα ζευγάρι φίλων του να τον συνοδέψουν εκεί, όπου επρόκειτο να συναντήσει κάποιο πρόσωπο για επείγουσα ανάγκη. Το ζευγάρι με το αυτοκίνητό του είχε μείνει καθ' υπόδειξη του Γιωρκάτζη πίσω. Προχώρησε με τον υπαστυνόμο και σε λίγο διέκριναν μακριά τα μεσαία φώτα ενός άλλου αυτοκινήτου, που ανοιγόκλειναν συνθηματικά. Τότε είπε στον φίλο του:

«Νά, σ' αὐτὸ τὸ αὐτοκίνητο μὲ περιμένουν. Ἐσὺ κατέβα ἐδῶ καὶ ἐγὼ θὰ προχωρήσω μόνος».

Συμμορφώθηκε ο υπαστυνόμος και ο Γιωρκάτζης συνέχισε την πορεία προς το σταματημένο αυτοκίνητο, σαν σκιά που σε λίγο συγχωνεύτηκε με το σκοτάδι. Ήταν πια νύχτα βαθιά. Δεν ακούγονταν θόρυβοι, δεν φαίνονταν φώτα, όλα ήταν βυθισμένα στην ερεβώδη σιωπή. Και ξαφνικά, πυροβολισμοί και ριπές ξέσχισαν άγρια τη σιγή.

Δύο ώρες αργότερα, στο σπίτι του Γλαύκου Κληρίδη, κοντά στην Κεντρική Τράπεζα, έφτανε ένα «λαντ ρόβερ» της αστυνομίας, από το οποίο ξεπετιόταν ο υπαστυνόμος Πατατάκος, που τρέχοντας ανέβηκε στο διαμέρισμα του πολιτικού ηγέτη. Και έκπληκτος εκείνος τον αντίκρισε κάτωχρο, αναστατωμένο, λασπωμένο να του λέει λαχανιαστά:

«"Κύριε Κληρίδη... Ὁ Γιωρκάτζης δολοφονήθηκε..."

»"Πῶς; Πότε; Ποῦ;" φώναξε ἐκεῖνος.

»"Πρὶν δυὸ ὧρες, κοντὰ στὴ Μιὰ Μηλιά. Τὸν ἄφησα κατατρυπημένο ἀπὸ σφαῖρες μέσα στὸ αὐτοκίνητο..."»

Του αφηγήθηκε με λίγα λόγια ό,τι ήξερε. Ο Γλαύκος Κληρίδης, που τον άκουσε βαθιά ταραγμένος, φώναξε:

«Πᾶμε ἀμέσως στὸν Μακάριο».

Πήδησαν και οι δύο στο Λαντ Ρόβερ, που τρέχοντας ολοταχώς τους έφερε στην Αρχιεπισκοπή. Εκεί συνάντησαν τον Εθνάρχη, ο οποίος στο τρομερό άγγελμα καταταράχτηκε επίσης.

Έτσι, εκείνη τη νύχτα άρχιζε η υπόθεση της δολοφονίας του Γιωρκάτζη, που εμφανίστηκε σαν ένα από τα βαθύτερα και πιο συνταρακτικά μυστήρια της μεταπολεμικής εποχής.

Διάτρητο το πτώμα του Γιωρκάτζη

Όταν σε λίγο κατέφθασαν οι Αρχές στην άγρια, σκοτεινή τοποθεσία που υπέδειξε ο Πατατάκος, βρήκαν πράγματι το αυτοκίνητο που οδηγούσε ο Γιωρκάτζης και μέσα το πτώμα του, γερμένο πάνω στο βολάν. Το κεφάλι του έφερε επτά τραύματα. Άλλες τρύπες γάζωναν το σώμα του. Είχε χτυπηθεί με σφαίρες περιστρόφου και με ριπές

αυτομάτου. Οι δολοφόνοι ήθελαν να είναι σίγουροι ότι το θύμα τους για κανένα λόγο δεν θα επιζούσε. Και του έριξαν πληθωρικά. Αλλά διαπιστώθηκε γρήγορα από την αυτοψία πώς συνέβη η δολοφονία.

Οι δράστες πρέπει να ήταν δύο. Ο Γιωρκάτζης έφτασε ανύποπτος, αυτοί βγήκαν από το δικό τους αυτοκίνητο και τον πλησίασαν. Ο ένας άνοιξε την εμπρός πόρτα του αυτοκινήτου και κάθισε δίπλα του. Ο άλλος στεκόταν απ' έξω. Και ξαφνικά ο διπλανός άδειασε το περίστροφό του στο κεφάλι του θύματος. Αμέσως μετά πετάχτηκε έξω και ο σύντροφός του από πίσω γάζωσε τον Γιωρκάτζη με το αυτόματό του. Οι σφαίρες έσπασαν το τζάμι στην πλευρά πίσω από τον οδηγό και βυθίστηκαν στο σώμα του θύματος. Ύστερα οι δολοφόνοι ανέβηκαν στο αυτοκίνητό τους και έφυγαν με ιλιγγιώδη ταχύτητα.

Σε λίγο, το συγκλονιστικό νέο διαδόθηκε σε όλη την Κύπρο και μέσα στη νύχτα πλήθος κόσμου κατέφθανε στο σημείο της τραγωδίας. Το πρωί της Δευτέρας, η σορός του διακομίστηκε στο νεκροτομείο, όπου ο προϊστάμενος της Ιατροδικαστικής Υπηρεσίας Αθηνών Δ. Καψάσκης, που μόλις είχε φτάσει, και ο κυβερνητικός γιατρός Α. Αβραμίδης έκαναν τη νεκροψία. Έπειτα το λείψανο μεταφέρθηκε στο νεκροταφείο και στις 5 το απόγευμα έγινε η κηδεία και η ταφή του.

Τη σορό του την παρέλαβαν από το νεκροταφείο στελέχη της οργάνωσης ΕΑΛ (Ένωση Αγωνιστών Λευκωσίας) και την μετέφεραν στο κτίριο της οργάνωσης, όπου περίμενε μεγάλο πλήθος, μαζί με τη σύζυγο, τους γονείς και τα αδέλφια του νεκρού. Στην πομπή προηγούνταν δύο άνδρες της ΕΟΚΑ με μία μεγάλη του φωτογραφία. Και υπήρξε συγκλονιστική η σκηνή που ακολούθησε. Πολλοί έκλαιγαν, ενώ ακουγόταν η φωνή της μάνας του:

> *«Γιέ μου, Πόλυ μου, ποὺ ἀγωνίσθηκες γιὰ νὰ λευτερώσῃς τὴν Κύπρο. Γιέ μου, ποὺ ποτὲ δὲν ἐσκέφτεσουν τὸν ἑαυτό σου καὶ πάντα ἐσκέφτεσουν τοὺς ἄλλους».*

Έτσι εξέλιπε ο δεινός συνωμότης, που έπεσε θύμα δεινότερων συνωμοτών. Και αμέσως το μυστήριο πρόβαλε: Ποιοι τον σκότωσαν; Και γιατί; Πρέπει να είχε τυφλή εμπιστοσύνη στα πρόσωπα που τον περίμεναν σε μια τόσο έρημη τοποθεσία, μέσα στη νύχτα. Ποιοι μπορούσαν να είναι;

Η κατάθεση του Πατατάκου

Το κλειδί του μυστηρίου σε μεγάλο βαθμό το κρατούσε στα χέρια του ο αστυνομικός Πατατάκος. Και η κατάθεση που έκανε την 29η Μαΐου 1970 στο Επαρχιακό Δικαστήριο της Λευκωσίας κατά τη «θανατική ανάκριση» –όπως λέγεται στη δικονομική γλώσσα της Κύπρου η δημόσια τακτική ανάκριση στις περιπτώσεις φόνων– είναι πολύ αποκαλυπτική:

«"Γνωρίζω τὸν ἀποβιώσαντα Γιωρκάτζην. Εἶχα φιλικὰς σχέσεις μετ' αὐτοῦ. Ἦτο ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν ἀπὸ τὸ 1960 ἕως τὸ 1968, ὅτε παρητήθη τὴν 30 Ὀκτωβρίου τοῦ 1968.

»Τὴν 15η Μαρτίου 1970 καὶ ὥραν 6 μ.μ. ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν μου ὁ Βάσος Τσόφας καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι ὁ Γιωρκάτζης θὰ μὲ συναντοῦσε εἰς τὰς 7.30 μ.μ. παρὰ τὸν Πλαγιόδρομον Ἀγλαντζιᾶς ὅπου θὰ μεταβαίναμεν κάπου. Μετέβην μὲ τὸ αὐτοκίνητον τοῦ κ. Βορίδη ὑπ' ἀριθ. DW 678 εἰς τὸν προκαθορισθέντα τόπον (πλαγιόδρομον Ἀγλαντζιᾶς) τὴν 7.30 μ.μ. Ἐπερίμενα περίπου 10 λεπτά, ὅτε ἔφθασε ὁ Βάσος Τσόφας ἐπιβαίνων τοῦ αὐτοκινήτου του CT 708. Παραπλεύρως τοῦ Τσόφα εἰς τὸ ἐμπροσθινὸν κάθισμα ἐκάθητο ἡ σύζυγός του. Στὸ πίσω μέρος ἐκάθητο ὁ Γιωρκάτζης.

»"Ἐγὼ ἐξεκίνησα μὲ τὸ αὐτοκίνητον DW 678 μπροστὰ ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἐκεῖνοι ἀκολουθοῦσαν. Ὅταν ἐπροχώρησα περὶ τὸ ἕνα μίλι μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸν νέον δρόμον Ἀμμοχώστου, εἰς ἕνα σημεῖον τοῦ δρόμου ἐσταμάτησα. Μὲ ἐπλησίασεν ὁ Γιωρκάτζης καὶ μοῦ εἶπε νὰ προχωρήσω πρὸς τὸ Νέον Χωρίον Κυθραίας.

»"Προχωρώντας ἐπέρασα τὴν Μιὰν Μηλιὰν μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Κυθραίαν, ὅτε ὁ Τσόφας μὲ τὰ φῶτα τοῦ αὐτοκινήτου του μοῦ ἔκαμε σῆμα νὰ σταματήσω καὶ νὰ ἐπιστρέψω μέσω τοῦ χωρίου Μιὰ Μηλιά.

»"Ὅταν ἐπροχωρήσαμε ἕνα μίλι περίπου ἀπὸ τὴν Μιὰν Μηλιάν, ἐσταμάτησα, ἐσταμάτησε καὶ ὁ Τσόφας, ὅτε κατῆλθεν ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητον τοῦ Τσόφα ὁ Γιωρκάτζης καὶ ἐπλησίασε τὸ αὐτοκίνητόν μου. Ὁ Γιωρκάτζης μοῦ εἶπεν ὅτι θὰ ἤθελε νὰ ὁδηγήση ὁ ἴδιος καὶ τότε ἐγὼ ἐκάθησα δίπλα του καὶ ἐπροχωρήσαμε. Προηγουμένως ὁ Γιωρκάτζης εἶπεν εἰς τὸν Τσόφαν νὰ μείνη ἐκεῖ καὶ θὰ ἐπιστρέφαμε νὰ τὸν πάρουμε.

»"Ἐγὼ καὶ ὁ Γιωρκάτζης προχωρήσαμε περίπου δύο μίλια. Τότε σὲ ἕναν πλαγιόδρομο (χωματόδρομο) εἴδαμε ἕνα αὐτοκίνητο σταθμευμένον μὲ τὰ μικρά του φῶτα ἀναμμένα. Ἠλαττώσαμεν τὴν ταχύτητά μας καὶ ὁ Γιωρκάτζης μοῦ εἶπε: "Νά, αὐτὸ εἶναι τὸ αὐτοκίνητο ποὺ θὰ συναντήσω. Θὰ προχωρήσω σιγὰ καὶ ἐκεῖ ποὺ θὰ στρίψω θὰ κατεβῆς ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητο καὶ νὰ μείνης ἐκεῖ".

»"Σύμφωνα μὲ τὰς ὁδηγίας του, κατῆλθα τοῦ αὐτοκινήτου καὶ εὑρισκόμουν εἰς ἀπόστασιν 200 μέτρων ἀπὸ τὸ σταθμευμένον αὐτοκίνητον τοῦ ἀγνώστου. Ἐν συνεχείᾳ κατηυθύνθην στὰ χωράφια περιπατώντας καὶ ὁ Γιωρκάτζης ἐπλησίαζε τὸ σταθμευμένον αὐτοκίνητον. Τὸν ἐπρόσεξα νὰ σταματᾶ. Μετὰ ἀπὸ ὀλίγα δευτερόλεπτα ἤκουσα τέσσαρες ἕως πέ-

ντε πυροβολισμούς, ὅτε ἀντελήφθηκα ὅτι κάτι συμβαίνει. Ἔρριξα δύο πυροβολισμοὺς μὲ τὸ ὑπηρεσιακόν μου περίστροφον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ αὐτοκινήτου δι' ἐκφοβισμόν.

«Αντελήφθην ότι ήτο νεκρός»

»"Μετὰ τοὺς πυροβολισμούς μου ἤκουσα νέους πυροβολισμούς, αὐτὴν τὴν φορὰν ριπὰς αὐτομάτου ὅπλου, διαφορετικοὺς ἀπὸ τοὺς πρώτους. Τότε ἀντελήφθην ὅτι κάτι πολὺ πιὸ σοβαρὸ συνέβαινε. Ἐπροχώρησα 30 μέτρα ἀπὸ τὸν πλαγιόδρομον καὶ ἐκρύφθηκα πίσω ἀπὸ τὰ ἀναχώματα. Εὐθὺς ἀμέσως εἶδα τὸ αὐτοκίνητον τῶν ἀγνώστων μὲ ἀναμμένα πάλι τὰ μικρὰ φῶτα, νὰ κατευθύνεται μὲ ἰλιγγιώδη ταχύτητα πρὸς τὸν κύριον δρόμον. Δὲν ἀντελήφθην πόσα πρόσωπα εὑρίσκοντο ἐντὸς αὐτοῦ. Τὸ μόνον ποὺ ἀντελήφθην ἦτο ὅτι τοῦτο ἦτο ἕνα μικρὸν σαλοὺν αὐτοκίνητον, τὸ ὁποῖον καὶ ἔστριψε μὲ κατεύθυνσιν τὴν Κυθραίαν. Ἀμέσως ἔτρεξα πρὸς τὸ μέρος ποὺ εὑρίσκετο ὁ Γιωρκάτζης καὶ εἶδα τὸ αὐτοκίνητόν του σταματημένον. Ἡ μηχανὴ εἰργάζετο μὲ μεγάλην ταχύτητα.

»"Εἶδα τὸν ἴδιον ἐντὸς τοῦ αὐτοκινήτου καὶ ἐπρόσεξα τὸ πόδι του νὰ πιέζῃ πολὺ τὸ πέταλον τῆς βενζίνης. Τοῦ τὸ ἐτράβηξα καὶ μετὰ ἔσβησα τὸ αὐτοκίνητο. Ἐφώναξα εἰς τὸν Γιωρκάτζην, οὗτος ὅμως δὲν ἀπήντησε καὶ ἀντελήφθην ὅτι ἦτο νεκρός.

»"Κατόπιν ἔφυγα μέσα ἀπὸ τὰ χωράφια, φοβούμενος μήπως μὲ ἀναζητοῦν οἱ δρᾶσται καὶ κατηυθύνθην πρὸς τὴν Μιὰν Μηλιάν. Ἐκτύπησα τὴν πρώτην πόρτα ποὺ συνήντησα, μοῦ ἄνοιξε μιὰ γυναίκα καὶ τὴν ἠρώτησα ἂν ἔχῃ αὐτοκίνητον νὰ μὲ πάρῃ στὴ Λευκωσία. Ἀντὶ ἀπαντήσεως μοῦ εἶπε νὰ πάω στὸ καφενεῖον καὶ νὰ ρωτήσω.

»"Καθ' ὁδὸν πρὸς τὸ καφενεῖον εἶδα τὸν Βάσον Τσόφαν νὰ περιμένῃ μὲ τὸ αὐτοκίνητόν του. Μπῆκα στὸ αὐτοκίνητον τοῦ Τσόφα καὶ ἀφοῦ τοῦ εἶπα τί συνέβη, τοῦ εἶπα νὰ μὲ μεταφέρῃ ἀμέσως εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Κληρίδη.

»"Πηγαίνοντας στοῦ κ. Κληρίδη παρὰ τὴν Κεντρικὴν Τράπεζαν, βρῆκα ἕνα αὐτοκίνητον Λὰντ Ρόβερ τῆς ἀστυνομίας, τὸ ὁποῖον ἐσταμάτησα καὶ ἀφοῦ μπῆκα μέσα μετέβην μὲ τοὺς ἀστυνομικοὺς στοῦ κ. Κληρίδη.

»"Ἐξήγησα εἰς τὸν κ. Κληρίδην τί ἀκριβῶς συνέβη καὶ ἀμέσως ὁ κ. Κληρίδης ἐπέβη τοῦ Λὰντ Ρόβερ τῆς ἀστυνομίας μαζί μου καὶ μετέβημεν εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπήν, ὅπου συνηντήθημεν μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον".

»Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ ἀνακριτὴς κ. Χατζητσαγγάρης ἐρωτᾷ τὸν μάρτυρα κατὰ πόσον γνωρίζει τὸ πρόσωπον ποὺ θὰ συναντοῦσε ὁ Γιωρκάτζης. Ὁ μάρτυς ἀπαντᾷ:
"Μάλιστα, τὸ γνωρίζω. Μοῦ τὸ εἶπεν ὁ Γιωρκάτζης".
ΔΙΚΑΣΤΗΣ: "Ποῖος εἶναι;"
"Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπαντήσω;"
ΔΙΚΑΣΤΗΣ: "Νομίζω ὅτι πρέπει"».

Ο Πατατάκος ανέφερε τότε το όνομα ταγματάρχου της Εθνοφρουράς που κατείχε καίρια θέση. Και η αποκάλυψη συγκλόνισε την αίθουσα του δικαστηρίου. Πάντως ο κατόπιν μάρτυρας αστυνομικός κατέθεσε ότι, όπως εξακριβώθηκε, ο ταγματάρχης αυτός είχε άλλοθι. Δεν βρισκόταν εκείνη την ώρα στο σημείο της δολοφονίας του Γιωρκάτζη. Αλλά πρέπει να σημειωθεί ότι η μαρτυρία του αστυνομικού αυτού αμφισβητήθηκε.

Το γεγονός πάντως ήταν ότι, είτε το άτομο με το οποίο ο Γιωρκάτζης θα συναντιόταν ήταν ο ταγμ/ρχης αυτός είτε κάποιο άλλο πρόσωπο που τον περίμενε αντί του ταγματάρχη για να τον υποδεχθεί με τις φονικές σφαίρες, ο Πατατάκος έκανε την πρώτη επίσημη υπόδειξη ότι η δολοφονία του Γιωρκάτζη είχε σχέση με αξιωματικούς της Εθνοφρουράς, δηλαδή κατ' ουσία με στελέχη του ελληνικού στρατού.

Ο Πατατάκος, όμως, είχε ήδη κάνει και μία άλλη αποκάλυψη, πολύ πιο σημαντική, για την ανάμειξη αξιωματικών της Εθνοφρουράς στην όλη εκείνη μακάβρια συνωμοσία, που κύριες εκδηλώσεις είχε τη δολοφονική απόπειρα κατά του Μακαρίου και τη δολοφονία του Γιωρκάτζη.

«Το Σχέδιο Ερμής»

Την επομένη της δολοφονίας παρουσιάστηκε στον Εθνάρχη και του παρέδωσε ένα έγγραφο, το οποίο του είχε δώσει ο Γιωρκάτζης να το φυλάξει λίγο πριν ξεκινήσει μαζί του για τη μοιραία συνάντηση στη Μια Μηλιά. Και το έγγραφο εκείνο ήταν σχέδιο επιχείρησης των μονάδων της Εθνοφρουράς για την κατάληψη της εξουσίας με πραξικόπημα, αμέσως μόλις θα δολοφονούνταν ο Μακάριος στο ελικόπτερο.

Το σχέδιο αυτό ονομαζόταν «Ερμής». Ολόκληρη σχεδόν η Εθνοφρουρά, περιλαμβανομένων των αρμάτων, θα συμμετείχε στην εφόρμηση κατά της νομίμου συνταγματικής εξουσίας, που η κατάλυσή της θα προκαλούσε, πιθανότατα, αυτό που έγινε το 1974: την τουρκική απόβαση και εισβολή. Και να τα κυριότερα σημεία τού «Σχεδίου Ερμής»:

»"Ἄκρως Ἀπόρρητον"

»(Οὐδεμία ἀλλαγὴ ἐκ τῶν προφορικῶν διαταγῶν)
»αα 6
»ααα 2
»Διοίκησις Καταδρομῶν 27 Ἰαν. 1970
»Διαταγὴ Ἐπιχειρήσεων 3 χάρται:
»Λευκωσία-Κύπρος.
[...]

»(1) Δυνάμεις Καταδρομῶν θὰ προελάσουν ἀπὸ 282330 Μαΐου ἐν τῇ κατευθύνσει ΑΕΤΟΦΩΛΙΑ μὲ τελικὸν ΑΚΣΚ τὴν πόλιν Λευκωσίαν καὶ ἐπιδίωξι καταλήψεως ταύτης ἀναιμάκτως.

»(2) Ἀνατολικῶς ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ ὑποβοηθήσει ἐπιχείρησιν τμῆμα τοῦ 18ου Τ.Π. ὡς σχέδιον ΑΡΤΕΜΙΣ.

»(3) Δυτικῶς ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ ὑποβοηθήσει ἐπιχείρησιν τμῆμα τοῦ 14ου Τ.Π. ὡς σχέδιον Κένταυρος.

»(4) Βορείως ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ ὑποβοηθήσει ἐπιχείρησιν.

»1. ΑΕΡΟΛΙΜΗΝ, ΜΟΝΗ ΚΥΚΚΟΥ, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ καὶ πέριξ αὐτοῦ κτιρίων, ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΝ, ΟΤΕ (ΣΙΤΑ), ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ ΠΥΛΗΣ ΠΑΦΟΥ, ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΕΤΑΞΑ.

»2. ΠΡΟΕΔΡΙΚΟΝ ΜΕΓΑΡΟΝ, ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ, ΡΙΚ.

»β. Κυρία προσπάθεια ἐπὶ κατευθύνσεως Α...

[...]

»δ. Ἀσφάλεια-Κάλυψις.

»γ. Κάλυψις Ἀνατολικοῦ πλευροῦ Μοίρας κατὰ τὴν ἐνέργειαν ὑπὸ τμημάτων τοῦ 18ου Τ.Π.

»2. Κάλυψις Δυτικοῦ πλευροῦ Μοίρας κατὰ τὴν ἐνέργειαν ὑπὸ τμημάτων τοῦ 14ου Τ.Π.

»3. Κάλυψις Βορείου πλευροῦ Μοίρας κατὰ τὴν ἐνέργειαν ὑπὸ τμημάτων τοῦ 20 Τ.Π.

»4. Κάλυψις Νοτίου πλευροῦ Μοίρας, κατὰ τὴν ἐνέργειαν ὑπὸ τμημάτων 24 Τ.Π.

»ε. Χρονικαὶ ἐπιδιώξεις.

»Ἐπιδίωξις καταλήψεως πόλεως ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ καὶ ἀπόλυτος ἔλεγχος ἐπ' αὐτῆς μέχρι Π.Φ.

[...]

»(Θ) 21 Ε.Α.Ν.

»Ἐκτέλεσις.

»Τὰ ἐλαφρὰ ἅρματα 21 Ε.Α.Ν. νὰ ἐκτελοῦν περιπολίας εἰς τὰς κυρίας ὁδοὺς τῆς πόλεως μέχρι πέρατος ἀποστολῆς.
[...]

Σταθμοὶ Διοικήσεις
Σ.Δ. Ἐπιχειρήσεως ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ
Σ.Δ. Λόχων ἀναφερθῶσιν».

Ο Μακάριος καλύπτει

Το ερώτημα που προβάλλει είναι όμως: το «Σχέδιο Ερμής» είναι γνήσιο ή πλαστό; Ο αστυνομικός Πατατάκος, παραδίδοντας το έγγραφο στον Μακάριο, έδωσε αυτή την εξήγηση: όπως έμαθε, Ο Γιωρκάτζης το είχε δώσει σε έναν υπολοχαγό της Εθνοφρουράς για να το επεξεργαστεί από τη στρατιωτική πλευρά, λέγοντάς του: «Είναι πλαστό και πρόκειται να το παρουσιάσω στον Μακάριο για να συμφιλιωθώ μαζί του. Κοίταξε να το κάνεις πιο αληθοφανές».

Πάντα κατά την αναφορά του Κ. Πατατάκου, ο υπολοχαγός το επεξεργάστηκε και το επέστρεψε στον Γιωρκάτζη. Λίγο όμως πριν από τη δολοφονία του, εκείνος το παρέδωσε στον Πατατάκο, με την εντολή να το φυλάξει και να το κρατήσει μυστικό.

Η εξήγηση αυτή δεν φαίνεται πειστική. Πώς είναι δυνατόν ο Γιωρκάτζης, συνωμότης ώριμος και έμπειρος, με τόση περισσή αφέλεια να αποκαλύπτει σε έναν υπολοχαγό –έστω συνεργάτη του– ότι το έγγραφο είναι πλαστό και μάλιστα προορίζεται να εξαπατήσει τον Μακάριο; Και πώς όλη αυτή η υπόθεση της χονδροειδούς και θρασείας απάτης μεταδίδεται εξίσου αφελώς σε έναν άλλο συνεργάτη, τον Κ. Πατατάκο;

Πάντως ο Μακάριος έσπευσε να διαδηλώσει την πεποίθησή του για την πλαστότητα του εγγράφου. Την επομένη της ημέρας που του το παρέδωσε ο Πατατάκος, οι δημοσιογράφοι που κάτι πληροφορήθηκαν, του έκαναν σχετική ερώτηση, στην οποία εκείνος δεν θέλησε να απαντήσει. Τη 17η Μαρτίου, όμως, έκανε τις εξής δηλώσεις:

«Ἐπειδὴ ἀνεγράφη εἰς τὸν Τύπον ὅτι ὁ ὑπαστυνόμος Πατατάκος παρέδωσεν εἰς τὴν κυβέρνησιν ἐμπιστευθὲν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ δολοφονηθέντος Πολυκάρπου Γιωρκάτζη ἔγγραφον, ρίπτον φῶς εἰς τὰς πτυχὰς τῆς κατ' ἐμοῦ δολοφονικῆς ἀποπείρας, θεωρῶ σκόπιμον νὰ εἴπω τὰ ἀκόλουθα:

»Ὁ Πατατάκος παρέδωσε πράγματι εἰς ἐμὲ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Γιωρκάτζη φωτοτυπίαν ὡρισμένου ἐγγράφου τὸ ὁποῖον ἀπεδίδετο εἰς Ἕλληνα ἀξιωματικὸν καὶ ὡμίλησε, παρόντος καὶ τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς κ. Κληρίδη, περὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἔγγραφον πε-

ριῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Γιωρκάτζη. Κατωνόμασε καὶ τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπεν, ὑπεξῆρεσε τὸ ἔγγραφον. Ἐκάλεσα χθὲς τὸ κατονομασθὲν ὑπὸ τοῦ Πατατάκου πρόσωπον καὶ ἐζήτησα παρ' αὐτοῦ σχετικὰς πληροφορίας καὶ ἐξηγήσεις. Τὸ ἐν λόγω πρόσωπον ἀδιστάκτως ὡμολόγησεν ὅτι τὸ ἔγγραφον ἦτο πλαστόν, μοῦ ἔδωσε δὲ λεπτομερεῖς πληροφορίας ἀναφερομένας εἰς τοὺς συντάκτας τοῦ ἐγγράφου καὶ τὸν σκοπόν, διὰ τὸν ὁποῖον τοῦτο θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο. Μένω, πέραν πάσης ἀμφιβολίας, πεπεισμένος περὶ τῆς πλαστότητος τοῦ ἐγγράφου.

»Πολλαὶ ἐπίσης φῆμαι διαδίδονται καὶ ψίθυροι ἀκούονται εἰς βάρος Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν σχετικῶς πρὸς τοὺς δολοφόνους τοῦ Πολυκάρπου Γιωρκάτζη. Οὐδόλως συμμερίζομαι τὰς τοιαύτας φήμας, αἱ ὁποῖαι διασποῦν τὴν ψυχικὴν ἑνότητα μεταξὺ λαοῦ καὶ στρατοῦ, ψυχικὴν ἑνότητα ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον ἔρεισμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Κύπρου. Ἐπὶ πλέον, ἃς μὴ λησμονηθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι χάρις εἰς τὴν γενναιότητα καὶ τὴν πρὸς ἐμὲ ἀφοσίωσιν Ἕλληνος ἀξιωματικοῦ ἀπέτυχον τὰ κατὰ τῆς ζωῆς μου σχέδια».

Ήταν όμως ειλικρινής ο Μακάριος; Ή αναγκαζόταν να χαρακτηρίσει πλαστό το «Σχέδιο Ερμής»; Αν αναγνώριζε τη γνησιότητά του, τότε θα έπρεπε να έλθει σε οξεία σύγκρουση με την κυβέρνηση των Αθηνών. Να κάψει τα γεφύρια με το «Εθνικό Κέντρο», πράγμα που θα απέβαινε βέβαια καταστρεπτικό για την Κύπρο. Συνεπώς, ήταν απολύτως δικαιολογημένος να κάνει μια δήλωση σκοπιμότητας.

Αλλ' αν δεχτούμε τη γνησιότητα του «Σχεδίου Ερμής», πρέπει να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι ο Γιωρκάτζης αποτελούσε το κέντρο όλης της συνωμοσίας, που ένα σκέλος της ήταν η δολοφονία του Μακάριου και δεύτερο σκέλος της το πραξικόπημα διά της Εθνοφρουράς. Και η συνωμοσία αυτή θα μετέβαλλε από τα θεμέλια την πολιτική τοποθέτηση και την όλη θέση της Κύπρου στην Ανατολική Μεσόγειο.

Οι Αμερικανοί προειδοποιούν

Ποιος, όμως, βρισκόταν πίσω από τον Γιωρκάτζη; Ποιος κινούσε τα νήματα της συνωμοσίας; Η πρώτη σκέψη θα ήταν να αποδοθούν τα πάντα στην περιβόητη CIA, στην οποία αποδίδονται γενικώς παντοδύναμες ικανότητες και οι ευθύνες για το καθετί που συμβαίνει στην υφήλιο.

Πρέπει στο σημείο αυτό να υπογραμμίσουμε μια αποκάλυψη που έκανε ο Μακάριος προσωπικά στον γράφοντα (Ιανουάριος 1975):

«Ἕνα μῆνα πρὸ ἐκείνης τῆς ἐναντίον μου ἀποπείρας (τοῦ ἑλικοπτέρου), εἶχα κάνει ἐπίσημον ἐπίσκεψιν εἰς τὴν Κένυαν, τὴν ὁποίαν καὶ περιηγή-

θην. Εὑρισκόμουν εἰς τὸ Ναϊρόμπι, ὅταν ἐκπρόσωπος κάποιας πρεσβείας, τὴν ὁποίαν δὲν δύναμαι νὰ σᾶς ἀποκαλύψω, ἐμπιστευτικῶς μοῦ εἶπε ὅτι ὅπως ἐκ θετικῆς πηγῆς γνωρίζει, πρόκειται νὰ μὲ δολοφονήσουν μόλις ἐπιστρέψω εἰς Κύπρον.

»Δὲν ἔδωσα ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν προειδοποίησιν ἐκείνου τοῦ ξένου διπλωμάτου. Ἐθεώρουν ἀκατανόητον πῶς θὰ κατέφευγον εἰς αὐτὸ τὸ μέτρον οἱ ἄγνωστοι ἀντίπαλοί μου. Ἀλλ' ὅταν γύρισα εἰς τὴν Λευκωσίαν, ἐκπρόσωπος τῆς πρεσβείας τῆς ἰδίας χώρας μὲ εἰδοποίησεν ὅτι ἐντὸς τῶν προσεχῶν 15 ἡμερῶν θὰ λάβη χώραν ἀπόπειρα ἐναντίον μου. Προσέθεσε τὴν λεπτομέρειαν ὅτι οἱ δολοφόνοι θὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον μου ἢ καθ' ὁδόν, ἢ εἰς τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸν Μέγαρον. Ἡ ἀπόπειρα πράγματι ἔγινε, ὅταν ἐβλήθη τὸ ἑλικόπτερον. Ἀκριβῶς 17 ἡμέρας ἀφ' ὅτου μὲ εἰδοποίησεν ὁ ξένος διπλωμάτης. Δὲν ἔκαμε λάθος παρὰ κατὰ δύο ἡμέρας...»

Η πρεσβεία, όμως, την οποία ο Μακάριος δεν θέλησε να αποκαλύψει, ήταν η αμερικανική. Τόσο στο Ναϊρόμπι όσο και στη Λευκωσία. Ώστε η επίσημη Αμερική γνώριζε και έσπευσε να προειδοποιήσει τον Μακάριο. Άρα δεν επιθυμούσε στην περίπτωση εκείνη τη δολοφονία του και συνεπώς δεν μπορούσε να είχε ανάμειξη.

Πώς, όμως, το πληροφορήθηκε; Ασφαλώς πιθανότερος πληροφοριοδότης θα ήταν η CIA. Πώς κατόρθωσε να το μάθει είναι άγνωστο. Αλλ' ούτε και αυτή μπορούσε να είχε αποφασίσει με δική της πρωτοβουλία την οργάνωση της δολοφονικής απόπειρας. Γιατί η ελευθερία ενεργείας που είχε ως μυστική υπηρεσία, δεν έφτανε σε απεριόριστα ύψη. Δυνατόν να δεχτούμε ότι καμία φορά αιφνιδίαζε με τις πράξεις της την αμερικανική κυβέρνηση. Εφόσον όμως η κυβέρνηση λάμβανε γνώση μιας μελλοντικής ενέργειας που η CIA ετοίμαζε, την οποία εκείνη (η κυβέρνηση) δεν ενέκρινε, ήταν σε θέση να την ματαιώσει. Και στην περίπτωση της συνωμοσίας κατά του Μακάριου, που η επέκτασή της περιέλαβε τον κύκλο του θανάτου του Γιωρκάτζη, η αμερικανική κυβέρνηση γνώριζε.

Και στην Ελλάδα το 1963 οι παρακρατικές οργανωμένες δυνάμεις προκάλεσαν τον φόνο του Λαμπράκη. Η κυβέρνηση αιφνιδιάστηκε. Αλλ' αν γνώριζε ότι οι παρακρατικοί οργάνωναν τη δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ, δεν ήταν σε θέση να την ματαιώσει;

Η Ρωσία καταγγέλλει

Δεν ήταν, όμως, μόνο η αμερικανική. Και η σοβιετική κυβέρνηση πρέπει κάτι να γνώριζε. Γιατί δύο εβδομάδες πριν από την απόπειρα κατά του Μακάριου, την 21η Φεβρουαρίου 1970, το Πρακτορείο «ΤΑΣ» μετέδιδε την εξής ανακοίνωση:

«Ἡ Σοβιετικὴ Ἕνωσις ὑπέβαλε σήμερον εἰς τὸ Συμβούλιον Ἀσφαλείας

τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν διὰ γενικὴν διανομὴν τὸ κείμενον τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ πρακτορείου "Τὰς" τῆς παρελθούσης Τετάρτης, εἰς τὸ ὁποῖον διετυποῦτο ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα ἐν Κύπρῳ καταστρώνουν μετὰ τοῦ ΝΑΤΟ ἀνατρεπτικὰ σχέδια διὰ τὴν νῆσον.

»Ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ "Τὰς" ἀνέφερεν ὅτι καταβάλλεται προσπάθεια πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ἐν Κύπρῳ "τρομοκρατικῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Ἑλλάδος". Ἐπέρριψε δὲ εὐθύνην "εἰς ἀντιδραστικοὺς Ἕλληνας ἀξιωματικούς, οἱ ὁποῖοι ἐξακολουθοῦν νὰ κατέχουν σημαντικὰς θέσεις εἰς τὰς ἐνόπλους δυνάμεις τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας"».

Η καταγγελία της Μόσχας τοποθετούνταν στο πλαίσιο των γνωστών επιδιώξεων της Αμερικής και του ΝΑΤΟ στην Ανατολική Μεσόγειο, στην οποία η Κύπρος κατείχε τόσο επίζηλη στρατηγική θέση. Αλλά για τους λόγους που προαναφέραμε, γεννώνται ζωηρές λογικές αμφιβολίες, αν τη φορά αυτή μπορούσε να είχε ανάμειξη η Αμερική. Και χωρίς την Αμερική, δεν ήταν δυνατόν να κινηθεί ο μηχανισμός του ΝΑΤΟ. Πάντως όμως η σοβιετική ανακοίνωση επισύρει την προσοχή στους Έλληνες αντιδραστικούς αξιωματικούς. Και στο ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς. Υπό το φως αυτής της υπόδειξης, η γνησιότητα του «Σχεδίου Ερμής» πολλαπλασιάζει τις πιθανότητές της. Και η μαρτυρία του Πατατάκου, ότι ο Γιωρκάτζης μετέβαινε προς συνάντηση Έλληνα αξιωματικού, ο οποίος –άσχετα αν ήταν ο κατονομαζόμενος ή άλλος που πήρε τη θέση του– και τον εκτέλεσε στο σκοτάδι, καθιστά πιο συγκεκριμένο το γεγονός ότι: Στελέχη του ελληνικού στρατού που υπηρετούσαν στην Κύπρο, βρίσκονταν πίσω από τους δράστες. Και ήταν έτοιμα να τεθούν κατόπιν επικεφαλής της Εθνοφρουράς για το πραξικόπημα.

Απατηλή αρμονία

Ποιων, όμως, τις διαταγές εκτελούσαν αυτά τα στελέχη; Ήταν άνθρωποι που η Δικτατορία των Αθηνών τους διάλεξε με προσοχή προκειμένου να τοποθετηθούν στην Κύπρο. Ήταν με δοκιμασμένη αφοσίωση στο καθεστώς. Επομένως, πειθαρχούσαν στις εντολές του και θα ήταν αδιανόητο να παίρνουν τέτοιες βαρύτατες ευθύνες –οργάνωση δολοφονιών και πραξικοπημάτων– χωρίς εντολή από την Αθήνα.

Η πραγματικότητα αυτή φαινόταν τότε περίεργη. Γιατί οι σχέσεις Κύπρου και Ελλάδας, Μακάριου και Γ. Παπαδόπουλου, έδιναν την εντύπωση πως ήταν αρμονικές. Μετά την αποπομπή του Γιωρκάτζη το '68, είχε επέλθει η συμφιλίωση και ο ταυτισμός. Το 1969, καμία φανερή προστριβή δεν είχε εκδηλωθεί. Και από τις αρχές του 1970, φαινόταν ότι επικρατούσε εξαιρετική αμοιβαία θερμότητα και εμπιστοσύνη. Στις 2 Ιανουαρίου 1970, ο Μακάριος ήλθε στην Αθήνα όπου του έγινε

εγκάρδια υποδοχή. Στο αεροδρόμιο τον ανέμεναν ο πρωθυπουργός και ο υπουργός Εξωτερικών. Και ο Εθνάρχης δήλωσε στους δημοσιογράφους:

«Εἶμαι εὐτυχὴς νὰ εἴπω ὅτι ὑφίσταται στενὴ συνεργασία μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Κύπρου διὰ τὴν προώθησιν τοῦ Κυπριακοῦ προβλήματος».

Και την 8η Ιανουαρίου, ο Γ. Παπαδόπουλος έκανε προς εκπρόσωπο του Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου δριμείες δηλώσεις κατά του «Εθνικού Μετώπου», το οποίο μαχόταν ολοένα βιαιότερα τον Μακάριο στη Μεγαλόνησο.

Ήταν διάχυτες οι φήμες ότι το δικτατορικό καθεστώς ενίσχυε με κάθε τρόπο το «Εθνικό Μέτωπο» με τον σταθερό σκοπό: να ανατραπεί ο Εθνάρχης, να εγκατασταθεί στην Κύπρο καθεστώς που θα αποτελούσε υποπρακτορείο της ελλαδικής δικτατορίας, να πραγματοποιηθεί έτσι χωρίς αντίδραση η μερική Ένωση, που θα πρόσφερε εθνικές δάφνες στη Δικτατορία και θα μπορούσε να ικανοποιήσει τις τουρκικές και αμερικανικές αξιώσεις.

Αλλά ο Γ. Παπαδόπουλος έσπευσε στη συνέντευξη αυτή να τονίσει:

«Ἐπιθυμῶ νὰ δηλώσω κατὰ τὸν πλέον κατηγορηματικὸν τρόπον, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐδεμίαν παρέσχε ἢ παρέχει ἐνθάρρυνσιν ἢ οἱασδήποτε μορφῆς ὑποστήριξιν πρὸς οἱονδήποτε σκοπὸν ἢ τίτλον ὀργάνωσιν ἐν Κύπρῳ... Ὅσον ἀφορᾶ τὸ "Ἐθνικὸν Μέτωπον", εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδονται συγκεκριμέναι πράξεις (τρομοκρατικαὶ ἐνέργειαι, ἐκρήξεις βομβῶν, ἀπόπειραι κατὰ πατριωτῶν, δολιοφθοραὶ κλπ.) οὐδεμιᾶς, οὐδέποτε, οὐδαμόθεν ὑποστηρίξεως ἔτυχεν ἐξ Ἀθηνῶν... Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις συμπαρίσταται καὶ συνεργάζεται μόνον μὲ τὴν ἐπίσημον κυπριακὴν κυβέρνησιν καὶ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Μακάριον».

Η συνωμοσία στην Αθήνα

Τη 17η Ιανουαρίου, ο Μακάριος επέστρεψε στην Κύπρο, ενώ το κοινό ανακοινωθέν που εκδόθηκε εξήρε την «ταυτότητα αντιλήψεων Αθηνών-Λευκωσίας». Φυσικά, οι επίσημες δηλώσεις δεν αποτελούν αξιόλογο στοιχείο για την εκτίμηση μιας κατάστασης. Είναι πάντα εκδηλώσεις σκοπιμότητας. Αλλά ο Μακάριος και το περιβάλλον του δεν κατείχαν, μέχρι τις αρχές του 1970, Μαρτίου, τεκμήρια που να αποτελούν ενδείξεις για συνωμοτική δράση που υποκινούσε το στρατιωτικό καθεστώς.

Φαίνεται, όμως, πως βαθμιαία άρχισε η κυπριακή κυβέρνηση να συγκεντρώνει ορισμένα στοιχεία. Και όπως τηλεγραφούσε στις 20 Μαρτίου από το Λονδίνο στην εφημερίδα *Φιλελεύθερος* της Λευκωσίας ο ανταποκριτής στο Λονδίνο Β. Τσιμπιδάρος:

«Εἰς γνῶσιν τοῦ Μακαρίου εἶχαν περιέλθει διάφοροι πληροφορίαι περὶ ἑτοιμαζομένου πραξικοπήματος, ὅταν δὲ ὁ Μακαριώτατος εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὰς Ἀθήνας, ἀνέφερεν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν κ. Γ. Παπαδόπουλον,

ὅτι δύο γενικοὶ γραμματεῖς ἑλληνικῶν ὑπουργείων, τοὺς ὁποίους καὶ κατωνόμασε, "κάτι ἑτοιμάζουν εἰς βάρος του". Ὁ κ. Γ. Παπαδόπουλος ὑπεσχέθη ὅτι θὰ ἐρευνήση τὸ θέμα, διεβεβαίωσε δὲ τὸν Μακαριώτατον ὅτι οὐδεμίαν ἀνάμιξιν εἶχον οἱ ἀναφερθέντες ὑπ' αὐτοῦ γενικοὶ γραμματεῖς.

»Τέλος, εἰς τὰς πληροφορίας... προστίθεται ὅτι ὁ Γιωρκάτζης εὑρίσκετο ἐν γνώσει τοῦ σχεδίου, ἀλλὰ τελικῶς ἐδολοφονήθη, ὅταν ἀπέτυχεν ἡ ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Μακαρίου καὶ ὅταν... ὁ Γιωρκάτζης εἶχεν, ἐκεῖνος μόνον, ἐπισύρει ὡρισμένας ὑποψίας.

»...Τὰ αὐτὰ δημοσιεύματα προσθέτουν ὅτι ὅταν ὁ Γιωρκάτζης ἠπείλησεν ὅτι θὰ προέβαινεν εἰς ἀποκαλύψεις, τὸν ἐδολοφόνησαν».

Γενικά, αν τότε –το 1970– υπήρχαν πολλές αμφιβολίες για την οργάνωση μιας τόσο πολύπλευρης συνωμοσίας, που ως αφετηρία εκδήλωσης θα είχε τη δολοφονία του Μακάριου και ως τέρμα το πραξικόπημα του «Σχεδίου Ερμής», συνωμοσίας που την εκτέλεσή της ανέλαβαν ο Γιωρκάτζης και οι Έλληνες αξιωματικοί της Εθνοφρουράς κατευθυνόμενοι από την Αθήνα – με την κατοπινή πείρα που απορρέει από τα πανομοιότυπα γεγονότα του Ιουλίου 1974, οι αμφιβολίες αυτές σχεδόν εκμηδενίζονται.

Γιωρκάτζης και Δικτατορία

Αλλά πώς ο Γιωρκάτζης μπορεί να είχε εμπλακεί σε έναν συνωμοτικό μηχανισμό που τον κινούσε το δικτατορικό καθεστώς των Αθηνών, με το οποίο βρισκόταν σε άγρια αντίθεση από το 1968; Η εξήγηση που δίνεται, με βάση τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν, είναι ότι: ο Γιωρκάτζης δεν τάχθηκε αρχικά αποφασιστικά με την αντιπολίτευση κατά του Μακάριου, όταν εκδιώχθηκε από την κυβέρνηση. Ανήκε άλλωστε, ως οργανωτικός γραμματέας, στο ίδιο κόμμα του Γ. Κληρίδη, που ασκούσε πολύ μετριοπαθή πολιτική. Ένιωθε όμως πολύ εκμηδενισμένος. Είχε απολέσει κάθε εξουσία και, καθώς δεν μπορούσε να μείνει αργός, άρχισε να αξιοποιεί το ταλέντο του σε συνωμοτικές ενέργειες.

Τότε, κατά το 1969, είχε μία περίεργη επαφή: Η δικτατορία από την Αθήνα, αυτή που τον είχε γκρεμίσει, τον πλησίασε ξανά. Για να τον καταστήσει πάλι όργανό της. Και του έκανε μια κολοσσιαία προσφορά: Να ρίξει τον Μακάριο και στη θέση του θα ανέβαινε αυτός!

Βίωμα και ψύχωση του Γιωρκάτζη ήταν να βρίσκεται πάντα στις κορυφές της εξουσίας. Η προσφορά που του έκαναν υπερέβαινε κάθε προσδοκία. Και σε συνδυασμό με το πάθος του κατά του Μακάριου, με την τραυματισμένη του φιλαυτία και –κατά μία άλλη κυπριακή πηγή– με τη μανία του να δείχνει πάντα στη νεαρή σύζυγό του Φωτεινή ότι είναι ικανός για μεγαλουργίες, δέχτηκε.

Τη φορά όμως αυτή, η δικτατορία των Αθηνών βρισκόταν σε θέση ισχύος. Είχε πείρα των τρομερών ικανοτήτων του Γιωρκάτζη, τον κρατούσε στη θέση του μικρού συνεταίρου. Θα ήταν ένας κορυφαίος, αλλά πειθήνιος εκτελεστικός. Μη έχοντας δικαίωμα εκλογής στην κατάσταση που βρισκόταν, ο Γιωρκάτζης υπέκυψε. Και έγινε όργανο του καθεστώτος, που έως δύο χρόνια προηγουμένως, το υπονόμευε και το μαχόταν σαν θαυμάσιος αντιστασιακός...

«Σκοτώστε τον Μακάριο»

Έτσι φαίνεται πως στα τέλη του 1969 πήρε την τρομερή εντολή: να σκοτώσει τον Μακάριο. Αλλά γνώριζε και το υπόλοιπο σχέδιο, για το πραξικόπημα της Εθνοφρουράς («Ερμής»). Και επειδή μετά τη διάσωση του Εθνάρχη ματαιώθηκε το πραξικόπημα, έπρεπε να μην αποκαλυφθεί το «Σχέδιο Ερμής», του οποίου ο Γιωρκάτζης κατείχε αντίγραφο. Για να μην κάνει αποκαλύψεις, όταν θα συλλαμβανόταν, δολοφονήθηκε από ανθρώπους πού είχαν άμεση σχέση με το Σχέδιο. Ποιοι ήταν αυτοί; Μα, πρωτίστως αξιωματικοί της Εθνοφρουράς.
Η αληθοφανής αυτή εξήγηση είναι η μόνη (μέχρι το 1975, που γράφτηκε αυτό το βιβλίο) που φωτίζει το μυστήριο. Και αποκάλυπτε τη συνωμοτική δράση του καθεστώτος των Αθηνών. Ενώ επισήμως στο προσκήνιο επιδείκνυε πλήρη αλληλεγγύη με τον Μακάριο, στο παρασκήνιο προπαρασκεύαζε την καταστροφή του κυπριακού καθεστώτος. Αλλά οπωσδήποτε ο Εθνάρχης ήταν υποχρεωμένος, για τους λόγους που εξηγήσαμε, να διαψεύδει το «Σχέδιο Ερμής», έστω και αν πίστευε 100% στη γνησιότητά του, τόσο μάλλον όσο είχε αρχίσει διεθνής θόρυβος. Το γερμανικό περιοδικό *Σπήγκελ* με εντυπωσιακούς τίτλους ανέγραφε:

> *«Ἕνας ἀστυνομικὸς παρέδωσε στὸν Μακάριο μετὰ τὴν δολοφονία τοῦ Γιωρκάτζη φωτοτυπία ἐγγράφου ποὺ ἀποδίδεται σὲ Ἕλληνα ἀξιωματικό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀποκαλύπτεται ὅτι κατεστρώθη στὴν Ἀθήνα σχέδιον ἀνατροπῆς τῆς κυβερνήσεως τοῦ Προέδρου Μακαρίου. Κατὰ τὶς πληροφορίες μας ὀργανωτὴς τοῦ Σχεδίου ἦταν ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς Γ. Παπαδόπουλος, μὲ τὴν συνεργασία ὁρισμένων συνταγματαρχῶν τοῦ καθεστῶτος».*

Αλλά η Λευκωσία έσπευσε να διαψεύσει το γερμανικό περιοδικό:

> *«Ἡ κυβέρνησις τῆς Κύπρου καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Μακαριώτατος Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας θεωρεῖ ἀπαραδέκτους οἱουσδήποτε ἰσχυρισμοὺς ἢ ἀπόψεις περὶ σχεδίων τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς Κυπριακῆς Κυβερνήσεως ἢ τὴν δημιουργίαν ἀνωμαλίας εἰς τὴν Κύπρον.*
>
> *»Ὑπάρχει στενὴ καὶ ἁρμονικὴ συνεργασία μεταξὺ τῶν δύο Κυβερνή-*

σεων εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν χειρισμὸν, τὴν πορείαν καὶ τὰς προσπαθείας δι' ἐξεύρεσιν λύσεως τοῦ Κυπριακοῦ».

Και την επομένη, 19η Μαρτίου, ο Μακάριος έστελνε στις εφημερίδες νέα δήλωση:

«Ἁρμοδία πηγὴ ἐπανέλαβε χθὲς ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ ὑπαστυνόμου Κυριάκου Πατατάκου ἐπιδοθὲν πρὸς τὸν Πρόεδρον Μακάριον ἔγγραφον οὐχὶ μόνον ἦτο πλαστόν, ἀλλὰ διὰ τοῦ περιεχομένου του ἐπεδιώκετο ἡ σύνδεσις Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν μὲ τὴν διενέργειαν πραξικοπήματος εἰς τὴν Κύπρον, πρᾶγμα ψευδὲς καὶ ἀνυπόστατον. Ἐπιδίωξις τῶν συντακτῶν τοῦ πλαστοῦ ἐγγράφου ἦτο ἡ δημιουργία ρήξεως μεταξὺ τῶν κυβερνήσεως Ἑλλάδος καὶ Κύπρου».

«Επίκειται πραξικόπημα»

Από το εξωτερικό, όμως, έσπαζε στις ακτές της νήσου το κύμα μιας άλλης πραγματικότητας: την ίδια νύχτα που η κυπριακή κυβέρνηση έκανε την τρίτη διάψευση του «Σχεδίου Ερμής», ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Τσαγλαγιαγκίλ είχε στην Άγκυρα ολονύκτια συζήτηση με τον πρωθυπουργό Ντεμιρέλ. Το πρωί γινόταν δεκτός από τον πρόεδρο Τζεβντέτ Σουνάυ και το μεσημέρι δεχόταν τον Ρώσο πρεσβευτή Τοντόρντς, ο οποίος δήλωσε: «Με τον κ. Τσαγλαγιαγκίλ συζήτησα τις τελευταίες εξελίξεις στην Κύπρο, οι οποίες φαίνεται ότι θα καταστούν επικίνδυνες».

Και ο Τσαγλαγιαγκίλ ανακοίνωσε:

«Ἐπίκειται πραξικόπημα κατὰ τῆς Κυπριακῆς Κυβερνήσεως. Αἱ σχετικαὶ πληροφορίαι μας προέρχονται ἀπὸ τὰς Μυστικὰς Ὑπηρεσίας Πληροφοριῶν. Ὀφείλομεν νὰ προειδοποιήσωμεν ὅτι οἱαδήποτε ἀπόπειρα διὰ τὴν διεξαγωγὴν πραξικοπήματος καὶ ἀνακήρυξιν τῆς Ἑνώσεως, θὰ ἀντιμετωπισθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις της καὶ τὴν ἰσχύν της».

Δεν εκδηλώθηκε το πραξικόπημα που ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών και ο Σοβιετικός πρεσβευτής στην Άγκυρα προανήγγειλαν. Αλλά ήρθε η ώρα για τη δικαστική κάθαρση της υπόθεσης.

Η δίκη

Στις 22 Απριλίου 1970, άρχισε η προανάκριση. Προηγουμένως οι συλληφθέντες για την απόπειρα κατά του Μακάριου οδηγήθηκαν στο Γενικό Νοσοκομείο της Λευκωσίας, όπου ο ταγματάρχης-χειριστής του ελικοπτέρου Ζαχαρίας Παπαδογιάννης, εκτός κινδύνου πια, νοσηλευόταν πάντα. Έγινε αντιπαράσταση μαζί του, η οποία διεξήχθη με κινεζική ευγένεια. Οι φερόμενοι ως δράστες αρνήθηκαν κάθε ενοχή, αναίρεσαν μάλιστα όσα αρχικά είπαν για συνεργασία τους με τον Γιωρκάτζη. Και

πριν τους οδηγήσουν πάλι στην «κλούβα», ένας από αυτούς, ο Κ. Ιωαννίδης, προσφώνησε τον κατάκοιτο ταγματάρχη, του ευχήθηκε εξ ονόματος όλων των κρατουμένων για την απόπειρα «Καλό Πάσχα».

Το δικαστήριο που έκανε τη «θανατική ανάκριση» απάλλαξε τον ένα –τον Πολύκαρπο– και παρέπεμψε στο Κακουργιοδικείο της Λευκωσίας τους άλλους πέντε: Χαρίτωνος, Ταλιαδώρο, Σολομώντος, Γεναγρίτη, Ιωαννίδη. Η δίκη, πολύ συναρπαστική αυτή καθ' εαυτή, προσλάμβανε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί ως κατηγορούμενος παραπεμπόταν ουσιαστικά και ο... νεκρός Γιωρκάτζης. Επρόκειτο για μία εντελώς ιδιόρρυθμη περίπτωση στα παγκόσμια δικονομικά χρονικά. Γιατί όλο το κατηγορητήριο περιστρεφόταν τόσο πολύ γύρω από το όνομά του, ώστε αυτός ήταν ο αληθινός στόχος του και αυτός επρόκειτο κυρίως να δικαστεί. Την όλη εντύπωση συμπλήρωνε η χήρα του Γιωρκάτζη Φωτεινή, η οποία ζήτησε –μαζί με τον αδελφό του Πανίκο– να παρίσταται συνήγορος υπεράσπισης του νεκρού και τελικά να αγορεύσει «προς προστασία της υπολήψεως του θανόντος».

Αλλά η ουσία της δίκης ήταν πολύ ευρύτερη. Εκείνο που ανέμεναν πάντες με αδημονία, ήταν να διαλευκανθεί ένα σοβαρότατο σημείο: Τι θα έβγαινε στο φως όσον αφορά το «Σχέδιο Ερμής»; Αν ο Μακάριος το χαρακτήρισε επισήμως ως πλαστό, το δικαστήριο τι θέση θα έπαιρνε;

Το κατηγορητήριο κατά Γιωρκάτζη

Στις 28 Σεπτεμβρίου, άρχισε η δίκη μέσα σε ατμόσφαιρα ζωηρού ενδιαφέροντος και ανησυχίας. Ο Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας Τορναρίτης απήγγειλε μέσα σε νεκρική σιγή το κατηγορητήριο, που περιελάμβανε ότι:

«1. Μεταξὺ τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1969 καὶ 8ης Μαρτίου 1970, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Λευκωσίας συνώμοσαν μεταξὺ των, μετὰ τοῦ τέως ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Πολυκάρπου Γιωρκάτζη καὶ μετ' ἄλλων προσώπων ἀγνώστων εἰς τὴν κατηγοροῦσαν ἀρχήν, νὰ ἐπιφέρουν ἀλλαγὴν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Δημοκρατίας δι' ἐνόπλου βίας.

»2. Κατὰ τὸν ἴδιον τόπον καὶ χρόνον παρανόμως προητοίμασαν πόλεμον ἐναντίον τῆς Δημοκρατίας.

»3. Συνώμοσαν μεταξύ των, μετὰ τοῦ τέως ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Πολυκάρπου Γιωρκάτζη καὶ μετ' ἄλλων ἀγνώστων προσώπων, νὰ δολοφονήσουν τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας Ἀρχιεπίσκοπον Μακάριον.

»4. Τὴν 8ην Μαρτίου 1970 ἐν Λευκωσίᾳ ἀπεπειράθησαν νὰ προκαλέσουν τὸν θάνατον εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας Ἀρχιεπίσκοπον Μακάριον.

»5. Τὴν 8ην Μαρτίου 1970 ἐν Λευκωσίᾳ, ἀπεπειράθησαν νὰ προκαλέ-

σουν τὸν θάνατον εἰς τὸν ταγματάρχην Ζαχαρίαν Παπαδογιάννην, χειριστὴν τοῦ προεδρικοῦ ἑλικοπτέρου».

Ο Γιωρκάτζης κατηγορούνταν ευθέως και επισήμως και για τη δολοφονική απόπειρα και για την όλη συνωμοσία. Αυτό δεν αποτελούσε τίποτα το νέο. Ήδη ο ίδιος ο Μακάριος, παρά την επιφυλακτική στάση που τηρούσε, τον είχε καταγγείλει δημόσια. Απαντώντας σε ερώτηση της δανικής τηλεόρασης που έλαβε συνέντευξή του, γιατί δεν είχε καταδικάσει τον φόνο του Γιωρκάτζη, απάντησε:

«Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἐγὼ προσωπικῶς καὶ τὰ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εὑρέθημεν εἰς δύσκολον θέσιν, διότι, ἂν καὶ ἐθλίβημεν βαθέως διὰ τὸν φόνον τοῦ πρώην ὑπουργοῦ Γιωρκάτζη, ἐν τούτοις, εἴχομεν λόγους νὰ πιστεύωμεν ὅτι οὗτος συνεδέετο μὲ τὴν δολοφονικὴν ἀπόπειραν ἐναντίον μου. Ἀπέφυγον τότε νὰ εἴπω ὁτιδήποτε διὰ τὴν δολοφονίαν του, διότι θὰ ἤμην ὑποχρεωμένος νὰ ἀναφερθῶ εἰς περιστάσεις αἱ ὁποῖαι συνέδεον τὸν Γιωρκάτζην μὲ τὴν κατὰ τῆς ζωῆς μου ἀπόπειραν».

Στο κατηγορητήριο, όμως, αποφευγόταν να γίνει μνεία του «Σχεδίου Ερμής» και να αναφερθούν ονόματα αξιωματικών ή εμπνευστών (ηθικών αυτουργών) που είχαν σχέση με τη συνωμοσία. Μέχρι τέλους, τηρήθηκε προσεκτικά η αρχή αυτή. Και κατά τη διαδικασία, προσήλθε ως μάρτυρας ο υπολοχαγός, στον οποίο υποτίθεται ότι ο Γιωρκάτζης είχε παραδώσει το «Σχέδιο Ερμής» για να το επεξεργαστεί, λέγοντάς του ότι είναι πλαστό. Αλλ' αυτά ήταν γνωστά στοιχεία, που δεν έλυναν το πρόβλημα: ήταν γνήσιο ή όχι το Σχέδιο;

Γνήσιο το «Σχέδιο Ερμής»

Η απόφαση εκδόθηκε στις 19 Νοεμβρίου 1970. Από τους 5 κατηγορουμένους απαλλάχτηκε ο Ιωαννίδης, ενώ οι άλλοι 4 καταδικάστηκαν σε κάθειρξη 14 ετών. Και το ερώτημα «Υπήρχε "Σχέδιο Ερμής"; Υπήρχε συνωμοσία κινούμενη από την Αθήνα για την κατάληψη της Λευκωσίας;» θα έμενε βυθισμένο στο σκοτάδι, αν σε μία γωνιά της απόφασης, με την οποία παραπέμπονταν προς απολογία οι κατηγορούμενοι (κατά την κυπριακή δικονομία), δεν υπήρχε πεταμένη αλλά εύγλωττη μία λιγόλεξη βαρυσήμαντη φράση. Περιλαμβανόταν στα στοιχεία που οικοδομούσαν την κατηγορία κατά του Γιωρκάτζη, τα οποία, μεταξύ άλλων ήταν:

« α. Στενοὶ δεσμοὶ μετὰ τῶν κατηγορουμένων Σολομῶντος καὶ Γεναγρίτη.

»β. Τεταμέναι σχέσεις μετὰ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας ὅστις ἠρνεῖτο νὰ τὸν δεχθῇ.

»γ. Ἡ ἀπόπειρα νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν χώραν ἀεροπορικῶς ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιον Λευκωσίας τὴν μεσημβρίαν τῆς 13.3.1970.

»δ. Τὸ τηλεφώνημά του πρὸς τὸν Ἀστυνόμον Ὑπεύθυνον Ἐπιχειρήσεων τοῦ ΤΑΕ Παναγιώτην Ἀριστοκλέους τὴν 1.30 μ.μ. τῆς 14ης Μαρτίου, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐζήτησε νὰ πληροφορηθῇ ἐὰν ὁ μάρτυς ἐγνώριζε τὸ ἀκριβὲς σημεῖον ὅπου τὰ ὅπλα καὶ τὰ πυρομαχικὰ ἀνευρέθησαν ὑπὸ γέφυραν εἰς τὸν πλαγιόδρομον Ἀγλαντζιᾶς, μὲ τὴν παράκλησιν ὅπως ὁ μάρτυς χρησιμοποιήσῃ τὴν ἐπιρροήν του ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ΤΑΕ καὶ εἰδικῶς ἐπὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἐπιθεωρητοῦ Ἀνδρέα Οἰκονόμου, εἰδικοῦ ἐπὶ τῶν ὅπλων καὶ δακτυλικῶν ἀποτυπωμάτων, ὅπως φροντίσῃ νὰ καταστραφοῦν δακτυλικὰ ἀποτυπώματα τυχὸν εὑρεθέντα ἐπ' αὐτῶν. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὅταν ὁ μάρτυς ἐθεώρει τοιαύτην ἐνέργειαν ἀδύνατον νὰ ἀναληφθῇ ὑπ' αὐτοῦ, οὗτος δὲν ἀπεθαρρύνθη καὶ ἐζήτησε νὰ τὸν συναντήσῃ τὸ συντομώτερον ἐν καιρῷ νυκτός, ὅπερ ὁ μάρτυς ἀπεδέχθη, ἀλλ' ἡ συνάντησις αὐτὴ δὲν ἐπραγματοποιήθη...»

Και στο τέλος πρόσθετε:

«Ἡ κατοχὴ ἐγγράφου περιέχοντος στρατιωτικὸν σχέδιον διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Λευκωσίας»...

Ήταν το «Σχέδιο Ερμής». Το δικαστήριο αναγνώριζε τη γνησιότητά του. Και, ουσιαστικά, σήμαινε ότι εμμέσως, σιωπηρώς, ο Μακάριος άφηνε να υπονοηθεί ότι οι χαρακτηρισμοί του περί πλαστότητας ήταν καρποί της σκοπιμότητας. Ναι! Το πραξικόπημα ήταν πραγματικότητα. Και, φυσικά, δεν πήγαζε από τους στρατώνες της Εθνοφρουράς. Αλλ' από την Αθήνα...

Οι δράστες αποκαλύπτουν

Μήπως, όμως, οι δράστες της δολοφονικής απόπειρας κατά του αρχιεπισκόπου ήταν θύματα εσκεμμένης ή εκ πλάνης καταδίκης; Γιατί συνεχώς κατά τη δίμηνη δίκη τους κραύγαζαν ότι ήταν αθώοι. Ε, λοιπόν όχι! Γιατί σύντομα ο Μακάριος τους έδωσε χάρη. Και ένα βράδυ, ήρθαν να του εκφράσουν τις ευχαριστίες τους. Συνηθισμένο φαινόμενο στην Κύπρο, όπου ο ρυθμός της χορήγησης αμνηστίας συναγωνίζεται τον ρυθμό των πολιτικών εγκλημάτων. Αυτό όμως που είχε σημασία βαρυσήμαντη στη συνάντηση εκείνη, ήταν ότι ο ένας από τους τέσσερις εκμυστηρεύτηκε στον Εθνάρχη: «Μακαριότατε, πρέπει να σας πούμε την αλήθεια. Ναι, είμαστε ένοχοι. Εμείς σας πυροβολήσαμε. Αλλά μας έβαλαν άλλοι». «Ήταν ο Γιωρκάτζης;» «Ήταν. Αλλά και άλλοι». «Ποιοι;» «Έλληνες αξιωματικοί!»

Και του ανέφερε τα ονόματά τους.

(Αφήγηση του Μακάριου προς τον γράφοντα στη Λευκωσία, Ιανουάριος 1975.)

Έλληνες αξιωματικοί αναμεμειγμένοι στη δολοφονία του Μακάριου. Άλλοι αξιωματικοί –πιθανότατα και οι ίδιοι– ανακατεμένοι στο «Σχέδιο Ερμής». Και η κεντρι-

κή διεύθυνση στην Αθήνα. Η συνωμοσία του 1970 δεν γεννά έκπληξη, με το φως της κατοπινής και πανομοιότυπης συνωμοσίας του 1974.

Τυχοδιωκτισμός

Μένει το ερώτημα: η συνωμοσία του 1970 ήταν εν γνώσει ή εν αγνοία του πρωθυπουργού Γ. Παπαδόπουλου; Στην πρώτη περίπτωση, οι επίσημες σχέσεις Αθηνών και Λευκωσίας αποτελούσαν εκ μέρους της Δικτατορίας ένα απατηλό προπέτασμα, για να τεθεί σε εφαρμογή το όλο σχέδιο, που πρώτη φάση του ήταν η δολοφονία του Μακάριου.

Στη δεύτερη περίπτωση, πρέπει να υποθέσουμε ότι ισχυροί παράγοντες του στρατιωτικού καθεστώτος –ασφαλώς μέλη της Επαναστατικής Ομάδας– ενεργούσαν πίσω από την πλάτη του Γ. Παπαδόπουλου, χωρίς εκείνος να αντιληφθεί τίποτα. Ή και αν είχε αντιληφθεί, ήταν ανίσχυρος να τους παρεμποδίσει. Και στις δύο περιπτώσεις, όμως, επρόκειτο για μια πολιτική τελείως τυχοδιωκτική, η οποία πήγαζε από την αποτελμάτωση του καθεστώτος.

Βέβαια, σταθερή πορεία της Δικτατορίας από τις απαρχές της –1967– ήταν να θέσει υπό τον πλήρη έλεγχό της την κατάσταση στην Κύπρο, ώστε η Λευκωσία να γίνει υποχείρια των στρατιωτικών των Αθηνών. Με σκοπό είτε να δρέψουν εθνικές δάφνες οι «συνταγματάρχες» είτε να εξυπηρετήσουν –έναντι ανταλλαγμάτων– ξένα συμφέροντα, είτε και για τους δύο λόγους.

Αλλά χρειαζόταν εξαιρετικός τυχοδιωκτισμός και μεγάλη αποσύνθεση του καθεστώτος, για να φτάσει μέχρις εκεί που έφτασε, τόσο το 1970 όσο και το 1974. Ένα υγιές καθεστώς δεν καταφεύγει στις εξωτερικές περιπέτειες, παρά μόνο υπό την πίεση των νόμων της εσωτερικής –οικονομικής– ανάπτυξης (ιμπεριαλισμός). Ένα καθεστώς, όμως, αποτελματωμένο αποκτά και νέο ισχυρό κίνητρο: Την ανάγκη να ανασυρθεί με κάθε μέσο από το τέλμα, ή να αποτραβήξει την προσοχή του λαού από την εσωτερική αποσύνθεση. Το στρατιωτικό καθεστώς μέσα σε πολύ λίγο χρόνο είχε περιπέσει σε τέτοια κατάπτωση και αδράνεια, ώστε, για να σωθεί και να γαλβανισθεί, δεν του απέμενε παρά η αφροσύνη του τυχοδιωκτισμού. Το πήδημα στο κενό.

«Σφαίρες για τον αρχιεπίσκοπο»

Στο μεταξύ, ο Μακάριος παρέμενε πάντα στόχος αόρατων εχθρών και γνώριζε ότι εκείνη η δολοφονική απόπειρα –της 8ης Μαρτίου 1970– δεν ήταν η τελευταία. «Ζω κάθε μέρα υπό τη σκιά του θανάτου», δήλωσε την 7η Ιουνίου 1970 στο Παλαιομέτοχο. Και την 5η Ιουλίου, σε συνέντευξή του προς τη γιουγκοσλαβική εφημερίδα *Μπόρμπα:*

«Δὲν δύναμαι νὰ εἴπω μετὰ βεβαιότητος ποῖος ἀνυπομονεῖ νὰ ἴδη τερματιζομένην τὴν ζωήν μου, καίτοι ἔχω μερικὰς βασίμους ὑποψίας καὶ σχετικὰς ἐνδείξεις. Πρόδηλοι ὅμως εἶναι οἱ λόγοι τῆς ἀπειλῆς κατὰ τῆς ζωῆς μου. Νομίζω ὅτι ἀποτελῶ ἐμπόδιον εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐνδιαφέρονται νὰ χαλκεύσουν κλεῖδα διὰ μίαν ἀντιδημοκρατικὴν λύσιν τοῦ κυπριακοῦ προβλήματος. Καὶ ἡ κατ' ἐμοῦ συνωμοσία ἀποτελεῖ συνωμοσίαν κατὰ τῆς Κύπρου. Ἐμοῦ ὄντος ἐν ζωῇ ἡ ἐπιβολὴ λύσεως ἀπαραδέκτου διὰ τὴν πλειοψηφίαν τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ, δὲν εἶναι εὔκολος».

Στο κέντρο των κυπριακών γεγονότων που με την αλληλουχία επτά ετών κατέληξαν στο πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 1974 και στην τουρκική εισβολή, ίσταται πάντα η απόπειρα δολοφονίας του Μακάριου. Εκείνος αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της κυπριακής πραγματικότητας και έπρεπε να αφαιρεθεί για να ανατραπεί η πραγματικότητα. Αυτή η υψηλή σιλουέτα των ράσων που ορθώνεται σαν μορφή αρχαίας τραγωδίας στον ορίζοντα, δραματικό σύμβολο της Κύπρου, αποτελούσε πάντα τον στόχο –και τον εφιάλτη– των εκάστοτε συνωμοτών.

Οι Τούρκοι έτοιμοι

Ο κύκλος των βίαιων γεγονότων της Κύπρου την άνοιξη του 1970 έμελλε να διευρυνθεί με την προσθήκη ενός νέου παράγοντα: η Τουρκία αποκάλυπτε την ύπαρξη μόνιμου αποβατικού μηχανισμού στις απέναντι μικρασιατικές ακτές. Πράγματι, την 20ή Απριλίου, ο Τούρκος υπουργός Άμυνας Τοπάλογλου δήλωνε:

«Τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ ἔχει λάβει ὅλα τὰ ἀπαραίτητα μέτρα γιὰ ἐνδεχομένη ἀπόβασι στὴν Κύπρο καὶ οἱ ναυτικές, καθὼς καὶ οἱ ἀεροπορικές μας δυνάμεις εἶναι πανέτοιμες».

Βέβαια, συγκεντρώσεις τουρκικών δυνάμεων στην περιοχή Μερσίνας-Αλεξανδρέτας-Αδάνων υπήρχαν από το 1964. Αλλά πρώτη φορά γινόταν από την τουρκική πλευρά επίσημη ομολογία για την παρουσία τους. Και διαπιστωνόταν ότι τώρα ήταν πολύ σοβαρότερες από άλλοτε. Κάτι πολύ σημαντικότερο: ο αποβατικός μηχανισμός που διέθετε πια το τουρκικό ναυτικό ήταν ήδη ισχυρότατος και στα τέλη του 1970 περιελάμβανε:

- 5 αμερικανικά αποβατικά σκάφη εκτοπίσματος 500 τόνων (με πλήρη φόρτο 700 τόνων) του τύπου LCT, τα οποία παραδόθηκαν την 27η Σεπτεμβρίου 1967.
- 6 τουρκικής κατασκευής αποβατικά 400 τόνων (με πλήρη φόρτο 600 τόνων), που ναυπηγήθηκαν την περίοδο 1966-1970.
- 12 τουρκικής επίσης κατασκευής αποβατικά 320 τόνων (με πλήρη φόρτο 405 τόνων), που ναυπηγήθηκαν την περίοδο 1965-1969.

• 4 αμερικανικά αποβατικά 160 τόνων (με πλήρη φόρτο 320 τόνων) της σειράς LCU 501, που παραδόθηκαν τον Οκτώβριο-Δεκέμβριο 1966.

• 20 τουρκικής ομοίως κατασκευής αποβατικά τύπου LCM 8 των 58 τόνων (με πλήρη φόρτο 113 τόνων), που ναυπηγήθηκαν το 1965.

Ο αποβατικός αυτός μηχανισμός, που η απόδοσή του αυξανόταν από το γεγονός ότι οι αποστάσεις βάσεων-στόχου ήταν πολύ μικρές, σήμαινε ότι μέσα σε μία νύχτα ήταν δυνατή η διαπεραίωση δύο τουλάχιστον ταξιαρχιών. Και πρόσθετε ένα νέο στοιχείο στη δυναμική της αυξανόμενης τουρκικής απειλής.

Αλλά ταυτόχρονα, η συστηματική και σταθερή ενίσχυση του τουρκικού αποβατικού στόλου αποδείκνυε άλλη μία φορά τα μόνιμα, μακροπρόθεσμα σχέδια της Τουρκίας κατά της Κύπρου.

Ο Μακάριος ανένδοτος

Αυτή η διαπίστωση, που ξεπηδούσε αβίαστα από την πραγματικότητα, θα έπρεπε να προσγειώσει Ελλαδίτες και Ελληνοκυπρίους. Και μπροστά στον άμεσο κίνδυνο, να γίνει αναπροσαρμογή πολιτικής απ' όλες τις μεριές. Αλλά το στρατιωτικό καθεστώς των Αθηνών διατηρούσε αμετακίνητες τις κατευθύνσεις του. Συνέχιζε την τυχοδιωκτική του στρατηγική, η οποία απέβλεπε πάντα: να επιτευχθεί η Ένωση, ολική ή μερική, είτε με πειθαναγκασμό του Μακάριου είτε με τον εξοστρακισμό του από την εξουσία.

Φυσικά, η πραγματοποίηση της Ένωσης, όπως την επιδίωκε το ελληνικό δικτατορικό κράτος, προϋπέθετε ή πόλεμο με την Τουρκία –τον οποίο τότε οι «συνταγματάρχες» απέκλειαν– ή συνεννόηση και συμφωνία μαζί της. Έτσι, ενισχυόταν συνεχώς η τάση για διαπραγματευτική λύση μεταξύ Αθηνών και Άγκυρας, χωρίς να ληφθούν υπόψη οι βουλήσεις των Κυπρίων. Και οι Αμερικανοί πίεζαν τα πράγματα προς αυτή την οδό.

Ο Μακάριος και το καθεστώς του αντιδρούσαν αποφασιστικά σε όλες αυτές τις κινήσεις. Η δολοφονική απόπειρα εναντίον του και η συνεχιζόμενη απειλή του θανάτου, ο οποίος ελλόχευε γύρω του, δεν έκαμπταν τον Εθνάρχη. Και οι βουλευτικές εκλογές που ενεργήθηκαν στην Κύπρο την 6η Ιουλίου 1970 δεν έφεραν αποτελέσματα ικανά να κλονίσουν την πολιτική του. Το κόμμα της αριστεράς ΑΚΕΛ σημείωσε σημαντική επιτυχία (9 βουλευτές έναντι 5 στην προηγούμενη Βουλή, το 1/3 των ψήφων) αλλά στο θέμα της γενικής πολιτικής δεν διαφωνούσε με τον αρχιεπίσκοπο. Ενώ το αντιπολιτευόμενο τον Μακάριο Δημοκρατικό Εθνικό Κόμμα (ΔΕΚ) δεν κατέλαβε καμία έδρα.

Στηριζόμενος έτσι γερά στην πλειοψηφία των Κυπρίων, ο Μακάριος εφάρμοζε σταθερά την πολιτική του, η οποία είχε ως βασικά σημεία:

• Αποκλείεται Ένωση με διχοτόμηση της Κύπρου, δηλαδή με παραχώρηση ενός τμήματός της στην Τουρκία. Γιατί, αφού θα εγκαθίσταντο οι Τούρκοι στο νησί, θα το είχαν υπό τον έλεγχό τους.

• Αποκλείεται οιαδήποτε διαπραγματευτική λύση μεταξύ τρίτων (Ελλάδας, Τουρκίας ή Αμερικής κ.λπ.) ερήμην της Κύπρου. Πρώτοι απ' όλους οι Κύπριοι θα αποφάσιζαν για τις τύχες τους.

Επίσκεψη στη Μόσχα

Και για να πιέσει την κατάσταση, θέλοντας να επωφεληθεί από το παιχνίδι της ισορροπίας Αμερικής και Ρωσίας στην Ανατολική Μεσόγειο, το καλοκαίρι του 1971 πραγματοποίησε ένα θεαματικό ελιγμό: στις 30 Απριλίου ανακοινώθηκε στη Λευκωσία ότι ο πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας θα επισκεφτεί τη Μόσχα. Παρατηρήθηκε μια νευρικότητα στην Αθήνα, την Ουάσινγκτον, την Άγκυρα, το ΝΑΤΟ. Αλλά παρά τις συστάσεις και τις πιέσεις, ο Μακάριος έφτανε στη σοβιετική πρωτεύουσα το απόγευμα της 2ας Ιουνίου 1971 με ειδικό αεροπλάνο που του έστειλε το σοβιετικό κράτος, συνοδευόμενος από τον υπουργό των Εξωτερικών Σ. Κυπριανού.

Έξι ημέρες διήρκεσε η επίσκεψη. Και συνέπεσε με την έναρξη της ετήσιας συνόδου των υπουργών Εξωτερικών του ΝΑΤΟ στη Λισαβόνα. Με τις εκρήξεις βομβών εγκαινιάστηκε η σύνοδος εκείνη. Η πορτογαλική μαχητική αντιδικτατορική οργάνωση ARA («Ομάδα Επαναστατικής Δράσης») πέτυχε να ανατινάξει το κέντρο διεθνών τηλεπικοινωνιών της Λισαβόνας, απομονώνοντας έτσι τους υπουργούς της Συμμαχίας επί πολλές ώρες από τις χώρες τους και τον κόσμο. Στην καρδιά της πορτογαλικής πρωτεύουσας έγιναν οι εκρήξεις. Και ήταν τόσο ισχυρές, ώστε τινάχτηκε στον αέρα το πεζοδρόμιο σε μήκος 25 μέτρων και ανοίχτηκε κρατήρας πλάτους 3 μέτρων και βάθους 2, μπροστά στο μέγαρο του κεντρικού ταχυδρομείου. Το ισχυρό εκείνο σαμποτάζ υπενθύμιζε συμβολικά πόσο επισφαλές ήταν το υπόβαθρο του ΝΑΤΟ και πόσο εξαρτιόταν η σταθερότητά του από το εσωτερικό καθεστώς των κρατών-μελών του.

Απειλή από την Αθήνα

Ο Μακάριος στη Μόσχα δεν έγινε δεκτός με εκρήξεις βομβών αλλά με χαιρετιστήριους κανονιοβολισμούς. Οι Σοβιετικοί τού επιδαψίλευσαν μεγάλες τιμές, δεν έδειξαν όμως διαθέσεις να εκμεταλλευτούν την κρίσιμη θέση της Κύπρου και του προέδρου της για να τους προσεταιριστούν. Δεν είχαν σκοπό να δημιουργήσουν νέα εστία πυρός στην Αν. Μεσόγειο, πέραν εκείνης του Ισραήλ. Και το κοινό ανακοινωθέν που εκδόθηκε στις 8 Ιουνίου δεν περιείχε τίποτα το νέο. Απλώς επαναλάμβανε τις γνωστές θέσεις των δύο μερών. Και συμφώνησαν για τη διαφύλαξη της κυπριακής ανεξαρτησίας.

Το καθεστώς των Αθηνών –όπως, ασφαλώς, και οι Αμερικανοί– ανησύχησε από εκείνο το ταξίδι. Η αντίδρασή του δεν εκδηλώθηκε αμέσως. Αλλά το γερμανικό περιοδικό *Σπήγκελ* δημοσίευσε το κείμενο επιστολής που υποτίθεται ότι ο Γ. Παπαδόπουλος έστειλε στον Μακάριο στις 18 Ιουνίου, αμέσως μόλις ο Κύπριος πρόεδρος γύρισε από τη Μόσχα. Ο Έλληνας πρωθυπουργός, κατά το δημοσίευμα, απέρριπτε τις φήμες ότι προπαρασκεύαζε με την Τουρκία διαπραγματευτική λύση του Κυπριακού, ζητούσε όμως από τον αρχιεπίσκοπο να αποδεχθεί τον διορισμό Τούρκου υπουργού ως μέλους της κυπριακής κυβέρνησης, ως αρμοδίου για τα προβλήματα της τοπικής αυτοδιοίκησης των Τουρκοκυπρίων.

Δεν ήταν πρώτη φορά που διατυπωνόταν η πρόταση αυτή προς τον Μακάριο. Εκείνος την απέρριπτε πάντα, γιατί κατά τη γνώμη του αυτό θα σήμαινε την απαρχή διχοτόμησης της νήσου, δεδομένου ότι θα αποκτούσαν οι Τουρκοκύπριοι ιδιαίτερη οντότητα. Αλλά τώρα ο Γ. Παπαδόπουλος την επαναλάμβανε με ιδιαίτερη έμφαση. Και –το κυριότερο– κατέληγε σε μια ανοικτή απειλή:

> *«Εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν θὰ εὑρεθῆ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις πρὸ τῆς σκληρᾶς ἀνάγκης νὰ λάβη ἐκεῖνα τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα τὸ ἐθνικὸν καὶ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τοῦ κυπριακοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπιβάλλει, ὅσο πικρὰ καὶ ἂν θὰ ἦσαν.*
>
> *»Μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ καὶ πάσης τιμῆς».*

Για τη γνησιότητα της επιστολής αυτής τηρήθηκε σιγή και στη Λευκωσία και στην Αθήνα. Αλλά 26 ημέρες αργότερα, το ίδιο γερμανικό περιοδικό δημοσίευε αποσπάσματα από την απάντηση του Μακάριου. Κατά το δεύτερο αυτό κείμενο, σε απάντηση του ισχυρισμού του Γ. Παπαδόπουλου ότι ο διορισμός Τούρκου υπουργού για τους Τουρκοκυπρίους θα υπογράμμιζε την ενότητα του κράτους, ο Εθνάρχης απαντούσε ξερά: «Δεν συμφωνώ».

Ο Γ. Παπαδόπουλος διέψευσε τις φήμες ότι στην Αθήνα είχε οργανωθεί η ανατροπή και δολοφονία του. Ο Μακάριος απαντούσε: «Ουδέποτε θέλησα να πιστέψω τις φήμες αυτές». Αλλά στην τελική φράση του Γ. Παπαδόπουλου, ότι η ελληνική κυβέρνηση «θα λάμβανε μέτρα... όσον πικρά και αν είναι», ο αρχιεπίσκοπος απαντούσε με βιαιότητα:

> *«Τὸ περιεχόμενον τῆς φράσεως αὐτῆς δίδει τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς ἀπειλῆς... Ἐὰν πρόκειται πράγματι διὰ μίαν ἀπειλήν, τότε... δημιουργεῖται μία ἀπαράδεκτος κατάστασις, τὴν ὁποίαν... δὲν δύναμαι νὰ δεχθῶ».*

Από την πλευρά της Αθήνας, όμως, διατυπωνόταν ολοένα πυκνότερη η άποψη ότι η Λευκωσία πρέπει «να πειθαρχεί εις το εθνικό κέντρο» και ότι «στην Ελλάδα ανήκουν οι πρωτοβουλίες και οι αποφάσεις, αφού αυτή σηκώνει το κύριο βάρος». Η

ατμόσφαιρα είχε ηλεκτριστεί και ο Μακάριος αποφάσισε να ξεκαθαρίσει τα πράγματα: στις 3 Σεπτεμβρίου 1971 βρισκόταν στην Αθήνα.

Ο Γρίβας αναλαμβάνει δράση

Πέντε μέρες, όμως, προηγουμένως, ο Εθνάρχης είχε λάβει ένα ανησυχητικό μήνυμα από την Ελλάδα. Ο Γεώργιος Γρίβας είχε εξαφανιστεί από την Αθήνα και κανείς δεν γνώριζε πού είχε μεταβεί. Το γεγονός όμως ότι ο τρομερός αυτός συνωμότης ρίχτηκε πάλι στην παράνομη ζωή, σήμαινε πως κάτι προετοίμαζε, με στόχο βέβαια την Κύπρο.

Από τότε που κατόπιν τελεσιγραφικής αξίωσης της Τουρκίας ο Γρίβας εξαναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Κύπρο, τον Δεκέμβριο του 1967, έμενε υπό αστυνομική επιτήρηση στο Χαλάνδρι. Το Σάββατο, όμως, 28 Αυγούστου 1971, χάθηκε από το σπίτι του. Και παρά την κινητοποίηση της αστυνομίας –όπως ανακοινώθηκε– δεν βρέθηκαν τα ίχνη του. Είχε μαζί του κανονικό διαβατήριο, αλλά δεν εμφανίστηκε σε καμία από τις εξόδους της χώρας (αεροδρόμια, λιμάνια). Και ήταν γνωστό ότι από τότε που επέστρεψε στην Ελλάδα διαφωνούσε ριζικά με την πολιτική του Μακάριου. Γιατί ο Γρίβας ήθελε Ένωση με κάθε θυσία, αδιαφορώντας για τις συνέπειες.

Όταν την 3η Σεπτεμβρίου έφτασε ο Μακάριος στην Αθήνα, δήλωσε στους δημοσιογράφους: «Ουδείς νομίζω ότι πρέπει να είναι ευτυχής για την εξαφάνιση του στρατηγού». «Υπάρχει περίπτωση να βρίσκεται εις την Κύπρο;» τον ρώτησαν οι συντάκτες. «Δεν αποκλείω αυτό το ενδεχόμενο», είπε ο Κύπριος πρόεδρος. «Μας ενδιαφέρει πρωτίστως να μην εξαφανιστεί».

Ο Γρίβας βρισκόταν πράγματι στην Κύπρο, όπου και κρύφτηκε. Αλλά άφησε την Αθήνα, κατόπιν συμφωνίας με την κυβέρνηση. Ποια ήταν η αποστολή του; Πήγαινε να αναζωπυρώσει την εναντίον του Μακάριου υπονομευτική-τρομοκρατική δράση που είχε ατονήσει. Το «Εθνικό Μέτωπο», πράγματι, μετά την αποτυχία της δολοφονίας του Μακάριου, είχε εξαρθρωθεί και ψυχορραγούσε. Ο Γρίβας θα μπορούσε να συνασπίσει τα αντιμακαριακά στοιχεία και να εξαπολύσει την επίθεσή του. Και μολονότι δεν υπάρχουν αποδείξεις, δικαιούμαστε να πιστεύουμε ότι υφίστατο συντονισμός σχεδίων και δράσεων μεταξύ Δικτατορίας και Γρίβα, που απέβλεπε σε έναν κοινό σκοπό: την ανατροπή του Μακάριου.

Η Λευκωσία δεν υποχωρεί

Στο μεταξύ, το καθεστώς υποδέχθηκε θερμά τον πρόεδρο της Κύπρου. Και το κοινό ανακοινωθέν που εκδόθηκε στις 5 Σεπτεμβρίου ανέφερε ότι:

«Ἐγένετο εὐρεῖα ἀμοιβαία ἐνημέρωσις καὶ ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων, ἡ ὁποία

θὰ ἀποβῆ ἰδιαιτέρως χρήσιμος διὰ τοὺς περαιτέρω χειρισμοὺς τοῦ κυπριακοῦ ζητήματος».

Επρόκειτο όμως για μια αναλαμπή επιφανειακής λυκοφιλίας. Ούτε ο Μακάριος ούτε ο Γ. Παπαδόπουλος μετακινήθηκαν. Και επιστρέφοντας ο Εθνάρχης είχε λόγους να είναι ανήσυχος. Η συναίσθηση ότι η Δικτατορία δεν θα έπαυε να συνωμοτεί εναντίον του και θα επιδίωκε με κάθε μέσο να επιβάλει «εκ των άνω» λύση, αναμειγνυόταν με τη συγκεχυμένη νευρικότητα από την παρουσία του Γρίβα, για τον οποίο υπήρχε βεβαιότητα ότι οργάνωνε πυρετωδώς ένοπλες ομάδες από αγωνιστές της ΕΟΚΑ, για να εξαπολύσει τρομοκρατική επίθεση κατά του καθεστώτος της νήσου.

Ο αρχιεπίσκοπος αντιδρούσε έντονα προς κάθε πλευρά. Στις 26 Σεπτεμβρίου, σε συνέντευξη προς το Πρακτορείο «Γιουνάιτεντ Πρες» δήλωνε:

«Μόνον ὁ κυπριακὸς λαὸς κρατᾶ τὸ κλειδὶ γιὰ τὴν λύσι τοῦ Κυπριακοῦ... Ὁποιαδήποτε συμφωνία Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας δὲν θὰ εἶναι δεσμευτικὴ γιὰ τὸν κυπριακὸ λαό, ὁ ὁποῖος δικαιοῦται νὰ ἔχη τὴν τελευταία λέξι γιὰ τὸ μέλλον του».

Και την 29η Οκτωβρίου, τόνιζε:

«Εἰς ἐμφύλιον πόλεμον ὁδηγεῖ ὁ Γρίβας... καλῶ τὸν στρατηγὸν νὰ διεκδικήση τὴν ψῆφον τοῦ λαοῦ... Ἀντὶ καταφυγῆς εἰς κρύπτην διὰ νὰ ἑτοιμάση τὰ οἱαδήποτε σχέδια τῆς παρανόμου δράσεώς του, δύναται ἐλευθέρως νὰ ζητήση ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν κυπριακὸν λαὸν τὴν εἰς αὐτὸν ἀνάθεσιν τῆς ἐντολῆς καὶ τῆς εὐθύνης τοῦ ἐθνικοῦ μας ζητήματος».

Το «Εφεδρικό Σώμα»

Αλλά το πρόβλημα της Κύπρου δεν επρόκειτο βέβαια να λυθεί με λόγους και αντίλογους. Η εσωτερική σύγκρουση που την υπέθαλπαν εξωτερικές δυνάμεις επερχόταν με βίαιη, ένοπλη μορφή. Γρήγορα άρχισαν να αποκρυσταλλώνονται οι προσπάθειες του Γρίβα. Είχε συστήσει νέα μαχητική οργάνωση, την ΕΟΚΑ Β', η οποία συγκέντρωνε οπλισμό. Και ο Μακάριος αποφάσισε να εφαρμόσει την προαιώνια αρχή: «Πάσσαλος πασσάλω εκκρούεται». Στον τρομοκρατικό μηχανισμό της ΕΟΚΑ Β' θα αντέτασσε τον δυναμικό μηχανισμό ενός δικού του παρακράτους. Το παρακράτος αυτό πήρε τη μορφή τού «Εφεδρικού Σώματος». Επρόκειτο για μια αστυνομική δύναμη που συγκροτήθηκε από καθαρόαιμους και φανατικούς μακαριακούς, η οποία θα εξοπλιζόταν γερά, και βαθμιαία θα υπερακόντιζε τις άλλες δύο ένοπλες δυνάμεις του κράτους: και την Εθνοφρουρά που είχε γίνει όργανο του καθεστώτος των Αθηνών και την αστυνομία που ήταν διαβρωμένη από το «Εθνικό Μέτωπο», καθώς και την ΕΟΚΑ Β'.

Η ένταση έτσι δυνάμωνε στην Κύπρο, καθώς έληγε το 1971. Το 1972 προοιωνιζόταν έτος σύγκρουσης, στο οποίο συνέκλιναν όλοι οι παράγοντες που ενδιαφέρονταν άμεσα ή έμμεσα για το Κυπριακό. Και γινόταν ολοένα πιεστικότερη η αξίωση του ΝΑΤΟ και της Αμερικής να λυθεί επιτέλους αυτό το πρόβλημα, το οποίο επιδρούσε τόσο αποσυνθετικά στο σύστημα δύναμης των Δυτικών στην Ανατολική Μεσόγειο.

Ένα σοβαρό γεγονός επέτεινε αυτή την εξωτερική πίεση: Τον Δεκέμβριο του 1971, εξερράγη νέος πόλεμος Ινδίας και Πακιστάν, που μέσα σε 15 ημέρες κατέληξε στη συντριβή και τον διαμελισμό του Πακιστάν. Το Ανατολικό Πακιστάν αποσπάστηκε από το Δυτικό και έγινε το ανεξάρτητο κράτος του Μπαγκλαντές με 60.000.000 κατοίκους. Αλλά μαζί με την κατάρρευση του Πακιστάν κατέρρεε ουσιαστικά και το ΣΕΝΤΟ: η συμμαχία που αποτελούσε προέκταση του ΝΑΤΟ στη Νότια Ασία και τη συγκροτούσαν τα κράτη Τουρκία-Ιράκ-Ιράν-Πακιστάν. Το Ιράκ ουσιαστικά έπαψε να συμμετέχει από το 1960. Και με την ήττα του Πακιστάν, έπαψε να λειτουργεί και αυτός ο σπόνδυλος. Έτσι, όμως, η Αμερική έχανε τη δυνατότητα της στρατιωτικής οργανικής σύνδεσης της Άπω Ανατολής (Ινδοκίνα) με τη Μέση Ανατολή. Και κυρίως γινόταν για τους Αμερικανούς πιο επισφαλής η στρατηγική διάρθρωση στην Ανατολική Μεσόγειο. Πρόβαλλε συνεπώς πιο επιτακτική ανάγκη να κλείσει η πληγή του Κυπριακού και να δοθεί στο πρόβλημά του λύση δυτική.

Τα τσεχικά όπλα

Μέσα στα πλαίσια αυτά, η σύγκρουση μακαριακών και αντιμακαριακών γινόταν βαρύτερη. Και ο Μακάριος, θέλοντας να εξοπλίσει το Εφεδρικό Σώμα, στο οποίο τόσο υπολόγιζε, αναζητούσε πηγές εφοδιασμού. Φαίνεται πως κατά την επίσκεψή του στη Μόσχα, τον Ιούλιο του 1971, το πέτυχε. Ήλθε σε επαφή με τσεχοσλοβακικές αρχές και η Πράγα δέχτηκε να παραχωρήσει στην Κύπρο σημαντικές ποσότητες ελαφρού οπλισμού. Τότε ακριβώς εξερράγη η «υπόθεση των τσεχικών όπλων».

Την 21η Ιανουαρίου 1972 ένα δανικό φορτηγό μετέφερε αυτά τα όπλα μυστικά σε έναν έρημο κόλπο των βόρειων κυπριακών ακτών. Είχαν συνολικό βάρος 287 τόνων και ήταν συσκευασμένα σε 10.580 κιβώτια. Η αξία τους έφτανε τα 1,5 εκατομμύρια κυπριακών λιρών και είχε καταβληθεί μέσω του «κλήρινγκ» της Κύπρου με τα Ανατολικά κράτη. Τοποθετήθηκαν αρχικά κρυφά σε ένα ορυχείο χαλκού στην περιοχή Μιτσερού.

Ο Γρίβας, όμως, ανακάλυψε το μυστικό. Μια ομάδα της ΕΟΚΑ Β' επιχείρησε να αρπάξει τα όπλα, αλλά αποκρούστηκε από τη φρουρά. Μεταφέρθηκαν τότε για ασφάλεια στην περιοχή Σολέας του Τροόδους, αλλά η αποκάλυψη είχε γίνει και προκάλεσε πάταγο.

Τελεσίγραφο στον Μακάριο

Στην Αθήνα προκλήθηκε σάλος. Αν ο Μακάριος εξόπλιζε με τα όπλα αυτά το Εφεδρικό Σώμα, θα αποκτούσε μια ισχυρότατη αφοσιωμένη δύναμη και η θέση του θα ενισχυόταν. Εξάλλου, υπήρχε ο φόβος να αντιδράσει η Τουρκία ή με άμεση επέμβαση ή με αποστολή όπλων στους Τουρκοκυπρίους. Για τους λόγους αυτούς, η αντίδραση του καθεστώτος των Αθηνών υπήρξε βίαιη και αποφασιστική. Αμέσως έγιναν δύο έντονα διαβήματα στον Μακάριο, να παραδώσει τα όπλα στην Εθνοφρουρά, αλλά εκείνος αρνήθηκε την ύπαρξή τους.

Το απόγευμα της 9ης Φεβρουαρίου, έγινε πολύωρη σύσκεψη στο Μέγαρο της Αντιβασιλείας υπό την προεδρία του αντιβασιλέα στρατηγού Γ. Ζωιτάκη. Πήραν μέρος ο Γ. Παπαδόπουλος, ο Ν. Μακαρέζος, ο Σ. Παττακός, ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων στρατηγός Αγγελής, ο πρεσβευτής στη Λευκωσία Παναγιωτάκος, που μόλις είχε αναλάβει υφυπουργός Εξωτερικών, ο αρχηγός της Κυπριακής Εθνοφρουράς στρατηγός Χαραλαμπόπουλος, ο διοικητής της ΕΛΔΥΚ ταξίαρχος Παπαδάκης κ.λπ. Οι τρεις τελευταίοι κλήθηκαν επειγόντως από τη Λευκωσία.

Η σύσκεψη κατέληξε στην απόφαση: να αξιώσει από τον Μακάριο την παράδοση των όπλων στη δύναμη του ΟΗΕ που υπήρχε στην Κύπρο και τον σχηματισμό εθνικής κυβέρνησης. Ο υφυπουργός Παναγιωτάκος ανέλαβε να μεταφέρει στον Εθνάρχη σχετικό μήνυμα του Γ. Παπαδόπουλου και αναχώρησε αμέσως για τη Λευκωσία. Και το κείμενο του μηνύματος ήταν το εξής:

«Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπιβεβαιώσασα τὴν πραγματοποιηθεῖσαν εἰς Κύπρον εἰσαγωγὴν σημαντικῆς ποσότητος ὁπλισμοῦ ἐκ Τσεχοσλοβακίας, ἔσπευσεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ διαμαρτυρηθῇ πρὸς τὴν κυπριακὴν κυβέρνησιν. Ὑπέμνησεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς βαρύνεται ἐν προκειμένῳ μὲ εἰδικὰς εὐθύνας διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Κύπρου, τόσον ἀπὸ ἐθνικῆς ὅσον καὶ ἀπὸ διεθνοῦς ἀπόψεως.

»Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔχουσα πλήρη συνείδησιν τῶν σοβαρῶν κινδύνων τοὺς ὁποίους ἐνέχει ἡ ὡς ἄνω ἐνέργεια τῆς κυπριακῆς κυβερνήσεως καὶ ἀποβλέπουσα εἰς τὴν κατὰ δυνατὸν πρόληψιν αὐτῶν, ὑπέβαλεν εἰς τὸν πρόεδρον τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας τὴν ἐπίμονον σύστασιν, ὅπως ὁ εἰσαχθεὶς ὁπλισμὸς παραδοθῇ πρὸς φύλαξιν εἰς τὴν κυπριακὴν ἐθνοφρουράν. Ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἠρνήθη νὰ ἀποδεχθῇ τὴν σύστασιν αὐτήν.

»Εἰς δεύτερον, ταυτόσημον, κατηγορηματικὸν διάβημα τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας ἀντέταξε καὶ πάλιν ἀπόλυτον ἄρνησιν.

Να παραδοθούν τα όπλα

»Κατόπιν τούτου, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἔχουσα ὑπ' ὄψιν τὰς εἰδικὰς συνθήκας ἀσφαλείας ὑφ' ἃς τελεῖ ἡ Κύπρος καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος εὐθύνην τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν, ζητεῖ ἀπὸ τὴν κυπριακὴν κυβέρνησιν ὅπως ἅπας ὁ εἰσαχθεὶς ὁπλισμὸς τεθῇ ἄνευ ἀναβολῆς ὑπὸ τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν φύλαξιν τῆς Εἰρηνευτικῆς Δυνάμεως τῶν Ἡν. Ἐθνῶν.

»Εἶναι γνωστὴ ἡ ὀξεῖα κρίσις, ἡ συνταράσσουσα τὸν ἑλληνοκυπριακὸν ἑλληνισμόν. Εἶναι ἐπάναγκες ὅπως προληφθῇ ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν βίαν. Ἡ δὲ τυχὸν διανομὴ τοῦ εἰσαχθέντος ὁπλισμοῦ πρὸς χρησιμοποίησιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἑλληνοκυπριακὸν μέτωπον, θὰ ἀπετέλει ἐνέργειαν ἐθνικῶς ὀλεθρίαν, διότι θὰ ἔφερεν ἀφεύκτως πρὸς τὴν ἀδελφοκτονίαν, καὶ τὴν καταστροφήν.

»Ὁ κυπριακὸς ἑλληνισμὸς εἶναι τμῆμα τοῦ ἔθνους. Αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται. Ὅπως δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ἐθνικὸν κέντρον εἶναι καὶ παραμένουν αἱ Ἀθῆναι. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἔχει τὴν στιγμὴν αὐτὴν τὴν πρόθεσιν ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τοῦ ἑλληνοκυπριακοῦ ἑλληνισμοῦ. Ποιεῖται ἔκκλησιν εἰς τὴν σωφροσύνην καὶ τὸν πατριωτισμὸν ἁπάντων τῶν ἐν Κύπρῳ ὑπευθύνων.

»Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις πιστεύει ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα διὰ τὴν συγκρότησιν μιᾶς κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἑνότητος ἐξ ὅλων τῶν παρατάξεων τοῦ ἐθνικόφρονος κυπριακοῦ ἑλληνισμοῦ. Μιᾶς κυβερνήσεως, ἥτις θὰ προήρχετο ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν πρωτοβουλίαν τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας. Εἰς ταύτην θὰ μετεῖχον πρόσωπα ἐγνωσμένης σωφροσύνης, ἔχοντα ἀνεξαρτησίαν γνώμης, ἀπηλλαγμένα μισαλλοδοξίας καὶ δυνάμενα νὰ ἐργασθοῦν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς διασπασθείσης ἐθνικῆς ἑνότητος.

»Μία τοιαύτη ἐξέλιξις θὰ καθίστα δυνατὴν τὴν ἁρμονικὴν συνεργασίαν καὶ ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Λευκωσίας. Ἐξ ἐνεργειῶν πρὸς ἃς εἶναι ξένη ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ ἀποδεχθῇ οἱανδήποτε εὐθύνην, εἴτε ἐπὶ τοῦ διεθνοῦς εἴτε ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ πεδίου.

»Ἡ παροῦσα διακοίνωσις ἐπιδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ ὑφυπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Παναγιωτάκου εἰς τὸν πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας, δὲν ἀπευθύνεται μόνον πρὸς τὴν κυπριακὴν κυβέρνησιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὁλόκληρον τὸν κυπριακὸν λαόν. Δὲν ἀποτελεῖ συνεπῶς ἀπόρρητον ἔγγραφον καὶ δύναται νὰ δοθῇ εἰς τὴν δημοσιότητα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 11.2.1972».

Το προτεκτοράτο

Η σοβαρότητα του εγγράφου αυτού είναι προφανής. Για πρώτη φορά αφήνει το δικτατορικό καθεστώς υπονοούμενα ότι μπορεί να αναλάβει ακόμη και στρατιωτική δράση στην Κύπρο, αν δεν υπακούσει στις εντολές του «Εθνικού Κέντρου». Το Κυπριακό έμπαινε έτσι σε νέα απρόβλεπτη φάση. Η Αθήνα διατύπωνε ένα καινοφανές δόγμα, που διαμόρφωνε καινούριες σχέσεις με τη Λευκωσία. Σχέσεις μητροπόλεως και προτεκτοράτου.

Ο Μακάριος αντέδρασε μαχητικά. Έσπευσε να δηλώσει στις 15 Φεβρουαρίου:

> *«Δὲν πτοούμεθα ἀπὸ ἀπειλὰς καὶ ἐκβιασμούς. Τὰ σχέδια ποὺ πιθανὸν τεκταίνονται εἰς τὰ παρασκήνια διὰ νὰ ἐπιβληθοῦν ἐπὶ τοῦ κυπριακοῦ ἑλληνισμοῦ θὰ ἀποτύχουν».*

Το Εθνικό Κέντρο

Αλλ' ο υφυπουργός Εξωτερικών Παναγιωτάκος, επιστρέφοντας από τη Λευκωσία, επανέλαβε τη συγκαλυμμένη απειλή:

> *«Νομίζω ὅτι ἐπέστη ἡ στιγμή, οἱ ἰθύνοντες εἰς τὴν Κύπρον νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἶναι πράγματι τὸ Ἐθνικὸν Κέντρον καὶ ὅτι δὲν θὰ εἶναι ἐφεξῆς ἀνεκτὸν νὰ λαμβάνωνται πρωτοβουλίαι ἐρήμην τῆς Ἑλλάδος αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ διαιωνίσουν τὴν ἐσωτερικὴν ἀνωμαλίαν καὶ νὰ ἔχουν δυσαρέστους ἐθνικὰς ἐπιπτώσεις».*

Αργότερα θέλησε να αμβλύνει κάπως την οξύτητα και δήλωσε:

> *«Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ Ἑλλὰς δὲν πρόκειται νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὴν Κύπρον. Διὰ τὸ μέλλον ὅμως θὰ ἀσκήσῃ τὰ ἐκ τῶν συνθηκῶν δικαιώματά της, ἐὰν τὸ ἐθνικὸν συμφέρον τὸ ἐπιβάλλῃ».*

Η φωνή των πολιτικών

Το ότι «επί του παρόντος» η Ελλάδα δεν θα επενέβαινε στην Κύπρο, ελάχιστα βέβαια καθησύχαζε τα πνεύματα. Το ουσιαστικό ήταν ότι το δικτατορικό καθεστώς δημιουργούσε πια επισήμως θέμα επέμβασης. Η μηχανή είχε στηθεί. Από εκεί και πέρα ήταν ζήτημα χρόνου πότε θα τεθεί σε κίνηση. Και το γεγονός αυτό δημιουργούσε έξαψη στον λαό, την οποία διερμήνευσαν οι πολιτικοί Π. Κανελλόπουλος, Γ. Μαύρος, Ι. Ζίγδης με μια κοινή δήλωση στις 22 Φεβρουαρίου:

> *«Ἡ στάσις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τὸ Κυπριακὸν ἐδημιούργησε ἐκρηκτικὴν κατάστασιν. Ὑπάρχει βαθύτατον χάσμα μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Λευκωσίας, μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἐκτοξεύωνται ἀπὸ τὰς Ἀθήνας ἀνοικταὶ ἀπειλαὶ ἐπεμβάσεως βάσει τῶν συνθηκῶν Ζυρίχης καὶ Λονδίνου.*
>
> *»Τὰ σκοτεινὰ σημεῖα εἰς τὴν ὅλην ὑπόθεσιν εἶναι πολλά. Δὲν λειτουργεῖ*

εἰς τὴν Ἑλλάδα Κοινοβούλιον, διὰ νὰ ζητηθοῦν ἐξηγήσεις. Ἀλλὰ ὀφείλονται ἐξηγήσεις εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν. Ἐκφράζομεν τὴν βαθεῖαν ἀνησυχίαν μας διὰ τὰ συμβαίνοντα. Τὰ σκοτεινὰ σημεῖα τῆς ὅλης ὑποθέσεως εὑρίσκονται ἴσως περισσότερον εἰς τὰς Ἀθήνας παρὰ εἰς τὴν Λευκωσίαν».

Το «μνημόνιο» Παναγιωτάκου

Η ένταση μεταξύ Αθηνών-Λευκωσίας ανέβαινε συνεχώς. Ο Μακάριος δεν απαντούσε στο ελληνικό τελεσίγραφο και οι «συνταγματάρχες» κατέστρωναν σχέδια να εξουδετερωθεί με κάθε μέσο. Και ο υφυπουργός Παναγιωτάκος κατέβαλλε όλη τη δραστηριότητά του, πηγαινοερχόμενος μεταξύ των δύο πρωτευουσών, για να πειθαναγκάσει τον Κύπριο πρόεδρο. Τότε αναφάνηκε το «μνημόνιο Παναγιωτάκου».

Πρόκειται για ένα έγγραφο που ανακαλύφθηκε μετά την πτώση της Δικτατορίας (1974) στο ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, το οποίο υποτίθεται ότι συνέταξε την εποχή εκείνη –Φεβρουάριος 1972– ο Κ. Παναγιωτάκος. Το έγγραφο τούτο εισήχθη στη Βουλή στις 13.6.1975 από τη βουλευτή Βιργινία Τσουδερού και έχει ως εξής:

«Μνημόνιον συναντήσεως Ὑφυπουργοῦ κ. Παναγιωτάκου καὶ Τούρκου Πρέσβεως κ. Τουμέν.

»Ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν τακτικῶν μετ' αὐτοῦ διαβουλεύσεων ἐδέχθην σήμερον τὸν ἐνταῦθα διαπεπιστευμένον Πρέσβυν τῆς Τουρκίας. Σκοπὸς τῆς σημερινῆς συναντήσεως ἦτο ἡ ἐνημέρωσίς του ἐπὶ τῶν τελευταίων ἐν Κύπρῳ ἐξελίξεων καὶ ἡ ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς θεώρησις αὐτῶν. Τοῦ ἀνέπτυξα τὰ ἑξῆς θέματα:

ΜΑΚΑΡΙΟΣ

»Λόγῳ μακρᾶς ἐπαφῆς μετὰ τοῦ Μακαρίου καθ' ὃν χρόνον διετέλεσα Πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος, ἐβεβαιώθην ὅτι οὐδεμία συνεργασία εἶναι δυνατὴ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Λευκωσίας ἐνόσῳ ὁ Μακάριος θὰ παρέμενε Πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἠσπάσθη, κατόπιν εἰσηγήσεών μου, καὶ ἡ Κυβέρνησίς μου.

»Ὁ Μακάριος εἶναι ἀσταθὴς εἰς τὰς ἰδέας του καὶ πρόθυμος νὰ θυσιάση, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἑκάστοτε ὑπ' αὐτοῦ συλλαμβανομένων σχεδίων, τὰ μακροπρόθεσμα συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ.

»Διακρίνεται ἀπὸ ἔφεσιν πρὸς τὸ ψεύδεσθαι. Διὰ σειρᾶς ψευδολογιῶν, ἔχει συχνὰ παραπλανήσει τὰς ἑκάστοτε ἐν Ἀθήναις Κυβερνήσεις. Τοῦτο, συνδυαζόμενον μετὰ τῆς ἀναμφισβητήτου ἱκανότητος αὐτοῦ περὶ τὴν κατάστρωσιν καὶ ἐκτέλεσιν τακτικῶν κινήσεων ἐπὶ διεθνοῦς ἐπιπέδου, τὸν καθιστᾶ ἰδιαιτέρως ἐπικίνδυνον διὰ τὰς ἑλληνοτουρκικὰς σχέσεις.

»Ἀντὶ νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῶν ἐν Ἑλλάδι Κυβερ-

νήσεων συνεχῶς δημιουργεῖ τετελεσμένα γεγονότα. Ἐπὶ δὲ Κυβερνήσεως Γ. Παπανδρέου, εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀποστολὴν ὁδηγιῶν καὶ διαταγῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

»Τὴν τακτικὴν δὲ αὐτὴν ἔναντι τῶν ἑλληνικῶν Κυβερνήσεων εἶχεν ἀνέκαθεν ἀκολουθήσει. Π.χ. ὅταν, ἀδιαφορῶν διὰ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐκήρυξεν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς νήσου. Ἢ ὅταν, παρὰ τὰς ὁδηγίας ἐξ Ἑλλάδος καὶ τὰς ἰδικάς μου συμβουλάς, ἐξεδήλωσεν τὸ θέρος τοῦ 1971 σφοδρὰν ἐχθρότητα πρὸς τὴν τουρκικὴν ἐν Κύπρῳ μειονότητα. Τοῦτο δέ, ἵνα θεραπεύσῃ ἰδικάς του περιστασιακὰς πολιτικὰς ἀνάγκας.

»Πάντα τὰ ἀνωτέρω ὡδήγησαν τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι βασικὴ προϋπόθεσις διὰ διαρκῆ καὶ δικαίαν ἐν Κύπρῳ λύσιν εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Μακαρίου ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς.

»Τοῦτο κατέστησα γνωστὸν εἰς τὸν ἴδιον κατὰ τὴν διάρκειαν προσφάτου συναντήσεώς μας. Ὑπεσχέθην δὲ εἰς τὸν Μακάριον ὅτι ἐὰν αὐτοβούλως παρητεῖτο τοῦ προεδρικοῦ ἀξιώματος ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀπομακρύνῃ τῆς Κύπρου καὶ τὸν στρατηγὸν Γρίβαν.

»Περὶ τῶν ἀνωτέρω, ὁ Τοῦρκος Πρέσβυς εἶπεν ὅτι ἡ ἄποψις τῶν Τουρκικῶν Κυβερνήσεων ἦτο ἀνέκαθεν ὅτι ὁ Μακάριος ἦτο ἐναντίον πάσης λογικῆς καὶ παραδεκτῆς ὑπὸ τῶν δύο χωρῶν μας λύσεως τοῦ Κυπριακοῦ. Ἀλλ' ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε πολιτικὴ τῶν Ἑλληνικῶν Κυβερνήσεων δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Μακαρίου. Τώρα ὅμως ὅτε ἀπὸ κοινοῦ κατεστρώθη μακροπρόθεσμος πολιτικὴ τῶν χωρῶν μας, ὑφίσταται ὑπαλλακτικὴ λύσις καὶ διάφοροι δυνατότητες. Ἰδία δὲ διότι αἱ λύσεις αὐταὶ χαίρουν καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν συμμάχων μας.

ΤΑ ΤΣΕΧΙΚΑ ΟΠΛΑ

»Τοῦ εἶπον ὅτι προσωπικῶς θὰ προτιμοῦσα νὰ παραδοθοῦν εἰς τὴν Ἐθνοφυλακήν. Διεκόπην ὅμως ἀπὸ τὸν Τοῦρκον Πρέσβυν, ὅστις μοῦ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Κυβέρνησίς του ἐπιμένει ὅπως τὰ ὅπλα τεθοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Διεθνοῦς Εἰρηνευτικῆς Δυνάμεως. Τοῦ ἐγνώρισα ὅτι δὲν εἴμεθα ἀδιάλλακτοι ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ ὅτι θὰ λάβωμεν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὴν Τουρκικὴν ἐπιθυμίαν.

»Τοῦ ἀπεκάλυψα ἐν συνεχεία ὅτι εἴχομεν ἀκριβῆ στοιχεῖα περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ τύπου τῶν εἰσαχθέντων ὅπλων (τὸ διπλάσιον τῶν κατὰ τὸ 1966 ἀγορασθέντων) καὶ ὅτι συνεπῶς, εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ προβῶμεν εἰς ἔλεγχον τῶν παραδοθησομένων τεμαχίων. Προσπάθεια ἀποκρύψεως μέρους αὐτῶν θὰ διεπιστοῦτο ἀμέσως καὶ θὰ ἀπετύγχανε.

ΕΛΛΗΝΟΚΥΠΡΙΑΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ

»Τοῦ εἶπον ὅτι ὁ ἡμέτερος Πρέσβυς δὲν πρόκειται νὰ ἀναλάβη ἐν Κύπρῳ καθήκοντα πρὶν δοθοῦν αἱ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ζητηθεῖσαι ἱκανοποιήσεις. Ἐπίσης ὅτι ὁ Ἕλλην Ἐπιτετραμμένος ἔχει ρητὰς ὁδηγίας νὰ διακόψη πᾶσαν σχέσιν μετὰ τοῦ κυπριακοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Καί, τέλος, ὅτι ὁ κ. Κυπριανοῦ εἶναι πρόσωπον τελείως ἀνεπιθύμητον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν.

ΠΡΟΣΕΧΕΙΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΙ

»Τοῦ ἀνέφερον ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶναι εἰς συνεχῆ ἐπαφὴν μετὰ τῶν τριῶν Κυπρίων Μητροπολιτῶν. Καὶ τοῦ ἀπεκάλυψα ὅτι κατὰ τὴν διάρκεια τῆς τελευταίας ἐν Κύπρῳ παραμονῆς μου εἶχον σειρὰν συναντήσεων μετ' αὐτῶν. Ὅτι οἱ Μητροπολῖται, μετὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀποκάλυψιν στοιχείων περὶ τῶν κινδύνων οὓς συνεπάγεται ἡ μετὰ τῶν κομμουνιστῶν πολιτικὴ συνεργασία τοῦ Μακαρίου, ὑπεσχέθησαν ἐνεργὸν συμμετοχὴν εἰς τὰς προσπαθείας ἀνατροπῆς τοῦ Κυπρίου Προέδρου.

»Σημαντικὸν μέρος τῆς πολιτικῆς του δυνάμεως ἀντλεῖ ὁ Μακάριος ἐκ τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας. Ἐλπίζομεν, λοιπόν, ὅτι αἱ ἐνέργειαι τῶν τριῶν Μητροπολιτῶν θὰ τὸν κλονίσουν τόσον, ὥστε νὰ καταστῆ εὐχερὴς ἡ ἀπομάκρυνσίς του. Τοῦ εἶπον ἐπίσης ὅτι σημαντικὴν βοήθειαν εἶχεν ὑποσχεθεῖ καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Χωρὶς νὰ ὑπεισέλθω εἰς λεπτομερείας, τοῦ ὡμίλησα περὶ τοῦ σχεδίου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν κ. Ἱερωνύμου, περὶ εἰρηνικῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Μακαρίου ἀπὸ τῆς Προεδρίας.

»Ὡς ἦτο φυσικόν, δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ μοῦ ἀπαντήση κατὰ πόσον ἡ χώρα του θὰ ἦτο διατεθειμένη νὰ συμβάλη εἰς τὴν διὰ δελεασμοῦ παγίδευσιν τοῦ Μακαρίου. Νομίζει ὅμως ὅτι ἡ ἀπάντησις θὰ εἶναι θετική. Ὑπεσχέθη ὅτι ἡ ἰδική του εἰσήγησις πρὸς τὴν Κυβέρνησίν του θὰ εἶναι εὐνοϊκή».

Γνήσιο ή πλαστό;

Κατά τη συζήτηση στη Βουλή στις 13.6.1975 για το «μνημόνιο», ο τότε υπουργός Εξωτερικών Δ. Μπίτσιος εξέφρασε ορισμένες αμφιβολίες για τη γνησιότητά του. Είπε ότι το περιεχόμενό του παρουσιάζει ορισμένα ερωτηματικά, ότι και γραφολογικά εγείρονται αμφισβητήσεις, ότι το πρωτότυπό του δεν βρέθηκε και ότι η παραχάραξη σε φωτοτυπία είναι εύκολη με τη μέθοδο των επανειλημμένων φωτοτυπήσεων. Αλλά η βουλευτής Β. Τσουδερού, που κατέθεσε το έγγραφο, επέμενε στη γνησιότητά του, προσθέτοντας ότι αναγνωρίζεται και από τον Μακάριο.

Πάντως, το κείμενο του εγγράφου έρχεται σε πλήρη αρμονία με την πολιτική που πράγματι εφάρμοσε η Δικτατορία έναντι του αρχιεπισκόπου. Το νέο, σοβαρό στοιχείο που περιέχει, είναι η συνεργασία με τον πρεσβευτή της Τουρκίας, στον οποίο αποκαλύπτει ο συντάκτης του μνημονίου –με την προϋπόθεση ότι δεν είναι πλαστό– όλες τις προθέσεις της κυβέρνησης, κατά του Μακάριου. Και προσθέτει –γεγονός που επιβεβαιώνεται από τα πράγματα– ότι νέα συνωμοσία οργανώνεται εναντίον του για την απομάκρυνσή του από την εξουσία, που τη στήνουν ορισμένοι μητροπολίτες της Κύπρου, με τη συμπαράσταση του αρχιεπισκόπου Αθηνών Ιερώνυμου.

Πράγματι, το δικτατορικό καθεστώς στην επίθεσή του κατά του Εθνάρχη κινητοποίησε και την Κυπριακή Εκκλησία. Και μπόρεσε να την προσεταιριστεί. Έτσι, ο Μακάριος αντιμετώπισε ξαφνικά τη δραματικότερη περιπέτεια της ταραχώδους σταδιοδρομίας του.

Επίθεση των μητροπολιτών

Την 1η Μαρτίου 1972, ο ανταποκριτής στη Λευκωσία της αθηναϊκής εφημερίδας *Ακρόπολις*, Ά. Λυκαύγης, μετέδιδε τα εξής από την κυπριακή πρωτεύουσα:

«Ἡ κρισιμώτερη ἡμέρα ἀπὸ ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων του σὰν προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας θεωρεῖται γιὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο ἡ σημερινὴ ἡμέρα.

»Καὶ τοῦτο διότι, σύμφωνα μὲ χθεσινοβραδυνὲς πληροφορίες οἱ τρεῖς Μητροπολῖται: Κιτίου Ἄνθιμος, Πάφου Γεννάδιος καὶ Κυρηνείας Κυπριανὸς θὰ ζητήσουν περὶ τὴν μεσημβρίαν ὁπότε συνέρχεται ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ὁριστικὰ τὴν παραίτησι τοῦ προέδρου Μακαρίου ἀπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ κράτους.

»Σύμφωνα μὲ τὶς ἴδιες πληροφορίες οἱ τρεῖς Μητροπολῖται θὰ καταθέσουν σχετικὸ ἔγγραφο στὴν Ἱερὰ Σύνοδο μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ζητοῦν ἀπὸ τὸν Μακάριο νὰ ἐγκαταλείψη τὴν προεδρία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας.

»Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωσι ὁ πρόεδρος Μακάριος δὲν δεσμεύεται νομικῶς νὰ πράξη τοῦτο, ἀλλὰ ἡ ἀπόφασις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου θὰ ἔχη ἠθικὴ βαρύτητα.

»Ἐπὶ τοῦ θέματος ἀναμένονται ραγδαῖες ἐξελίξεις».

Η ανταπόκριση παρείχε ακριβή εικόνα της κατάστασης. Την επομένη, 2.3.1975, η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας Κύπρου συνήλθε και έλαβε απόφαση που ισοδυναμούσε με τελεσίγραφο προς τον αρχιεπίσκοπο. Το βραχύ ανακοινωθέν που εκδόθηκε έλεγε:

«Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἁγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου συνῆλθε σήμερον εἰς συνεδρίασιν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου. Κατ' αὐτὴν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος ἐνημέρωσε τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ζητήματος. Οἱ πανιερώτατοι Πάφου Γεννάδιος, Κιτίου Ἄνθιμος καὶ Κυρηνείας Κυπριανὸς εἰσηγήθησαν τὴν παραίτησιν τῆς Αὐτοῦ Μακαριότητος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἐκ τοῦ προεδρικοῦ ἀξιώματος.

»Ἡ Αὐτοῦ Μ. ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος θὰ δώσῃ ἀπάντησιν, ἀφοῦ μελετήσῃ τὴν εἰσήγησιν τῶν Μητροπολιτῶν».

Η κατηγορία που διατύπωσαν κατά του Μακάριου οι τρεις μητροπολίτες ήταν:

«Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἀπεμάκρυνε τὴν Ἕνωσιν καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐγκαθιδρύσῃ μόνιμον συνεργασίαν μετὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου».

Και το δίλημμα μπροστά στο οποίο τον έθεταν ήταν:

«Νὰ θυσιάσῃ ἢ τὴν Προεδρίαν τοῦ κράτους ἢ τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν Θρόνον. Ἂν δὲν τοὺς εἰσακούσῃ, τότε θὰ καθαιρεθῇ».

Σύμφωνα με τους εκκλησιαστικούς κανόνες, οι τρεις μητροπολίτες μπορούσαν να συγκροτήσουν παρασύνοδο και να διακηρύξουν ότι δεν τον αναγνωρίζουν πια ως αρχιεπίσκοπο της Αυτοκέφαλης Κυπριακής Εκκλησίας. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο Μακάριος δικαιούνταν να υποβάλει έφεση που θα εκδικαζόταν από οκτώ επιτρόπους: τους τρεις Συνοδικούς μητροπολίτες και άλλους πέντε εκπροσώπους της Εκκλησίας της Ελλάδας και του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, Ιεροσολύμων, Αντιοχείας και Αλεξανδρείας.

Παρέμβαση του Ιερώνυμου

Στην επίθεση των μητροπολιτών έριξε –όπως αναφέρεται στο «Μνημόνιο Παναγιωτάκου»– το βάρος του από την Αθήνα και ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος. Πονηρός ο προκαθήμενος της Ελληνικής Εκκλησίας, δεν έκανε έφοδο κατά μέτωπο, αλλά τον προέτρεπε να εγκαταλείψει τον προεδρικό θώκο χάριν του αρχιεπισκοπικού θρόνου, για να παραμείνει στην Εκκλησία με το δέλεαρ να καταλάβει μία μέρα τον Θρόνο του Φαναρίου. Έτσι, την ημέρα που ο Μακάριος δεχόταν το τελεσίγραφο των τριών μητροπολιτών, έλαβε την παρακάτω επιστολή του Ιερώνυμου από την Αθήνα:

«Πολυαγαπητὲ ἐν Χριστῷ Ἀδελφέ,

»Γνωρίζετε πόσον εἰλικρινῶς σᾶς ἀγαπῶ καὶ πόσον βαθύτατα ἐκτιμῶ τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας ἀρετὰς καὶ ἱκανότητας μὲ τὰς ὁποίας σᾶς ἔχει προικίσει ὁ Θεός.

»Ἐντεῦθεν, εἶσθε εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσητε ὀρθῶς τὴν σημασίαν καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ παρόντος διαβήματός μου.

»Ὡς πρὸς τὴν ἔντονον ἀγωνίαν, ἡ ὁποία μὲ συνέχει διὰ τὰ ἐν Κύπρω τελευταίως διαδραματιζόμενα, τὰ ὁποῖα καθ ὅσον δύναμαι νὰ κρίνω, ὄχι μόνον θέτουν εἰς θανάσιμον κίνδυνον τὴν ἐθνικὴν ὑπόστασιν τῆς μεγαλονήσου, ἀλλ' ἀπειλοῦν νὰ βλάψουν σοβαρῶς αὐτὴν ταύτην τὴν κοινὴν πάντων ἡμῶν μητέρα πατρίδα, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σὰς γράψω, διότι σεῖς κάλλιον παντὸς ἄλλου γνωρίζετε τί ἔχω πράξει διὰ τὴν Κύπρον.

»Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μὲ παρεκίνησε νὰ σᾶς γράψω τὸ παρόν, ὡς καὶ τὰ ἐσώκλειστα πρὸς τοὺς Σεβασμιωτάτους ἐν Χριστῶ ἀδελφούς, εἶναι ἡ ἀκράτητος πεποίθησίς μου, ὅτι διά τε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Ἔθνος ἀποτελεῖτε ἕνα ἀνεκτιμήτου ἀξίας κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἐπ' οὐδενὶ λόγω πρέπει νὰ κατασπαταληθῆ.

»Μακαριώτατε,

»Σᾶς χρειάζεται πάρα πολὺ ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Ἔθνος.

»Μέχρι τοῦδε ἔχετε οὐκ ὀλίγα ὑποστῆ, φρονῶ δὲ ὅτι πρέπει τοῦ λοιποῦ νὰ σταματήση ἡ φθορὰ τῆς πολυτίμου προσωπικότητός σας. Δὲν ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ τὴν θέσετε περαιτέρω ἐν κινδύνω, ὅπως τώρα εἰς τὸ ζήτημα τῆς διαστάσεως τῆς Λευκωσίας πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τῆς ἐν Κύπρω ὁλονὲν αὐξανομένης ἐπιρροῆς τῶν ἀριστερῶν, ἡ ὁποία παρέχει ὅπλα εἰς ὅσους σκοπίμως ἢ ἀθελήτως ἀμφισβητοῦν τὴν ἁγνότητα τῶν ἐθνικῶν αἰσθημάτων σας.

Το δέλεαρ: το Φανάρι

»Μακαριώτατε,

»Εἰς τὴν μεγάλην αὐτὴν ὥραν τῆς Οἰκουμενικῆς Ὀρθοδοξίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μεγάλη μορφὴ τοῦ Ἀθηναγόρου ἀναζητεῖ ἐκεῖνον εἰς τὸν ὁποίον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παραδώση τὴν σκυτάλην εἰς μίαν προσωπικότητα παγκοσμίου ἀκτινοβολίας, μόνον μία προσωπικότης ἐμφανίζεται ἰσαξία. Διὰ τοῦτο, πρὸς Θεοῦ, μὴ καταδαπανηθῆτε εἰς ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι καὶ ἂν ἀκόμη ὑποτεθῆ ὅτι δὲν θὰ ἔβλαπτον τὴν Κύπρον ἢ τὴν Ἑλλάδα, δὲν θὰ ἦταν πάντως ἐποικοδομητικαὶ διὰ μίαν γενικωτέραν ἐν τῆ Ἐκκλησία ἀποστολὴν τῆς Μακαριότητός σας.

»Εἶσθε ἀκόμη ἀρκετὰ νέος καὶ ἔχετε πολλὰς δυνατότητας διὰ νὰ ἐπιτελέσητε ἔτι περισσότερα.

»Τὰ τάλαντά σας, πιστεύσατέ το, δὲν ἀνήκουν μόνον εἰς τὴν Κύπρον ἢ τὴν Κυπριακὴν Ἐκκλησίαν εἰδικώτερον. Ὁλόκληρος ἡ Ὀρθοδοξία καὶ ἡ Ἑλληνική, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ὁλόκληρος ἡ Χριστιανοσύνη ἔχουν δικαίωμα ἐπ αὐτῶν.

»Ἡ Κύπρος ἔχει ἤδη λάβει τὴν μερίδα της ἐκ τῶν ταλάντων σας. Πρέπει νὰ προβλέψετε καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐκείνας περιοχάς, αἱ ὁποῖαι ἀναμένουν, ἵνα ἐπωφεληθοῦν ἐξ αὐτῶν.

»Ὅλα αὐτὰ καὶ μαζὶ μὲ αὐτὰ ὅλοι οἱ ἄλλοι λόγοι ἐπιβάλλουν, ὅπως ἄνευ ἀναβολῆς κερδίσετε καὶ πάλιν τὴν ἀγάπην καὶ τὴν στοργὴν ἡμῶν τῶν ἐδῶ καὶ ὅλων τῶν ἐθνικῶς σκεπτομένων Κυπρίων καὶ συντονίζοντες ἀπολύτως τὰ θαρραλέα βήματά σας μετὰ τῶν τῆς μητρὸς Ἑλλάδος καὶ συγκροτοῦντες ἓν ἀρραγὲς ἐν Κύπρῳ Ἐθνικὸν μέτωπον, τώρα μὲν ἀποκατασταθῆτε εἰς τὸν ἀναμφισβήτητον ἡγέτην πασῶν τῶν ἐν Κύπρῳ Ἐθνικῶν δυνάμεων, ἐξελιχθῆτε δὲ ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι εἰς τὴν ἡγετικὴν φυσιογνωμίαν τῆς Ὀρθοδοξίας, τῆς ὁποίας τόσον ἔχομεν ἀνάγκην.

»Ἕνας ἀδελφός σας, ὁ ὁποῖος εἰλικρινῶς σᾶς ἀγαπᾶ καὶ βαθύτατα ἐκτιμᾶ, σᾶς ἱκετεύει.

»Μὴ παραθεωρήσετε τὴν συμβουλήν του.

»Ἐπὶ τούτου κατασπαζόμενος τὴν Ὑμετέραν Μακαριότητα, διατελῶ τῆς Ὑμετέρας φίλης Μακαριότητος.

Ἱερώνυμος
Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος»

Ο Μακάριος αντεπιτίθεται

Οι αντίπαλοι του Μακάριου πέτυχαν πραγματικό θρίαμβο στον πρώτο γύρο. Θα υπέκυπτε όμως ο σκληροτράχηλος ηγέτης, εγκαταλείποντας την προεδρική εξουσία; Ενώ κινητοποιούσε τους μηχανισμούς που διέθετε, ξεσηκώνοντας μαζικά συλλαλητήρια οπαδών του, άρχισε να αντεπιτίθεται χωριστά εναντίον των δύο παρατάξεων. Τη 16η Μαρτίου, η γερμανική εφημερίδα του Μονάχου *Συντόυτσε Τσάιτουνγκ* δημοσίευε κείμενο που ισχυριζόταν ότι είναι η απάντηση του Μακάριου στο τελεσίγραφο της ελληνικής κυβέρνησης.

Δεν διαψεύστηκε κατηγορηματικά ούτε από την Αθήνα ούτε από τη Λευκωσία. Και σύμφωνα με το περιεχόμενο, αφού ο Εθνάρχης απέρριπτε τους όρους του Γ. Παπαδόπουλου, τόνιζε:

«Ὁ ἀνασχηματισμὸς τῆς κυβερνήσεως (τὸν ὁποῖον ἀξιοῖτε) ἀποτελεῖ κατὰ τὴν συνταγματικὴν τάξιν ἀποκλειστικὸν θέμα τοῦ Προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας... Ἐκτὸς αὐτοῦ, δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ λειτουργήσῃ μία κυβέρνησις, μερικὰ μέλη τῆς ὁποίας θὰ εἶναι ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς τῆς Ἑνώσεως, ἐνῶ ἕτερα ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Κύπρου» [...]

«Οἱ Ἑλληνοκύπριοι καὶ οἱ ἡγέται των ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς ἀντιστά-

σεως εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ Ἀθῆναι ἤθελον προβῆ εἰς απαράδεκτον ἀνάμιξιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Κύπρου» [...]

«Ἡ ὑπηρεσία Α2 τῆς ΕΛΔΥΚ ὑποστηρίζει παρανόμους ὁμάδας καὶ ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἐπιδιώκουν νὰ ἀνατρέψουν τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας καὶ τὴν κυβέρνησίν του» [...]

«Ὁ πρώην πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος εἰς Κύπρον καὶ σημερινὸς ὑφυπουργὸς Ἐξωτερικῶν Παναγιωτάκος ἐνεθάρρυνε τοὺς τρεῖς Μητροπολίτας νὰ ζητήσουν τὴν παραίτησίν μου ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ προέδρου».

Τα όπλα παραδίδονται

Λίγο αργότερα, ο Μακάριος απαντούσε και στους τρεις μητροπολίτες, που επί μία εβδομάδα ήταν κλεισμένοι στη Μητρόπολη της Λεμεσού, μέσα σε κλοιό προστατευτικών μέτρων της αστυνομίας. Απέρριπτε την αξίωσή τους να παραιτηθεί από το αξίωμα του προέδρου, παρατηρώντας ότι η παραμονή του εκεί «ούτε αντικανονική δύναται να χαρακτηρισθεί ούτε αντίθετη προς το γράμμα και το πνεύμα της Αγίας Γραφής». Οι τρεις ιεράρχες, ανταπαντώντας, επέμεναν όμως ότι ο αρχιεπίσκοπος «θα χωρισθεί της κοσμικής ζωής και ολοψύχως θα προσηλωθεί εις το εκκλησιαστικό αυτής καθήκον».

Αλλά ο αγώνας ήταν διμέτωπος και σκληρός. Και ο Μακάριος αναγκάστηκε να συμβιβαστεί. Δέχτηκε να παραδοθούν τα τσεχικά όπλα στην Ειρηνευτική Δύναμη του ΟΗΕ (ΟΥΝΦΥΚΥΠ). Και πέτυχε έτσι να σταματήσει προσωρινά η πίεση από την Αθήνα για την εγκατάλειψη του προεδρικού αξιώματος. Ήταν ένα αποτέλεσμα αμφίρροπο. Το δικτατορικό καθεστώς απέτρεπε τον ισχυρό εξοπλισμό των μακαριακών δυνάμεων. Εφόσον, όμως, εκείνος διατηρούσε την προεδρική εξουσία, δεν μπορούσαν τα σχέδια των «συνταγματαρχών» να υλοποιηθούν. Και το πρόβλημα του εξοστρακισμού του διατηρούσε όλη την οξύτητά του.

Αλλά στο μεταξύ στην Αθήνα είχε γίνει ένα βαρυσήμαντο γεγονός που αποτελούσε σταθμό στην πορεία της Δικτατορίας: η πτώση του αντιβασιλέα Ζωιτάκη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΜΙΑ ΚΡΙΣΗ ΚΑΘΕ ΕΤΟΣ

Η ΑΠΟΤΕΛΜΑΤΩΣΗ ΠΡΟΚΑΛΕΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ • Η ΠΡΩΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ 1969 • ΑΦΙΞΗ ΤΟΥ ΤΑΣΚΑ • Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΑΝΕΠΙΘΥΜΗΤΟΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥΣ • ΝΕΑ ΚΑΤΑΔΙΚΗ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ • Ο ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ • Η ΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗ ΤΟΥ ΖΑΝ-ΖΑΚ ΣΕΡΒΑΝ-ΣΡΕΜΠΕΡ • ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΥΣ • Ο ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ Δ. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΕΙ • ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ • ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ Π. ΠΙΠΙΝΕΛΗ • Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ 1970 • Ο Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΕΙ: «ΘΑ ΠΑΡΑΙΤΗΘΩ» • Ο Σ. ΠΑΤΤΑΚΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ Ι. ΛΑΔΑ

Η ΤΑΧΕΙΑ ΑΠΟΤΕΛΜΑΤΩΣΗ του καθεστώτος μετά τη σύντομη περίοδο της ακμής –1968– είναι το πρώτο βασικό χαρακτηριστικό της Δικτατορίας της 21ης Απριλίου. Και οι συνεχείς εσωτερικές κρίσεις –απόρροια της αποτελμάτωσης– του ηγετικού στρώματος είναι το δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό.

Με ρυθμό μιας μεγάλης κρίσης κάθε χρόνο πορευόταν η Δικτατορία από το 1969. Πράγματι, τέτοιες μεγάλες ισχυρές κρίσεις στην ηγεσία ξέσπασαν: τον Αύγουστο του 1969, τον Σεπτέμβριο του 1970, τον Αύγουστο του 1971, τον Μάρτιο του 1972, τον Νοέμβριο του 1973 και τον Ιούλιο του 1974.

Στις τέσσερις πρώτες κρίσεις (1969-1972), εκδηλωνόταν εξέγερση διαφόρων ομάδων της ηγεσίας κατά της διαχειριστικής εξουσίας του Γ. Παπαδόπουλου. Αλλ' αυτός κατόρθωνε να επιπλέει κάθε φορά, άλλοτε κατανικώντας τους αντίζηλούς του και ενισχύοντας τη θέση του, άλλοτε υποχωρώντας και συμβιβαζόμενος. Στην πέμπτη όμως κρίση (1973), δεν μπόρεσε να αντεπεξέλθει και ανατράπηκε από τον Ιωαννίδη. Η έκτη, τέλος, κρίση (1974) επέφερε την πτώση του Ιωαννίδη αλλά και της δικτατορίας.

Ποιες ήταν οι γενεσιουργές πηγές αυτών των κρίσεων; Πρώτα πρώτα, βέβαια, η αδυναμία του καθεστώτος να κινηθεί δημιουργικά, να ανοίξει δρόμους, να βγει από το αδιέξοδο λύνοντας τα προβλήματα. Δεύτερον, οι αντιδράσεις –εσωτερικές και εξωτερικές– κατά του καθεστώτος, οι οποίες επαύξαναν την αστάθειά του και την

αποτελμάτωσή του. Τρίτον, η μονοκρατορική τάση του Γ. Παπαδόπουλου, που ερχόταν σε σύγκρουση με τις προσωπικές φιλοδοξίες άλλων ηγετών και με την αξίωση των περισσοτέρων για συλλογική εξουσία.

Έτσι, όλη η 21η Απριλίου υπήρξε σε μορφή και περιεχόμενο μια τραγωδία, με πρωταγωνιστή τον Γ. Παπαδόπουλο. Το πάθος του ήταν να κυβερνά χωρίς συνεταίρους. Αλλά, όταν κανείς μένει μόνος, πέφτει θύμα του εαυτού του. Η δύναμη της δημοκρατίας είναι η μαζική συμμετοχή και συνεισφορά στα κοινά, η συλλογική σοφία. Η αδυναμία της δικτατορίας, γενικά, είναι ο αυτοεγκλεισμός της σε ένα στενότατο πλαίσιο συμβούλων. Και η προσωπική δικτατορία, ειδικά, έχει έναν σύμβουλο του δικτάτορα, τον ίδιο τον εαυτό του, που οι ελπίδες του τον ξεγελούν, τα πάθη του τον εξουσιάζουν, οι αυταπάτες τον κυριεύουν. Ο Γ. Παπαδόπουλος ακολούθησε νομοτελειακά αυτήν τη μοίρα. Ολοένα αυταρχικότερος, ολοένα πιο δύσπιστος προς τους πάντες, κλεινόταν συνεχώς και πιο πολύ στον εαυτό του, για να καταλήξει αβοήθητος στην άβυσσο της χρεοκοπίας.

Η πρώτη ρήξη

Η πρώτη μεγάλη εσωτερική κρίση, που ξέσπασε τον Αύγουστο του 1969, είχε αφορμή το Χρονοδιάγραμμα το οποίο συνέταξε ο Γ. Παπαδόπουλος με τον Π. Πιπινέλη. Πριν ακόμη το έγγραφο αυτό διανεμηθεί στα μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης –στις 25 Αυγούστου– η Επαναστατική Ομάδα εκδήλωσε έντονα τη δυσαρέσκειά της, τόσο κατά του περιεχομένου του Χρονοδιαγράμματος, όσο και κατά του τρόπου με τον οποίο συντάχθηκε, χωρίς κανέναν να συμβουλευτεί ή να ρωτήσει ο πρωθυπουργός. Αλλ' αυτή η έκρηξη ήταν απότοκος μιας συσσωρευμένης δυσαρέσκειας για την αποτελμάτωση της Δικτατορίας και για τις αυθαιρεσίες του Γ. Παπαδόπουλου.

Εκείνος αμύνθηκε με επιμονή και σθένος. Υπερασπίστηκε ζωηρά το Χρονοδιάγραμμα –το οποίο είχε συνταχθεί τον Μάιο–, που αποτελούσε ακατάλυτη ανάγκη για το καθεστώς προκειμένου να αμβλυνθεί η αντίδραση του εξωτερικού. Δεν μπορούσε, όμως, να δικαιολογήσει τις αρρυθμίες, την εξάρθρωση, τη βραδυπορία του δικτατορικού κράτους. Ακολούθησαν ζωηρές αντιδικίες και ο Σ. Παττακός πρότεινε την αποσυμφόρηση των εξουσιών του Γ. Παπαδόπουλου. Επανέλαβε (όπως και το 1968) την πρόταση για την καθιέρωση δύο αντιπροέδρων της κυβέρνησης (Παττακός, Μακαρέζος), που θα είχαν ευρύτατες, υπεύθυνες δικαιοδοσίες, επιτελικής όμως μορφής και όχι διοίκησης.

Τελικά, ο Γ. Παπαδόπουλος παρέμεινε στην κορυφή. Δεν θεσμοποιήθηκαν θέσεις ισχυρών αντιπροέδρων. Δεν ματαιώθηκε η υποβολή του Χρονοδιαγράμματος στις ξένες κυβερνήσεις, ούτε τροποποιήθηκε το κείμενό του. Αλλά ο Γ. Παπαδόπουλος υποσχέθηκε στην πράξη να το μετατρέψει σε νεκρό γράμμα. Άρα, και αν

ακόμη είχε πρόθεση να βαδίσει σε έναν δρόμο φιλελευθεροποίησης του καθεστώτος, ανέλαβε την υποχρέωση να διατηρήσει ουσιαστικά τη δικτατορική σταθερότητα του καθεστώτος. Και ακολούθησαν πιο συστηματικές οι σχεδιασμένες παλινωδίες, οι οποίες κατέληξαν, στις αρχές του 1970, στη διάψευση των προσδοκιών όλων όσοι είχαν αντλήσει ελπίδες από την κατηγορηματικότητα των διαβεβαιώσεων του Π. Πιπινέλη, ότι το Χρονοδιάγραμμα θα τηρηθεί.

Άφιξη του Τάσκα

Με την ανατολή όμως του 1970, ένα γεγονός ανατάραζε το ελληνικό πολιτικό τέλμα. Τη 10η Ιανουαρίου, στις 5.20΄ μ.μ., έφτασε με ειδικό, αμερικανικό, στρατιωτικό αεροπλάνο ο νέος πρεσβευτής των ΗΠΑ Χένρυ Τάσκα. Μετά από ενός έτους χηρεία, η αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα αποκτούσε πάλι κεφαλή. Στο αεροδρόμιο τον υποδέχθηκαν οι αμερικανικές υπηρεσίες, όχι όμως και Αμερικανός επιτετραμμένος, γιατί και αυτός επί ένα μήνα απουσίαζε από την κενή πρεσβεία.

Το βράδυ της 12ης Ιανουαρίου, ο Τάσκα έκανε την πρώτη εμφάνισή του στην Αθήνα: Με τη σύζυγό του και φιλική συντροφιά, διασκέδασε στο κέντρο «Δειλινά» με τον Μπιθικώτση, τον Κόκοτα και τον Χρηστάκη. Και όταν τον ρώτησαν για τις εντυπώσεις του, απάντησε σε αρκετά καλά ελληνικά: «Δεν βλέπετε; Διασκεδάζω μαζί σας. Ες μεθαύριο τα σπουδαία...»

Την επομένη επισκέφθηκε τον υπουργό Εξωτερικών Π. Πιπινέλη και του επέδωσε αντίγραφα των διαπιστευτηρίων του. Και το πρωί της 15ης Ιανουαρίου παρέδιδε τα διαπιστευτήριά του επισήμως στον αντιβασιλέα Γ. Ζωιτάκη, με την καθιερωμένη πομπώδη τελετή.

Η άφιξη του Τάσκα στην Ελλάδα προκάλεσε συναγερμό των πολιτικών. Έλπιζαν ότι θα τον προσέγγιζαν, θα τον κατατόπιζαν στην κατάσταση και θα τον επηρέαζαν. Και έκαναν δραστήριες προετοιμασίες. Ο γράφων δημοσίευε τις ημέρες εκείνες στην εφημερίδα *Ακρόπολις* ένα ιστορικό ανάγνωσμα για το κίνημα του 1935, στο οποίο μεταξύ των πρωταγωνιστών του συγκαταλεγόταν ο ναύαρχος Ι. Τούμπας. Αλλ' ο ναύαρχος ήταν στην ομάδα των πολιτικών που είχαν εκλεγεί για να έχουν συνομιλίες με τον νέο πρεσβευτή. Και παρακάλεσε τον γράφοντα: «Πρόσεξε, προς Θεού, μη βάλεις ούτε λέξη για μένα στο ανάγνωσμά σου. Θέλεις να παρεξηγήσει τα πράγματα ο Τάσκα; Εγώ πάω να του μιλήσω κατά των κινηματιών και θα προσβλέπει και μένα σαν πρώην κινηματία...»

Ταυτόχρονα, έγινε υπόδειξη από άλλους να σταματήσει η δημοσίευση του αναγνώσματος για παρεμφερή λόγο: «Τι εξυπηρετεί η ανάξεση του παρελθόντος; Ο Τάσκα ξέρει ελληνικά. Διαβάζει τις εφημερίδες μας. Σκέψου τι θα λέει με το ανάγνωσμά σου: "Αυτοί οι Έλληνες αξιωματικοί πάντα έκαναν κινήματα, όχι μόνο τώρα"...»

Διάψευση ελπίδων

Γρήγορα όμως η αυταπάτη θα διαλυόταν. Ο Χένρυ Τάσκα δεν προσέγγισε κανέναν από τους τότε πολιτικούς. Θα το κάνει πολύ αργότερα, χωρίς όμως να επηρεαστεί, γιατί από την αρχή έδειξε κατανόηση και συμπάθεια προς το δικτατορικό καθεστώς. Άλλωστε η πολιτική του προέδρου Νίξον ήταν: ολοένα στενότερες σχέσεις με την ελληνική κυβέρνηση.

Ούτε όταν ήρθε σε επαφή με τον βασιλιά –κατά κανόνα κάθε νέος πρεσβευτής τού έκανε μία εθιμοτυπική επίσκεψη στη Ρώμη– έδειξε πως επηρεάζεται. Άκουσε ψυχρός τον Κωνσταντίνο, αποθαρρύνοντάς τον με τη στάση του. Και εκείνος καταλήφθηκε από μεγάλη απογοήτευση και μελαγχολία. Είχε αρχίσει πια να αντιλαμβάνεται ότι η Αμερική τού έστρεφε σταθερά τη ράχη. Και ο Αμερικανός δημοσιογράφος Σουλτσμπέργκερ δίνει την εξής σχετική και χαρακτηριστική ανταπόκριση (εφημερίδα *Το Βήμα*, 10.8.1974):

«Ρώμη, 3 Φεβρουαρίου 1970

»Πῆγα νὰ πιῶ κάτι μὲ τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνο στὴν ἄνετη βίλλα του, λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν Ρώμη. Φαινόταν ὠχρὸς κι' ἐκνευρισμένος.

»Ἔχει ἀπαυδήσει μὲ τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες καὶ ἔνιωθε προσβεβλημένος ἀπὸ τὸν πρόεδρο Νίξον, ὅταν αὐτὸς βρισκόταν στὴν Οὐάσιγκτον γιὰ τὴν κηδεία τοῦ Ἀϊζενχάουερ. Φίλοι του ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τοῦ λέγουν πὼς ἐπικρατεῖ ὅλο καὶ περισσότερο ἡ πεποίθηση, ὅτι οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες "δὲν ὑποστηρίζουν τὴν δημοκρατία" ἄλλο πιά, καὶ ὅταν ἐγὼ ἔφερα τὶς ἀντιρρήσεις μου, αὐτὸς εἶπε: "Ναί, κι' ἐγὼ δὲν συμφωνῶ, ἀλλὰ ἔχω κάτι μικρο-ὑπόνοιες". Δὲν ἔχει τὴν γνώμη πὼς οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες θἄπρεπε νὰ ἀπαγορεύσουν τὴν ἀποστολὴ ὁπλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, καὶ μᾶς τὸ ἔχει πῆ αὐτὸ δύο φορές. Ἡ ἄποψή του εἶναι πὼς ἡ Ἑλλάδα δικαιοῦται νὰ παίρνη βαρειὰ ὅπλα σὰν σύμμαχος γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς Δύσεως, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ εἴμεθα προσεκτικοὶ κατὰ τὴν ἀποστολή τους νὰ μὴν ὑπονοηθῆ ὅτι ἐγκρίνεται τὸ καθεστώς, ὅπως καὶ νὰ μὴ ἀποστέλλωνται ἐλαφρὰ ὅπλα, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐναντίον τῶν πολιτῶν.

»Οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες θὰ μποροῦσαν νὰ ἀσκήσουν ἠθικὴ καὶ οἰκονομικὴ πίεση καὶ μολονότι οἱ συνταγματάρχες προσπαθοῦν νὰ μᾶς ἐκβιάσουν μὲ τὴν ἄποψη αὐτή, εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀπίθανο νὰ ἀποτολμήσουν ὁποιεσδήποτε σοβαρὲς ἐρωτοτροπίες μὲ τούς κομμουνιστάς, διότι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐν ὑπηρεσία ἀξιωματικοὺς πολέμησαν ἐναντίον τῶν κομμουνιστῶν, στὴν διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, καὶ θυμοῦνται τὶς ἀγριότητες.

»Ἔχει τὴν γνώμη, ὅτι θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξη μιὰ πολιτικὴ ἐπιτροπὴ στὸ

ἐξωτερικό, ποὺ νὰ μαρτυρῆ τὴν ὕπαρξη κάποιας μορφῆς ἐναλλακτικῆς λύσεως. Ὄχι ὅμως "κυβέρνηση ἐξορίας". Ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ νὰ κάμη τίποτε, διότι εἶναι βασιλεὺς ὅλων τῶν Ἑλλήνων καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀναμιγνύεται ἐνεργῶς.

»Πολὺ θὰ ἤθελε νὰ μεταβῆ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες γιὰ ἀνεπίσημες συνομιλίες μὲ ἡγέτες σὰν τὸν Νίξον, τὸν Ρότζερς καὶ τὸν Κίσσινγκερ, ἀλλὰ δὲν ξεύρει πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ὀργανώση ἕνα τέτοιο ταξίδι καὶ φοβᾶται μήπως τὸν ἀγνοοῦσαν. Οἱ συνταγματάρχες καταβάλλουν προσπάθειες νὰ παραμείνουν στὴν ἐξουσία ἐπ' ἀόριστο καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἔχει ἀρχίσει ἀκόμη ὁποιεσδήποτε διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἐπιστροφή του. Δὲν ἔχει ἐπίσης ἀποφασίσει τί ἀκριβῶς νὰ κάμη ἂν τὰ πράγματα φθάσουν ὡς ἐκεῖ – καὶ ἀποδοκιμάζει τὶς ἀπόψεις τους, ἀλλὰ θέλει νὰ ἐπιστρέψη καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ βοηθήση στὴν ἀποκατάσταση τῆς "νομιμότητος"».

Και πάλι το Συμβούλιο της Ευρώπης

Στο μεταξύ, το καθεστώς αντιμετώπιζε μια νέα μάχη στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Παρά την αποχώρηση της Ελλάδας στις 12 Δεκεμβρίου 1969, ο διεθνής αυτός οργανισμός εξακολουθούσε να ασχολείται με την κατάσταση στη χώρα και την πορεία της Δικτατορίας. Στις 15 Απριλίου 1970, επρόκειτο να συνέλθει για να δημοσιεύσει νέα έκθεση περί Ελλάδας της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και να εκδώσει απόφαση σχετική με την τήρηση της αντίστοιχης σύμβασης («περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων») από το δικτατορικό καθεστώς.

Εν όψει αυτής της μάχης, οι «συνταγματάρχες» οργάνωναν την άμυνά τους. Στις 10 Απριλίου, ο Γ. Παπαδόπουλος ανήγγειλε πανηγυρικά διάφορα φιλελεύθερα μέτρα:

• Έμπαινε από εκείνη την ημέρα σε ισχύ το άρθρο 10 του Συντάγματος του 1968 «περί ατομικών ελευθεριών», κατά το οποίο «ουδείς συλλαμβάνεται ουδέ φυλακίζεται άνευ αιτιολογημένου δικαστικού εντάλματος» (στην πραγματικότητα παραβίαζαν το άρθρο αυτό σε περιπτώσεις που αφορούσαν δίωξη για αδικήματα τάξης).

• Επιτρέπονταν οι προσφυγές των οργάνων της διοίκησης στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

• Θα απολύονταν 350 ακόμη εκτοπισμένοι, ώστε έως την 21η Απριλίου θα είχαν περιοριστεί σε 1.200. Υπήρχαν και 393 πολιτικοί κατάδικοι, καθώς και 29 υπόδικοι, αλλά γι' αυτούς δεν γινόταν μνεία.

Αλλά τα προμηνύματα ήταν δυσάρεστα. Η ατμόσφαιρα ήταν ηλεκτρισμένη κατά της Δικτατορίας στη Δυτική Ευρώπη. Και εκείνες τις ημέρες ο υπουργός Δικαιοσύνης της Δυτικής Γερμανίας Γιαν έστρεφε τις αιχμές του εναντίον του καθεστώτος.

Γερμανική παρέμβαση

Γινόταν στο Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών η δίκη 34 στελεχών της Δημοκρατικής Άμυνας, στην οποία θα αναφερθούμε σε άλλο κεφάλαιο. Μεταξύ των κατηγορουμένων ήταν οι καθηγητές Γεώργιος Μαγκάκης και Διονύσιος Καράγιωργας, ο Ελληνογάλλος δημοσιογράφος Σταράκης κλπ. Και ο επίτροπος του Στρατοδικείου πρότεινε την ποινή του θανάτου στους φερομένους ως πρωταιτίους. Προκλήθηκε παγκόσμια συγκίνηση και ο Δυτικογερμανός υπουργός Δικαιοσύνης όχι μόνο έκανε έκκληση προς το Στρατοδικείο να μη δεχθεί την εισαγγελική πρόταση, αλλά προειδοποίησε:

«Θανατικὴ ἀπόφασις εἰς βάρος τῶν κατηγορουμένων θὰ παρέβλαπτε σοβαρῶς τὶς σχέσεις τῶν δύο χωρῶν μας».

Επρόκειτο βέβαια για μια κατάφωρη παραβίαση των διακρατικών σχέσεων, αλλά εξέφραζε το πνεύμα της εποχής. Και συμπληρώθηκε με άλλη μία γερμανική ενέργεια: Ο αντιπρόσωπος της Δυτικογερμανικής κυβερνήσεως στο Συμβούλιο της Ευρώπης Άλερς δήλωσε στις 12 Απριλίου ότι «η κυβέρνησή μου θα συμβουλευτεί τους εταίρους της στο Συμβούλιο για να επιτευχθεί αναθεώρηση των αποφάσεων του Στρατοδικείου».

Ο Θεοδωράκης στο εξωτερικό

Τότε ακριβώς –στις 13 Απριλίου– ήχησε σαν βόμβα σε παγκόσμιο πλαίσιο μια εντυπωσιακή είδηση: ο Μίκης Θεοδωράκης αφέθηκε ελεύθερος και έφτασε στο Παρίσι.

Ο διάσημος συνθέτης, πολιτικός κρατούμενος τότε, ήταν κλεισμένος στο σανατόριο «Σωτηρία». Δεν έλπιζε να περιληφθεί στους 332 εκτοπισμένους που θα απολύονταν, σύμφωνα με την επαγγελία του Γ. Παπαδόπουλου στις 10 Απριλίου. Ούτε πίστευε τις φήμες ότι θα χορηγούνταν γενική αμνηστία με την επέτειο της 21ης Απριλίου. Ήταν απογοητευμένος και σκεφτόταν να κηρύξει απεργία πείνας.

Εξίσου απογοητευμένη ήταν και η σύζυγός του, όταν στις 14 Απριλίου ένας Αμερικανός δημοσιογράφος την ειδοποίησε ότι την καλούσε στο ξενοδοχείο «Χίλτον» κάποιος Γάλλος πολιτικός. Όταν η Μυρτώ Θεοδωράκη έφτασε, βρέθηκε μπροστά σε έναν μικρόσωμο, νευρώδη άνδρα με θεατρικές χειρονομίες: τον Ζαν-Ζακ Σερβάν-Σρεμπέρ, εκδότη της παρισινής επιθεώρησης *Εξπρές*, γνωστό συγγραφέα και γενικό γραμματέα του Ριζοσπαστικού Κόμματος της Γαλλίας.

Ο Σερβάν-Σρεμπέρ είχε φτάσει από το Παρίσι συνοδευόμενος από τον ελληνομαθή γιατρό Ζεράρ Πιερρά, με το ιδιόκτητο αεροπλάνο του και με τη φιλοδοξία να πετύχει την αμνήστευση του καθηγητή Δ. Καράγιωργα και του Ελληνογάλλου δημοσιογράφου Σταράκη. Φυσικά, ο Γάλλος πολιτικός απέβλεπε στον διεθνή θόρυβο που θα προκαλούσε με αυτή την ενέργειά του. Και ως όπλο του για να αποσπάσει την α-

μνήστευση, θα χρησιμοποιούσε την υπόσχεση προς την ελληνική κυβέρνηση ότι θα προσερχόταν στο Συμβούλιο της Ευρώπης να συνηγορήσει υπέρ της Ελλάδας.

Δεν δυσκολεύτηκε, όμως, να διαπιστώσει ότι η φιλοδοξία του αυτή ήταν απραγματοποίητη. Και τότε στράφηκε προς άλλον στόχο: τον Θεοδωράκη. Πιο εύκολη θα ήταν η απελευθέρωση ενός πολιτικού κρατούμενου παρά ενός πολιτικού κατάδικου. Έτσι κάλεσε τη σύζυγο του συνθέτη για να συνεννοηθεί μαζί της, ενώ ανέμενε από ώρα σε ώρα να γίνει δεκτός από τον Γ. Παπαδόπουλο σε ιδιαίτερη συνέντευξη, την οποία εξασφάλισε με τη μεσολάβηση φίλων του.

Η συνάντηση πράγματι έγινε. Και το αποτέλεσμα υπήρξε άμεσο. Μετά από λίγες ώρες, έκπληκτο πληροφορούνταν το ελληνικό αλλά και το παγκόσμιο κοινό ότι, έπειτα από έγκριση του Έλληνα πρωθυπουργού, ο Μίκης Θεοδωράκης αφέθηκε ελεύθερος να αναχωρήσει για το Παρίσι με το αεροπλάνο του Ζαν-Ζακ Σερβάν-Σρεμπέρ. Ο Γάλλος πολιτικός είχε κατορθώσει μια θεαματική επιτυχία που του προσέδωσε τεράστιο κύρος.

Στην ειδησεογραφία των ελληνικών εφημερίδων αναγραφόταν η πληροφορία ότι ο Γ. Παπαδόπουλος ενέκρινε την απελευθέρωση του συνθέτη μόνο έπειτα από διαβεβαίωση του Σερβάν-Σρεμπέρ ότι ο Θεοδωράκης στο εξωτερικό δεν θα απασχολούνταν με την πολιτική, ότι η αποδημία του γινόταν για λόγους υγείας και ότι, όταν η κατάστασή του θα βελτιωνόταν, ο ίδιος ο Γάλλος πολιτικός θα τον επανέφερε.

Ο Ωνάσης διαψεύδει

Αλλά ο διάσημος συνθέτης, που έγινε δεκτός με ενθουσιασμό στο εξωτερικό, άρχισε αμέσως έντονη αντιδικτατορική δράση. Ταυτόχρονα ο Σερβάν-Σρεμπέρ, στις πολυάριθμες ομιλίες που έκανε, ανέφερε ότι τον είχαν βοηθήσει στις ενέργειές του στην Αθήνα ο Α. Ωνάσης, ο Σ. Ανδρεάδης και ο Τομ Πάππας. Ο Ωνάσης, που βρισκόταν στην Ελλάδα, έσπευσε στις 29 Απριλίου να τον διαψεύσει με δήλωσή του στις αθηναϊκές εφημερίδες, που είχε ως εξής (κατά μαγνητοφωνημένο κείμενο):

> *«Ὁ Σρεμπὲρ λέει ψέματα. Ψεύδεται ἀσύστολα καὶ λυποῦμαι πολὺ γιατὶ τὸν ξέρω ἐδῶ καὶ 10 χρόνια. Ἤθελα ἀπὸ ἡμέρες νὰ κάνω δηλώσεις, ὅταν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τοῦ Θεοδωράκη, ἄρχισε νὰ ἀναμιγνύῃ σ' αὐτὴ ἐμένα καὶ τὴν γυναίκα μου ἀκόμη. Χαίρομαι δὲ τώρα ποὺ μοῦ δίδεται αὐτὴ ἡ εὐκαιρία.*
>
> *»Ὅ,τι ἔχει πῆ ὁ Σρεμπὲρ γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ θέμα στερεῖται πάσης ἀληθείας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ ἑξῆς: Ὅταν ὁ Σρεμπὲρ ἦρθε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα, μὲ πῆρε τηλέφωνο καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι ἔπρεπε νὰ συναντηθοῦμε γιατὶ τὸν ἀπασχολοῦσε ἕνα σοβαρὸ θέμα. Σὲ μισὴ ὥρα ὅμως ἐγὼ ἔφευγα γιὰ τὸ Παρίσι. Τοῦ τὸ εἶπα καὶ τοῦ προσέθεσα ὅτι γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἦταν*

ἀδύνατο νὰ συναντηθῶ μαζί του. Παρεκάλεσα δὲ τὸν καθηγητὴ κ. Ἰω. Γεωργάκη νὰ τὸν φιλοξενήση, ἐπειδὴ ἦταν φίλος μου. Ὅταν ἐπικοινώνησα τὸ βράδυ τῆς ἰδίας ἡμέρας ἀπὸ τὸ Παρίσι μὲ τὸν κ. Γεωργάκη γιὰ τὶς δουλειές μου, ὁ κ. καθηγητὴς μοῦ ἀνέφερε, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ὁ Σρεμπὲρ τῇ αἰτήσει πασιγνώστου καθηγητοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες βρισκόταν στὸ Λονδῖνο, εἶχε κλείσει ραντεβοῦ μέσω τοῦ ἁρμοδίου διευθυντοῦ τοῦ γραφείου τοῦ Πρωθυπουργοῦ, μὲ τὸν πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως. Καὶ πάλι ὅμως δὲν ἔμαθα γιὰ ποιό θέμα θὰ συνηντᾶτο ὁ Σρεμπὲρ μὲ τὸν κ. Πρωθυπουργό. Πρώτη φορὰ ποὺ ἄκουσα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τοῦ Θεοδωράκη ἦταν τὴν μεθεπομένη ἡμέρα. Ἤμουν στὸ Παρίσι καὶ μοῦ τηλεφώνησε ὁ Σρεμπέρ, λέγοντάς μου ὅτι ἐπέστρεψε στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα μὲ τὸν Θεοδωράκη. Ἦταν μάλιστα πολὺ εὐχαριστημένος γι' αὐτὸ ποὺ εἶχε πετύχει. Ἔκτοτε δὲν εἶχα ἄλλη ἐπαφὴ μὲ τὸν Σρεμπὲρ μέχρι τὴν Κυριακὴ 19 Ἀπριλίου ποὺ μὲ πῆρε τηλέφωνο στὸ Σκορπιὸ ἀπὸ ἐδῶ, τὴν Ἀθήνα, καὶ μὲ παρεκάλεσε ἂν ἦταν δυνατὸν νὰ ρθῇ στὸ νησί μαζὶ μὲ ἕνα φίλο του γιατρό. Διὰ λόγους καθαρὰ φιλοξενίας καὶ ἐπειδὴ εἶχε περιέργεια νὰ δῇ τὸ νησί, δέχθηκα. Ἐκεῖ ἄρχισε νὰ μοῦ μιλᾶ γιὰ τὶς προσπάθειες ποὺ ἔκανε γιὰ ἀπελευθέρωσι καὶ ἄλλων πολιτικῶν κρατουμένων».

«Αυτοί που έριχναν βόμβες...»

Στο σημείο αυτό ο Α. Ωνάσης περιγράφει τις αντιδράσεις του σε όσα του είπε ο Σρεμπέρ:

«Ἀγανάκτησα. Τοῦ εἶπα: "Πρόσεξε, κύριε Σρεμπέρ, καὶ μὴ ἐκμεταλλεύεσαι ἔτσι μιὰ φιλάνθρωπη καὶ εὐγενικὴ πρᾶξι τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ. Τρελλὸς εἶσαι καὶ ζητᾶς νὰ ἀπελευθερωθοῦν αὐτοὶ ποὺ εἶναι καταδικασμένοι μὲ ἀποφάσεις δικαστηρίων; Αὐτοὶ ποὺ ἔβαζαν βόμβες; Αὐτοὶ ποὺ ἔχουν κομμένα καὶ τὰ χέρια τους ἀκόμη ἀπὸ τὶς βόμβες ποὺ ἔβαζαν ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων;" Γιὰ νὰ μὲ καθησυχάση προφανῶς, γιατὶ μὲ εἶδε ἀγανακτισμένο, ἄρχισε νὰ μοῦ μιλᾶ γιὰ ἀτομικὲς ἐλευθερίες. Κι' ἐγὼ τοῦ ἀπάντησα: "Κύριε Σρεμπέρ, ὑπεράνω ὅλων εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ ἔθνους μας. Ὅταν αὐτὰ τὰ δύο κινδυνεύουν, ἀξίζει νὰ γίνεται καὶ θυσία μερικῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν. Κι' ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνεχόμαστε ὁποιαδήποτε ἐπέμβασι θίγει τὴν συναίσθησι τοῦ ἀτόμου ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερία τοῦ ἔθνους. Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω τί βιάζεσθε ἔτσι ἐσεῖς γιὰ μᾶς. Μπαίνετε σὰν ταῦρος ἐν ὑαλοπωλείῳ στὴ χώρα μας καὶ στὸ τέλος κάνετε κακό. Τί πέρασες τὴν Ἑλλάδα;" Αὐτὰ τοῦ εἶπα ἐπὶ λέξει καὶ ἔφυγε χωρὶς νὰ μοῦ ἀπαντήση. Αὐτὴ εἶναι ὅλη ἡ ἀλήθεια. Δὲν πί-

στευα ὅτι ἡ κακοήθεια θὰ ἔφτανε στὸ σημεῖο νὰ ἀναμιχθῆ καὶ τὸ ὄνομα τῆς συζύγου μου. Ἡ κ. Τζάκυ δὲν εἶχε ἰδέαν ἀπὸ Θεοδωράκη καὶ ὅ,τι ἔμαθε τὸ ἔμαθε ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες».

Αναφερόμενος κατόπιν στα λεχθέντα από τον Σρεμπέρ, ότι αν δεν βοηθήσει στην απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων θα δημιουργηθεί τέτοια κατάσταση στην Ελλάδα, ώστε θα χάσει τις επενδύσεις του, ο μεγαλοεφοπλιστής είπε:

«Δὲν ξέρω τί λέει ὁ κ. Σρεμπέρ. Ἐγὼ σᾶς λέω ὅτι οἱ ἐπιχειρήσεις μου πᾶνε πολὺ καλὰ καὶ ὅτι τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπενδύσεων τῶν 600.000.000 δολλαρίων τίθεται σὲ ἐφαρμογὴ μὲ ταχύτατο ρυθμό, πιὸ ταχύτερο ἀπ' ὅ,τι προβλέπει ἡ σύμβασις. Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ λυπᾶμαι γιὰ τὰ ψέματα τοῦ κ. Σρεμπέρ».

Διάψευση έκαναν επίσης ο Τομ Πάππας και ο Σιρατής Ανδρεάδης.

Στο μεταξύ, ο Θεοδωράκης ανέπτυσσε μεγάλη αντιστασιακή δραστηριότητα σε όλη τη Δυτική Ευρώπη και στις 29 Απριλίου έκανε δηλώσεις στον παρισινό Τύπο, ζητώντας να σχηματιστεί «ελεύθερη ελληνική κυβέρνηση στην εξορία»: «Αν εκδηλωθεί μια μαζική διεθνής κίνηση», πρόσθεσε, «θα ανατραπεί το ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς και τα μέλη της Χούντας θα αναγκαστούν να πηδήξουν σε ένα αμερικανικό αεροπλάνο και να φύγουν στην Κόστα Ρίκα».

Η συνομιλία Παπαδόπουλου-Σρεμπέρ

Την επομένη δημοσιευόταν στις αθηναϊκές εφημερίδες η εξής ανακοίνωση:

«Ἐκ τοῦ Γραφείου τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ ἀνεκοινώθη ὅτι, κατόπιν τῶν δηλώσεων εἰς τὰς ὁποίας προέβη ὁ κ. Θεοδωράκης εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐν γένει τῆς, παρὰ τὰς δοθείσας διαβεβαιώσεις, παραβιάσεως τῶν δοθεισῶν ὑποσχέσεων, ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον ὅπως δοθῆ εἰς τὴν δημοσιότητα περίληψις τῆς συνομιλίας τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ κ. Πρωθυπουργὸς μετὰ τοῦ κ. Σρεμπέρ, ἵνα δυνηθῆ νὰ σχηματίση ἀκριβῆ ἐντύπωσιν ἡ διεθνὴς κοινὴ γνώμη».

Ακολουθούσε το κείμενο της περίληψης της συνομιλίας, κατά το οποίο ο Σερβάν-Σρεμπέρ, αφού ύμνησε τον Γ. Παπαδόπουλο, εξέφρασε τον θαυμασμό του για το έργο που επιτελείται στην Ελλάδα, δήλωσε ότι θεωρεί ηλιθιότητα, αν όχι έγκλημα, την άποψη πολλών ότι η Ελλάδα πρέπει να αποκοπεί από τον κορμό της Ευρώπης, και υποσχέθηκε ότι με αυτό το πνεύμα θα μιλήσει ο ίδιος προσεχώς στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Πρόσθεσε όμως ότι μια ανθρωπιστική χειρονομία εκ μέρους του Γ. Παπαδόπουλου θα τον βοηθούσε πολύ. Το κείμενο συνέχιζε:

«Ἀρχικῶς εἶχε σκεφθῆ, εἶπε ὁ κ. Σρεμπέρ, νὰ ζητήση ἀπὸ τὸν κ. πρωθυπουργὸν ὅπως τοῦ ἐπιτραπῆ νὰ πάρη μαζί του τὸν κατηγορηθέντα Ἑλλη-

νογάλλον (Σταράκη) ἢ ἀκόμη καὶ τὸν Καράγιωργα, δι' ἰατρικὴν περίθαλψιν τῶν τραυμάτων πού ὑπέστη, σκέφθηκε ὅμως ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀπεδείχθη ὅτι ὑπῆρξαν συνεπαρμένοι ρομαντικοὶ καὶ ἀνίκανοι. Προτίμησε λοιπὸν νὰ ζητήση νὰ τοῦ ἐπιτραπῆ νὰ πάρη εἰς τὴν Γαλλίαν τὸν γνωστὸν εἰς ὅλον τὸν κόσμον συνθέτην Θεοδωράκην καὶ νὰ φροντίση διὰ τὴν περίθαλψιν τῆς πνευμονικῆς παθήσεώς του. Εἶναι ἕτοιμος, εἶπε, νὰ δώση τὸν λόγον τῆς τιμῆς του εἰς τὸν κ. πρωθυπουργὸν ὅτι θὰ φροντίση ὁ Θεοδωράκης νὰ μὴ ἀναμιχθῆ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ὅτι θὰ τὸν ἔχη συνεχῶς ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν του, καί, τέλος, ὅτι θὰ τὸν ἐπαναφέρη εἰς τὴν Ἑλλάδα μόλις τοῦ τὸ ἐπιτρέψουν οἱ ἐκεῖ ἰατροί. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, εἶπε, θὰ ἠδύνατο ὁ κ. πρωθυπουργὸς νὰ τὸν βοηθήση εἰς τὴν προσπάθειάν του, ὅπως συνηγορήση ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Στρασβοῦργον. Γνωρίζει, εἶπε, πόσον λεπτὸν εἶναι τὸ θέμα καὶ πόσον δύσκολος ἡ ἀπόφασις ἀλλὰ πιστεύει ὅτι ὁ κ. πρωθυπουργὸς θὰ ἐννοήση πλήρως πόσον δύναται αὐτὸ νὰ ἐπηρεάση τοὺς πολεμίους του εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

»Ἀπαντῶν ὁ κ. πρωθυπουργὸς εἶπεν ὅτι εἶναι βέβαιος ὅτι ὁ κ. Σρεμπὲρ εἶναι ὑπερβολικὰ αἰσιόδοξος ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα δύναται νὰ ἐπιφέρη μία ἀνθρωπιστικὴ ἐκ μέρους του χειρονομία, διότι εἶναι βέβαιος ὅτι τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἱκανοποιήση τὴν κομματικὴν σκοπιμότητα τῶν ἡγετῶν εἰς τὰς χώρας ὅπου ἐκδηλοῦται ἡ κακόπιστος κατὰ τῆς Ἑλλάδος πολεμικὴ εἶναι μία ἀγγελία ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως περὶ τῆς ἡμερομηνίας τῶν ἐκλογῶν.

«Εκ των προτέρων συγχώρησις»

»Καταλήγων ὁ κ. πρωθυπουργὸς εἶπεν εἰς τὸν κ. Σρεμπὲρ ὅτι δύναται νὰ πάρη τὸν Θεοδωράκην μαζί του εἰς τὴν Γαλλίαν, ἂν καὶ ὁ ἴδιος εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ φθάση στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ εὑρεθῆ εἰς τὴν δυσάρεστον θέσιν ὁ κ. Σρεμπὲρ νὰ τοῦ ζητήση συγγνώμην, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατήση τὸν λόγον του περὶ μὴ ἀναμίξεως τοῦ Θεοδωράκη εἰς τὴν πολιτικὴν κατὰ τὸ ταξίδιόν του εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν μετὰ τὴν ἀποθεραπείαν του ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ ὁ κ. πρωθυπουργὸς τοῦ ἔδειξε τὸ καλοπροαίρετον πνεῦμα του, δίδοντάς του ἐκ τῶν προτέρων συγχώρησιν.

»Ὁ κ. Σρεμπὲρ ἐπέμενεν ὅτι θὰ δυνηθῆ νὰ κρατήση τὸν λόγον του καὶ ὅτι θὰ ἐπαναφέρη τὸν Θεοδωράκην εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εὐχαρίστησε τὸν κ. πρωθυπουργὸν διὰ τὴν κατανόησίν του, διὰ τὸν ἀνθρωπισμόν του καὶ

διὰ τὴν διαβεβαίωσιν ποὺ τοῦ ἔδωσεν, ὅτι πράγματι αὐτὸ ποὺ διέβλεπεν ὁ ἴδιος εἶναι πραγματικότης – ὅτι δηλαδὴ ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἔχει ἐξαιρετικὴν κρίσιν καὶ πολιτικὸν μέλλον καὶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ συνεργασία του εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς Εὐρώπης.

«Θα τηρήσω τον λόγο μου»

»Ἐτόνισεν ἐπίσης ὅτι εἰς τὸ Στρασβοῦργον εἰς τὴν ὁμιλίαν του θὰ ἐκφράση τὴν ἀρχὴν τὴν ὁποίαν πιστεύει, ὅτι πραγματικὴ συνεργασία μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν δύναται νὰ ἐπέλθη μόνον ὅταν ἀντιληφθοῦν ὅλαι αἱ κυβερνήσεις ὅτι δὲν ἔχουν κανένα δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνουν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῶν ἄλλων – διότι ἄλλωστε καμμία ἐξ αὐτῶν δὲν δύναται νὰ διδάξη διὰ τοῦ παραδείγματός της τίποτε εἰς τὴν ἄλλην. Θὰ ἐκφράση ἐπίσης εἶπεν τὴν πεποίθησίν του ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀποτελεῖ σημαντικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν καὶ διεβεβαίωσεν τὸν κ. πρωθυπουργὸν ὅτι θὰ εἶναι συνήγορος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ὅτι θὰ ἐπαναφέρῃ τὴν Γαλλίαν, Ἀγγλίαν καὶ Σουηδίαν εἰς τὸ πλευρὸν τῆς Ἑλλάδος, διότι ὁ λόγος του εἰσακούεται. Ηὐχαρίστησε τὸν κ. πρωθυπουργὸν καὶ πάλιν διεβεβαίωσεν αὐτὸν ὅτι θὰ τηρήση τὸν λόγον του».

Ο Γάλλος πρωθυπουργός

Ο Σερβάν-Σρεμπέρ δεν αμφισβήτησε το περιεχόμενο της κυβερνητικής ανακοίνωσης, αλλά γεννιόταν το ερώτημα, γιατί με τόση ευκολία ο Γ. Παπαδόπουλος εισάκουσε την αίτηση του Γάλλου πολιτικού; Βέβαια, σε αποδοχή του ανταλλάγματός του: να καταθέσει ως μάρτυρας στο Συμβούλιο της Ευρώπης ευνοϊκά για την Ελλάδα. Αλλά ο Σάυρους Σουλτσμπέργκερ κάνει μια αποκάλυψη καταχωρώντας στο ημερολόγιό του με ημερομηνία 23.4.1970 από το Παρίσι (*Το Βήμα*, 10.8.1974):

«Ὁ Ζὰκ Σαμπὰν-Ντελμάς, πρωθυπουργὸς τώρα τῆς Γαλλίας, μοῦ εἶπε πὼς ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνηση εἶχε ὑποσχεθῆ ἤδη στὸ Παρίσι νὰ ἀφήση ἐλεύθερο τὸν ἀριστερὸ συνθέτη Μίκη Θεοδωράκη καὶ ὅτι αὐτὸ εἶχε συμφωνηθῆ λίγο προτοῦ γίνη τὸ πολυδιαφημισμένο ταξίδι τοῦ Ζὰν-Ζὰκ Σερβὰν-Σρεμπέρ, πολιτικοῦ τῆς ἀντιπολιτεύσεως στὴν Ἀθήνα. Ὁ Σρεμπὲρ ἔφερε τὸν Θεοδωράκη, λέγοντας πὼς τὸν εἶχε "ἀπελευθερώσει". Ὁ Σαμπὰν εἶπεν πὼς ἡ συμφωνία μεταξὺ Παρισιοῦ καὶ Ἀθηνῶν προέβλεπε τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Θεοδωράκη μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ὑπόσχεση τῆς Γαλλίας νὰ μὴ ψηφίση ὑπὲρ τῆς καταδίκης τῆς Ἑλλάδος στὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης στὸ Στρασβοῦργο, ἀλλὰ ἁπλῶς νὰ ἀπόσχη. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅπως ἐπέμενε ὁ πρωθυπουργός, ὁ Σερβὰν-Σρεμπὲρ προσπαθοῦσε νὰ

ἐπωφεληθῆ ἀπὸ κάτι ποὺ εἶχε ἤδη τακτοποιηθῆ ἀπὸ τὴν κυβέρνηση».

Καταδίκη

Ο Γ. Παπαδόπουλος συνεπώς θέλησε να εξασφαλίσει τη συνηγορία και των δύο Γάλλων, η οποία πράγματι προσφέρθηκε, αν και δεν υπήρξε ικανή να αποτρέψει μια νέα καταδίκη της Ελλάδας.

Στις 15 Απριλίου, οι υπουργοί Εξωτερικών του Συμβουλίου της Ευρώπης, στην τακτική τους σύνοδο, αποφάνθηκαν ότι «η Ελλάδα παραβίασε 10 άρθρα της συμβάσεως των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» και αποφάσισαν να δημοσιεύσουν τη νέα έκθεση της αρμόδιας επιτροπής, για την κακοποίηση των πολιτικών κρατουμένων. Ταυτόχρονα κάλεσαν την ελληνική κυβέρνηση να αποκαταστήσει χωρίς καθυστέρηση τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η απόφαση λήφθηκε με ψήφους 15 έναντι 2. Η Κύπρος και η Γαλλία απείχαν. Ο Γάλλος πρωθυπουργός τήρησε την υπόσχεσή του. Την τήρησε και ο Σερβάν-Σρεμπέρ, που πράγματι κατέθεσε ευνοϊκά για την Ελλάδα, συνιστώντας να μην αποκοπεί από τους διεθνείς οργανισμούς, ώστε να είναι πιο άμεση η πίεσή τους για την αποκατάσταση της δημοκρατίας.

Πάντως, αν και η νέα απόφαση του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά της Ελλάδας δεν είχε τίποτα το εξαιρετικό, ενόχλησε το δικτατορικό καθεστώς, γιατί η διεθνής ατμόσφαιρα γινόταν ολοένα βαρύτερη. Πριν ξεραθεί η μελάνη της απόφασης, τα σκανδιναβικά κράτη έκαναν την 20ή Απριλίου 1970 νέες προσφυγές ενώπιον της Επιτροπής των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, καταγγέλλοντας τη σκληρότητα των αρχών κατά των κατηγορουμένων στη δίκη των 34 στελεχών της Δημοκρατικής Άμυνας. Και την 21η Απριλίου, οι φοιτητές στις Βρυξέλλες ξέσπασαν σε ταραχώδη επεισόδια.

Είχε γίνει εορτασμός της τρίτης επετείου του πραξικοπήματος από τις ελληνικές αρχές της βελγικής πρωτεύουσας. Και δόθηκε στην «Αίθουσα των Εθνών» δεξίωση από την ελληνική πρεσβεία. Αλλά οι φοιτητές, αφού κατέλαβαν, με ογκώδεις, θορυβώδεις εκδηλώσεις κατά των «συνταγματαρχών», τον πανεπιστημιακό χώρο, επιτέθηκαν κατά μάζες εναντίον του τόπου της δεξίωσης. Η αστυνομία έδωσε απεγνωσμένη μάχη για να τους συγκρατήσει και οι απώλειες είναι χαρακτηριστικές: 180 τραυματίες, από τους οποίους 100 ήταν όργανα της τάξης.

Και ενώ με τόση ευαισθησία το ελληνικό καθεστώς δεχόταν τις αντιδράσεις στο εξωτερικό, προστέθηκε τώρα και ο Θεοδωράκης, ξεσπαθώνοντας κατά της Δικτατορίας. Η χειρονομία του Γ. Παπαδόπουλου να τον αφήσει ελεύθερο, είχε προκαλέσει γενική έκπληξη, παρά το τίμημα που είχε προσφέρει ο Σερβάν-Σρεμπέρ. Φαίνεται όμως πως ο Γ. Παπαδόπουλος υπολόγιζε ότι έναντι του διάσημου μουσικοσυνθέτη διέθετε ένα όπλο που θα τον υποχρέωνε να αποφύγει κάθε πολιτική δραστηριότητα κατά της Δικτατορίας.

Δραπέτευση της οικογένειας

Το όπλο αυτό ήταν η οικογένειά του: η σύζυγός του Μυρτώ και τα δύο παιδιά, Μαργαρίτα και Γιώργος. Εφόσον παρέμεναν στην Ελλάδα, ήταν ένα είδος ομήρων. Και η αναχώρησή τους στο εξωτερικό απαγορεύτηκε.

Ξαφνικά, όμως, και το όπλο αυτό αχρηστεύθηκε. Στις 9 Μαΐου στο Παρίσι γινόταν μια «συγκέντρωση αλληλεγγύης» προς τους πολιτικούς κρατουμένους της Ελλάδας, με παρόντα τον Θεοδωράκη, που ήταν το τιμώμενο πρόσωπο. Και κάποια στιγμή σηκώθηκε ο Γάλλος καθηγητής Πωλ Μιλλιέξ και ανήγγειλε στο ακροατήριο: «Κυρίες και κύριοι, αυτήν τη στιγμή η σύζυγος και τα παιδιά του Θεοδωράκη έφθασαν στο Παρίσι». Ακολούθησε πανδαιμόνιο από επευφημίες, ενώ ο Θεοδωράκης είχε αναλυθεί σε λυγμούς. Πράγματι, η οικογένεια του συνθέτη είχε έρθει αεροπορικώς από την Ιταλία, όπου κατέφυγε δραπετεύοντας από την Ελλάδα με ένα κότερο. Η απήχηση του γεγονότος σε όλη την Ευρώπη ήταν τεράστια, ενώ στην Ελλάδα οι αρχές προσπαθούσαν να πληροφορηθούν πώς έγινε η φυγή.

Όπως εξακριβώθηκε, τρεις ημέρες προηγουμένως, τα ίχνη της Μυρτώς Θεοδωράκη –που ήταν γιατρός ακτινολόγος– και των δύο παιδιών χάθηκαν ξαφνικά από το σπίτι τους στην οδό Κωνσταντινουπόλεως 32 της Ν. Σμύρνης. Δύο Γάλλοι και μία Γαλλίδα, νεαροί αλλά έγγαμοι, και με 8 παιδιά συνολικά, τους παρέλαβαν με ένα κότερο από έναν όρμο της Αττικής και ύστερα από περιπετειώδη πλου 20 ωρών τους αποβίβασαν στη Μεσσήνη. Και η παρισινή εφημερίδα *Φιγκαρό* στο φύλλο της 14ης Μαΐου 1970 δημοσίευσε μία μακρά περιγραφή της δραπέτευσης, που τα κύρια σημεία της ήταν:

> *«...Ζήτημα διαφυγῆς τῆς Μυρτὼς Θεοδωράκη καὶ τῶν παιδιῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἐτέθη ἀμέσως μετὰ τὴν ἄφιξι τοῦ συνθέτη στὸ Παρίσι, γιατὶ αὐτὸς εἶχε πάρει τὴν ἀπόφασι νὰ ἐπιδοθῆ στὴν πολιτικὴ δρᾶσι.*
>
> *»Ἡ κυβέρνησις ἀρνήθηκε νὰ τοὺς χορήγηση διαβατήριο.*
>
> *»Ἡ σύζυγος τοῦ Ζὰν-Ζὰκ Σερβὰν-Σρεμπὲρ ἦλθε στὴν Ἀθήνα καὶ συναντήθηκε μὲ τὴν Μυρτὼ Θεοδωράκη. Συμφώνησαν νὰ γίνη ἀπαγωγὴ τῆς οἰκογενείας στὶς 9 Μαΐου.*
>
> *»Στὶς 7 Μαΐου, ἕνας Γάλλος φθάνει στὸ ἀεροδρόμιο σὰν περιηγητής. Τὴν ἑπομένη τὸν συναντᾶ μιὰ Γαλλίδα. Στὸν "λιμένα τῶν Ἀθηνῶν" καταπλέει ἀπὸ τὴν Μεσσήνη τῆς Σικελίας ἕνα γιὼτ 18 μέτρων μὲ ἰταλικὸ πλήρωμα καὶ τὴν ἄλλη μέρα κατευθύνεται σὲ ἕνα λιμανάκι Δυτικῶς τῶν Ἀθηνῶν γιὰ νὰ παραλάβη φίλους τοῦ "ἐνοικιαστοῦ" (τὴν οἰκογένεια Θεοδωράκη). Ἀρχικὰ ἔγινε συζήτησις νὰ κατευθυνθοῦν στὴν Τουρκία, ἀλλὰ ὑπῆρχε φόβος νὰ γίνουν ἀντιληπτοὶ ἀπὸ κανένα ἑλληνικὸ περιπολικὸ στὰ γειτονικὰ νερά. Ἔτσι ἀπεφασίσθη ὁ πλοῦς πρὸς Ἰταλίαν.*

»Τὴν 8η Μαΐου ἡ Μυρτὼ Θεοδωράκη λέγει στοὺς γείτονες ὅτι θὰ περάση τὸ Σαββατοκύριακο στὰ Μετέωρα καὶ φεύγει μὲ τὰ παιδιά της. Τὴν παραλαμβάνει ἕνας νεαρὸς μὲ τὸ αὐτοκίνητό του. Ἡ ἐπιβίβασις, τὸ βράδυ, χωρὶς δυσκολίες. Τρικυμία... Οἱ ναυτικοὶ διστάζουν νὰ ἀποπλεύσουν... Ἀποπλέουν... Φθάνουν σὲ ἀκτὴ τῆς Ἰταλίας... Ἡ κυρία Σερβὰν-Σρεμπὲρ τοὺς περιμένει... Τὰ παιδιὰ εἶναι πεθαμένα τῆς πείνας... Καταβροχθίζουν σάντουϊτς...

»Ὀδύσσεια τέλος».

Η εσωτερική κρίση

Αργότερα, η Μυρτώ Θεοδωράκη καταδικάστηκε ερήμην από το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Χίου σε φυλάκιση 10 μηνών, για χρήση πλαστού διαβατηρίου και παράτυπη αναχώρηση στο εξωτερικό. Αλλά ήδη ο Θεοδωράκης, έχοντας την οικογένειά του μαζί, μπορούσε απερίσπαστος να αναπτύσσει τις πολιτικές του δραστηριότητες. Και το γεγονός αυτό είχε την αντανάκλασή του στην Ελλάδα. Όχι τόσο γιατί η δράση του Θεοδωράκη –η οποία αποδείχθηκε σημαντική– θα μπορούσε να επιδράσει στην κατάσταση των ελληνικών πραγμάτων και στην τύχη της Δικτατορίας. Αλλά γιατί η απελευθέρωσή του, η οποία κατέληξε στην ελεύθερη δραστηριότητά του στο εξωτερικό, έγινε με προσωπική απόφαση του Γ. Παπαδόπουλου, ο οποίος χειρίστηκε το ζήτημα τούτο υπό δική του ευθύνη έναντι των άλλων παραγόντων του στρατιωτικού καθεστώτος. Και προστέθηκε έτσι μία νέα αφορμή μεγάλης κρίσης στους κόλπους της δικτατορικής ηγεσίας.

Ο Γ. Παπαδόπουλος, μετά την εσωτερική κρίση του Αυγούστου 1969, η οποία υπήρξε η πρώτη ισχυρή αμφισβήτηση της «ενός ανδρός αρχής» που κατόρθωσε να επιβάλει στη διάρκεια της ακμής της Δικτατορίας (1967-1968), αγωνιζόταν να ανακτήσει όλη τη μονοκρατορική του δύναμη.

Την 6η Μαρτίου 1970, ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων Οδυσσέας Αγγελής προαγόταν στον βαθμό του στρατηγού. Η προαγωγή αυτή σήμαινε ότι ενισχυόταν η θέση του παράγοντα τούτου της Δικτατορίας, ο οποίος, μολονότι δεν ανήκε στην Επαναστατική Επιτροπή, κατείχε όμως «ντε φάκτο» μία ισχυρή πηγή δύναμης, καθώς διαχειριζόταν τον μηχανισμό του στρατεύματος. Και ο Ο. Αγγελής ήταν περισσότερο φίλος του Γ. Παπαδόπουλου παρά αντίπαλός του.

Τη 16η Απριλίου 1970, αποστρατεύτηκε ο συνταγματάρχης Α. Λέκκας. Ανήκε στην Επαναστατική Ομάδα –όπως ξέρουμε– της 21ης Απριλίου 1967 και ήταν ένα από τα ελάχιστα μέλη της τα οποία εξακολουθούσαν να παραμένουν στον στρατό. Με την αποστράτευσή του δεν έπαυε να ανήκει στην Επαναστατική Επιτροπή, αλλά έχασε το μεγαλύτερο μέρος της ουσιαστικής του δύναμης. Και ο Α. Λέκκας ανήκε

στην αντιπολίτευση κατά του Γ. Παπαδόπουλου μέσα στην ηγεσία της Δικτατορίας.

Αλλά η αποτελμάτωση του καθεστώτος και η προφανής αποτυχία του επενεργούσαν αποσυνθετικά στο σώμα των αξιωματικών. Οι πιστοί της Δικτατορίας, που αποτελούσαν τη μεγάλη πλειοψηφία, βυθίζονταν στη σύγχυση και διχάζονταν σε μερίδες και ρεύματα με τεράστια ποικιλομορφία, που παράδερναν ανάμεσα στην υποστήριξη και την καταπολέμηση του Γ. Παπαδόπουλου. Ο ενθουσιασμός της περιόδου ακμής είχε αντικατασταθεί από την αβεβαιότητα. Τον καταρράκτη της ορμητικής αυτοπεποίθησης τον διαδεχόταν το τέλμα της ήττας. Και η αντανάκλαση της αναταραχής στον κορμό του σώματος των αξιωματικών ήταν άμεση, γιατί ήταν η ηγετική κεφαλή.

Διαφοροποίηση των αξιωματικών

Όσον αφορά τους μη πιστούς της Δικτατορίας –και αυτοί ήταν συμπυκνωμένοι κυρίως στο ναυτικό και την αεροπορία– όχι μόνο πλήθαιναν και φανατίζονταν, αλλά ταυτόχρονα υφίσταντο διαφοροποιήσεις. Οι βασιλόφρονες, οι «αντιχουντικοί» που θεωρούσαν άρπαγες της εξουσίας τους «συνταγματάρχες», ενώ θα υποστήριζαν ή θα ανέχονταν μια δικτατορία του βασιλιά βαθμιαία, μετατρέπονταν σε πραγματικούς δημοκράτες. Αυτό έμελλε να καταφανεί με το «Κίνημα του ναυτικού» το 1973.

Το σύνολο των ιδεολογικών και ηθικών αυτών αλλαγών δημιουργούσε την υποδομή για μια νέα μεγαλύτερη κρίση της δικτατορικής ηγεσίας. Και τα «ατυχήματα» του καθεστώτος όξυναν και συσσώρευαν τις αντιθέσεις στη διαχειριστική εξουσία. Τα γεγονότα της Κύπρου, τον Μάρτιο 1970, προκαλούσαν ισχυρές αντιδράσεις και διχασμούς στην Επαναστατική Ομάδα και τον περίγυρο των δυναμικών αξιωματικών, που είναι πολύ δύσκολο να ξεχωρίσουν σήμερα. Όμως, δύσκολο είναι να ξεκαθαρίσει η στάση και η υποκειμενική θέση του Γ. Παπαδόπουλου στις φοβερές εκείνες ενέργειες στη Μεγαλόνησο, που διανοίγονται με «σφαίρες για τον αρχιεπίσκοπο» και δολοφονίες τύπου Τζαίημς Μποντ.

Η πυκνωμένη επίσης διεθνής αντίδραση κατά της Δικτατορίας, είτε επίσημη (κράτη) είτε ανεπίσημη (οργανισμοί), με τη σταθερή εχθρότητα του Συμβουλίου της Ευρώπης, διεύρυναν την κρίση και έθεταν περισσότερο υπό συζήτηση –και αμφισβήτηση– το πρόβλημα της διαχειριστικής εξουσίας, με πρώτο στόχο φυσικά την κορυφή, δηλαδή τον Γ. Παπαδόπουλο.

Και τώρα ερχόταν η «Υπόθεση Θεοδωράκη», που πρόσθετε το βάρος της στις συσσωρεμένες αντιθέσεις και προκαλούσε τόσο σημαντικό σάλο, ώστε έφτασε μέχρι την ευρεία δημοσιότητα.

Στο φως οι διενέξεις

Έως τότε, πράγματι, οι εσωτερικές διενέξεις του καθεστώτος ξεσπούσαν στο αυστηρώς απόρρητο παρασκήνιο. Κανείς δεν μπορούσε να αντιληφθεί τι συνέβαινε πίσω από το πυκνό πέπλο της εξουσίας που ανατασσόταν. Κάθε δικτατορία είναι συνωμοτική και διατηρεί ως απαράγραπτο προνόμιό της μυστικά τα εσωτερικά της ηγεσίας της. Αλλά, τον Απρίλιο του 1970, με έκπληξη το κοινό είδε να εμφανίζονται στις στήλες των εφημερίδων οι οικογενειακές αντιθέσεις της Επαναστατικής Ομάδας· και να εκφράζεται όλη η σύγχυση που επικρατούσε στους κόλπους της για τη μορφή και το περιεχόμενο της Δικτατορίας και για το πρόβλημα της ηγεσίας της.

Είχε αποκτήσει ο Τύπος τόση ελευθερία έκφρασης, ώστε μπορούσε να άρει το πέπλο των παρασκηνίων; Όχι! Αλλ' απλά ένας από τους ισχυρούς του καθεστώτος θέλησε να φέρει στο φως της ημέρας τις αμφισβητήσεις του κατά της εξουσίας του Γ. Παπαδόπουλου. Επρόκειτο για τον συνταγματάρχη ε.α. Δ. Σταματελόπουλο, μέλος της Επαναστατικής Ομάδας, γενικό γραμματέα του υπουργείου Συγκοινωνιών μετά την επικράτηση της Δικτατορίας, που είχε αποστρατευτεί μαζί με τους άλλους 9 γενικούς γραμματείς –και μέλη της Ομάδας– τον Φεβρουάριο του 1968.

Από τότε ο Δ. Σταματελόπουλος κατατάχθηκε στην αντιπολίτευση κατά του Γ. Παπαδόπουλου, με τάσεις κυμαινόμενες, αλλά που βαθμιαία αποκρυσταλλώνονταν προς έναν φιλελευθερισμό. Αρνήθηκε κάθε νέα δημόσια θέση και διέκοψε κάθε σχέση με την κυβέρνηση, παρέμενε όμως πάντα στην Επαναστατική Επιτροπή, στην οποία ασκούσε συστηματική κριτική κατά της ηγεσίας. Είχε όμως ιδιαίτερες προσωπικές σχέσεις με τους ιδιοκτήτες της αθηναϊκής εφημερίδας *Βραδυνή* και μερικές φορές θέλησε να αρθρογραφήσει στις στήλες της για διάφορα θέματα, που συχνά περιέκλειαν μια συγκαλυμμένη κριτική της Δικτατορίας. Φυσικά παρόμοια κριτική θα ήταν αδύνατη στον ελληνικό Τύπο σε κάθε άλλη περίπτωση. Αλλά τον Δ. Σταματελόπουλο τον κάλυπτε η ιδιότητα του μέλους της ηγετικής ομάδας.

Η εξουσία Γ. Παπαδόπουλου

Η συγκαλυμμένη όμως αυτή κριτική πήρε τη μορφή και τις διαστάσεις ανοιχτής δημόσιας διαφωνίας προς την εξουσία του Γ. Παπαδόπουλου, με αφορμή την «Υπόθεση Θεοδωράκη». Τη Δευτέρα 11 Μαΐου 1970, ο Δ. Σταματελόπουλος δημοσίευε ηχηρό επώνυμο κύριο άρθρο στη *Βραδυνή*, με τον τίτλο «Υπόθεση Σρεμπέρ», στο οποίο εξέφραζε την έκπληξή του για την απελευθέρωση του μουσικοσυνθέτη. Και διαμαρτυρόταν με φράσεις συγκαλυμμένες αλλά βίαιες, για τη χειρονομία εκείνη του Γ. Παπαδόπουλου. Το χαρακτηριστικότερο όμως περιεχόμενο του άρθρου ήταν ότι αμφισβητούσε το δικαίωμα του πρωθυπουργού να λαμβάνει αποφάσεις χωρίς να συναποφασίζει η αόρατη ανώτατη εξουσία του καθεστώτος, που ήταν η Επαναστατική Επι-

τροπή. Πιο συγκεκριμένα, θεωρούσε τον Γ. Παπαδόπουλο απλώς πρώτο μεταξύ ίσων στην Επαναστατική Επιτροπή. Και σε μία παράγραφο του άρθρου του ανέγραφε:

«Τὸ τί ἐλέχθη μεταξὺ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Γαλλικοῦ Ριζοσπαστικοῦ Κόμματος καὶ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου πρώτου τῇ τάξει Ἐπαναστάτου...»

Παραπέρα ο αρθρογράφος έθιγε μία άλλη πτυχή των εξουσιών του Γ. Παπαδόπουλου. Λεγόταν και αναγραφόταν τότε ότι σε περίπτωση αποκατάστασης του κοινοβουλευτισμού –σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1968– ο Γ. Παπαδόπουλος θα έμπαινε επικεφαλής ιδιαίτερης πολιτικής κίνησης που θα ενσάρκωνε το στρατιωτικό καθεστώς υπό νέα μορφή. Ο Σερβάν-Σρεμπέρ, κατά τη συνάντηση μαζί του, έκανε έναν σχετικό υπαινιγμό, λέγοντας ότι «έχει πολιτικό μέλλον». Αλλά ο Δ. Σταματελόπουλος διαφωνούσε και στο άρθρο του έγραφε:

«...Οὔτε πρόθεσιν ἀτομικοῦ πολιτικοῦ μέλλοντος ἔχει ἐκδηλώσει μέχρι τοῦδε ὁ κ. πρωθυπουργός, οὔτε σχετικὴ ἐπαναστατικὴ ἐξουσιοδότησις ὑπάρχει πρὸς τοῦτο».

Η φράση αυτή σαφώς υπονοεί ότι ο Γ. Παπαδόπουλος δεν είχε αυτονομία απόφασης αλλά ήταν δέσμιος και εντολέας της Επαναστατικής Επιτροπής. Συνεπώς, δεν ήταν παρά ο προκαθήμενος απλώς της εξουσίας του καθεστώτος, με μία μόνο ψήφο στο ανώτατο δικτατορικό κογκλάβιο.

Αυτές οι απόψεις του Δ. Σταματελόπουλου προκάλεσαν έκπληξη και αίσθηση. Και η εφημερίδα *Ακρόπολις*, στο φύλλο τής 17ης Μαΐου 1970, με κύριο άρθρο με τον τίτλο «Η πυραμίς της εξουσίας», καλούσε τον συνταγματάρχη να διευκρινίσει:

«Ποιά ἦταν ἡ διαίρεσις τῆς πραγματικῆς ἐξουσίας μέσα στὸ στρατιωτικὸ καθεστώς;

»Ὁ Γ. Παπαδόπουλος ἦταν ἁπλῶς πρῶτος τῇ τάξει (PRIMUS INTER PARES), ἢ κατεῖχε μόνος προέχουσα καὶ ἡγετικὴ θέσι (PRIMUS SOLUS);

»Δὲν ἔχει ὁ Γ. Παπαδόπουλος οὔτε τὸ δικαίωμα τοῦ τελευταίου πολίτου, νὰ ἀποφασίσῃ ἂν θὰ πολιτευθῇ ἢ ὄχι;»

Ο συνταγματάρχης Δ. Σταματελόπουλος έσπευσε να απαντήσει. Στο φύλλο τής 23ης Μαΐου της εφημερίδας *Βραδυνή*, δημοσίευσε νέο κύριο άρθρο υπό τον τίτλο: «Υπόθεση... Σρεμπέρ Νο 2», που αποτελούσε απάντηση στο άρθρο της *Ακροπόλεως*. Και εξέφραζε πιο σαφώς την αντίθεσή του –την οποία συμμερίζονταν και πολλά άλλα μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής– προς την ουσιαστική ηγετική εξουσία του Γ. Παπαδόπουλου.

Κυβέρνηση και επανάσταση

Ο αρθρογραφών συνταγματάρχης διευκρίνιζε ότι, αν και αποχώρησε από κάθε δη-

μόσια θέση και διαχώρισε τις ευθύνες του από την κυβερνητική δραστηριότητα, εξακολουθούσε να παραμένει «εντός της Επαναστάσεως», υπονοώντας ότι ήταν πάντα μέλος της Επαναστατικής Επιτροπής. Και πρόσθετε:

«Καὶ τώρα, ἂς ἔλθωμεν εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἄρθρου σας, εἰς τὸ "πρῶτος τῇ τάξει".

»Μάλιστα, πρῶτος τῇ τάξει.

»Καὶ ὅταν γράφωμεν "πρῶτος τῇ τάξει", ἐννοοῦμεν πρῶτος τῇ τάξει μεταξὺ τῶν Ἐπαναστατῶν. Διότι πῶς ἄλλως ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ τὸ πρᾶγμα; Ἦτο δυνατὸν ὁ ἐξουσιοδοτηθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως ὡς Πρωθυπουργός νὰ εἶναι "τελευταῖος τῇ τάξει"; Καθ' ἡμᾶς ἀδύνατον καὶ παράλογον.

»Ὅσον διὰ τὸ παράδειγμά σας διὰ τὸν κ. Κόλλιαν, εἶναι τοῦτο ἀτυχές, διότι ὁ κ. Κόλλιας δὲν ἦτο Ἐπαναστάτης καὶ συνεπῶς δὲν ὑπῆρχε περίπτωσις ἱεραρχήσεώς του μεταξὺ τῶν Ἐπαναστατῶν, ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ διὰ τὰ ἐξωεπαναστατικὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως, ὡς καὶ δι' οἱονδήποτε ἄλλον, οἱανδήποτε θέσιν καὶ ἂν κατέχῃ, πολιτικὴν ἢ στρατιωτικήν.

»Καὶ διὰ νὰ μὴ παρεξηγηθῶ, δὲν ἐννοῶ οὐσιαστικὴν ἱεράρχησιν, ἀλλὰ τυπικήν, ἐντὸς τῆς Ἐπαναστάσεως. Διότι οὐσιαστικὴ ἱεράρχησις μεταξὺ τῶν Ἐπαναστατῶν δὲν ὑπάρχει, δεδομένου ὅτι ἡ Ἐπαναστατικὴ εὐθύνη εἶναι συλλογικὴ καὶ συνεπῶς οἱ πάντες μεταξύ των εἶναι ἴσοι, ὡς διαμοιραζόμενοι ἐξ ἴσου τὴν εὐθύνην. Διὰ συλλογικῆς διοικήσεως καὶ εὐθύνης ἤρχισεν ἡ Ἐπανάστασις καὶ διὰ συλλογικῆς θὰ τελειώσῃ, ὅταν τελειώσῃ.

»Ἡ τυπικὴ ἱεράρχησις ὑφίσταται μόνον διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς Κυβερνήσεως. Παραδείγματος χάριν, ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, παρ' ὅτι ἐν τῷ Στρατῷ ἦτο εἰς βαθμὸν ἀνώτερος τοῦ κ. Προέδρου, ἐν τούτοις, λόγῳ θέσεως ἐν τῇ Κυβερνήσει, δέον νὰ θεωρῆται τυπικῶς δεύτερος τῇ τάξει Ἐπαναστάτης.

»Εἰς τὴν οὐσίαν, ὅμως, δὲν διαφέρει ὡς πρὸς τὴν τάξιν ἀπὸ τὸν οἱονδήποτε ἄλλον Ἐπαναστάτην, κατέχοντα ἢ μή, μεγαλυτέραν ἢ μικροτέραν κυβερνητικὴν θέσιν.

»Ὁ μόνος ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται ὑπεράνω τυπικῆς ἱεραρχήσεως, λόγῳ θέσεως εἶναι ἡ Α.Ε. ὁ Ἀντιβασιλεύς, παρ' ὅτι καὶ Αὐτὸς εἶναι Ἐπαναστάτης, δεδομένου ὅτι ἄνευ τῆς συγκαταθέσεώς του διά τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ Γ΄ Σ. Στρατοῦ, τοῦ ὁποίου ἦτο Διοικητής, δὲν ἦτο δυνατὴ οὔτε ἡ ἀπόφασις, οὔτε ἡ σχεδίασις, οὔτε ἡ ἐκτέλεσις τῆς Ἐπαναστάσεως.

»Συνεπῶς, τὰ ὅσα γράφετε διὰ τὰ "PRIMUS INTER PARES" καὶ τὰ

"PRIMUS SOLUS" μπορεῖ νὰ ἔχουν θέσιν εἰς τὰ κοινοβουλευτικὰ καθεστῶτα, ὄχι ὅμως καὶ εἰς τὴν Ἐπανάστασιν.

»Καὶ τοῦτο διότι ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἐπαναστάσεως ἀντλεῖ τὴν δύναμίν της ἐκ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ συνεπῶς καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως.

»Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους, κάνετε ἕνα ἄλλο σοβαρὸν λάθος ὅταν γράφετε ὅτι ἡ τάξις μεταξὺ τῶν Ἐπαναστατῶν "κεῖται ἐκτὸς τοῦ δημοσίου ἐνδιαφέροντος". Λησμονεῖτε ἔστω καὶ πρὸς στιγμὴν ὅτι ἔχομεν Ἐπανάστασιν καὶ συνεπῶς εἴτε σᾶς ἀρέσει εἴτε ὄχι τὰ μέλη τῆς Ἐπαναστάσεως εἶναι ἐντὸς τοῦ δημοσίου ἐνδιαφέροντος.

»Διότι ἡ Ἐπανάστασις καὶ οἱ Ἐπαναστάται χειρίζονται σήμερον τὰ δημόσια πράγματα.

»Μὴ τὸ ἐπαναλάβητε, λοιπόν, κ. ἀρθρογράφε, αὐτὸ τὸ λάθος, διότι ὑπάρχει κίνδυνος νὰ παρεξηγηθῆτε σοβαρῶς.

»Καὶ τώρα ὀλίγα διὰ τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μέρος τοῦ ἄρθρου σας, ἤτοι τὰ "περὶ πολιτικοῦ μέλλοντος".

»Οὐδεμία ἐξουσιοδότησις ἔχει δοθῆ εἰς οἱονδήποτε ὅπως μεταβάλη τὴν Ἐπανάστασιν εἰς πολιτικὸν κόμμα. Καὶ οὐδεὶς ἐν τῆ Ἐπαναστάσει, οἱανδήποτε θέσιν καὶ ἂν κατέχη, ἔχει δικαίωμα νὰ πολιτεύεται. Ὅποιος ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκδηλώση ἀτομικὸν πολιτικὸν ἐνδιαφέρον, δέον νὰ παραιτηθῆ ἐκ τῆς κυβερνητικῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατέχει καὶ νὰ ἀποχωρήση ἐκ τῆς Ἐπαναστάσεως.

»Οὕτω καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργὸς δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ γε νῦν ἔχον νὰ ἐκδηλώση ἀτομικὸν πολιτικὸν ἐνδιαφέρον, ἐκτὸς ἐὰν παραιτηθῆ ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ ἐξέλθη τῆς Ἐπαναστάσεως».

Στο άρθρο είναι σαφής η θέση του Δ. Σταματελόπουλου: η εξουσία του καθεστώτος είναι συλλογική και όχι ατομική. Η αμφισβήτηση της θέσης του Γ. Παπαδόπουλου ήταν ξεκάθαρη. Εξέφραζε όμως όλη την ασάφεια και σύγχυση που επικρατούσε στην ηγεσία της Δικτατορίας μετά από βίο τριών ετών. Γιατί υπήρχε βέβαια και η αντίθετη άποψη, που υποστήριζαν άλλα μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής.

«Ποιος κυβερνά»

Η *Ακρόπολις* απάντησε αμέσως στο φύλλο τής 27ης Μαΐου, με νέο πηχυαίο άρθρο, στο οποίο διατύπωνε με τρόπο σκόπιμα και επιδεικτικά αφελή διάφορα ερωτηματικά της κοινής γνώμης. Τα κυριότερα αποσπάσματα του άρθρου αυτού είναι τα εξής:

«Ὁ κ. Σταματελόπουλος ἀρνεῖται νὰ ἀναγνωρίση εἰς τὸν πρωθυπουργὸν τὴν θέσιν τοῦ "PRIMUS SOLUS", μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι δὲν ἔχομεν κοινοβουλευτικὸν καθεστώς, ἀλλ' ἐπανάστασιν. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἐπαναστατικὸν

καθεστώς, πάντοτε, κάποιος καταστατικὸς Χάρτης ἰσχύει. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἰσχύων, ποὺ προσδιορίζει καὶ τὴν θέσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ ὡς "PRIMUS SOLUS", ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως κατηρτίσθη, ἡ ἄποψις τοῦ κ. Σταματελοπούλου θὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἐπὶ τοῦ σημείου τουλάχιστον αὐτοῦ, ἀντιτίθεται πρὸς τὸ Σύνταγμα, τοῦ ὁποίου τὴν ψήφισιν, ὑπὸ τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὑπερηφάνως ἔχουν προβάλει ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ μέλη τῆς Ἐπαναστάσεως.

»Ἐπιχειρεῖ ὁ κ. Σταματελόπουλος ἕνα διαχωρισμὸν μεταξὺ Ἐπαναστάσεως καὶ Κυβερνήσεως καὶ ἀναπτύσσει τὴν σημασίαν τῆς ἱεραρχίας ἐντὸς ἑκάστης. Οὕτω εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς Κυβερνήσεως, ἀποδίδει εἰς τὴν ἱεράρχησιν τυπικὴν καὶ μόνον σημασίαν. Τὴν ἀποδέχεται σχεδὸν ὡς ἀναγκαῖον κακόν. Περίπου ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι, ἐπειδὴ εἴθισται τὰ κράτη νὰ κυβερνῶνται καὶ ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς νὰ λειτουργῇ ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἑνὸς σχήματος, ποὺ ἀπαρτίζουν ὁ πρωθυπουργός, οἱ ὑπουργοί, οἱ γενικοὶ γραμματεῖς κλπ. καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔπρεπε αἱ θέσεις αὐταὶ νὰ πληρωθοῦν, οὐδόλως τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ ἡ καθιερωμένη ἱεράρχησις ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν διάρθρωσιν αὐτήν, ἀνταποκρίνεται καὶ εἰς οὐσιαστικὴν τοιαύτην. Καὶ τοῦτο, διότι, ἐκτὸς τῆς Κυβερνήσεως ὑπάρχει ἡ Ἐπανάστασις, ὅλα τὰ μέλη τῆς ὁποίας, ὡς γράφει, "εἶναι ἴσα".

»Δηλαδή, πρακτικῶς αὐτὸ σημαίνει κατὰ τὸν κ. Σταματελόπουλον τὰ ἑξῆς:

»Ἐὰν π.χ. ὁ κ. Στ. Παττακός, ὡς ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν, δώσῃ μίαν ἐντολὴν εἰς τὸν κ. Ι. Λαδᾶν, ὡς γενικὸν γραμματέα τοῦ ὑπουργείου του, ἡ ἐντολὴ ὑποτίθεται ὅτι πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ. Ἐπειδὴ ὅμως ὡς μέλη τῆς Ἐπαναστάσεως εἶναι καὶ οἱ δύο ἴσοι, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα αὐτὴν ὁ κ. Λαδᾶς θὰ δύναται νὰ διαφωνῇ καὶ ἑπομένως νὰ μὴ ἰσχύῃ ἡ διαταγὴ τοῦ κ. Παττακοῦ.

»Ἀλλὰ τότε ποῖος κυβερνᾶ; Ποῖος φέρει τὴν τελικὴν εὐθύνην; Ποῖος ἐν περιπτώσει διαφόρων γνωμῶν ἐπιβάλλει λύσιν; Ἐδῶ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ κοινοβουλευτικὰ καθεστῶτα, οἱ πρωθυπουργοὶ καὶ οἱ ἡγέται τῶν κομμάτων ἀσκοῦν κατ' οὐσίαν τὸν ἀνώτατον ρυθμιστικὸν ρόλον. Εἶναι δυνατὸν μία Ἐπανάστασις νὰ ἰσοπεδώνῃ τὰ μέλη της καὶ νὰ μὴ ἔχῃ ἡγέτην;

Η Επαναστατική Επιτροπή

»Πέραν ὅμως αὐτῶν, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὅταν εἰς τὰς 15 Νοεμβρίου 1968 ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν –πλὴν ὡρισμένων διατάξεων– τὸ νέον Σύνταγμα, εἶχε καὶ ἀναγγελθῇ ὅτι ἡ Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ διελύθη, διό-

τι ἡ διοίκησις τῆς χώρας περιήρχετο εἰς τὰ πολιτειακὰ ὄργανα ποὺ προέβλεπε τὸ νέον Σύνταγμα. Ἡ φράσις ὅμως τοῦ κ. Σταματελοπούλου ὅτι: "Καὶ τοῦτο διότι ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἐπαναστάσεως ἀντλεῖ τὴν δύναμίν της ἐκ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ συνεπῶς καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως", δημιουργεῖ τὴν ἀπορίαν μήπως παρὰ τὴν ἐξαγγελίαν ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη ἡ Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπή. Ἐὰν πράγματι τοῦτο εἶναι ἀληθὲς καὶ ἑπομένως ὄπισθεν τῆς Κυβερνήσεως ὑπάρχει ἄλλο ὄργανον τὸ ὁποῖον ἀσκεῖ πράγματι τὴν ἀποφασιστικὴν ἐξουσίαν, ἕνα παρόμοιον σχῆμα δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ θεωρηθῇ ὁμαλόν. Καὶ εἰς παρομοίαν περίπτωσιν –ὡς καὶ ἄλλοτε ὑπεγραμμίσαμεν– θὰ ἦτο ἀπείρως προτιμότερον τὰ πρόσωπα τῆς ἀφανοῦς ἐξουσίας νὰ καταστοῦν ἐπώνυμα καὶ νὰ ταυτισθοῦν μὲ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον.

»ΘΕΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ: Περὶ πολιτικοῦ μέλλοντος. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἰς τὸ ἄρθρον μας ἐθέσαμεν ἕνα σαφὲς ἐρώτημα. Εἴπαμεν ὅτι δὲν ἀντιλαμβανόμεθα διατί, ἐνῷ διὰ κάθε πολίτην αἱ ἀτομικαὶ πολιτικαὶ προθέσεις του ἀποτελοῦν δικαίωμά του, διὰ τὸν κ. Γ. Παπαδόπουλον, προαπαιτεῖται σχετικὴ ἐξουσιοδότησις. Καὶ ἀκόμη ἐθέσαμεν τὸ ἐρώτημα, ποία Ἀρχὴ παρέχει τὴν ἐξουσιοδότησιν αὐτὴν».

Αντιφατικές εκδηλώσεις

Την αρθρογραφική μονομαχία των δύο εφημερίδων την παρακολούθησε η κοινή γνώμη με ζωηρό ενδιαφέρον. Έβλεπε να έρχονται στο φως άγνωστες πτυχές του καθεστώτος. Αλλά ταυτόχρονα, γνωρίζοντας την ιδιότητα του αρθρογραφούντος συνταγματάρχη, αντιλαμβανόταν ότι σοβαρή κρίση είχε εκραγεί και εκδηλωθεί στην ηγεσία του.

Στην πραγματικότητα, η αρθρογραφία του Δ. Σταματελόπουλου ήταν ένα ακόμη από τα συμπτώματα της κρίσης που θα ξεσπούσε μετά από 3-4 μήνες. Στο μεταξύ η Δικτατορία συνέχιζε την τακτική των παλινδρομήσεων και αντιφάσεων, η οποία προξενούσε έκπληξη. Προέβαινε σε ορισμένες κατευναστικές χειρονομίες. Έδωσε χάρη και απέλασε τον Ελληνογάλλο δημοσιογράφο Σταράκη στις 2 Μαΐου. Χορηγούσε στον ποιητή Γιώργο Σεφέρη –που μαχόταν εναντίον του καθεστώτος– διαβατήριο στις 15 Μαΐου. Έδινε άδεια αποδημίας στην Αμαλία Φλέμιγκ στις 9 Ιουνίου. Επέτρεπε τα ταξίδια στο εξωτερικό σε όλους τους τέως βουλευτές –εκτός της ΕΔΑ– στις 26 Αυγούστου. Και δεχόταν τον πολιτευτή του Κέντρου Παύλο Βαρδινογιάννη στις 24 Μαΐου, ο οποίος είχε διάφορες δικαστικές περιπέτειες μόλις έφτασε: την 29η Μαΐου, απαλλάχθηκε από το Εφετείο Αθηνών, για μια παλιά 15μηνη καταδίκη του ερήμην, ενώ βρισκόταν στο εξωτερικό, «διά περιύβριση αρχής». Αλλά τη

18η Ιουνίου καταδικάστηκε σε φυλάκιση 8 μηνών από το Πλημμελειοδικείο Ηρακλείου, γιατί είχε αναχωρήσει από την Ελλάδα αμέσως μετά την επιβολή της Δικτατορίας χωρίς διαβατήριο...

Η επαναστατική εξουσία

Κάθε τόσο, όμως, το καθεστώς αποκάλυπτε το πραγματικό του πρόσωπο. Στις 22 Απριλίου 1970, το Συμβούλιο Επικρατείας ακύρωσε απόφαση του υπουργείου Εσωτερικών ως αναιτιολόγητη, με την οποία δεν χορηγήθηκε διαβατήριο σε έναν καθηγητή Ανώτατης Σχολής. Την επομένη, ο Σ. Παττακός έκανε έντονες όσο και ιδιόρρυθμες δηλώσεις κατά του δικαστηρίου:

> *«Ἡ Διοίκησις εἰς τὰ πλαίσια τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ὀφείλει καὶ ὑποχρεοῦται ὅπως λαμβάνῃ τὰ ἐπιβαλλόμενα μέτρα. Αἱ εἰς ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων τούτων ἀποφάσεις τῆς Διοικήσεως δέον νὰ εἶναι σεβασταὶ ἀπὸ πάντα Ἕλληνα, συνεπῶς καὶ ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας».*

Οι δηλώσεις αυτές, που ουσιαστικά κατέρριπταν προκλητικά το απατηλό οικοδόμημα της νομιμοφάνειας του καθεστώτος, δεν προκάλεσαν καμία αντίδραση ούτε του πρωθυπουργού ούτε άλλου παράγοντος της εξουσίας. Ίσως γιατί σκόπιμα εκστομίσθηκαν, για να κατευνάσουν τους «ιέρακες» της δικτατορικής παράταξης. Και ίσως να αποτελούσαν εκδήλωση από την εσωτερική κρίση της δικτατορικής ηγεσίας.

Στα πλαίσια της κρίσης ίσως πρέπει να τοποθετηθεί και η αναγγελία των νέων μέτρων κοινωνικής πολιτικής από τον υπουργό Κοινωνικών Υπηρεσιών Λουκά Πάτρα στις 22 Απριλίου 1970. Ένα γιγαντιαίο –για τα ελληνικά μέτρα– σχέδιο κοινωνικής προστασίας, 33 δισ. δραχμών, αναλάμβανε να εκτελέσει το κράτος μέσα στο 1970. Το ύψος της δαπάνης ήταν διπλάσιο από εκείνη του 1966. Και ας προσθέσουμε ότι οι συνταξιούχοι ανέρχονταν σε 934.000, από τους οποίους 169.000 πρόσωπα έπαιρναν επικουρική σύνταξη.

Μια μερίδα αξιωματικών είχε ριζοσπαστικές τάσεις «νασερικού» τύπου και αξίωνε εφαρμογή βαθιών μεταρρυθμίσεων. Αλλά ενώ ο Γ. Παπαδόπουλος, για να εκτονώσει πιθανότατα αυτήν τη μερίδα, ανήγγειλε την εντυπωσιακή εκείνη προοπτική, στην ουσία απέφευγε και πάλι να προχωρήσει σε πραγματικές οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Γιατί προσέκρουε σε άλλες συντηρητικές ομάδες και μέσα και έξω από την Επαναστατική Επιτροπή, οι οποίες είχαν ενσωματωθεί πια στο κατεστημένο –όπως είδαμε– και δεν εννοούσαν να θιγεί. Έτσι, η Δικτατορία διατηρούσε τη δεξιά ουσία της και εξακολουθούσε να παίζει με τις επαγγελίες για τη συγχρονισμένη ανάπλαση του ασφαλιστικού συστήματος, το οποίο στην πραγματικότητα παρέμενε αδιατάρακτο μέχρι τέλους.

Ανασχηματισμός

Ακόμη και ο ριζικός ανασχηματισμός της κυβέρνησης την 30ή Ιουνίου 1970 απέβλεπε στην επίδειξη ανανεωτικού πνεύματος όχι τόσο προς τον λαό αλλά προς τις ομάδες των αξιωματικών και τα μέλη της Επαναστατικής Ομάδας, που αγανακτούσαν για την αποτελμάτωση του καθεστώτος. Την ημέρα εκείνη ορκίστηκαν μπροστά στον αρχιεπίσκοπο Ιερώνυμο 12 νέοι υπουργοί και υφυπουργοί:

Ἀ. Τσουκαλᾶς, ὑπουργὸς Δικαιοσύνης.
Γ. Δουβαλόπουλος, Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν.
Ε. Ζάππας, Ἐμπορίου.
Π. Μανωλόπουλος, Ἐργασίας.
Ν. Σιώρης, ἀναπληρωτὴς Παιδείας.
Λ. Πάτρας, ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Ν. Ἐφέσσιος, ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Καὶ οἱ ὑφυπουργοί:
Κ. Μιχαλόπουλος, Γ. Γεωργαλᾶς, Δ. Ἀγγελόπουλος, παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ.
Σ. Δημητράκος, Παιδείας.
Π. Λαμπράκος, Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν.

Το χαρακτηριστικό των νέων μελών της κυβέρνησης ήταν το νεαρό της ηλικίας τους, εκτός από τον Ά. Τσουκαλά. «Άνοιγμα προς τη νέα γενεά» αποκάλεσε τον ανασχηματισμό ο υφυπουργός Γ. Γεωργαλάς. Δεν επρόκειτο όμως η κυβέρνηση και με τη νέα της σύνθεση να ανασύρει από το τέλμα τη χώρα. Και δεν περιλάμβανε κανένα από τα ικανά στελέχη του πολιτικού κόσμου, που θα ήταν ευτυχές το καθεστώς αν προσχωρούσαν, παρά τις συνεχείς διακηρύξεις του για τη «διαφθορά» τους. Οι νέοι υπουργοί, χωρίς πείρα και άλλα προσόντα, επρόκειτο να προεκτείνουν την κυβερνητική ρουτίνα. Ακόμη και οι αξιολογότεροι, όπως ο Ά. Τσουκαλάς, μέσα στο τέλμα εκείνο φθείρονταν σε πράξεις που συχνά έπαιρναν ευτελή μέχρι κωμικό χαρακτήρα.

Ο δαίμων του τυπογραφείου

Στις 2 Δεκεμβρίου 1970, με το Ν.Δ. 735 έγινε τροποποίηση στο άρθρο 8 του Ποινικού Νόμου, που απαγορεύει ορισμένα αδικήματα τα οποία διαπράττουν «αλλοδαποί ή ημεδαποί» στο εξωτερικό. Με την τροποποίηση, στα αδικήματα αυτά περιλαμβανόταν και η διασπορά ψευδών ειδήσεων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.

Όπως είναι επόμενο, πρώτοι εξεγέρθηκαν κατά του Διατάγματος οι ξένοι ανταποκριτές στην Ελλάδα. Ήταν φανερό ότι θα μπορούσε να διωχτεί οποιοσδήποτε ανταποκριτής που κατά την κρίση ή τη σκοπιμότητα της ελληνικής αρχής μετέδωσε «ψευδείς ειδήσεις», αλλά και η ξένη εφημερίδα στο εξωτερικό που δημοσίευε αυτές τις

ειδήσεις του ανταποκριτή της. Η αντίδραση υπήρξε έντονη και η κυβέρνηση αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Αλλά εκείνο που είχε σημασία ήταν η δικαιολογία στην οποία κατέφυγε, παρά τη σοβαρότητά του, ο υπουργός Δικαιοσύνης, Ά. Τσουκαλάς:

«Τὸ Διάταγμα αὐτὸ περιλαμβάνει ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τοὺς δρῶντας ἀντεθνικῶς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν Ἕλληνας.

»Ὁ δαίμων ὅμως τοῦ τυπογραφείου ἀπήλειψεν ἐκ τοῦ κειμένου τὶς λέξεις "εἰδικῶς δι' ἡμεδαποὺς" καὶ ἐντεῦθεν ἐδημιουργήθη ἡ παρεξήγησις.

»Ἤδη, αἱ παραλειφθεῖσαι λέξεις προσετέθησαν εἰς τὸ σημερινὸν φύλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, οὕτω δὲ τὸ ζήτημα ἐτακτοποιήθη καὶ τυπικῶς»...

Έτσι με την επιστράτευση του... «δαίμονος» καλύφθηκε μια ανοησία του οικείου υπουργείου...

Θάνατος του Π. Πιπινέλη

Αλλά η κυβέρνηση είχε μια απώλεια που της στέρησε τη μοναδική προσωπικότητα του παλιού πολιτικού κόσμου. Στις 3 η ώρα της Κυριακής 19 Ιουλίου 1970, ο υπουργός Εξωτερικών Π. Πιπινέλης πέθανε από καρδιακή προσβολή στο νοσοκομείο «Βασιλεύς Παύλος», σε ηλικία 71 ετών. Και άλλες φορές ο θάνατος έπληξε τη δικτατορική κυβέρνηση. Την 11η Μαρτίου 1970, εξέλιπε απροσδόκητα ο υφυπουργός Κ. Βοβολίνης. Την 30ή Ιουνίου, υπέκυψε σε εγκεφαλικό επεισόδιο ο β΄ αντιπρόεδρος της κυβέρνησης αντιστράτηγος Δ. Πατίλης. Και στις 13 Μαρτίου 1971, εξέπνευσε μέσα στο σπίτι του υπουργού Συντονισμού Ν. Μακαρέζου, τον οποίο πήγε να συλλυπηθεί για τον θάνατο του αδελφού του, ο πρώην υπουργός Δικαιοσύνης –στην κυβέρνηση Κ. Κόλλια– αρεοπαγίτης Κ. Καλαμποκιάς. Τέλος, στις 22 Δεκεμβρίου 1972, πέθανε στην Αμερική ο υπουργός Ναυτιλίας, Μεταφορών και Επικοινωνιών Ε. Φθενάκης.

Ο θάνατος του Π. Πιπινέλη άφησε πραγματικό κενό στη Δικτατορία, γιατί η παρουσία του όχι μόνο τής προσέδιδε κύρος, αλλά της πρόσφερε και ουσιαστικές υπηρεσίες με τον χειρισμό των δυσχερέστατων εξωτερικών ζητημάτων της εποχής. Αλλά πρέπει να επαναληφθεί ότι ο Π. Πιπινέλης επιδρούσε στο στρατιωτικό καθεστώς προς την κατεύθυνση της φιλελευθεροποίησης. Υπάρχει μία αντίληψη ότι ήταν μία σκοτεινή μακιαβελλική μορφή, που αποτέλεσε την Ηγερία της Δικτατορίας, αποβλέποντας να αναλάβει την ηγεσία της, για να τη διατηρήσει στο διηνεκές. Η άποψη αυτή φαίνεται ότι βρίσκεται έξω από τα πράγματα, γιατί δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που να την τεκμηριώνει. Τουναντίον, έχουμε πολλές μαρτυρίες και ενδείξεις ότι ο Πιπινέλης απέβλεπε στον τερματισμό του στρατιωτικού καθεστώτος σύμφωνα με το Χρονοδιάγραμμα του 1969.

Περιστερές και ιέρακες

Είναι εξάλλου αναμφισβήτητο ότι μέσα στους κόλπους του καθεστώτος, τόσο στη στρατιωτική του υποδομή όσο και στο κυβερνητικό του εποικοδόμημα, διεξαγόταν πάλη μεταξύ περιστερών και ιεράκων. Αυτή άλλωστε ήταν μία πτυχή της συνεχούς κρίσης στην οποία ήταν βυθισμένη η Δικτατορία. Και όσο η αποτελμάτωσή της γινόταν βαθύτερη, τόσο δυνάμωνε σε ορισμένα στελέχη της εξουσίας η συναίσθηση του αδιεξόδου και η τάση για την έγκαιρη διέξοδο.

Τον Π. Πιπινέλη αντικατέστησε τυπικά ως υπουργός Εξωτερικών ο ίδιος ο πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος, αλλά το κενό ήταν από τότε αισθητό. Δεν αναφάνηκε πια, σε όλη τη διάρκεια της Δικτατορίας, άλλος ιθύνων νους στην εξωτερική πολιτική, η οποία από τότε παρέπαιε. Άφησε όμως κενό και στο σύστημα συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ «περιστερών και ιεράκων». Και λόγω του κύρους του στους στρατιωτικούς ηγέτες, αυτό το κενό επιτάχυνε την πορεία προς τη νέα μεγάλη εσωτερική κρίση της δικτατορικής εξουσίας.

Χάος και κρίση

Τι περιεχόμενο είχε αυτή η κρίση; Είναι αδύνατο να ξεχωρίσει κανείς έναν βασικό, συγκεκριμένο κορμό των αντιθέσεων ως άξονα των μερίδων που διασταύρωναν τα ξίφη. Ουσιαστικά επικρατούσε ένα χάος ρευμάτων και ανταγωνισμών, που ήταν χαρακτηριστική η ποικιλία τους. Εκτός από τη διαμάχη «ιεράκων και περιστερών», αναπτύσσονταν τάσεις από τον σαλαζαρισμό έως τον νασερισμό, από τη ντεγκωλική εξωτερική πολιτική έως την προσφορά και νέων βάσεων στους Αμερικανούς και το ΝΑΤΟ. Και όλες αυτές οι τάσεις, ενώ κατά κανόνα αλληλομάχονταν, έστρεφαν από κοινού τις αιχμές τους κατά του Γ. Παπαδόπουλου και των πιστών του, όχι μόνο για λόγους αρχών, αλλά και για λόγους φιλοδοξιών και προσωπικών αντιζηλιών.

Ενδεικτικό της χαώδους σύγχυσης που επικρατούσε ήταν ότι μία ομάδα στρεφόταν κατά του Γ. Παπαδόπουλου ένεκα του γάμου του –ο οποίος θεωρήθηκε αντικανονικός– με τη δεύτερη σύζυγό του. Σ' αυτή την τελευταία ομάδα ανήκε και ο αντισυνταγματάρχης Παπαποστόλου, διοικητής των ΛΟΚ της Εθνοφρουράς στην Κύπρο, που το όνομά του αναμείχθηκε στη δολοφονική απόπειρα κατά του Μακαρίου και τον φόνο του Γιωρκάτζη τον Μάρτιο του 1970. Ο Γ. Παπαδόπουλος τον αποστράτευσε χωρίς δισταγμό, αν και ήταν από τους πιο δυναμικούς της Δικτατορίας.

Έκρηξη

Η κρίση έτσι ήταν αναπόφευκτη και ξέσπασε τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1970. Ο Γ. Παπαδόπουλος αποφάσισε να ξεκαθαρίσει την κατάσταση. Τη νύχτα (ώρα 10-11) της 27ης Αυγούστου, έγινε συγκέντρωση της Επαναστατικής Ομάδας, η οποία,

κατά την έκφραση του Σ. Παττακού, υπήρξε εκρηκτική. Ο Γ. Παπαδόπουλος έθεσε τα πράγματα με σαφήνεια:

«Αντιμετωπίζω φοβερές αντιδράσεις, δήλωσε. Βάλλομαι από πολλές πλευρές και υπονομεύεται το έργο μου. Όπως έχει εξελιχθεί η κατάσταση, η συνέχιση της επαναστάσεως είναι προβληματική. Απευθύνω προειδοποίηση προς όλους για συμμόρφωση, πειθαρχία, συνεργασία, ενότητα, προς επίτευξη των σκοπών μας. Αλλιώς αγόμεθα προς το δίλημμα: ή να θεωρήσουμε τερματισθείσα την επανάσταση ή να συνεχισθεί υπό όρους...»

Ακολούθησε θυελλώδης συζήτηση, κατά την οποία ο Γ. Παπαδόπουλος δέχτηκε σωρεία επιθέσεων. Τελικά, εκείνος δήλωσε: «Εφόσον οι επικρίσεις σας είναι τόσο πολλαπλές και σφοδρές, εγώ δεν μπορώ να συνεχίσω επωμιζόμενος τις ευθύνες που ανέλαβα. Σας δίνω προθεσμία μέχρι της 30ής Οκτωβρίου, να έχετε εκκαθαρίσει τις μεταξύ σας αντιθέσεις και να έχετε αποκρυσταλλώσει γνώμη, οπότε θα δούμε αν εγώ θα δυνηθώ να συνεχίσω». Ο Γ. Παπαδόπουλος αναχώρησε αφήνοντας σε σύγχυση τους άλλους. (Τα στοιχεία: από προσωπικό σημείωμα του Σ. Παττακού και από αφήγηση μέλους της Επαναστατικής Επιτροπής.)

Το πρωί της επομένης, ο Σ. Παττακός, που παρέμενε φίλος του Γ. Παπαδόπουλου, συναντήθηκε μαζί του επί 20΄. Του συνέστησε ψυχραιμία, αλλά του ζήτησε και διευκρινήσεις για τις κατηγορίες του ότι αντιδρούσαν και υπονόμευαν το έργο του οι παράγοντες της εξουσίας αντί να του προσφέρουν τη βοήθειά τους.

«Θα σου στείλω ένα γράμμα», του απάντησε ο Γ. Παπαδόπουλος, «στο οποίο θα σου αναγράφω συγκεκριμένα στοιχεία. Δεν θα το δώσεις σε κανέναν, αλλά θα τους το διαβάσεις σε συγκέντρωση, το ταχύτερο δυνατόν».

Η ατμόσφαιρα, όμως, ήταν εκρηκτική. Η έξαψη μεταξύ των μελών της Επαναστατικής Επιτροπής και των άλλων στελεχών που αποτελούσαν την κάστα της «ντε φάκτο» εξουσίας έφτανε σε επικίνδυνα ύψη. Οι επικρίσεις εναντίον του Γ. Παπαδόπουλου ήταν ισχυρές αλλά και αντιφατικές.

• Τον κατηγορούσαν άλλοι ότι βαδίζει προς βαθμιαίο τερματισμό της Δικτατορίας. Άλλοι, αντιθέτως, ότι η παλινδρομική τακτική του είναι απατηλή και δεν επιδιώκει πραγματικά την έξοδο από τη στρατιωτική κατάσταση.

• Τον κατηγορούσαν άλλοι για μη εφαρμογή μεταρρυθμίσεων. Άλλοι όμως για υπονόμευση του αστικού καθεστώτος.

• Τον κατηγορούσαν άλλοι για χλιαρότητα στο Κυπριακό και ανοχή έναντι του Μακάριου. Άλλοι όμως για υπερβολική υποστήριξη της δυναμικής εναντίον του πολιτικής.

• Τον κατηγορούσαν, τέλος, από κοινού, για την αποτελμάτωση του καθεστώτος και της πολιτικής του.

Η συγκέντρωση όλων αυτών των επιθέσεων ήταν η αδυναμία του Γ. Παπαδόπουλου. Η αντιφατικότητα, όμως, και η ποικιλομορφία τους ήταν η δύναμή του. Και ξαφνικά αποφάσισε να επιταχύνει τα γεγονότα.

«Θα παραιτηθώ την 7η Σεπτεμβρίου»

Τις πρωινές ώρες της 2ας Σεπτεμβρίου, ο Σ. Παττακός έλαβε ένα τηλεφώνημα «απογοητευτικό» –όπως το χαρακτήρισε ο ίδιος– από τον διευθυντή της ΚΥΠ, συνταγματάρχη Ρουφογάλη: «Ο Παπαδόπουλος μας αφήνει. Μου δήλωσε ότι θα υποβάλει παραίτηση από την πρωθυπουργία και θα αποσυρθεί. Θα ανακοινώσει την παραίτησή του στο Υπουργικό Συμβούλιο τη Δευτέρα (7 Σεπτεμβρίου), που θα το συγκαλέσει εκτάκτως στις 9 το πρωί. Θα το ανακοινώσει και στον αντιβασιλέα. Και στις 11 θα καλέσει τον Τύπο για να το εξαγγείλει στον λαό».

Ο Σ. Παττακός τον άκουγε έκπληκτος και κατόπιν ρώτησε: «Το είπες σε κανέναν;» «Ναι, στον Αγγελή και μου απάντησε: "Καλώς, ες αύριον"».

Δεν ήταν η πρώτη φορά που ο Γ. Παπαδόπουλος απειλούσε με παραίτηση. Το είχε κάνει τουλάχιστον άλλες δύο φορές. Αλλά τώρα τα πράγματα ήταν πολύ σοβαρότερα και ο Παττακός ανησύχησε. «Θα πάω αμέσως να τον δω», είπε.

Αλλά ο διευθυντής της ΚΥΠ τον πληροφόρησε: «Έχει δώσει αυστηρή διαταγή να μην επιτραπεί του λοιπού εις ουδένα η είσοδος στο σπίτι του».

Αγόμεθα προς διάλυση

Ο Σ. Παττακός προσπάθησε να επικοινωνήσει τηλεφωνικά μαζί του αλλά δεν το κατόρθωσε. Το πόσο έντονη ήταν η κατάσταση, διαφαίνεται και από το παρακάτω προσωπικό σημείωμα του Σ. Παττακού, που περιλαμβάνει τις αντιδράσεις και σκέψεις του μετά από το τηλεφώνημα του συνταγματάρχη Ρουφογάλη:

> *«Ἡ παροῦσα περίπτωσις ἐμφανίζει ἰδιαιτέρως ὀξυτέραν μορφὴν καὶ ἡ ἐντύπωσις εἶναι ὅτι ἀγόμεθα πρὸς διάλυσιν. Αἱ σκέψεις μὲ συγκλονίζουν καθ' ὅσον διέρχεται ἡ ὥρα μὴ δυνάμενος νὰ κοιμηθῶ. Οἱαδήποτε ἐκτίμησις-ἀνάλυσις τῆς καταστάσεως, μὲ ἄγει εἰς μόνην λύσιν. "Συνέχισιν τῆς Ἐπαναστάσεως πάσῃ θυσίᾳ". Ἀρχηγὸς Ἐπαναστάσεως; Ὁ ἴδιος ὁ Παπαδόπουλος ἔστω καὶ ἐκβιαζόμενος, ἔστω καὶ ἐν σκιᾷ. Ἐν περιπτώσει ἀπευκταίου, ὁ Ἀρχηγὸς Ἐνόπλων Δυνάμεων, νέον ἅλμα, ὁπωσδήποτε τῇ ὑποστηρίξει τοῦ Στρατοῦ, μὲ προσπάθειαν –πάσῃ θυσίᾳ– ἀποφυγῆς διχασμοῦ.*
>
> *»Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως Ἀρχηγοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων, σύγκλησις Ἀντιστρατήγων-Ὑποστρατήγων-Δ/τῶν Μονάδων Λεκανοπεδίου Ἀττικῆς καὶ σχηματισμὸς προσωρινῆς Στρατιωτικῆς κυβερνήσεως ὑπο-*

στηρίξει Ἐνόπλων Δυνάμεων μὲ Πρωθ/γὸν Παπαδόπουλον ἢ Ἀγγελῆν, ἢ τινα ἄλλον ὑποδείξει Στρατηγῶν.

»Καὶ τῆς ἀνωτέρω λύσεως μὴ ἐφικτῆς,

»Τῇ ὑποστηρίξει, ὁπωσδήποτε, Ἐνόπλων Δυνάμεων, τηρουμένων ἐν αὐστηρᾷ ἐπιφυλακῇ-συναγερμοῦ, θέσις τῆς χώρας εἰς κατάστασιν πολιορκίας, Σχηματισμὸς Κυβερνήσεως τῇ ὑποδείξει τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων μὲ περιωρισμένην ἐντολὴν καὶ ἔναρξις προγραμματισμοῦ ἐξόδου εἰς Συνταγματικὴν Πολιτείαν (ἐφαρμογὴ Συν/τος 1968) ἐντὸς τακτοῦ χρόνου 1, 2, 3 ἐτῶν.

»Ἐτηλεφώνησα εἰς κ. Ἀρχηγὸν Ἐνόπλων Δυνάμεων ὅτι εἶμαι ἕτοιμος νὰ συζητήσω τὸ θέμα μαζύ του. Ἀπήντησεν ὅτι θὰ ἦτο προτιμώτερον νὰ ἀναμείνω μέχρις 08.00 ὥρας ὅτε νὰ συναντηθῶμεν, διὰ νὰ μὴ διαταράξωμεν τοιαύτην ὥραν τὴν κατάστασιν, ὑπαρχούσης ἀπολύτου γαλήνης καὶ νὰ συναντηθῶμεν τὴν 08.00 ὥραν σήμερον. Κατόπιν τούτου ξαναρχίζω τὰς σκέψεις, 04.10».

Τα σχέδια του Σ. Παττακού

Αλλά ο Σ. Παττακός, άγρυπνος μέσα σ' εκείνη τη δραματική νύχτα, συνέχιζε την εκτίμηση της κατάστασης, που την έβρισκε τόσο ανησυχητική, ώστε άρχισε να καταστρώνει νέα σχέδια πιο ριζοσπαστικά και απεγνωσμένα. Και να πού καταστάλαξε, σύμφωνα με άλλο σημείωμά του, προφανώς υπό μορφή ημερολογίου:

«α) Συγκρότησις Ἐπαναστατικοῦ Συμβουλίου ἐκ:

»1) Ἀρχηγοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων ὡς Προέδρου.

»2) Ἀρχηγῶν Στρατοῦ, Ναυτικοῦ, Ἀεροπορίας, Σωμάτων Ἀσφαλείας, Λιμενικοῦ, Πυροσβεστικοῦ, ὡς μελῶν.

»β) Συγκρότησις Πολιτικοῦ Συμβουλίου ἐκ:

»1) Τοῦ Γ. Παπαδοπούλου

»2) Τοῦ Ἀρχηγοῦ (ἢ ἐκπροσώπου) τοῦ τελευταίου κυβερνήσαντος πρὸ τῆς διαλύσεως κατὰ τὴν 21.4.70 τῆς Βουλῆς Κόμματος (ΕΡΕ), ὡς Προέδρου.

»3) Τῶν ἀρχηγῶν ἢ ἐκπροσώπων (ἑνὸς ἐξ ἑκάστου) τῶν λοιπῶν κομμάτων τῶν λειτουργούντων μέχρι τῆς 20.4.67, πλὴν ΕΔΑ καὶ ΚΑ.

»γ. Ἐνημέρωσις Ἀντιβασιλέως ἐπὶ ἀνωτέρω καὶ κατωτέρω.

»δ. Συγκρότησις τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου (Συμβ. Στέμματος) ὡς τοῦτο προβλέπεται ὑπὸ τοῦ Συν/τος του 1968 καὶ ὑπὸ τοῦ ὑπὸ ψήφισιν Νόμου (ἐν σχεδίῳ).

»6. Νὰ θέσω τ' ἀνωτέρω ὑπ' ὄψιν τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων

πρῶτον καὶ ἐν συνεχεία –ἂν συμφωνηθῇ, ἢ ὅπως συμφωνηθῇ–:

»α. Νὰ συγκληθοῦν τ' ἀνωτέρω Σώματα (ἴσως καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος καὶ τὸ ΣΕ) ὑπὸ τὴν προεδρίαν μας (ἢ τὴν τοῦ Ἀρχηγοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων ἢ ἐμοῦ ἢ ἀμφοτέρων ἂν δὲν θελήσῃ ὁ κ. Παπαδόπουλος).

»β. Νὰ ζητηθῇ παρὰ πάντων ὅπως ἀνατεθῇ εἰς τινα ἐξ ἡμῶν ἡ εὐθύνη τῆς συνεχίσεως τοῦ ἔργου τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας ὑπὸ ἐπαναστατικὸν καθεστώς, διὰ τῆς παρούσης κυβερνήσεως ἀνασχηματιζομένης, ὡς ὁ παρὼν ἢ νέος νόμος ὁρίζει.

»7. Σύνταξις Κανονισμοῦ Ὀργανώσεως καὶ λειτουργίας τῶν ὡς ἄνω Σωμάτων ἐντὸς μηνὸς καὶ ψήφισις τούτων ὑπὸ τῆς Κυβ/σεως συμπαρισταμένων κατὰ τὴν συζήτησιν τούτων (τῶν καθ' ἕκαστα Σωμάτων).

Είναι φανερή η αγωνία του Σ. Παττακού. Αλλά είναι φανερή και η διάθεσή του για στροφή προς την πολιτικοποίηση του καθεστώτος, για να βγει η κατάσταση από το αδιέξοδο και η Ελλάδα από το τέλμα. Είναι, τέλος, χαρακτηριστική η σημασία που αποδίδει στον στρατηγό Αγγελή (αρχηγό των ενόπλων δυνάμεων), αν και δεν συμμετείχε στην Επαναστατική Ομάδα. Ο στρατηγός Αγγελής ανερχόταν τη σκάλα της ισχύος με άλματα («νέο άλμα», γράφει ο Σ. Παττακός).

Δεν χρειάστηκαν, όμως, οι ριζικές λύσεις του Σ. Παττακού. Μετά από θυελλώδεις παρασκηνιακές συζητήσεις έγινε συμβιβασμός. Μπάλωμα των πραγμάτων που οδήγησε στην παράταση της Δικτατορίας και της αποτελμάτωσης, για να καταλήξει στην τραγωδία της Κύπρου το 1974.

Παττακός κατά Λαδά

Οπωσδήποτε, όμως, η δεύτερη μεγάλη κρίση του καθεστώτος είχε και πάλι ξεπεραστεί. Ποιος ήταν ο συμβιβασμός που επήλθε; Οι αντιφατικές εκδηλώσεις και τα αλλοπρόσαλλα στοιχεία δεν επιτρέπουν τις διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα. Οι αντιθέσεις, όμως, μεταξύ των ηγετικών στελεχών δεν είχαν τακτοποιηθεί. Τουναντίον, παρέμειναν συσσωρευμένες κάτω από το συμβιβαστικό περικάλυμμα και δημιουργούσαν το έναυσμα για την πυρκαγιά μιας νέας, μεγαλύτερης κρίσης. Και αποκαλύπτονται από ένα εύγλωττο κείμενο του Σ. Παττακού και πάλι. Είδαμε πως στις 28 Αυγούστου ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης ζήτησε από τον πρωθυπουργό διευκρινήσεις για τις κατηγορίες ότι αντιδρούσαν στο έργο του οι άλλοι παράγοντες του καθεστώτος. Και ο Γ. Παπαδόπουλος απάντησε ότι θα του στείλει γράμμα. Πράγματι, στις 31 Αυγούστου, ο Σ. Παττακός πήρε την πρωθυπουργική επιστολή, στην οποία απάντησε στις 9 Σεπτεμβρίου, όταν υποτίθεται ότι η κρίση είχε περάσει. Το περιεχόμενό της είναι εύγλωττο και στρέφεται κατά του Ι. Λαδά. Αυτός είναι ο αναφερόμενος Γενικός Γραμματέας του υπουργείου Εσωτερικών:

«Ἀθῆναι τῇ 8 Σεπ. 1970

»Ἀγαπητὲ Κύριε Πρωθυπουργέ,

»Ἑπόμενος τῆς ἀπὸ 31.8.70 ὑμετέρας ἐπιστολῆς, κατόπιν καὶ τῆς διεξαχθείσης μέχρι σήμερον διαδικασίας, συσκέψεων, συζητήσεων καὶ μεθ' ὑμῶν ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων, νομίζω ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ ὑποχρεώσεως λήψεως σοβαρῶν ἀποφάσεων ἱστορικῶν διὰ τὸ Ἔθνος καὶ τὴν Πατρίδα:

»1ον Τὰ ἐν παραγράφῳ 8 τῆς ὡς ἄνω ἐπιστολῆς σας ἐκτιθέμενα περιστατικὰ ὡς ἐμπόδια διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπευθύνονται πρὸς ὅλους μας γενικῶς καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν δύναμαι παρὰ νὰ παρακαλέσω ὅπως δοθοῦν διευκρινήσεις τινες, ἂν καὶ ὑμεῖς τὸ κρίνετε ἀναγκαῖον.

»2ον Βεβαίως δὲν δύναμαι παρὰ νὰ συμφωνήσω ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἀφαιροῦν ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασιν τὸ κῦρος τὸ ὁποῖον ἔδει νὰ εἶχεν. Οὕτως τὸ περιβάλλον μου π.χ. καὶ συγκεκριμένως ὁ συμπαθέστατος κατὰ τὰ λοιπὰ φίλος μας, Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου οὗτινος προΐσταμαι: α. Δὲν ἀσχολεῖται σχεδὸν καθόλου μὲ τὸ κύριον καὶ σοβαρὸν ἔργον του ὡς τοῦτο περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Νόμου. β. Κατασκοπεύει μᾶλλον καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὴν κριτικὴν τοῦ ἔργου τῶν ἄλλων καὶ δὴ ὀξέως. γ. Περιοδεύει ἀπουσιάζων τοῦ Ὑπουργείου χωρὶς ποτὲ νὰ ζητῇ ἔστω καὶ τυπικῶς τουλάχιστον νὰ μὲ ἐνημερώνη. δ. Ἀρνεῖται νὰ παρίσταται εἰς τὴν κεκανονισμένην μετὰ τῶν Γενικῶν Ἐπιθεωρητῶν Διοικήσεως καὶ Γενικοῦ Δ/ντοῦ τοῦ Ὑπουργείου ἐνημερωτικὴν καὶ ὑπηρεσιακὴν γενικῶς σύσκεψιν. ε. Ρουσφετολογεῖ κατὰ χειρότερον τῶν παλαιοκομματικῶν τρόπον. στ. Ὑβρίζει τοὺς πάντας, χυδαίως. ζ. Συλλαμβάνει αὐθαιρέτως καὶ παραπέμπει εἰς τὰ δικαστήρια. Οὐδεὶς ποτὲ τῶν παραπεμφθέντων ὑπ' αὐτοῦ κατεδικάσθη. Δήμαρχοι τρομοκρατοῦνται καὶ ἀναγκάζονται εἰς παραίτησιν, δημιουργεῖ γενικῶς κλῖμα τρόμου καὶ φοβίας, μὲ σοβαρὰς κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως συνεπείας. η. Διατηρεῖ προσωπικὸν ὡς ἀτομικήν του ἀσφάλειαν ἀπεσπασμένον ἐξ ἄλλων ὑπηρεσιῶν, παρανόμως. Παρὰ τὰς κατ' ἐπανάληψιν δοθείσας παρ' ὑμῶν διαταγὰς περὶ ἀποδεσμεύσεως, ἀρνεῖται νὰ ὑπακούσῃ.

»3. Τ' ἀνωτέρω καὶ ἄλλα πολλὰ ὑφ' ὅλων μας, προφανῶς ἐδημιούργησαν εἰς ὑμᾶς τὴν τελευταίαν κρίσιν.

»4. Ταῦτα ὅμως ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχον ἀποφευχθῇ ἐὰν ἡ ὑμετέρα μέθοδος διοικήσεως ἦτο ἀποφασιστικωτέρα καὶ δὴ σήμερον ὁπότε ἔχει ἠρεμήσει ἡ κατάστασις καὶ ἡμεῖς πλὴν ὑμῶν εὑρισκόμεθα ἄνευ ἐνόπλων δυνάμεων.

»5. Ἡ λύσις εἶναι ἁπλῆ. Νὰ μᾶς παρακαλέσητε –οὔτε κὰν νὰ μᾶς διατάξητε– ὅποιον ἢ ὅποιους νομίζετε ὡς μὴ ἀπαραιτήτους πλέον, νὰ ὑποβάλωμεν τὰς παραιτήσεις μας, ἵνα ἀνεπηρέαστος ἀφοσιωθῆτε εἰς τὸ κύριον, ἐπώδυνον καὶ δύσκολον ἔργον τῆς δημιουργίας.

»6. Πρῶτος ἐγὼ τίθεμαι εἰς τὴν διάθεσίν σας.

Μετὰ πλείστης τιμῆς καὶ ἀγάπης Στ. Παττακὸς»

Επάνοδος του βασιλιά;

Το καθεστώς της 21ης Απριλίου ήταν κατεξοχήν συνωμοτικό και γι' αυτό περιβαλλόταν με πέπλο σύγχυσης, που έκανε ανεξιχνίαστες τις πράξεις και τις προθέσεις του. Με την αποτελμάτωση και την αποσύνθεσή του, γινόταν περισσότερο σκοτεινή και συγκεχυμένη η πορεία του, εφόσον ούτε οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές του δεν γνώριζαν καλά πού όδευαν. Οι συμβιβασμοί που επέτρεψαν να ξεπεραστεί η εσωτερική κρίση του Αυγούστου-Σεπτεμβρίου 1970, δεν έχουν αποσαφηνιστεί. Υπήρξε λύση αμφίβολη και βραχυπρόθεσμη, που έκανε ορισμένες από τις συγκρουόμενες ομάδες να πιστεύουν ότι βαίνουν προς τη δική τους τελική επικράτηση.

Έτσι μόνο μπορεί να εξηγηθούν ορισμένες εκδηλώσεις που ακολούθησαν ευθύς αμέσως την κρίση και επέτρεπαν να ερμηνευτούν ως ενδείξεις ότι επικράτησαν οι «περιστερές» στο πλέγμα της ηγετικής ομάδας του καθεστώτος. Εκφραστής, πράγματι, της ομάδας αυτής ο συνταγματάρχης ε.α. Δ. Σταματελόπουλος την 26η Σεπτεμβρίου 1970 δημοσίευε στην εφημερίδα των Αθηνών *Βραδυνή*, κύριο άρθρο με τίτλο «Εξελίξεις», στο οποίο ανέφερε:

«Δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εὑρισκόμεθα πρὸ ἐξελίξεων ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἐπανόδου τοῦ Βασιλέως. Οὕτω, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς πρώτη ἡμερομηνία ἐπανόδου ἡ 1η Ἰανουαρίου 1971, μὲ πιθανὴν πρώτην ἐπίσημον ἐμφάνισιν τοῦ Βασιλέως κατὰ τὴν δοξολογίαν τοῦ Νέου Ἔτους».

Αλλά ο βασιλιάς Κωνσταντίνος δεν ήταν δυνατόν να επιστρέψει συνδέοντας την τύχη του με το καθεστώς. Στο σημείο αυτό η αρχική του θέση δεν είχε πάψει να ισχύει: Θα δεχόταν να γυρίσει μόνον αφού η Δικτατορία ανακοίνωνε τακτή ημέρα των εκλογών. Συνεπώς, η επάνοδός του έπρεπε να αποτελούσε προανάκρουσμα συνταγματικής ομαλοποίησης. Αυτό, όμως, παραδεχόταν και ο αρθρογράφος, ο οποίος πρόσθετε και τις εξής πληροφορίες:

«Φθάνομεν εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἄρα εἰς τὸ κλείσιμον τῆς "παρενθέσεως"».

«Ὁ ἐκλογικὸς νόμος δέον νὰ δημοσιευθῆ τὸ βραδύτερον μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1970».

Μια πολιτική οργάνωση

Το άρθρο του Δ. Σταματελόπουλου εντυπωσίασε ζωηρά την κοινή γνώμη, γιατί ήταν γνωστή η ιδιότητα του αρθρογράφου. Ενέπνευσε την αντίληψη ότι πράγματι η Δικτατορία, υπό την έως τότε μορφή της, έβαινε προς το τέρμα της. Και ενίσχυαν αυτή την άποψη διάφορες άλλες ενδείξεις, όπως η δραστηριότητα που ανέπτυσσε τότε η «Κοινωνική Ένωση Επιστημόνων», μια πολιτική οργάνωση υπό τον πρώην υφυπουργό Προεδρίας στην κυβέρνηση Γ. Παπαδόπουλου, Μ. Σιδεράτο.

Η αγγλική εφημερίδα *Γκάρντιαν*, σε ανταπόκριση από την Αθήνα, που δημοσιεύτηκε στο φύλλο τής 25ης Σεπτεμβρίου, αναλύοντας την πολιτική κατάσταση και τις προοπτικές της, αναφέρθηκε στην «Κοινωνική Ένωση Επιστημόνων», οι κινήσεις της οποίας χαρακτηρίστηκαν ως «η πλέον σημαντική διαπίστωση της συντελούμενης κατ' αυτάς κομματικής προεργασίας» και κατέληγε:

> *«Οἱ ὀλιγότερον συναισθηματικοὶ ἐπικριταὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ὁμάδος θεωροῦν τὴν ὀργάνωσιν αὐτὴν ὡς ἱδρυθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ κ. Γ. Παπαδοπούλου καὶ μέλλουσαν νὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν προσωπικοῦ του κόμματος...*
>
> *»Ἡ Ἕνωσις ἱδρύθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1968 καὶ ἤδη ἀριθμεῖ περὶ τὰ 1.000 μέλη, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι δικηγόροι, ἰατροὶ καὶ μηχανικοί. Ὁ κ. Σιδερᾶτος χαρακτηρίζει ὡς κύριον σκοπὸν τῆς Ἑνώσεως τὴν βοήθειαν πρὸς τὴν Ἐπανάστασιν διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν της, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ δημιουργία μιᾶς κανονικῆς πολιτικῆς ζωῆς».*

Αλλά την 29η Σεπτεμβρίου, ανακοίνωση του Γραφείου του Γ. Παπαδόπουλου έλεγε:

> *«Ὁ πρωθυπουργὸς πρὸς οὐδὲν πρόσωπον, ὀργάνωσιν ἢ σωματεῖον παρέσχεν ἐξουσιοδότησιν ἢ συναίνεσιν, διὰ τὴν προετοιμασίαν δημιουργίας οἱουδήποτε κομματικοῦ ὀργανισμοῦ. Πάντα τὰ περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀναγραφέντα εἰς μερίδα τοῦ Τύπου εἶναι ἀναληθῆ, ἂν μὴ κακόβουλα, διαψεύδονται δὲ ὡς ἐκ τούτου κατηγορηματικῶς».*

Σ. Παττακός: εκλογές

Η πρωθυπουργική ανακοίνωση κατεύνασε κάπως τον οίστρο για τις εξελίξεις προς την ομαλότητα, και άρχισαν πάλι οι αμφιβολίες και η σύγχυση. Άλλωστε, συνεχιζόταν η παλινδρομική τακτική της κυβέρνησης. Στις 5 Οκτωβρίου, ο Σ. Παττακός δήλωνε προς το γερμανικό περιοδικό *Σπήγκελ* – και η συνέντευξή του δημοσιευόταν ευρύτατα στον ελληνικό Τύπο:

> *«Θὰ γίνουν ἐκλογαί. Κρατῶμεν πάντα τὴν ὑπόσχεσίν μας. Τὸ ἀργότερον τὸν Δεκέμβριον ὁ κ. πρωθυπουργὸς θὰ ἀναφέρῃ τοὺς ὅρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ διενεργηθοῦν».*

Στις 9 Οκτωβρίου, όμως, ο υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ Κ. Γεωργαλάς ανακοίνωσε:

> *«Ἡ κυβέρνησις μοῦ ἀνέθεσε νὰ σᾶς ἐνημερώσω πῶς ἔχει τὸ ζήτημα τῶν ἐκλογῶν. Τὸ θέμα "ἐκλογαί" δὲν εἶναι τοῦ παρόντος, εἶναι τοῦ ἀμέσου μέλλοντος. Δὲν μᾶς ἀπασχολεῖ αὐτὴν τὴν στιγμήν. Κάποτε θὰ γίνουν ἐκλογαί. Ἡ νέα δημοκρατία προβλέπει κοινοβούλιον. Ἀλλὰ διὰ νὰ φθάσωμεν ἐκεῖ πρέπει νὰ γίνουν προηγουμένως πολλὰ πράγματα».*

Και πρόσθεσε:

> *«Ἡμερομηνία ἐκλογῶν δὲν ὑπάρχει. Οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ. Τὰ περὶ "Χρονοδιαγραμμάτων" εἶναι ἀνεδαφικά. Εἶναι ἐκτὸς πραγματικότητος».*

Η αντίθεση μεταξύ των δύο δηλώσεων ήταν καταφανής, και γεννούσε έκπληξη και απορίες. Τρεις ημέρες αργότερα, εκφραστής αυτής της έκπληξης και απορίας, η εφημερίδα *Ακρόπολις* απευθυνόταν με κύριο άρθρο της στον Γ. Παπαδόπουλο: «Κύριε πρωθυπουργέ, να μιλήσετε».

Και στο άρθρο –πολύ θαρραλέο για την εποχή του– τονιζόταν ότι ο Σ. Παττακός –η συνέντευξη του οποίου προκάλεσε ευρύτατο σχολιασμό για όσα είπε περί εκλογών– περιέχει ένα βασικό νέο στοιχείο: ότι τους όρους των εκλογών θα τους ανακοινώσει μέχρι τέλους Δεκεμβρίου ο πρωθυπουργός. Αλλά ο «επί της προπαγάνδας υπεύθυνος κ. Γεωργαλάς», μιλώντας κατ' εντολή της κυβέρνησης, όπως δήλωσε, ανέτρεψε το νέο στοιχείο του Σ. Παττακού. Γιατί ανέφερε πάλι ως όρους για τις εκλογές –οι οποίες δεν επίκεινται– τις γνωστές γενικές θεωρητικολογίες. Ενώ ο Σ. Παττακός έδωσε την εντύπωση ότι τη φορά αυτή δεν θα προβληθούν από τον πρωθυπουργό οι γνωστές προϋποθέσεις, αλλά διαφορετικές, περισσότερο συγκεκριμένες και σε συνάρτηση με χρονικά όρια.

Τι λοιπόν –κατέληγε η εφημερίδα– θα ανακοινώσει μέχρι τον Δεκέμβριο ο πρωθυπουργός; «Διά να διαλυθούν η σύγχυση και οι αυταπάτες, ας παύσουν να μιλούν οι άλλοι. Και ας λύσει τη σιωπή του ο πρωθυπουργός».

Η «Μικρά Βουλή»

Ο Γ. Παπαδόπουλος δεν απάντησε ευθέως. Αλλά στις 17 Οκτωβρίου, επίσημη κυβερνητική ανακοίνωση ανέφερε ότι την 29η Νοεμβρίου θα γίνουν εκλογές. Όχι όμως για την ανάδειξη της Βουλής, αλλά της «Μικράς Βουλής». Επρόκειτο για τη Συμβουλευτική Επιτροπή, ένα αιρετό δηλαδή Σώμα που θα είχε την τελική –αλλά απλώς συμβουλευτική– επεξεργασία των νόμων του κράτους.

Ο Γ. Παπαδόπουλος για πρώτη φορά ανήγγειλε την προσεχή σύσταση της επιτροπής στις 10 Απριλίου 1970. Επανέλαβε την αναγγελία στις 20 Σεπτεμβρίου. Ο

θεσμός αυτός, όμως, δεν προβλεπόταν από το Σύνταγμα του 1968. Δημιουργήθηκε με το ΝΔ 490/1970 και το ΒΔ 642/1970. Και καθόριζε ότι θα συγκροτηθεί από 46 μέλη –ηλικίας μέχρι 50 ετών– με επιπλέον 10 αριστίνδην που θα ορίσει ο πρωθυπουργός, και με θητεία ενός έτους. Τα μέλη θα προτείνονται από τις αναγνωρισμένες επιστημονικές και επαγγελματικές οργανώσεις και από τις περιφέρειες της χώρας. Δικαίωμα ψήφου για την εκλογή των υποψηφίων των οργανώσεων θα είχαν τα μέλη της διοίκησης κάθε οργάνωσης. Για την εκλογή των υποψηφίων των περιφερειών, θα συγκροτούνταν σε κάθε περιφέρεια σώμα εκλεκτόρων από: τους δημάρχους, τους προέδρους δικηγορικών, ιατρικών, φαρμακευτικών και εμπορικών συλλόγων, τους προέδρους εργατικών κέντρων, τους προέδρους ενώσεων γεωργικών συνεταιρισμών και τους προέδρους των επιμελητηρίων.

Συνολικά, οργανώσεις και περιφέρειες θα πρότειναν 92 υποψηφίους, από τους οποίους ο πρωθυπουργός θα διάλεγε τους 46, οι οποίοι κατά την άσκηση των καθηκόντων τους θα είχαν υποχρεώσεις και ευθύνες τακτικών δημόσιων υπαλλήλων.

Το καθεστώς διατυμπάνιζε τη «Μικράν Βουλήν», την οποία παρουσίαζε ως ένα είδος προδρόμου της πραγματικής Βουλής, που θα προπαρασκεύαζε στελέχη για τη δεύτερη. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια παρωδία, για ένα σώμα διακοσμητικό και παραπλανητικό, το οποίο καμία πραγματική σημασία δεν είχε. Καθόρισε όμως και το Χρονοδιάγραμμά της, το οποίο δεν επρόκειτο να έχει την τύχη του πολιτικού Χρονοδιαγράμματος, γιατί πράγματι τηρήθηκε σχολαστικά:

- Μέχρι 26.10.1970: Προκήρυξη νομαρχών για την υποβολή υποψηφιοτήτων.
- Μέχρι 15.11.1970: Υποβολή υποψηφιοτήτων.
- Μέχρι 20.11.1970: Ανακήρυξη υποψηφίων από τα πρωτοδικεία.
- Στις 29.11.1970: Εκλογές.
- Στις 6.12.1970: Τυχόν επαναληπτικές εκλογές.

Η ψυχρολουσία

Πολλοί υποπτεύθηκαν ότι στην υλοποίηση αυτού του νέου θεσμού θα περιορίζονταν οι επαγγελίες για τον κοινοβουλευτισμό που περιλάμβανε το Χρονοδιάγραμμα του Πιπινέλη. Πάντως, γενική αδημονία επικρατούσε για τον καθιερωμένο ετήσιο λόγο του πρωθυπουργού στα μέσα του Δεκεμβρίου, με τον οποίο διαγράφονταν οι γενικές εξελίξεις του προσεχούς έτους. Θα χάραζε τις προοπτικές που είχε τόσες φορές υποσχεθεί; Θα αναφερόταν στο περίφημο Χρονοδιάγραμμα; Θα επαλήθευε το άρθρο του συνταγματάρχη Δ. Σταματελόπουλου για την επάνοδο του βασιλιά;

Την 20ή Δεκεμβρίου 1970, εκφωνήθηκε ο αναμενόμενος πρωθυπουργικός λόγος. Η καθυστέρησή του κατά πέντε ημέρες έδωσε λαβή σε σχόλια μεταξύ των δημοσιογραφικών κύκλων. Λεγόταν ότι ο Γ. Παπαδόπουλος συγκρούστηκε άλλη μια

φορά με την εσωτερική αντιπολίτευση του καθεστώτος για το περιεχόμενο του λόγου του, που θα αποτελούσε την αντανάκλαση των ζυμώσεων μεταξύ των διαφόρων ηγετικών ομάδων για την κατεύθυνση της πολιτικής. Και ότι ο Γ. Παπαδόπουλος ήταν διατεθειμένος για φιλελεύθερα μέτρα, τα οποία όμως προσέκρουσαν στην αντίδραση των «σκληρών». Πάντως, ανεξάρτητα από την ακρίβεια των φημών για την εσωτερική σύγκρουση, ο λόγος που εκφωνήθηκε ήταν αληθινή ψυχρολουσία για όσους προσδοκούσαν εξελίξεις προς τη συνταγματική ομαλοποίηση. Και ιδίως για εκείνους που διατηρούσαν την αμυδρή προσδοκία ότι θα επαλήθευε το άρθρο του Δ. Σταματελόπουλου και ότι ο βασιλιάς θα έπαιρνε μέρος στην τελετουργία της Πρωτοχρονιάς. Γιατί το βασικό στοιχείο της πολύωρης ομιλίας του ήταν η φράση:

> *«Εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν συνταγματικὴν πολιτειακὴν τάξιν, οὐδεμία ἀλλαγὴ θὰ ὑπάρξη διὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος».*

Η φράση αυτή σήμαινε, όπως ερμηνεύτηκε γενικά, ότι:

- Το 1971 δεν υφίσταται περίπτωση επανόδου του βασιλιά.
- Δεν θα πρέπει να αναμένεται άρση του στρατιωτικού νόμου.
- Δεν θα διενεργηθούν εκλογές για την ανάδειξη της Βουλής.

Η Μικρή αντί της Μεγάλης

Ο πρωθυπουργός εξήγγειλε ταυτόχρονα ότι μέχρι τις αρχές του νέου έτους θα αφήνονταν ελεύθεροι οι 300 περίπου από τους 640 πολιτικούς κρατουμένους και οι 15 από τους 60 εξόριστους. Πιθανόν μάλιστα όλοι οι υπόλοιποι να αφήνονταν ελεύθεροι το πρώτο τετράμηνο του 1971. Αλλά το μέτρο αυτό ήταν εντελώς ασήμαντο, μπροστά στη ματαίωση των συνταγματικών επαγγελιών.

Την ημέρα εκείνη, ο Γ. Παπαδόπουλος, είτε με δική του βούληση είτε υπό την πίεση των άλλων ομάδων της ηγεσίας, κατάφερε καίριο πλήγμα κατά του περίφημου Χρονοδιαγράμματος. Και απογοήτευε οδυνηρά τους αισιόδοξους. Η Πρωτοχρονιά γιορτάστηκε όπως συνήθως και όσον αφορά τον βασιλιά· έγινε απλώς επανάληψη μιας ταυτόσημης δήλωσης –από τον υφυπουργό Γεωργαλά– στην ιταλική εφημερίδα *Τέμπο*:

> *«Θὰ ἐπιστρέψη εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὰς ἐκλογάς, ἢ πρὸ τῶν ἐκλογῶν ἐὰν ἡ κυβέρνησις κρίνει ἀναγκαίαν τὴν μετάκλησίν του».*

Και αντί των εκλογών για πραγματική Βουλή που υποσχόταν το Χρονοδιάγραμμα, ο Γ. Παπαδόπουλος την 31η Δεκεμβρίου όριζε τα 56 μέλη της Μικρής Βουλής.

Οι θεσμικοί νόμοι

Την επομένη, 1η Ιανουαρίου, στο υπ' αριθμ. 1 φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (τεύχος Α΄, 1.1.1971) δημοσιεύτηκαν οι 15 από τους 18 θεσμικούς νόμους

που προέβλεπε το Σύνταγμα του 1968. Αλλά και αυτοί δεν έμπαιναν όλοι σε ισχύ αμέσως. Συγκεκριμένα:

- *Τὸ ΝΔ 792 «περὶ τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν» καὶ τῆς καθ' οἱονδήποτε ἄλλον τρόπον ἀνταποκρίσεως (τηλεφωνικῆς, τηλεγραφικῆς κλπ.). Ἔμπαινε σὲ ἰσχὺν ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1971.*
- *Τὸ ΝΔ 793 «περὶ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Παιδείας» ἔμπαινε ἐπίσης σὲ ἰσχὺν ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου.*
- *Τὸ ΝΔ 795 «περὶ Σωματείων καὶ Ἑνώσεων» θὰ ἔμπαινε σὲ ἰσχὺν ἀπὸ 1 Ἰουλίου.*
- *Τὸ ΝΔ 796 «περὶ τῆς ἀσκήσεως τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον 20 τοῦ Συντάγματος δικαιώματος τοῦ ἀναφέρεσθαι» ἔμπαινε σὲ ἰσχὺν ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου.*
- *Τὸ ΝΔ 797 «περὶ ἀναγκαστικῶν ἀπαλλοτριώσεων» θὰ ἔμπαινε σὲ ἰσχὺν ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου.*
- *Τὸ ΝΔ 801 «περὶ τῆς λειτουργίας τῶν κατὰ τὸ ἄρθρον 77 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος ἐξεταστικῶν ἐπιτροπῶν» εἶχε τεθῆ σὲ ἰσχύν.*
- *Τὸ ΝΔ 802 «περὶ εὐθύνης τῶν μελῶν τῆς κυβερνήσεως καὶ ὑφυπουργῶν» μπῆκε σὲ ἰσχὺν ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου.*
- *Τὸ ΝΔ 804 «περὶ μικτῶν ὁρκωτῶν δικαστηρίων» ἔμπαινε κατὰ ἕνα μέρος του σὲ ἰσχὺν ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου καὶ κατὰ τὸ ὑπόλοιπο ἀπὸ 1 Ἀπριλίου.*
- *Τὸ ΝΔ 805 «περὶ πταισματικῶν παραβάσεων βεβαιουμένων παρ' ἀστυνομικῶν ὀργάνων» θὰ ἔμπαινε σὲ ἰσχὺν ἀπὸ 1 Ἀπριλίου.*
- *Δὲν θὰ ἔμπαινε ὅμως σὲ ἰσχὺν τὸ ΝΔ 798 «περὶ καταστάσεως πολιορκίας», ἕως ὅτου ἀρθῆ ὁ στρατιωτικὸς νόμος ποὺ βρισκόταν σὲ ἐφαρμογὴ ἀπὸ τὴν 21 Ἀπριλίου 1967 (ΔΞΘ τοῦ 1912).*
- *Δὲν ἔμπαινε σὲ ἰσχὺν τὸ ΝΔ 799 «περὶ ἀντιβασιλείας».*
- *Δὲν ἔμπαινε σὲ ἰσχὺν τὸ ΝΔ 800 «περὶ πολιτικῶν κομμάτων».*
- *Δὲν ἔμπαινε σὲ ἰσχὺν τὸ ΝΔ «περὶ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου».*
- *Δὲν ἔμπαινε σὲ ἰσχὺν τὸ ΝΔ 806 «περὶ τοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Βουλῆς».*

Είναι φανερό ότι και αυτός ο κοινοβουλευτισμός που παρείχε το Σύνταγμα του 1968 –κοινοβουλευτισμός που αποτελούσε φύλλο συκής της Δικτατορίας– δεν ήταν δυνατό να εφαρμοστεί, αν δεν έμπαιναν σε ισχύ τα τελευταία 5 διατάγματα και ιδίως τα «περί Συνταγματικού Δικαστηρίου», «περί συγκροτήσεως κομμάτων» και «περί καταστάσεως πολιορκίας».

Συνεπώς, το νομικό εποικοδόμημα των συνταγματικών μηχανισμών συμπλήρωνε την πραγματικότητα που εξέφραζε ο λόγος του Γ. Παπαδόπουλου την 20ή Δεκεμβρίου 1970: το 1971, οι Έλληνες βρίσκονταν πολύ μακριά από την κοινοβουλευτική δημοκρατία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

«PRIMUS SOLUS»

ΚΡΙΣΗ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ • ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ 6ΟΥ ΣΤΟΛΟΥ • Ο ΛΑΙΡΝΤ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ • ΒΟΜΒΑ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΡΑΘΥΡΑ • Ο ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΛΑ ΓΙΑ «ΚΑΘΕΣΤΩΣ» ΠΟΥ ΘΑ ΤΟ ΑΠΟΤΡΕΨΕΙ • Η ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΖΕΙ ΚΑΙ ΑΠΟΡΡΙΠΤΕΙ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΑ • ΠΑΤΤΑΚΟΣ: «ΚΑΘΙΣΤΕ ΚΑΤΩ. ΑΠΑΓΟΡΕΥΟΝΤΑΙ ΕΠΙΚΡΙΣΕΙΣ» • ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ • Η ΚΡΙΣΗ ΞΕΣΠΑ • Ο ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΣΩΖΕΙ ΤΟΝ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ • ΝΕΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ • ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΦΡΟΝΗΜΑΤΩΝ • ΑΦΙΞΗ ΤΟΥ ΑΓΚΝΙΟΥ: Η ΑΜΕΡΙΚΗ ΖΗΤΑ ΜΟΝΙΜΕΣ ΒΑΣΕΙΣ • ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΜΕ ΤΗ Δ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ • Ο Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΔΕΝ ΠΡΟΧΩΡΕΙ • ΑΝΑΤΡΕΠΕΤΑΙ Ο ΖΩΙΤΑΚΗΣ

ΕΝΩ Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ στην Ελλάδα διήνυε το 4ο έτος της μέσα σε διακυμάνσεις και εσωτερικές συγκρούσεις, σοβαρή κρίση ξέσπασε στη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Πηγή της κρίσης ήταν οι Παλαιστίνιοι αντάρτες, οι οποίοι, με την ενίσχυση του Ιράκ και της Συρίας, βρίσκονταν στην Ιορδανία, στα πρόθυρα της ένοπλης αναμέτρησης με τις δυνάμεις του βασιλιά Χουσεΐν.

Η κατάσταση εκτραχύνθηκε απροσδόκητα και απότομα την 6η Σεπτεμβρίου 1970, όταν κομάντος της οργάνωσης «Λαϊκό Μέτωπο Απελευθέρωσης Παλαιστίνης» απήγαγαν δύο μεγάλα επιβατικά αεροπλάνα γεμάτα επιβάτες, από τη Ζυρίχη και τη Ρώμη, και τα οδήγησαν σε αεροδρόμιο της Ιορδανίας. Τρίτο μεγάλο αεροπλάνο το απήγαγαν από το Άμστερνταμ στις 7 Σεπτεμβρίου και οδηγήθηκε στο Κάιρο, όπου ανατινάχθηκε.

Από το «πειρατοδρόμιο» της Ιορδανίας, με ομήρους τους περισσότερους από τριακόσιους επιβάτες, οι Παλαιστίνιοι υπέβαλαν βαρείς τελεσιγραφικούς όρους προς τις κυβερνήσεις Ισραήλ, Μ. Βρετανίας, Ολλανδίας, Ελβετίας, όπου κρατούνταν άλλοι Παλαιστίνιοι. Μετά από ημέρες αγωνίας οι όμηροι απελευθερώθηκαν. Αλλά ο βασιλιάς της Ιορδανίας Χουσεΐν εξαπέλυσε γενική επίθεση εναντίον των Παλαιστινίων ανταρτών, τους οποίους κατανίκησε μετά από σκληρές μάχες στην πρωτεύουσα Αμάν και σε άλλα σημεία, στις 15-20 Σεπτεμβρίου. Εισβολή συριακών δυνά-

μεων στην Ιορδανία, για να βοηθήσουν τους αντάρτες, αποκρούστηκε από τις θωρακισμένες δυνάμεις του Χουσεΐν.

Ο Νίξον στη Μεσόγειο

Απειλήθηκε γενικότερη επίθεση Συρίας και Ιράκ κατά της Ιορδανίας, αλλά επενέβη ο 6ος Στόλος, ο οποίος έπλευσε επιδεικτικά στις συριακές ακτές. Η κρίση φαινόταν πως έσβηνε, αλλά ο αιφνίδιος θάνατος του Νάσερ στις 28 Σεπτεμβρίου προκάλεσε νέα αναταραχή, ενόψει της διαδοχής του από δυτικόφιλα ή αντιδυτικά στοιχεία. Αφού τάφηκε με φαραωνικές τιμές, εκλέχτηκε διάδοχός του την 6η Οκτωβρίου ο στενός συνεργάτης του, Ανουάρ ελ Σαντάτ, ο οποίος έμελλε να αποδειχθεί όχι τόσο πιστός οπαδός του. Αλλά στο μεταξύ, ο πρόεδρος Νίξον, που στις 27 Σεπτεμβρίου είχε σπεύσει στη Ρώμη λόγω της μεσανατολικής κρίσης και στις 30 Σεπτεμβρίου επισκέφτηκε το Βελιγράδι, επιθεώρησε τον 6ο Στόλο και από τη γέφυρα της ναυαρχίδας του χαιρέτισε τα πληρώματά του με τη φράση:

«Ἐσώσατε τὴν παγκόσμιον εἰρήνην. Ἐπιτελέσατε ἔργον μεγάλο...»

Ο παροξυσμός πέρασε, αλλά η συναίσθηση του κινδύνου έκανε την αμερικανική κυβέρνηση να αποβλέπει περισσότερο στην Ελλάδα. Στις 2 Οκτωβρίου έφτασε στην Αθήνα ο Αμερικανός υπουργός Άμυνας Μέλβιν Λαιρντ, ως εκπρόσωπος του προέδρου Νίξον. Και η επίσκεψή του θεωρήθηκε ένδειξη οριστικής πια στροφής της αμερικανικής κυβέρνησης υπέρ του στρατιωτικού ελληνικού καθεστώτος. Μόνο που στις 3 Οκτωβρίου, ενώ συνεργαζόταν με τον Γ. Παπαδόπουλο στο Πολιτικό Γραφείο, τα παράθυρα του οποίου βλέπουν προς τον Βασιλικό Κήπο (σε απόσταση 6 μέτρων), έκρηξη στον Κήπο διατάραξε τη σύσκεψη στην οποία συμμετείχαν πολλοί Αμερικανοί και Έλληνες αξιωματούχοι.

Βόμβα στον Κήπο

Είχε τοποθετηθεί βόμβα από άτομο το οποίο συνελήφθη, ενώ έτρεχε για να φύγει μακριά από το σημείο της έκρηξης. Επρόκειτο για τον Ελληνοαμερικανό δικηγόρο Κορωναίο, που αρχικά υποστήριξε ότι έδρασε αυτόβουλα και μόνος του, αργότερα όμως αποκαλύφθηκε ότι ανήκε στη «Δημοκρατική Άμυνα», η οποία οργάνωσε την ενέργεια.

Το επεισόδιο του Βασιλικού Κήπου δεν επρόκειτο βέβαια να διακόψει τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις. Η σύσφιξη συνεχιζόταν. Και την καθιστούσε ισχυρότερη ο εντεινόμενος αντιαμερικανισμός στην Τουρκία, ο οποίος καθιστούσε προβληματική όχι απλώς την παρουσία του 6ου Στόλου, αλλά και αυτήν τη λειτουργία των αμερικανικών στρατιωτικών εγκαταστάσεων. Οι επιθέσεις του πλήθους στα τουρκικά λιμάνια κατά των Αμερικανών ναυτικών και το ρίξιμό τους στη θάλασσα απο-

τελούσε συνηθισμένο θέαμα και στις προκυμαίες της Κωνσταντινούπολης. Αλλά ενώ τα αμερικανικά πολεμικά εγκατέλειπαν τις τουρκικές ακτές, άρχισε ένοπλη τρομοκρατική δράση κατά των Αμερικανών που υπηρετούσαν στις βάσεις της Τουρκίας.

Οι απαγωγές και οι φόνοι ανδρών των ενόπλων δυνάμεων των ΗΠΑ από τουρκικές αριστερές δυναμικές οργανώσεις αποτελούσαν πια φαινόμενο όχι σπάνιο. Σε συνδυασμό με το κλίμα γενικής ταραχής που επικράτησε στη χώρα, εξώθησαν τον στρατό στις 13 Μαρτίου 1971 να αναλάβει την άμεση εκτελεστική εξουσία. Και εκδιώχτηκε η κυβέρνηση Ντεμιρέλ, για να τον διαδεχθεί πειθήνιος ο Ερίμ και να εξαπολυθεί από τις ένοπλες δυνάμεις τεράστια αντεπίθεση κατά των δυναμικών οργανώσεων.

Με την ανανέωση της στρατιωτικής δικτατορίας στην Τουρκία, η Αμερική ένιωσε κάποια ανακούφιση στην πλευρά αυτή. Δεν έπαυαν, όμως, να είναι αναγκαίες οι ελληνικές βάσεις, καθώς η αμερικανική πολιτική ολοένα περισσότερο απαγκιστρωνόταν από την Άπω Ανατολή και αγκιστρωνόταν στη Μέση Ανατολή.

Το παράδειγμα της Μάλτας

Την 7η Ιανουαρίου 1971, ο Αμερικανός υπουργός Άμυνας Λαιρντ δήλωσε ότι ο μάχιμος ρόλος των ΗΠΑ στο Βιετνάμ θα λήξει μέσα στο έτος. Την 11η Μαρτίου 1971, ο πρόεδρος Νίξον ανακοίνωσε ότι ο Πόλεμος στο Βιετνάμ αγγίζει προς το τέρμα του. Αλλά παρά τις επιτυχίες που άρχισε να σημειώνει ο τουρκικός στρατός στη μάχη του κατά της ένοπλης Αριστεράς, η κατάσταση στη Μεσόγειο ήταν επισφαλής. Και επιδεινώθηκε τον Ιούλιο του 1971, όταν στη Μάλτα επικράτησαν στις εκλογές οι Εργατικοί του Μίντοφ. Ο νέος πρωθυπουργός, αφού εξανάγκασε στις 24 Ιουλίου τον Γενικό Διοικητή που εκπροσωπούσε τυπικά τη βασίλισσα της Αγγλίας να αποχωρήσει, επέβαλε αναθεώρηση του καθεστώτος των βάσεων της Δύσης στο μικρό αλλά καίριο νησιωτικό κράτος. Ύστερα από μακρές διαπραγματεύσεις, διατηρήθηκε μία αγγλική βάση με ετήσιο ενοίκιο 24 εκατ. λιρών, δεν επιτράπηκε όμως στον 6ο Στόλο να καταπλεύσει στη Βαλέτα στις 29 Ιουλίου.

Αυτά τα γεγονότα έστρεψαν τον Νίξον πιο αποφασιστικά προς την Ελλάδα. Αλλά παράλληλα, η εσωτερική αντίδραση στο εσωτερικό των ΗΠΑ εναντίον της σύσφιξης των σχέσεων με το δικτατορικό καθεστώς δυνάμωνε ακατάπαυστα. Πρωτοστατούσε πάντα στις αντιδράσεις το Κογκρέσο, το οποίο ο πρόεδρος Νίξον δεν μπορούσε να δαμάσει. Την 4η Νοεμβρίου 1970, διεξήχθησαν οι καθιερωμένες ανά διετία εκλογές για την ανανέωση της Βουλής και της Γερουσίας, και ο Νίξον δεν μπόρεσε να σημειώσει την αποδεσμευτική επιτυχία που έλπιζε. Κέρδισε 1 έδρα στη Βουλή, αλλά έχασε 9 έδρες στη Γερουσία, και η σύνθεση των δύο σωμάτων είχε τώρα ως

εξής σε έδρες (σε παρένθεση ο αριθμός των εδρών πριν από τις εκλογές):

Βουλή		
Δημοκρατικοί	53	(57)
Ρεπουμπλικάνοι	44	(43)
Ανεξάρτητοι	2	(0)
Γερουσία		
Δημοκρατικοί	255	(246)
Ρεπουμπλικάνοι	180	(189)

Και στα δύο σώματα οι Δημοκρατικοί εξακολουθούσαν να κατέχουν την πλειοψηφία και να συγκροτούν τις φοβερές επιτροπές και υποεπιτροπές έρευνας, στη δικαιοδοσία ορισμένων από τις οποίες υπαγόταν το ελληνικό θέμα. Οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις έτσι δέχονταν ισχυρότερο σφυροκόπημα, ενώ ο Νίξον επέμενε στη συγκαλυμμένη υποστήριξη της Δικτατορίας.

Ο γρίφος του Παπαδόπουλου

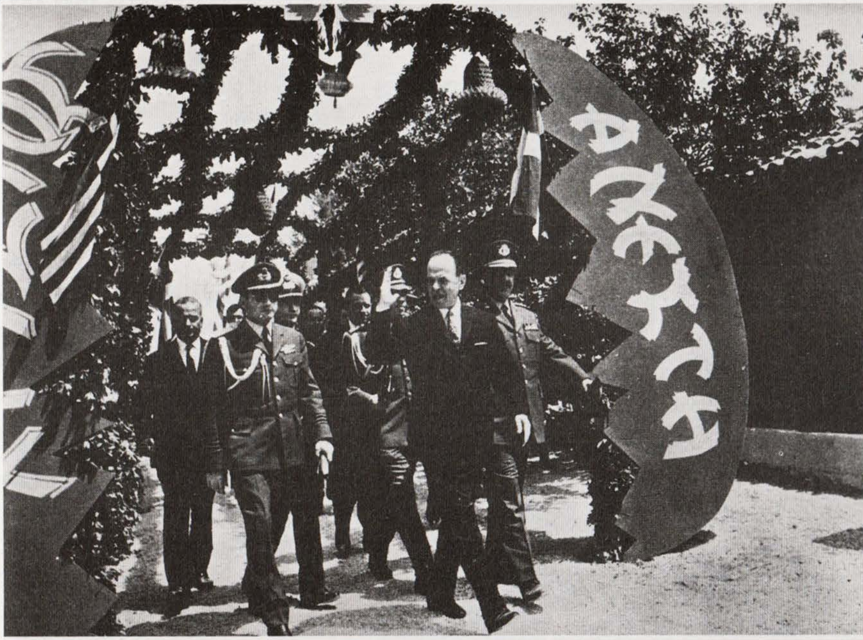
Μέσα στο γενικό αυτό πλαίσιο, η Ελλάδα το 1971 συνέχιζε την πορεία της κάτω από το περικάλυμμα του στρατιωτικού καθεστώτος, το οποίο έκρυβε όσο μπορούσε τις εσωτερικές αντιθέσεις του. Αλλά, μετά τη μεγάλη κρίση του 1970, εγκυμονούσε νέα κρίση που δεν θα αργούσε να ξεσπάσει. Το δικτατορικό καθεστώς τώρα προς τα πού θα τρεπόταν; Θα προχωρούσε ο Γ. Παπαδόπουλος προς κάποια φιλελευθεροποίηση; Στις 22 Ιανουαρίου έγινε η πανηγυρική εναρκτήρια συνεδρίαση της Συμβουλευτικής Επιτροπής στην αίθουσα της Βουλής. Και δόθηκε στον πρωθυπουργό η ευκαιρία να εκφράσει πάλι τους χρησμούς του.

Η συνεδρίαση άρχισε στις 7 το απόγευμα, με παρουσία όλου του υπουργικού συμβουλίου και πλήθους αξιωματούχων. Ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών έκανε τον αγιασμό. Και γενικά επικράτησε όλη η εναρκτήρια τελετουργία της κανονικής Βουλής στα εγκαίνια της Μικρής Βουλής, την προεδρία της οποίας ανέλαβε ο Α. Βογιατζής με αντιπρόεδρο τον Α. Τσάτσο. Κατόπιν ανέβηκε στο βήμα ο Γ. Παπαδόπουλος, ο οποίος και τη φορά εκείνη δεν χάραξε συγκεκριμένη προοπτική. Πρόσθεσε όμως ένα γρίφο που προκάλεσε πολλές συζητήσεις:

> *«Ὑπάρχουν δύο προϋποθέσεις διὰ νὰ κινηθῇ ἡ Ἐπανάστασις πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς συνταγματικῆς τάξεως, εἶπε: Ἡ ἐπίτευξις τῶν ἀντικειμενικῶν σκοπῶν της καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἐπιβολῆς καθεστῶτος».*

Το «καθεστώς»

Η φράση ξένισε το ακροατήριο, γιατί ήταν πραγματικά πρωτότυπη, όχι όμως και ευεξήγητη. Αλλά ο πρωθυπουργός συνέχισε:

ΕΠΑΝΩ: Ο πανίσχυρος αντιβασιλιάς-πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος στους στρατώνες, το Πάσχα του 1972.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο υπουργός Δικαιοσύνης της Κύπρου Βάκης με την οικογένειά του, που είχε απαχθεί από την ΕΟΚΑ Β'.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Μίκης Θεοδωράκης ελευθερώνεται και φθάνει στην Ευρώπη το 1970.

ΔΕΞΙΑ ΕΠΑΝΩ: Παρέλαση μπροστά στον αντιβασιλιά-πρωθυπουργό την 25η Μαρτίου 1972. «Πρίμους σόλους».

ΔΕΞΙΑ ΚΑΤΩ: Ο πρόεδρος Νίξον είχε δύο συναντήσεις με τον Στ. Παττακό. Ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης ήταν ο επίσημος σύνδεσμος Δικτατορίας και Αμερικανού προέδρου.

ΚΑΤΩ: Ο Ισμέτ Ινονού (όρθιος δεξιά) στην τουρκική πρεσβεία των Αθηνών. Επίσκεψη στη διάρκεια της Δικτατορίας, το 1971.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Η Μελίνα Μερκούρη στο Λονδίνο το 1968, σε φωτογραφία της αγγλικής εφημερίδας «Ομπσέρβερ». «Μισώ τη Δικτατορία».

ΔΕΞΙΑ: Ι. Πεσματζόγλου (αριστερά) και Γ. Μαγκάκης: αντιπροσωπευτικοί κορυφαίοι αγωνιστές της αστικής αντίστασης.

ΕΠΑΝΩ: Από την πολύκροτη δίκη των 35 στελεχών της Δημοκρατικής Άμυνας (27 Μαρτίου 1970). Διακρίνεται στην πρώτη σειρά δεξιά ο Γ. Α. Μαγκάκης.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο πλοίαρχος Παπαδόγκωνας, από τους ηγέτες του κινήματος στο ναυτικό.

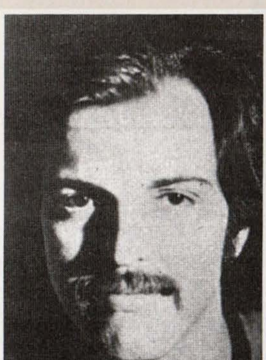

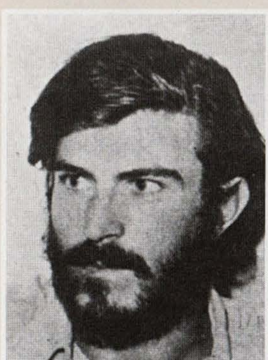
ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΚΑΤΩ: Από το μαρτυρολόγιο ενός ολόκληρου λαού. Αγωνιστές της Αντίστασης, που βασανίστηκαν στα κρατητήρια των ανακριτικών και τρομοκρατικών υπηρεσιών της Δικτατορίας. Από αριστερά προς τα δεξιά και από επάνω προς τα κάτω: Γιάννης Μαράκης, Στ. Πάντος· Γιάννης Σεργόπουλος, φοιτητής Νομικής· Μιχ. Βαρδάνης, ίλαρχος· Στάθης Παναγούλης· Στ. Πάντος· Γιώργος Βερνίκος, φοιτητής Νομικής· Στέλιος Πανταζόπουλος, πολιτικός μηχανικός- καθηγητής μαθηματικών.

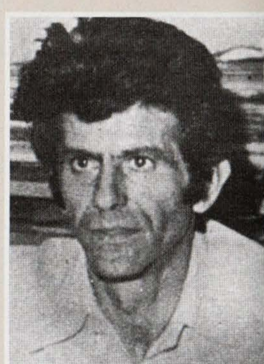

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Γ. Παπαδόπουλος ορκίζεται πρόεδρος της δημοκρατίας, με μεγαλόπρεπη τελετή (20 Αυγούστου 1973).

ΕΠΑΝΩ: Η κυβέρνηση Μαρκεζίνη μετά την ορκωμοσία της, μπροστά στο πολιτικό γραφείο (8 Οκτωβρίου 1973). Στην πρώτη σειρά: ο αντιπρόεδρος της δημοκρατίας Ο. Αγγελής, ο πρόεδρος Γ. Παπαδόπουλος, ο αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος και ο πρωθυπουργός Σπ. Μαρκεζίνης.

ΕΠΑΝΩ: Ο πρόεδρος Παν. Κανελλόπουλος και ο δικηγόρος Γ. Μαγκάκης βγαίνουν από ένα δικαστήριο, όπου για άλλη μια φορά υπερασπίστηκαν τους αγωνιστές. Η συμπαράστασή τους, σε όλη τη διάρκεια της Δικτατορίας, υπήρξε θαρραλέα και ακούραστη μέχρις αυτοθυσίας.

> *«Θὰ κινήσω τὴν χώραν πρὸς πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ Συντάγματος, μόνον ἐφ' ὅσον ἐπιτευχθοῦν οἱ σκοποὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἢ διαπιστωθῇ παρὰ πᾶσαν προσπάθειαν ἀδυναμία ἀποφυγῆς συνθηκῶν καθεστῶτος. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν* [Σ.τ.Σ. ἐννοεῖ προφανῶς ἂν ἐπικρατήσουν συνθῆκες καθεστῶτος] *θὰ δράσω ἀνεξαρτήτως συνεπειῶν».*

Τι εννοούσε ο Γ. Παπαδόπουλος με τη λέξη «καθεστώς»; Θέλησε να το διευκρινίσει και πρόσθεσε:

> *«Θὰ ἐναλλάσσω ἅπαντας τοὺς ἀνωτάτους δημοσίους λειτουργούς, μετακλητοὺς ἢ ἐπὶ θητεία, δι' ἄλλων κατὰ τακτὰ διαστήματα, διὰ νὰ ἀντιμετωπίσω τὴν τάσιν διὰ τὴν δημιουργίαν καθεστῶτος».*

Λογικά, ο πρωθυπουργός λέγοντας «καθεστώς» εννοούσε το λεγόμενο (κατά τον όρο που κυριάρχησε διεθνώς) «κατεστημένο». Αλλά ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος υπήρξε ο αρχιτέκτονας του κατεστημένου της Δικτατορίας, το οποίο συγκροτήθηκε με άξονα την κάστα των αξιωματικών. Τώρα φοβόταν ότι το σύστημα αυτό των συμφερόντων που συνέδεε τους στρατιωτικούς με ένα στρώμα οικονομικών κύκλων και διοικητικών στελεχών έβαινε προς τη μονιμοποίησή του; Και ο ίδιος ήταν κατά της μονιμοποίησης; Έκρινε πως θα αποτελούσε το μείζον κακό και ότι προτιμότερη θα ήταν η άμεση επάνοδος στον κοινοβουλευτισμό;

Θα προσετίθεντο και τα ερωτήματα αυτά στο αίνιγμα που αποτελούσε η πολιτική του Γ. Παπαδόπουλου, το οποίο η ιστορική έρευνα δεν μπορεί να λύσει απόλυτα σήμερα. Αλλά η προειδοποίησή του είναι φανερό ότι δεν απευθυνόταν προς τον λαό ή προς τα πολιτικά ή οικονομικά στελέχη του «κατεστημένου». Αλλά προς τους αληθινούς φορείς της δύναμης, τους αξιωματικούς και πρωτίστως εκείνους που τον αντιπολιτεύονταν.

Έλεγχος του στρατού

Πριν όμως προλάβει να αναπτυχθεί στο ακροατήριο η εντύπωση ότι ο πρωθυπουργός απέβλεπε σε κάποια μορφή ομαλότητας, έσπευσε ο ίδιος να δηλώσει:

> *«Ἐπιβάλλεται καλόπιστος κριτικὴ ἐπὶ ὅλων μας μὲ ὁδηγὸν τὸ δημόσιον συμφέρον. Καὶ ὄχι κριτικὴ "ἐὰν καλῶς ἢ κακῶς ἡ Ἐπανάστασις παραμένει εἰς τὴν ἐξουσίαν". Διότι αὐτὸ τὸ τελευταῖον εἶναι ὑπόθεσις ἄλλων. Εἶναι ὑπόθεσις ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔθεσαν τὴν θρυαλλίδα εἰς τὴν δυναμίτιδα διὰ τὴν ἔκρηξιν πρὸς ἀναγέννησιν τῆς Πολιτείας τὴν νύκτα τῆς 21ης Ἀπριλίου».*

Σε τελευταία ανάλυση, τα πάντα και πάλι κατέληγαν στον έλεγχο του στρατού. Έστω και σε αυτά τα πλαίσια, θα επέτρεπε το καθεστώς την αναπνοή κάποιας ελευθερίας; Μια απάντηση επρόκειτο σύντομα να δώσει η ίδια η Συμβουλευτική Επιτροπή.

Η Συμβουλευτική

Tn 12n Φεβρουαρίου, το νέο σώμα άρχισε τις τακτικές εργασίες του. Στην πρώτη εκείνη συνεδρίαση συζητήθηκαν τρία νομοσχέδια: «Περί αποζημιώσεως Ελλήνων της Ρουμανίας», «Περί συμπληρώσεως οργανικών θέσεων γραμματέων πρεσβειών Γ' τάξεως και ακολούθων» και «Περί αντιμετωπίσεως των εν ειρήνη αμυντικών αναγκών». Η συζήτηση υπήρξε ήρεμη, σύντομη και ανώδυνη για την κυβέρνηση. Σε κάθε νομοσχέδιο παρίσταντο υπηρεσιακοί παράγοντες, αλλά σε λίγο καθιερώθηκε να προσέρχεται ο αρμόδιος υπουργός, και συχνά ερχόταν και ο αντιπρόεδρος Σ. Παττακός. Έτσι γρήγορα άρχισε να συγκεντρώνει ενδιαφέρον και κάποια αίγλη η Μικρή Βουλή.

Οι εφημερίδες, με υπόδειξη και πίεση εκ των άνω, έδιναν μια έμφαση στα πρακτικά των συζητήσεών της. Και το καθεστώς αποκάλυπτε την προσπάθεια να δημιουργήσει την ψευδαίσθηση ενός κοινοβουλίου, που αποτελούσε φυσικά πειθήνιο όργανο της Δικτατορίας. Αλλά καμιά φορά το όργανο αυτό αποδεικνυόταν πολύ δύσχρηστο.

Ένα πρώτο ΟΧΙ πρόβαλε απροσδόκητα η Μικρή Βουλή στη συνεδρίαση της 1ης Απριλίου 1971. Δεν αποτελούσε πρωταπριλιάτικο ψέμα ότι απέρριψε ως αντισυνταγματικό ένα φορολογικό νομοσχέδιο με ψήφους 35 έναντι 8. «Περί κατακρατήσεως υπό του δημοσίου αχρεωστήτως καταβληθέντων φόρων, δασμών, τελών κλπ.» ήταν το νομοσχέδιο που απορρίφθηκε. Ο παριστάμενος υπουργός των Οικονομικών Α. Ανδρουτσόπουλος διαμαρτυρήθηκε, τονίζοντας: «Χωρίς φορολογία αγόμαστε, κύριοι, προς τον σοσιαλισμό». Αλλά η Επιτροπή επέμενε στην ψήφο της. Και 26 ημέρες αργότερα, στη συνεδρίαση της 29ης Απριλίου, αντέταξε νέο ΟΧΙ.

Δέκα υπουργοί με επικεφαλής τον Σ. Παττακό παρίσταντο κατά τη συνεδρίαση αυτή. Και πριν αρχίσει η ημερήσια διάταξη, ο πρόεδρος Α. Βογιατζής θέλησε να αναβιώσει παραδόσεις της πραγματικής Βουλής.

Ποδόσφαιρο και λαός

Την προηγουμένη, η ποδοσφαιρική ομάδα του «Παναθηναϊκού» νίκησε τη γιουγκοσλαβική «Ερυθρός Αστήρ» με τέρματα 3-0 και έτσι προκρίθηκε για τον τελικό αγώνα του κυπέλλου της Ευρώπης στο Γουέμπλεϋ, όπου θα αντιμετώπιζε την ολλανδική ομάδα «Άγιαξ».

Η σημαντική αυτή αθλητική νίκη προκάλεσε καταπληκτική έκρηξη ενθουσιασμού όχι μόνο των φιλάθλων αλλά ολόκληρου του αθηναϊκού λαού. Κάθε πρόβλημα, κάθε γεγονός παραμερίστηκε εκείνη την ημέρα. Ο αντιβασιλέας Ζωιτάκης έστειλε πανηγυρικό συγχαρητήριο τηλεγράφημα προς τον γενικό γραμματέα αθλητισμού Κ. Ασλανίδη και ο πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος απευθύνθηκε προς την ομάδα του «Παναθηναϊκού» με λυρισμό για τη νίκη της. Ταυτόχρονα, επικράτησε περίερ-

γος πανζουρλισμός στους αθηναϊκούς δρόμους, που κατακλύστηκαν από πελώρια πλήθη, τα οποία χόρευαν και πανηγύριζαν κατά έξαλλο τρόπο. Στην πλατεία Ομονοίας πολλοί έπεφταν ντυμένοι στα νερά της τεχνητής μικρής λίμνης και από τότε καθιερώθηκε σαν έθιμο αυτή η γραφική απόδειξη λαϊκής χαράς. Δεκαπέντε άτομα έπαθαν καρδιακή προσβολή (τα 7 στο γήπεδο, τα 8 μπροστά στις συσκευές της τηλεόρασης) και 21 τραυματίστηκαν από τον συνωστισμό στο γήπεδο και τους δρόμους. Πολυάριθμες μικροσυγκρούσεις αυτοκινήτων έγιναν επίσης, μεταξύ των οποίων και το αυτοκίνητο του δημάρχου Αθηναίων. Το κύμα αυτό παλλαϊκού ενθουσιασμού απλώθηκε σε όλη την Ελλάδα. Και ο πρόεδρος της Μικρής Βουλής, όπως συνέβαινε στη Μεγάλη Βουλή για τα μεγάλα και έκτακτα γεγονότα, εξήρε την ποδοσφαιρική νίκη υπό τα χειροκροτήματα των υπουργών και των μελών της Επιτροπής.

Το νομοσχέδιο για το οποίο είχε αντιρρήσεις η Συμβουλευτική αφορούσε τη χορήγηση επιδόματος δυσχερούς διαβίωσης εργαζομένων. Τελικά, η διατύπωση του νομοσχεδίου αφέθηκε στην κρίση του υπουργικού συμβουλίου, το οποίο θα μελετούσε τις αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν. Τέτοιος έλεγχος, έστω και απορριπτικός, δεν ενοχλούσε την κυβέρνηση. Αλλά ένα σχεδόν έτος αργότερα, την 8η Μαρτίου 1972, δόθηκε μάχη στη Συμβουλευτική Επιτροπή μεταξύ του προέδρου και ορισμένων μελών από τη μία μεριά και του Σ. Παττακού από την άλλη. Και πεδίο της μάχης ήταν η δυνατότητα της Μικρής Βουλής να κρίνει, έστω και συμβουλευτικά, τα έργα της διοίκησης. Ο Σ. Παττακός, σε αυστηρότατο ύφος, κραυγάζοντας «καθίστε κάτω» αποσαφήνισε: Όχι! Κανείς δεν επιτρέπεται να ελέγχει το κράτος, το οποίο καλύπτεται από την επανάσταση...

Ο διαξιφισμός έγινε με αφορμή ένα εργατικό νομοσχέδιο. Ο πρόεδρος της Συμβουλευτικής Επιτροπής παρατήρησε ότι δικαστική απόφαση δεν εφαρμόστηκε από ορισμένο υφυπουργό «κατά παράβαση των αρχών χρηστής διοίκησης».

Επίθεση του Σ. Παττακού

Τότε παρενέβη με οργισμένο ύφος ο Παττακός και μεταξύ άλλων αντάλλαξαν και τα εξής:

«ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Παρακαλῶ νὰ ἐλαττώσετε τὸν τόνον τῆς ἐπιθέσεώς σας κατὰ τοῦ κ. Ὑφυπουργοῦ (ἐπὶ θεμάτων Ἐργασίας).

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Δὲν ἔκαμα καμμίαν ἐπίθεσιν.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Τί ἐννοούσατε μὲ τὴν ἔλλειψιν χρηστῆς διοικήσεως;

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Τὸ ὅτι ἓν ὑπουργεῖον δίδει τὴν μισθολογικὴν ἀντιμισθίαν καὶ ἕτερον ὄχι. Καὶ οὕτω τίθεται βεβαίως διὰ τοὺς παθόντας θέμα χρηστῆς διοικήσεως.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Εὐθύνη τίνος;

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Ὡρισμένων ὑπηρεσιακῶν παραγόντων.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Δὲν νομίζω ὅτι ὑπάρχουν συγκεκριμέναι περιπτώσεις.

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Ἔχει ἀποφανθῆ ὁ Ἄρειος Πάγος.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Οὐδεὶς δύναται νὰ κατηγορῆ τὸ Κράτος.

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Δὲν κατηγορῶ τὸ Κράτος.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Ἐὰν ἔχετε συγκεκριμένον περιστατικὸν νὰ μηνύσετε τὸ Κράτος. Εἴμεθα ἐδῶ διὰ νὰ κατηγοροῦμε τὸ Κράτος;

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Εἴμεθα ἐδῶ διὰ νὰ διορθώνουμε τὰ κακῶς κείμενα.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Κατ' ἀρχὴν νὰ εἶσθε πλέον ἤπιος εἰς τὰς ἐκφράσεις σας. Εἶσθε ἐκνευρισμένος.

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Εἶμαι ἔντονος, διότι ἔντονον εἶναι καὶ τὸ θέμα.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Ποῦ ὑπάρχει ἔλλειψις χρηστῆς διοικήσεως;

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Εἰς τὸ ὅτι δὲν ἐφηρμόσθησαν ἀποφάσεις δικαστηρίων.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Δὲν ἐπιτρέπονται ἐπιθέσεις κατὰ ὑπουργῶν ἀπὸ τοῦ βήματος.

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Σκοπός μας ἐδῶ εἶναι νὰ προλαμβάνωμεν "ἀνοίγματα" εἰς τὴν διοίκησιν, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν ἀδικίας...

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ μέχρι τοῦ νὰ ὁμιλοῦμεν δι' ἔλλειψιν χρηστῆς διοικήσεως ὑπάρχει διαφορά. Ἂν ὑπάρχη πραγματικὰ θέμα θὰ τὸ δοῦμε.

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ εἴπω ὅτι ὑπάρχει θέμα.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Δὲν δεχόμεθα τὸν χαρακτηρισμὸν ὅτι δὲν εἴμεθα χρηστὴ διοίκησις.

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Ἐμεῖς οἱ νομικοὶ λέγομεν ὅτι ὅταν δὲν ἐφαρμόζονται ἀποφάσεις δικαστηρίων ἔχομεν παρέκκλισιν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς χρηστῆς διοικήσεως. Καὶ ὑπάρχουν τέτοιες περιπτώσεις.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Θὰ εἶναι ἀνεφάρμοστες.

«Καθήστε κάτω»

»Ν. ΜΕΡΤΖΟΣ (ἀντιπρόεδρος τῆς Σ.Ε.): Τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ κανονισμοῦ, παρακαλῶ. Ἐπεκρίθη ὁ κ. Πρόεδρος, διότι ὡμίλησε δι' ἔλλειψιν χρηστῆς διοικήσεως. Διευκρινίσθη ὅτι εἶναι νομικὸς ὅρος. Ἀλλὰ καὶ ἂν οὐσιαστικῶς ἐχρησιμοποιεῖτο, ὁ πρόεδρος εἶχε δικαίωμα καὶ ὑποχρέωσιν νὰ τὸν χρησιμοποιήση. Ἀπεδείχθη δὲ ὅτι ὁ κ. Ἀντιπρόεδρος ἐδῶ ἐπληροφορήθη τὴν ὕπαρξιν θέματος ἀδικίας ἐργαζομένων.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Ὁπωσδήποτε ἀπαγορεύεται νὰ ἐπικρίνεται ἐν ἐπαναστάσει ἡ δημοσία διοίκησις.

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ: Δὲν συμφέρει νὰ ἀπαγορεύεται, κ. Ἀντιπρόεδρε. Ἡ δημοσία διοίκησις δὲν εἶναι ἐπανάστασις!

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Αὐτὸ τὸ ἀπαγορεύω!

»ΜΕΡΤΖΟΣ: Δὲν ἐκατηγορήθη τὸ Κράτος.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Δὲν θὰ γίνη ἐδῶ Κοινοβούλιον τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ΓΕΣ ἐξυβρίσθη ὡς δειλός. Καθῆστε κάτω. Τὸ κράτος καλύπτεται ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ δὲν ἐπιτρέπει τὴν συζήτησιν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς χρηστῆς διοικήσεως. Ἂν ὑπάρχη συγκεκριμένον περιστατικὸν καταγγείλατέ το.

»ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ-ΜΕΡΤΖΟΣ: Αὐτὸ λέμε, κ. Ἀντιπρόεδρε. Ὅτι ὑπάρχει θέμα.

»ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Θὰ ἔπρεπε τὸ Σῶμα νὰ μὴ δώση παραδείγματα ὅτι δὲν διαφέρει τῆς προκατόχου του Βουλῆς.

»ΜΕΡΤΖΟΣ: Τὸ Σῶμα δύναται νὰ καταγγείλη συγκεκριμένας περιπτώσεις παρεκκλίσεων ἀπὸ τὴν χρηστὴν διοίκησιν».

Οι διαξιφισμοί αυτοί ήταν χαρακτηριστικοί. Η Δικτατορία αποτελούσε πάντα την υπερεξουσία, στην οποία όφειλε να προσαρμοστεί κάθε επιμέρους εξουσία. Το «ντε φάκτο» εξακολουθούσε να υπερισχύει από το «ντε γιούρε»...

Στο μεταξύ, όμως, ανεξάρτητα από την πραγματική σημασία που είχε η Μικρή Βουλή, άρχισαν κινήσεις του Γ. Παπαδόπουλου που έδειχναν σαν να προαλείφεται για πολιτικός αρχηγός. Ο υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ Β. Σταματόπουλος συχνά αρθρογραφούσε ή δήλωνε σε συνεντεύξεις ότι δημιουργούνται νέες πολιτικές δυνάμεις και ότι «η μορφή του Γεωργίου Παπαδόπουλου θα δεσπόζει επί μακρόν εις την πολιτική σκηνή της Ελλάδας». Σε άρθρο του μάλιστα στην εφημερίδα *Ακρόπολις* της 28ης Μαρτίου 1971 ρητώς έγραφε ότι:

> *«γίνεται προετοιμασία μίας νέας πολιτικῆς παρατάξεως ὑπὸ νέας δυνάμεις αἱ ὁποῖαι "προωθοῦνται ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως"... αὗται θὰ ἀποτελέσουν τὴν νέαν πολιτικὴν πραγματικότητα, οὕτως ἢ ἄλλως, ὑπὸ τὸν κ. Γ. Παπαδόπουλον».*

Κίνηση του Γ. Παπαδόπουλου

Λόγω της ιδιότητας του αρθρογράφου, φυσικά, θεωρούνταν βέβαιο ότι δεν επρόκειτο για προσωπικές του θέσεις, αλλά ήταν αποκαλύψεις πραγματικών προθέσεων του πρωθυπουργού. Ο Γ. Παπαδόπουλος προετοίμαζε λοιπόν κατάσταση πολιτική, στην οποία θα αναμειγνυόταν προσωπικά ο ίδιος; Πριν από λίγους μήνες, ο συνταγματάρχης Δ. Σταματελόπουλος του αμφισβήτησε αυτό το δικαίωμα. Αλλά είχε από τότε μεσολαβήσει η κρίση του Αυγούστου 1970, από την οποία απέρρευσαν νέοι συσχετισμοί δυνάμεων.

Σε επίρρωση των υποθέσεων αυτών, ο πρωθυπουργός άρχισε να κάνει πυκνωμένες επαφές με πολιτικούς, που ήταν κυρίως πρώην βουλευτές των καταργηθέντων κομμάτων. Καμιά φορά δεχόταν και πρόσωπα χωρίς άμεσα πολιτικά αξιώματα. Τους διαβεβαίωνε για την απόφασή του να επαναφέρει το ταχύτερο δυνατό την Ελλάδα στον κοινοβουλευτισμό και ζητούσε τη γνώμη τους για την κατάσταση.

Οι επαφές αυτές γίνονταν κατά κύκλους ολοένα ευρύτερους. Πραγματοποιήθηκαν τον Μάρτιο, τον Απρίλιο, τον Ιούλιο, τον Αύγουστο 1971. Και από πολλούς θεωρούνταν σαν προσπάθειες αποκοίμησης του πολιτικού κόσμου. Αλλά μεταξύ των αξιωματικών γεννούσαν υποψίες ότι ο Γ. Παπαδόπουλος επιδίωκε τη χάραξη πράγματι ενός δρόμου προς την πολιτική λύση, την οποία πάλι αυτός θα οικειοποιούνταν, θυσιάζοντας ως εξιλαστήρια θύματα τους στρατιωτικούς συνεργάτες του.

Αντίδραση κατά του αρχηγού

Έτσι συσσωρευόταν το έναυσμα για μια νέα μείζονα κρίση στους κόλπους της ηγεσίας του καθεστώτος. Ορισμένα μέτρα επιείκειας του Γ. Παπαδόπουλου προκαλούσαν επίσης αντιδράσεις. Όπως η απόλυση 261 εκτοπισμένων στις 8 Απριλίου 1971, από τους οποίους 27 στρατιωτικοί και πολιτικοί και 234 κομμουνιστές. Μεταξύ των 27 περιλαμβάνονταν οι ταξίαρχοι ε.α. Κ. Παπαγεωργίου, Δ. Παπαδόπουλος, Α. Έρσελμαν, Θ. Γεωργόπουλος, οι συνταγματάρχες Π. Καλαμάκης, Α. Δροσογιάννης, όλοι «αντιστασιακοί». Επίσης, οι πρώην βουλευτές Α. Αγγελούσης, Ι. Παπασπύρου, Ι. Χαραλαμπόπουλος, Γ. Παπαδημητρίου, Ι. Αλευράς, Θ. Μανάβης κλπ. Στις 18 Ιουνίου, εξάλλου, αφηνόταν ελεύθερος ο Μανώλης Γλέζος, που ήταν εκτοπισμένος «επ' αδεία».

Αντιδράσεις ομοίως προκαλούσε και η καταφανής προσέγγιση της Ελλάδας προς τις Ανατολικές χώρες. Στις 7 Μαΐου 1971, αποκαταστάθηκαν οι διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας-Αλβανίας και τερματιζόταν η εμπόλεμη κατάσταση που υφίστατο από τον Οκτώβριο του 1940. Ένα έτος προηγουμένως, την 9η Μαΐου 1970, είχε επισκεφθεί την Αθήνα ο Βούλγαρος υπουργός Εξωτερικών Μπάσεφ και την 11η Ιουνίου 1971 τον μιμήθηκε ο Ρουμάνος συνάδελφός του Μανέσκου. Στη σκέψη των περισσότερων αξιωματικών που ακολουθούσαν τη Δικτατορία, φανατικών αντικομμουνιστών, αυτό αποτελούσε επικίνδυνο άνοιγμα προς την Αριστερά.

Τα πιστοποιητικά φρονημάτων

Τέλος, αντιδράσεις προκαλούσαν και ορισμένα τολμηρά μέτρα του Γ. Παπαδόπουλου. Εκείνο που υπήρξε σοβαρότερος στόχος δυσφορίας, επικρίσεων και απειλών ήταν ένα νομοσχέδιο που αιφνιδιαστικά εισήγαγε προς ψήφιση ο πρωθυπουργός, το οποίο κλόνισε όλο το δεξιό κατεστημένο της χώρας από την εποχή του εμφύλιου πολέμου.

Τον Ιούλιο του 1971, πράγματι, έκπληκτοι οι αποτελούντες την Επαναστατική Ομάδα πληροφορήθηκαν ότι ο πρωθυπουργός είχε σκοπό να καταργήσει αμέσως τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων. Ένα βασικό τμήμα του μηχανισμού καταπίεσης της Αριστεράς, ώστε να μην μπορέσει να διεκδικήσει με οποιονδήποτε τρόπο ποτέ την εξουσία, ήταν αυτά τα πιστοποιητικά τα οποία απέκλειαν τους Αριστερούς και τις οικογένειές τους από τη φοίτηση στις ανώτατες σχολές, από πολλά επαγγέλματα, ακόμα και από την άδεια για οδήγηση αυτοκινήτου.

Τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων που είχαν θεσπιστεί από τη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου, ήταν ένα «ταμπού» του συστήματος. Κανείς δεν διανοούνταν να τα θίξει, γιατί θα προκαλούσε ισχυρότατες αντιδράσεις. Ούτε ο Παπάγος ούτε ο Καραμανλής στα χρόνια της παντοδυναμίας τους, αλλά ούτε ο Γεώργιος Παπανδρέου ή ο Νικόλαος Πλαστήρας, όταν κυβερνούσαν, τόλμησαν να θίξουν το «ταμπού» που καθιστούσε ένα μεγάλο μέρος των Ελλήνων πολίτες δεύτερης κατηγορίας.

Αυτό όμως που δεν θέλησαν ή δεν τόλμησαν οι προκάτοχοί του, αποφάσισε να το κάνει ο Γ. Παπαδόπουλος. Ξεσήκωσε όμως κύμα αντιδράσεων στο ηγετικό στρώμα του καθεστώτος. Θα κατόρθωνε να τις κατανικήσει;

Ο Ιωαννίδης εν δράσει

Όλες αυτές οι πηγές αντιθέσεων συμπυκνώθηκαν τελικά στη νέα μεγάλη κρίση που ξέσπασε τα μέσα Αυγούστου 1971. Και πρωταγωνιστής αυτής της κρίσης επρόκειτο να είναι ένα μέλος της Επαναστατικής Επιτροπής που έως τότε τηρούσε διακριτική στάση, σχεδόν παρέμενε στη σκιά: ο συνταγματάρχης Δημήτριος Ιωαννίδης.

Παλαιό στέλεχος του ΙΔΕΑ που είχε λάβει μέρος στο κίνημα υπέρ του Παπάγου το 1951, αποτελούσε μέλος της Ομάδας Παπαδόπουλου. Τις παραμονές της 21ης Απριλίου ήταν Διευθυντής Σπουδών της Σχολής Ευελπίδων. Και οδήγησε τους ευέλπιδες στο πραξικόπημα, στο οποίο χρησιμοποιήθηκαν για περιπόλους και για συλλήψεις.

Αργότερα, αρνήθηκε να καταλάβει δημόσιο αξίωμα και παρέμεινε στον στρατό ως διευθυντής της ΕΣΑ, θέση στην οποία αντικατέστησε τον Ι. Λαδά. Έτσι, ενώ τα άλλα μέλη της Ομάδας αποστρατεύονταν από τον Γ. Παπαδόπουλο για να απογυμνωθούν ουσιαστικά από δύναμη, αυτός επιδεικνύοντας αβλαβή ανιδιοτέλεια, αφέθηκε στη θέση του, την οποία διηύθυνε κατόπιν, αναλαμβάνοντας και τη Διεύθυνση Ασφαλείας Στρατού. Όταν μάλιστα ο συνταγματάρχης Λέκκας αποστρατεύτηκε επίσης, ο Ιωαννίδης τον διαδέχθηκε κι αυτόν ως διευθυντής του Ι΄ Γραφείου του Αρχηγείου Στρατού, που ενεργούσε τις μεταθέσεις των αξιωματικών. Και έτσι από τότε (1971) είχε αρχίσει να κατέχει μια αφανή αλλά τεράστια εξουσία στο στράτευμα.

Οι «πιστοί» του Ιωαννίδη

Ο Ιωαννίδης στο μεταξύ ανέπτυσσε σχέσεις μέσα στο σώμα των αξιωματικών. Οι ευέλπιδες του 1967 είχαν γίνει ανθυπολοχαγοί ή υπολοχαγοί. Του ήταν οι περισσότεροι αφοσιωμένοι. Και μέσω αυτών προσέγγιζε άλλους νέους βαθμοφόρους, που μερικοί είχαν ριζοσπαστικές, σχεδόν «νασερικές» αντιλήψεις. Αυτό το γεγονός έμελλε να παίξει αποφασιστικό ρόλο στα κατοπινά γεγονότα. Αλλά τότε –Αύγουστος του 1971– δεν επρόκειτο ακόμα να κινητοποιήσει τους πιστούς του εκείνους αξιωματικούς σε ένα απευθείας κίνημα.

Ωστόσο, τα μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής, μετά από επανειλημμένες συσκέψεις κατά ομάδες, συνήλθαν για να αντιμετωπίσουν τη λύση του προβλήματος Παπαδόπουλου. Η μεγάλη πλειοψηφία ήταν εναντίον του. Αλλά οι διάφορες ομάδες είχαν διαφορετικά σχέδια. Και ο Ι. Λαδάς με τον πιστό του Κ. Ασλανίδη –ο Λαδάς τον είχε μυήσει στη συνωμοσία του Παπαδόπουλου λίγα χρόνια πριν από την 21η Απριλίου 1967– είχαν προωθήσει ένα δικό τους σχέδιο: όχι απλώς να εξαναγκάσουν σε παραίτηση τον πρωθυπουργό για να τον διαδεχθεί ο Ν. Μακαρέζος, αλλά να τον ανατρέψουν βίαια, να τον «δέσουν» και να γίνουν αυτοί κύριοι της κατάστασης.

Από εκεί και πέρα τι θα έκαναν; Κατέληξαν στην ιδέα ότι η ασφαλέστερη λύση ήταν μία: επάνοδος σε μια ελεγχόμενη συνταγματική νομιμότητα. Και για να υλοποιηθεί, θα καλούσαν τον Κ. Καραμανλή να σχηματίσει κυβέρνηση, η οποία όμως θα βρισκόταν υπό τον ψυχρό έλεγχο του στρατού. Με άλλα λόγια, θα εισάκουαν εκείνο που ζητούσε ο Καραμανλής το 1967 και το 1969. Ο μόνος επιπλέον παράγοντας ήταν η πρόθεσή τους να διατηρήσουν στο παρασκήνιο συμπαγή την παρουσία των ενόπλων δυνάμεων, κατά το παράδειγμα της Τουρκίας.

Τι θα έκανε ο στρατός;

Στις προπαρασκευαστικές συσκέψεις που έκαναν τα μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής, τα οποία συνωμοτούσαν κατά του Γ. Παπαδόπουλου, συμφώνησαν να κληθεί ο πρωθυπουργός σε συνεδρίαση της Επιτροπής και εκεί, αφού του επιτεθούν διαδοχικά όλοι οι αντίζηλοί του, να του ζητήσουν την παράδοση της εξουσίας.

Έπρεπε, όμως, να βολιδοσκοπηθεί και ο στρατός. Τι διαθέσεις είχε; Τη βολιδοσκόπηση ανέλαβε να την κάνει ο συνταγματάρχης Ιωαννίδης, ο οποίος συμμετείχε στη συνωμοσία. Ήταν ο ενδεδειγμένος, πρώτον γιατί ήταν ο μόνος που παρέμενε εν ενεργεία στο στράτευμα και δεύτερον γιατί από τις θέσεις που κατείχε, πράγματι διατηρούσε υπό την εποπτεία του το σώμα των αξιωματικών.

Ο Γ. Παπαδόπουλος πράγματι κλήθηκε και προσήλθε στη σύσκεψη που έγινε στο Πολιτικό Γραφείο, τη φρούρηση του οποίου ανέλαβε ο Ιωαννίδης με άνδρες της

ΕΣΑ. Και η συζήτηση υπήρξε θυελλώδης. Ο ένας μετά τον άλλον, οι παλιοί συνεργάτες του εξαπέλυσαν εναντίον του Παπαδόπουλου το κατηγορητήριό τους και αξίωσαν την παραίτησή του. Κατόπιν ήλθε η σειρά του Ιωαννίδη να μιλήσει. Επικράτησε σιγή, γιατί αυτός είχε την ουσιαστικότερη μαρτυρία. Θα μετέφερε στην αίθουσα τις διαθέσεις του στρατεύματος. Αλλά ενώ οι άλλοι περίμεναν ότι θα ευθυγραμμιζόταν μαζί τους, έκπληκτοι τον άκουσαν να λέει: «Οι ένοπλες δυνάμεις αναγνωρίζουν ως ηγέτη της Επαναστάσεως τον Γεώργιο Παπαδόπουλο και αυτόν θέλουν ως πρωθυπουργό...»

Νίκη του Παπαδόπουλου

Με τη φράση αυτή η κατάσταση ανατράπηκε. Δεν εξέφραζε γνώμη απλά ο Ιωαννίδης. Ήταν και ο φορέας της επιθυμίας των ενόπλων δυνάμεων, με άμεσο εκτελεστή τη δύναμη της ΕΣΑ που φρουρούσε –στην πραγματικότητα πολιορκούσε– τη στιγμή εκείνη το Πολιτικό Γραφείο. Τα μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής αναγκάστηκαν να συμμορφωθούν. Είχαν χάσει το παιχνίδι. Και ο Λαδάς με τον Ασλανίδη έριξαν κρυφά στο καλάθι το δικό τους ιδιαίτερο πραξικόπημα. Ο Γ. Παπαδόπουλος είχε βγει πανίσχυρος από την κρίση χάρη στον Ιωαννίδη, στον οποίο από τη στιγμή εκείνη είχε απεριόριστη εμπιστοσύνη. Έτσι, όμως, έπεφτε στην παγίδα του έμπιστου συνεργάτη του και της ιστορίας.

Παραίτηση των γενικών γραμματέων

Τώρα πια ο Γ. Παπαδόπουλος στερέωνε τη θέση του πολύ περισσότερο παρά μετά την κρίση του 1970 και έσπευσε να εκκαθαρίσει την κατάσταση. Επέδειξε όμως μεγάλη μετριοπάθεια. Την 24η Αυγούστου, ζήτησε να παραιτηθούν όλοι οι γενικοί γραμματείς των υπουργείων, συνολικά 15. Οι 7 από αυτούς ήταν πρώην στρατιωτικοί, μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής, οι συνταγματάρχες ε.α.: Ι. Αναστασόπουλος, Τύπου και Πληροφοριών, Ι. Λαδάς, υπουργείου Εσωτερικών, Α. Μέξης, Κοινωνικών Υπηρεσιών, Α. Λέκας, Βιομηχανίας, Κ. Καρύδας, Δημοσίων Έργων, Π. Κωτσέλης, Δημοσίας Τάξεως, Ν. Γκαντώνας, Βορείου Ελλάδος. Επιπλέον, ο Ι. Λαγωνίκας, πλοίαρχος ε.α., του υπουργείου Εμπορικής Ναυτιλίας, που δεν ανήκε όμως στην Επαναστατική Επιτροπή.

Έτσι, ο Γ. Παπαδόπουλος, αφού τους είχε αφαιρέσει την ουσιαστική τους δύναμη αποστρατεύοντάς τους, τώρα τους απογύμνωνε και από τα τελευταία ίχνη ισχύος που διέθεταν κατέχοντας τη δυναμική θέση του γενικού γραμματέα. Δεν επρόκειτο, όμως, να τους στείλει στα σπίτια τους. Θα τους χρησιμοποιούσε στην κυβέρνηση, χωρίς να τους φοβάται πια.

Οι πολιτικοί γενικοί γραμματείς που απομακρύνθηκαν επίσης, θυσιαζόμενοι για

να γίνει συγκαλυμμένη η απομάκρυνση των στρατιωτικών, ήταν: Α. Δημόπουλος, Συντονισμού, Κ. Γιαννακόπουλος, Δικαιοσύνης, Α. Παπανδρέου, Οικονομικών, Α. Παλλάντιος, Εμπορίου, Γ. Κάρτερ, Εργασίας, Χ. Μίχαλος, Γεωργίας.

Παρέμειναν, όμως, οι γενικοί γραμματείς Αθλητισμού, Κ. Ασλανίδης, και Τουρισμού, Μ. Μπαλόπουλος. Δεν θέλησε να τους μετακινήσει ο πρωθυπουργός, γιατί δεν ήξερε τον ρόλο του Ασλανίδη (το ιδιαίτερο πραξικόπημα) και από τις θέσεις που κατείχαν ήταν τελείως ανίσχυροι.

Η νέα κυβέρνηση

Ταυτόχρονα, ο Γ. Παπαδόπουλος δημοσίευε Νομοθετικό Διάταγμα «Περί Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργείων», με το οποίο επέφερε ριζικές διαρθρωτικές μεταβολές στην κυβέρνηση. Περιόριζε τον αριθμό των υπουργείων σε 13, ίδρυε δύο νέα υπουργεία (Πολιτισμού και Ναυτιλίας-Μεταφορών-Επικοινωνιών) κλπ. και το μεσημέρι της 26ης Αυγούστου όρκιζε νέα κυβέρνηση στην οποία: προσλάμβανε νέους υπουργούς τους Γ. Πεζόπουλο, Ι. Κούλη, Κ. Παναγιωτάκη, Γ. Φραγκάτο, Α. Μπερνάρη, Σ. Βελιανίτη. Δημιουργούσε δεύτερη θέση αντιπροέδρου, στην οποία τοποθετούσε τον Ν. Μακαρέζο, μολονότι ήξερε ότι αυτός προαλειφόταν κατά την κρίση για αντικαταστάτης του. Τοποθετούσε τους στρατιωτικούς γενικούς γραμματείς ως περιφερειακούς υφυπουργούς Εσωτερικών, εκτός του Ι. Αναστασόπουλου, τον οποίο όριζε ως γενικό γραμματέα του υπουργείου Δημ. Τάξεως. Επέφερε ορισμένες ακόμα αλλαγές, ενώ ο ίδιος διατηρούσε τα υπουργεία Κυβερνητικής Πολιτικής, Εξωτερικών και Εθνικής Αμύνης.

Έτσι η πλήρης σύνθεση της νέας κυβέρνησης ήταν η εξής:

> *«Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς Κυβερνητικῆς Πολιτικῆς, Ἐξωτερικῶν καὶ Ἐθνικῆς Ἀμύνης.*
> *ΣΤ. ΠΑΤΤΑΚΟΣ: Α' ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως.*
> *ΝΙΚ. ΜΑΚΑΡΕΖΟΣ: Β' ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως.*
> *Ι. ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ: Ὑπουργὸς Βοηθὸς Πρωθυπουργοῦ.*
> *ΑΔ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ: Ἐσωτερικῶν.*
> *Γ. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ: Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.*
> *Ι. ΚΟΥΛΗΣ: Οἰκονομικῶν.*
> *ΑΓΓ. ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ: Δικαιοσύνης.*
> *Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ: Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν.*
> *ΓΕΡ. ΦΡΑΓΚΑΤΟΣ: Ἐθνικῆς Παιδείας και Θρησκευμάτων.*
> *ΑΝΤ. ΜΠΕΡΝΑΡΗΣ: Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν.*
> *Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ: Δημ. Ἔργων.*
> *ΟΡ. ΓΙΑΚΑΣ: Ναυτιλίας, Μεταφορῶν καὶ Ἐπικοινωνιῶν.*

ΣΠ. ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗΣ: Δημοσίας Τάξεως.
ΕΜΜ. ΦΘΕΝΑΚΗΣ: Ἄνευ χαρτοφυλακείου.
ΝΙΚ. ΕΦΕΣΙΟΣ: Ἀναπληρωτὴς ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν.
Ι. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: Ἀναπληρωτὴς ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.

»ΥΦΥΠΟΥΡΓΟΙ:
ΧΡ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ-ΠΑΛΑΜΑΣ: Ἐξωτερικῶν.
Β. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ: Παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ (μὲ ἁρμοδιότητας ἕως τῶν θεμάτων τοῦ Τύπου).
ΚΩΝ/ΝΟΣ-ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ: Κυβερνητικῆς Πολιτικῆς.
ΗΛ. ΜΠΑΛΟΠΟΥΛΟΣ: Κυβερνητικῆς Πολιτικῆς.
ΔΗΜ. ΤΣΑΚΩΝΑΣ: Ἐξωτερικῶν (ἁρμοδιότητες Ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικά).
Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Περιφερειακὸς Διοικητὴς Ἀττικῆς καὶ Νήσων.
ΝΙΚ. ΓΚΑΝΤΩΝΑΣ: Περιφερειακὸς Διοικητὴς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας.
ΚΩΝ. ΚΑΡΥΔΑΣ: Περιφερειακὸς Διοικητὴς Πελοποννήσου καὶ Δυτ. Στερεᾶς Ἑλλάδος.
Ι. ΛΑΔΑΣ: Περιφερειακὸς Διοικητὴς Θεσσαλίας.
Γ. ΓΕΩΡΓΑΛΑΣ: Περιφερειακὸς Διοικητὴς Κρήτης.
ΔΙΟΜ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ: Περιφερειακὸς Διοικητὴς Ἠπείρου.
Κ. ΜΠΡΑΒΟΣ: Περιφερειακὸς Διοικητὴς Ἀνατ. Μακεδονίας καὶ Θράκης.
ΠΑΝ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ: Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (Ἁρμοδιότητες ὑπουργείου Γεωργίας).
ΑΝΤ. ΧΩΡΙΑΤΟΠΟΥΛΟΣ: Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (Ἁρμοδιότητες ὑπουργείου Βιομηχανίας).
Γ. ΚΑΡΤΕΡ: Ἐθνικῆς Οἰκονομίας (Ἁρμοδιότητες ὑπουργείου Ἐργασίας).
ΜΙΧ. ΚΟΖΩΝΗΣ: Οἰκονομικῶν.
ΑΡ. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ: Οἰκονομικῶν.
ΑΘΑΝ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ: Δημοσίων Ἔργων.
ΣΠ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ: Παιδείας.
ΠΑΝ. ΛΑΜΠΡΑΚΟΣ: Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν.

»ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΩΝ:
Λ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΗΣ: Τύπου καὶ Πληροφοριῶν.

ΣΤ. ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ: Κυβερνητικῆς Πολιτικῆς.
ΕΥΣΤ. ΓΙΑΝΝΑΡΗΣ: Ἐξωτερικῶν.
Γ. ΦΩΚΑΣ: Ἐσωτερικῶν.
ΑΘ. ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΣ: Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.
ΑΝΤ. ΓΚΟΤΣΗΣ: Δικαιοσύνης.
Γ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ: Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν.
Δ. ΚΕΦΑΛΑΣ: Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν.
ΑΘ. ΜΠΟΤΣΗΣ: Ναυτιλίας-Μεταφορῶν-Ἐπικοινωνιῶν.
Ι. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Δημ. Τάξεως.
Δ. ΡΟΥΧΩΤΑΣ: Ἀναπληρωτὴς Γεν. Γραμματεὺς εἰς ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας».

Η νέα κυβέρνηση προκάλεσε έκπληξη στο κοινό και στο εξωτερικό, γιατί όλοι ανέμεναν ότι, μετά τις συνομιλίες που είχε με πολλούς παλαιούς πολιτευτές, θα προσλάμβανε μερικούς ως υπουργούς ή υφυπουργούς για να προσδώσει περισσότερο πολιτική μορφή στο κυβερνητικό του σχήμα. Πάντως οι ξένοι παρατηρητές, χωρίς να γνωρίζουν ακριβώς τα παρασκήνια της κρίσης, αναγνώριζαν ότι ο Γ. Παπαδόπουλος ήταν ισχυρότερος παρά ποτέ.

Τα πιστοποιητικά καταργούνται

Και όμως δεν ήταν τελείως απερίσπαστος ο πρωθυπουργός. Είχε δαμάσει τη θύελλα, αλλά στην κορυφή. Δεν είχε ξεκαθαρίσει τα πράγματα και μέσα στο Σώμα των αξιωματικών, που διατηρούσε τα ρεύματά του και τις ομάδες του. Γι' αυτό ήταν υποχρεωμένος και πάλι να βαδίζει προσεκτικά. Είχε όμως βέβαια πολύ μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων και προχωρούσε αποφασιστικότερα. Τη μεθεπόμενη της ορκωμοσίας της νέας κυβέρνησης, εγκαινιάζοντας τη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης, σε μακρό λόγο του που δεν περιείχε τίποτα σχεδόν το νέο, ανήγγειλε ότι τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων καταργούνται, εκτός των περιπτώσεων που αναφέρονται στο προσωπικό ενόπλων δυνάμεων και Σωμάτων Ασφαλείας. Και την 6η Οκτωβρίου 1971, η Ελλάδα πληροφορούνταν την είδηση που προβλημάτισε τους εθνικόφρονες και ενθουσίασε τους Αριστερούς:

«Σῆμα διαβιβασθὲν χθὲς πρὸς ὅλα τὰ ὑπουργεῖα, ὀργανισμοὺς καὶ δημοσίας ὑπηρεσίας, θέτει ἀπὸ σήμερον εἰς ἐφαρμογὴν τὴν πρωθυπουργικὴν ἐπαγγελίαν (κατὰ τὸν λόγον τῆς Θεσσαλονίκης) περὶ καταργήσεως τῶν πιστοποιητικῶν κοινωνικῶν φρονημάτων, μέχρι νομοθετικῆς ρυθμίσεως τοῦ ὅλου θέματος.

»Τοῦτο ἀνεκοίνωσε χθὲς πρὸς τοὺς πολιτικοὺς συντάκτας τῶν ἐφημερίδων ὁ ὑφυπουργὸς παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ κ. Β. Σταματόπουλος,

ὑπαγορεύσας καὶ τὸ κείμενον τοῦ σήματος, τὸ ὁποῖον διεβιβάσθη διὰ τοῦ βοηθοῦ πρωθυπουργοῦ κ. Ἀγαθαγγέλου.

»Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς:

»"Ἐπικειμένης τῆς νομοθετικῆς ρυθμίσεως τοῦ θέματος τῶν πιστοποιητικῶν κοινωνικῶν φρονημάτων καὶ μέχρι ταύτης, παρακαλεῖσθε ὅπως πλὴν τῶν περιπτώσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐνόπλους δυνάμεις καὶ τὰ σώματα Ἀσφαλείας, ἀναστείλητε ἀπαίτησιν προσκομίσεως αὐτῶν ὅπου τοῦτο ἀπαιτεῖται".

»Ὁ κ. Σταματόπουλος ἐξῆρε ἐπ' εὐκαιρία τὴν τεραστίαν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν σημασίαν τοῦ ληφθέντος μέτρου, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπεν, δὲν ἀπετολμήθη ἀπὸ οὐδεμίαν κυβέρνησιν εἰς τὸ παρελθόν».

Αντίδραση στις βάσεις;

Πώς θα χρησιμοποιούσε ο Γ. Παπαδόπουλος την αυξημένη του δύναμη στις εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας;

Πριν ακόμα από τη νικηφόρα κρίση του 1971, ο ίδιος είχε αρχίσει να δείχνει τάσεις αντίδρασης στην αμερικανική πολιτική για να την εξαναγκάσει σε πλήρη αποκατάσταση της στρατιωτικής βοήθειας και σε ευρύτερες παροχές. Και την 4η Αυγούστου, λίγες ημέρες πριν από το ξέσπασμα της εσωτερικής κρίσης, το αμερικανικό ειδησεογραφικό πρακτορείο «Ασσοσιέιτεντ Πρες» μετέδιδε την εξής ενδιαφέρουσα ανταπόκριση από την Αθήνα:

«"Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶπεν εἰς τὸ ἀμερικανικὸν ναυτικὸν νὰ ἀναστείλη τὰ σχέδια διὰ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς μεγάλου κέντρου ἀναψυχῆς εἰς τὴν Κρήτην, προοριζομένου διὰ τοὺς ναύτας τοῦ 6ου στόλου. Τοῦτο ἀνεφέρθη ἐξ ἐγκύρων πηγῶν".

»Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ –κατὰ τὸ "Ἀσσοσ. Πρες" πάντοτε– γενομένη πρὸ ἑβδομάδος, ἐγένετο προφανῶς εἰς ἀντίποινα διὰ τὴν πρότασιν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Βουλῆς τῶν ΗΠΑ, τὸν παρελθόντα μῆνα, περὶ ἀναστολῆς τῆς ἀμερικανικῆς στρατιωτικῆς βοηθείας πρὸς τὴν Ἑλλάδα, μέχρις ὅτου ἡ κυβέρνησίς της ἀποκαταστήση τὸ δημοκρατικὸν καθεστώς.

»Τὴν Τρίτη ἡ Βουλὴ ἐνέκρινεν αὐτὴ τὴν πρότασιν καὶ τὴν ἔστειλεν εἰς τὴν Γερουσίαν.

»Αἱ ὡς ἄνω πηγαὶ ἀνέφερον ὅτι αἱ ἐργασίαι διὰ τὸ κέντρον ἀναψυχῆς ἐπρόκειτο νὰ ἀρχίσουν συντόμως. Τὸ κέντρον θὰ περιελάμβανε ἐπίσης ἕνα νοσοκομεῖον καὶ ἕνα σταθμὸν τηλεπικοινωνιῶν. Θὰ κατεσκευάζετο εἰς τὴν Σούδαν.

»Μετὰ τὴν ἔγκρισιν ὑπὸ τῆς Ὑποεπιτροπῆς Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων τῆς προαναφερομένης προτάσεως, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προέβη εἰς συγκεκαλυμμένην προειδοποίησιν ὅτι θὰ κλείση ὅλας τὰς ἀμερικανικὰς στρατιωτικὰς βάσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ τοὺς ἀμερικανικοὺς σταθμοὺς ραδιοφωνίας καὶ τηλεοράσεως».

Ουδετερότητα της Ελλάδας;

Εκείνες τις ημέρες, ο Σάυρους Σουλτσμπέργκερ σημειώνει στο Ημερολόγιό του με χρονολογία 13 Αυγούστου 1971:

«Προσκλήθηκα γιὰ καφὲ μὲ τὸν πρωθυπουργὸ Παπαδόπουλο. Στὰ 51 του χρόνια φαινόταν λίγο κουρασμένος. Ἔχει χάσει βάρος, εἶναι λεπτός, ζωηρός, μὲ λίγες μόνον ἄσπρες τρίχες στὰ μαλλιὰ καὶ στὸ μουστάκι του. Πίνει πολὺ καφὲ καὶ καπνίζει συνέχεια. Ἦταν καλαίσθητα ντυμένος, φοροῦσε ἕνα καλοραμμένο γκρὶ κοστούμι, γκρίζο πουκάμισο μὲ μανικετόκουμπα καὶ μιὰ φανταχτερὴ ριγὲ γραβάτα. Τὸ καινούργιο γραφεῖο του εἶναι πολὺ ὡραιότερο ἀπὸ τὸ παλιό, εἶναι μεγάλο, καλὰ ἐπιπλωμένο, μὲ τραπέζι γιὰ συσκέψεις καὶ γραφεῖο, μὲ πολλὲς καρέκλες καὶ τοὺς τοίχους ἐπενδυμένους σὲ ἀνατολίτικο στὺλ μὲ πουλιὰ τοῦ παραδείσου. Πίσω ἀπὸ τὸ γραφεῖο του ὑπῆρχαν μεγάλες φωτογραφίες (ἀπὸ κάθε μία πλευρὰ) τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης. Στὸ τέλος μίλησα γιὰ τὸ γραφεῖο του, λέγοντας πὼς ἦταν πολὺ πιὸ ἑλκυστικὸ ἀπὸ τὸ προηγούμενο. "Ἔχει πάρα πολλὰ παραδεισιακὰ πτηνά", εἶπε ὁ Παπαδόπουλος.

»Σηκώθηκε, ἀφοῦ ρώτησε τί θἄπαιρνα καὶ παρήγγειλε τούρκικο καφέ, ἄναψε ἕνα τσιγάρο καὶ κάθησε ἀναπαυτικά. Φερόταν πολὺ πιὸ φιλικὰ καὶ περισσότερο σὰν ἄνθρωπος τῆς κοινωνίας παρ' ὅσο στὸ παρελθόν.

»Ρώτησα ἂν ἐξακολουθοῦσε νὰ ἔχει τὴν ἴδια γνώμη ὅπως τὴν τελευταία φορά, ποὺ τὸν εἶχα ρωτήσει ἂν ἡ Μόσχα προσπαθοῦσε νὰ στρέψη τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὴν οὐδετερότητα, καὶ μοῦ ἀπάντησε πώς: "Ἀπ ὅσα γνωρίζω, αὐτὸ γίνεται ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς Ρώσους. Μέχρι στιγμῆς οἱ Ρῶσοι δὲν ἔχουν καταβάλει καμμιὰ προσπάθεια ἀπολύτως. Ποτέ τους δὲν ἐτόλμησαν νὰ μᾶς ζητήσουν νὰ ἀλλάξουμε τὴν πολιτική μας. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση δὲν ζητάει ὅπλα ἀπὸ τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες γιὰ νὰ ἐπιβάλλουν τὶς πολιτικές τους ἀπόψεις, ἀλλὰ μόνο γιὰ νὰ εἶναι ἕτοιμη νὰ ἐκπληρώση τὶς ὑποχρεώσεις της ἔναντι τῆς συμμαχίας".

»Ὁ Παπαδόπουλος εἶπε: "Καμμία ἀλλαγὴ ἀπολύτως. Αὐτὴ τὴν γνώμη ἐξακολουθῶ νὰ ἔχω. Θὰ μποροῦσα μάλιστα νὰ ἐπαναλάβω πὼς ἡ Ρωσία δὲν ἄλλαξε τὴν συμπεριφορά της ἀπὸ τότε ποὺ εἶπα αὐτὸ καὶ προσπαθεῖ

μάλιστα νὰ φέρεται ἀκόμη φιλικώτερα ἀπέναντί μας παρ' ὅσο οἱ πραγματικοί μας φίλοι. Ποτὲ ὅμως δὲν πέρασε ἀπὸ τὸ μυαλό μας νὰ ἀλλάξουμε τὴν πολιτική μας στάση καὶ τὶς συμμαχίες μας".

»Διετύπωσα τὴν ἄποψη πὼς ἴσως καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ μεριὲς νὰ ὑπάρχη "περισσότερος θόρυβος παρὰ ὀργή". Ὁ Παπαδόπουλος ἀπάντησε μὲ στόμφο: "Ἀπὸ πλευρᾶς μας δὲν ὑπάρχει οὔτε θόρυβος, οὔτε ὀργή". Καὶ συνέχισε: "Κάποτε μὲ κατάπληξη βλέπω νὰ ἐκδηλώνεται κάποιο εἶδος Μπρεζνιεφικοῦ δόγματος ἀπὸ τὸν Δυτικὸ κόσμο, ποὺ τόσο ἐπικρίνει τὴν πολιτικὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Μπρέζνιεφ".

Οι στόλοι στη Μεσόγειο

»Τὸν ἐρώτησα σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιθυμία τῶν Γάλλων νὰ διώξουν ἀπὸ τὴν Μεσόγειο τοὺς στόλους καὶ τῶν δύο ὑπερδυνάμεων. Μοῦ ἀπάντησε: "Γνωρίζω ὅτι πρόκειται περὶ γαλλικῆς πολιτικῆς. Πάντως τώρα ποὺ ὅλος ὁ ἐλεύθερος κόσμος ἀντιμετωπίζει τὶς χῶρες τοῦ σιδηροῦ παραπετάσματος καὶ τὸν ὄγκο τῆς ρωσικῆς ἰσχύος, δὲν θἄπρεπε νὰ περιορίζουμε τοὺς χώρους τῶν ἐνδιαφερόντων μας στὶς ἐθνικότητες ποὺ περικλείουν. Μιὰ τέτοια πολιτικὴ μπορεῖ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἐπιθυμίες τῆς Γαλλίας, ποὺ σὰν ἡ μεγαλύτερη δύναμη στὴν Μεσόγειο θὰ κατέληγε νὰ ἐλέγχη αὐτὴ τὴν θάλασσα μιὰ καὶ εἶναι τὸ ἰσχυρότερο παράκτιο κράτος. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὰ συμφέροντα τοῦ ΝΑΤΟ.

»"Γνωρίζω πὼς ἔχετε καλὸ στρατηγικὸ μυαλὸ καὶ γι' αὐτὸ θέλω νὰ σᾶς τονίσω δύο σημεῖα σχετικὰ μὲ τὴν κοινὴ παρουσία στὴν Μεσόγειο τοῦ Σοβιετικοῦ καὶ τοῦ Ἀμερικανοῦ στόλου. Μέχρι στιγμῆς ἡ παρουσία τοῦ Ἕκτου Στόλου ἀποβλέπει στὴν ἀποτροπὴ μιᾶς ἐπιθέσεως ἢ στὴν ὑπεράσπιση χερσαίων περιοχῶν καὶ χερσαίων δυνάμεων, σὲ περίπτωση μιᾶς τέτοιας ἐπιθέσεως στὴν νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη. Ἀλλὰ τώρα, ἂν γινόταν ποτὲ μιὰ τέτοια ἐπίθεση, ὁ Ἕκτος Στόλος θὰ ἀναγκαζόταν νὰ ἀντιμετωπίση πρῶτα τὸν σοβιετικὸ στόλο. Κατὰ συνέπεια τοῦτο ἔχει μειώσει τὶς δυνατότητές του νὰ ὑπερασπίζεται θέσεις στὴν ξηρά. Μὲ τὴν παρουσία του ἐπὶ πλέον ὁ σοβιετικὸς στόλος ἔχει δημιουργήσει στρατηγικὰ προβλήματα σὲ ὅλες τὶς μεσογειακὲς χῶρες".

»Τὸν ἐρώτησα σὲ τί ὀφείλεται ἡ γνώμη του πὼς ἔχω "καλὸ στρατηγικὸ μυαλό". Μοῦ ἀπάντησε πὼς "δὲν διαβάζω ὅλα τὰ ἄρθρα σας γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ σᾶς διαβάζω τακτικὰ ἐπὶ ἄλλων θεμάτων". Ἐγὼ τοῦ εἶπα ὅτι ὅπως ἐγνώριζε καλὰ διαφωνοῦσα μαζί του στὸ θέμα τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅτι δὲν μοῦ ἄρεσε αὐτὴ ἡ κυβέρνηση, ἀλλὰ εἶχα τὴν γνώμη ὅτι ἡ

Ἑλλὰς ἔπρεπε νὰ τυγχάνῃ καλῆς μεταχειρίσεως σὰν σύμμαχος. "Κάποτε οἱ κρίσεις σας εἶναι πολὺ σκληρὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν εἶσθε καλὰ πληροφορημένος" εἶπε ὁ Παπαδόπουλος. Καὶ πρόσθεσε: "Πιστεύω στὴν μὴ ἐπέμβαση σὰν πολιτική. Ἐπὶ πλέον θὰ πρέπει νὰ γνωρίζετε ὅτι ἀντιδροῦμε στὶς πιέσεις".

»Καὶ τότε τὸν ἐρώτησα γιατί, χάρη τῶν κοινῶν ἀμερικανο-ἑλληνικῶν συμφερόντων, δὲν προβαίνει σὲ μιὰ χειρονομία πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν βάσει τῶν κατευθύνσεων ποὺ ἔχει ἤδη ὑποσχεθῆ; Σηκώθηκε, ἀρκετὰ ἀπότομα ἀλλὰ εὐγενικά, λέγοντας ἁπλῶς: "Θὰ κάμω ὅλα ὅσα ἔχω ὑποσχεθῆ. Ἀλλὰ ὄχι ὑπὸ πιέσεις"».

Το κατεστημένο των αξιωματικών

Η κατάσταση ισορροπίας στη Μεσόγειο επέτρεπε τότε στους μικρούς να κάνουν μεγάλους ελιγμούς έναντι των λεγόμενων Υπερδυνάμεων. Μια «επανάσταση των νάνων» βρισκόταν στην πλήρη εξέλιξή της και βάδιζε προς το εκπληκτικό κορύφωμά της. Η Λιβύη, που ο στρατός της ήταν μικρότερος από τα αγήματα πεζοναυτών του 6ου Στόλου, και όμως εξανάγκασε την Αμερική να εκκενώσει αμαχητί και αδιαμαρτύρητα τη γιγαντιαία βάση της Χουίλας, η μικροσκοπική και άοπλη Μάλτα, που εξεδίωξε τους Δυτικούς και απαγόρευσε στον αμερικανικό στόλο την προσέγγισή του, είναι παραδείγματα των απίθανων ωφελημάτων που μπορούσαν οι μικροί να αποσπάσουν από τους συγχυσμένους μεγάλους.

Αλλά ο Γ. Παπαδόπουλος δεν ήταν δυνατόν να προχωρήσει πολύ σε έναν τέτοιο δρόμο. Γιατί ο όγκος των αξιωματικών που ακολουθούσαν τη Δικτατορία ήταν βυθισμένος ήδη στη ραστώνη του κατεστημένου και αντιλαμβάνονταν ότι, για να διατηρήσουν τα κεκτημένα, έπρεπε να έχουν ως σύμμαχο την Αμερική. Έτσι, έχανε η Ελλάδα την ευκαιρία μιας χειραφετημένης διαπραγματευτικής πολιτικής. Και ξανάπεφτε στο τέλμα μιας πειθήνιας ρουτίνας των ελληνοαμερικανικών σχέσεων.

Ο Άγκνιου στην Αθήνα

Το μεσημέρι της 16ης Οκτωβρίου 1971, έφτανε στο αεροδρόμιο του Ελληνικού ένας γιγαντόσωμος ξένος, που τον υποδεχόταν ο ίδιος ο πρωθυπουργός Γ. Παπαδόπουλος. Ήταν ο αντιπρόεδρος των ΗΠΑ, Ελληνοαμερικανός Σπύρος Άγκνιου, που πραγματοποιούσε επίσημη επίσκεψη προερχόμενος από το Ιράν.

Γιόρταζε τα 2.000 χρόνια του αυτοκρατορικού βίου της χώρας του ο σάχης και στην Περσέπολη, πάνω στη στέπα, είχε στηθεί μια μαγική πόλη της ερήμου με σκηνές υπερπολυτελείας και ανέσεις μεγάλου ξενοδοχείου, που στέγαζε εκατοντάδες επίσημους προσκεκλημένους απ' όλο τον κόσμο, για να παρακολουθήσουν τις φα-

ντασμαγορικές αναπαραστάσεις και γιορτές. Είχαν προσκληθεί στην Περσέπολη και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο Άγκνιου. Και ήταν φυσικό να έχουν μακρές συνομιλίες για το πολιτικό πρόβλημα της Ελλάδας.

Οι υποσχέσεις δεν τηρούνται

Ο Αμερικανός αντιπρόεδρος υποσχέθηκε στον Κωνσταντίνο ότι, συμμεριζόμενος τις απόψεις του, θα ασκούσε πίεση στο ελληνικό καθεστώς περνώντας από την Αθήνα, για να προχωρήσει σε πολιτικές εξελίξεις. Διαβεβαίωσε μάλιστα τον βασιλιά ότι θα τον κρατούσε ενήμερο και αντάλλαξαν τα προσωπικά τους τηλέφωνα. Ο Κωνσταντίνος, όμως, έλεγε αργότερα στο περιβάλλον του: «Δεν έκανε τίποτα ο Άγκνιου απ' όσα μου υποσχέθηκε. Φαίνεται ότι στην Αθήνα ήρθε σε συναλλαγή με το καθεστώς των Αθηνών».

Τι είδους συναλλαγή εννοούσε ο βασιλιάς; Προσωπική ή πολιτική; Αν επρόκειτο για την πρώτη, αργότερα –μετά τη δραματική του πτώση– ο Σ. Άγκνιου ξαναφάνηκε σαν ιδιώτης στην Αθήνα και είχε πολλές επαφές με επιχειρηματικούς κύκλους. Άλλωστε το περιβάλλον του είχε δηλώσει ότι σκοπός της επίσκεψής του ήταν «υποθέσεις». Αν εννοούσε πολιτική συναλλαγή, ο Άγκνιου ήταν πράγματι κομιστής επείγουσας αίτησης των ΗΠΑ να εγκατασταθούν μόνιμες βάσεις του 6ου Στόλου στην Ελλάδα.

Τον Ελληνοαμερικανό επίσημο η ελληνική κυβέρνηση υποδέχθηκε και ξενάγησε θερμότατα. Τον έφερε και στους Γαργαλιάνους, την πατρίδα του πατέρα του, συνάντησε τους συγγενείς του και επισκέφτηκε το σαραβαλιασμένο πατρογονικό σπίτι, όπου του προσφέρθηκε ούζο και γλυκό του κουταλιού.

Ακολούθησαν πολλές συναντήσεις και συνομιλίες του αντιπροέδρου με τον Γ. Παπαδόπουλο και διάφορους Έλληνες αξιωματούχους. Και το απόγευμα της 17ης Οκτωβρίου, ο Άγκνιου και ο Παπαδόπουλος είχαν μια άκρως απόρρητη συνάντηση στο σπίτι του δεύτερου στο Νέο Ψυχικό, που διήρκεσε τρεισήμισι ώρες, στην οποία δεν παρίστατο κανένας άλλος εκτός από έναν Αμερικανό της προσωπικής ακολουθίας του αντιπροέδρου. Και εκεί τέθηκε στον Γ. Παπαδόπουλο το αμερικανικό αίτημα: «Μόνιμες βάσεις».

Αμέσως μετά ο Άγκνιου επισκέφθηκε την Κρήτη και στις 22 Οκτωβρίου αναχωρούσε δηλώνοντας:

> *«Δὲν χωρεῖ γιὰ μὲ ἡ παραμικρὰ ἀμφιβολία διὰ τὴν στρατηγικὴν ἀξίαν τῆς Ἑλλάδος.*
>
> *»Αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι κυριαρχοῦν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τῆς εἰσόδου εἰς τὰ τουρκικὰ στενὰ καὶ τὴν Μαύρην Θάλασσαν. Μὲ τὴν διαρκῶς αὐξανομένην παρουσίαν τοῦ σοβιετικοῦ Στόλου εἰς τὴν Μεσόγειον, ἡ Ἑλλὰς ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον γραμμὴν ἀμύνης.*

»Ὡρισμέναι ἀπὸ τὰς βάσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀναντικατάστατοι ἀπὸ πλευρᾶς στρατηγικῆς σημασίας διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν Ἡν. Πολιτειῶν».

(Ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἐφημερίδες τῆς ἡμέρας ἐκείνης)

Άνοιγε έτσι μια σημαντική σελίδα των ελληνοαμερικανικών σχέσεων, με σοβαρές πολιτικές επιπτώσεις προς κάθε πλευρά. Η Αμερική αισθανόταν ολοένα πιεστικότερη την ανάγκη να αποκτήσει πρόσθετες μόνιμες βάσεις για τον 6ον Στόλο στη Μεσόγειο, αλλά η καταλληλότερη θέση –η Ελλάδα– ήταν μπλεγμένη στα περίπλοκα δίκτυα των εσωτερικών αμερικανικών αντιθέσεων. Και έπρεπε με μεγάλη δεξιοτεχνία η Ουάσινγκτον να ενεργήσει για να αποκτήσει ένα σημείο στηρίγματος στις ελληνικές ακτές, χωρίς να εντείνει την αντίδραση της κοινής γνώμης και της ισχυρής φιλελεύθερης μερίδας του Κογκρέσου.

Το μυστικό του Άγκνιου

Ολόκληρη σκηνοθεσία στήθηκε για να καλυφθεί η πραγματική αποστολή του Άγκνιου. Η παρουσία του στην Περσέπολη αντί του προέδρου Νίξον αποτελούσε μέρος του σχεδίου, που θα δικαιολογούσε το πέρασμα από την Αθήνα κατά την επιστροφή του. Για περισσότερη κάλυψη, ο Αμερικανός αντιπρόεδρος επισκέφτηκε προηγουμένως την Άγκυρα. Το αποτέλεσμα ήταν να γεννηθεί σάλος στην Αμερική, και το πρακτορείο «Ασσοσιέιτεντ Πρες» στις 16 Οκτωβρίου μετέδιδε ότι «το ταξίδι Άγκνιου έχει δημιουργήσει πρωτοφανή αντίδραση μεταξύ των αντιτιθέμενων στην ελληνική κυβέρνηση ομάδων». Και ο Σουλτσμπέργκερ, που δεν ανήκε στους στρατευμένους κατά του ελληνικού καθεστώτος Αμερικανούς, έγραφε την ίδια ημέρα με χαρακτηριστική οξύτητα:

«Τὸ πλέον ἄχρηστον ταξείδι εἶναι τὸ ταξείδι τοῦ ἀντιπροέδρου Ἄγκνιου στὴν Τουρκία καὶ Ἑλλάδα...

»...Οἱ Τοῦρκοι ἀντιμετωπίζουν μιὰ πολιτικὴ κρίσι ποὺ ἡ ἔκτασίς της εἶναι ἀδύνατον νὰ προβλεφθῆ καὶ ἡ ὁποία εἶναι ἀπίθανο νὰ ἐπιλυθῆ χάρις στὸ κατευναστικὸ ταλέντο τοῦ κ. Ἄγκνιου.

»Καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι θὰ περάση τὸ Σαββατοκύριακο στὴν Ἑλλάδα ἐνῶ θὰ βρίσκεται στὴν ὁδὸ τῆς ἐπιστροφῆς πρὸς Οὐάσιγκτον, δὲν θὰ προκαλέση τίποτα ἄλλο ἀπὸ ἀναστάτωσι.

»Ἡ παρουσία τοῦ Ἄγκνιου στὴν Ἄγκυρα καὶ στὴν Ἀθήνα θὰ ἑρμηνευθῆ ἐσκεμμένα στὶς πρωτεύουσες αὐτὲς ὡς ἔμμεση τουλάχιστον εὐλογία τῆς Οὐάσιγκτον πρὸς τὶς ἀντίστοιχες δικτατορίες – τῆς μιᾶς σιωπηρῆς καὶ τῆς ἄλλης ἀνοικτῆς».

Και τελείωνε με μια αναφορά εξαιρετικά βίαιη, που δείχνει πόσο ο ψύχραιμος και συντηρητικός αυτός δημοσιογράφος είχε εξαφθεί:

«...Γιὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Ἄγκνιου στὴν Ἀθήνα μπορεῖ κανεὶς νὰ πῇ ἐκεῖνο ποὺ εἶπε κάποτε ὁ Μέγας Δοὺξ τῆς Τοσκάνης σὲ πρεσβευτὴ τῆς Βενετίας:

»Ὁ πρεσβευτὴς παραδέχθηκε ὅτι μιὰ ὡρισμένη διπλωματικὴ ἀποστολὴ ἦταν βλακώδης, ἀλλὰ προσέθεσε: "Δὲν μὲ ἐκπλήσσει τὸ γεγονός, ἔχουμε πολλοὺς βλάκες στὴ Βενετία".

»Ὁ Μέγας Δοὺξ ἀπήντησε: "Ἔχουμε καὶ στὴ Φλωρεντία βλακεία, ἀλλὰ φροντίζουμε νὰ μὴν τὴν ἐξάγουμε"».

Η βάση του 6ου Στόλου

Ωστόσο, όμως, ο Άγκνιου έβαλε τα θεμέλια για μια μόνιμη, σημαντική βάση του 6ου Στόλου στην Ελλάδα. Και ο Γ. Παπαδόπουλος συμφώνησε σε όλα, χωρίς πολλές διαπραγματεύσεις. Γιατί εκείνο που προείχε από την πλευρά της Δικτατορίας ήταν να εξασφαλιστεί η προσωπική αντίσταση του προέδρου Νίξον στην πίεση των φιλελεύθερων κύκλων, της κοινής γνώμης και του Κογκρέσου κατά του ελληνικού καθεστώτος. Ο κίνδυνος να καμφθεί ο πρόεδρος –που έδινε συνεχή μάχη με τα στοιχεία αυτά–, όπως κάμφθηκε στην περίπτωση του Βιετνάμ, ήταν πάντα μεγάλος για το καθεστώς. Και η καταρχήν συμφωνία μέσω του Άγκνιου είχε έναν προσωπικό τόνο αλληλεγγύης, δεδομένου ότι ο αντιπρόεδρος ερχόταν –αυτό δεν το απέκρυπτε– ως προσωπικός απεσταλμένος του Νίξον. Έτσι, αντί των συγκαλυμμένων απειλών για ουδετερότητα, ο Γ. Παπαδόπουλος προτίμησε τη γενναιοδωρία.

Τι διαστάσεις θα είχε αυτή η βάση; Ο ναύαρχος Έλμο Ζούμγουωλντ, αρχηγός ναυτικών επιχειρήσεων του Πενταγώνου και πρωτεργάτης της ιδέας για βάση του 6ου Στόλου στην Ελλάδα, δήλωσε την 24η Ιανουαρίου 1972 ότι το ναυτικό επιθυμεί μόνιμο αγκυροβόλιο με τις σχετικές δυνατότητες επισκευών και εφοδιασμού για ένα αεροπλανοφόρο και 5 ή 6 αντιτορπιλικά: στις λιμενικές ευκολίες που θα παρέχει το μόνιμο αυτό αγκυροβόλιο, περιλαμβανόταν και η εγκατάσταση των οικογενειών αξιωματικών και πληρωμάτων, μέχρι συνολικού αριθμού 6.000 ατόμων.

Αλλά η συμφωνία για τη βάση έμελλε να ακολουθήσει μακρά διαδικασία, στη διάρκεια της οποίας το Κογκρέσο –τόσο επιτροπές και υποεπιτροπές, όσο και ολομέλειες της Βουλής και της Γερουσίας– συζητούσαν με έμφαση κάθε λίγο το πρόβλημα της στρατιωτικής βοήθειας και του εκδημοκρατισμού της Ελλάδας. Η βραδύτητα αυτή οφειλόταν κυρίως στις αντιδράσεις και τις κωλυσιεργίες του Κογκρέσου. Πάντως, την 8η Μαρτίου 1972, ο ναύαρχος Ζούμγουωλντ διευκρίνισε σε μεικτή επιτροπή της Βουλής που αποτελούνταν από μέλη των υποεπιτροπών για την Εγγύς Ανατολή και την Ευρώπη:

«Ἐξετάσαμε 15 λιμένες στὴ Μεσόγειο ἀπὸ πλευρᾶς στρατηγικῆς θέσεως,

ἀσφαλοῦς λιμένος, ἐπαρκῶν λιμενικῶν εὐκολιῶν, ἐγγύτητος πρὸς ἀεροδρόμια καὶ πρὸς ἐπαρκῆ ἀστικὴ περιοχή. Ἀπὸ ὅλους τοὺς λιμένες, ὁ λιμὴν τῶν Ἀθηνῶν προσφέρει τὶς περισσότερες εὐκολίες πρὸς ἱκανοποίησι τῶν ἀναγκῶν μας. Κατὰ συνέπεια ἄρχισαν σχετικὲς συνομιλίες μὲ τὴν Ἑλλάδα.

»Καὶ θέλω νὰ σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι θεωρῶ τὸν ἐλλιμενισμὸ τῆς μοίρας ἀεροπλανοφόρων στὴν Ἀθήνα ὡς ζήτημα μεγίστης σημασίας... Μακροπροθέσμως τὸ ναυτικὸ καὶ τὸ ἔθνος θὰ εἶναι οἱ ὠφελημένοι ἀπὸ τὴν συμφωνία».

Το κείμενο της συμφωνίας

Αλλά το θέμα έγινε πιο περίπλοκο με μια δήλωση του προέδρου Νίξον την 4η Αυγούστου 1972 στη Γερουσία:

«Ἐξακολουθῶ νὰ ὑποστηρίζω τὴν βοήθεια πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκία. Εἶναι τόσο ἀναγκαῖο σήμερα ὅσον ἦταν καὶ τότε (ἐπὶ Δόγματος Τρούμαν)... Χωρὶς τὴν βοήθεια πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ βιώσιμη πολιτικὴ πρὸς διάσωσιν τοῦ Ἰσραήλ».

Η δήλωση αυτή προκάλεσε σάλο μέσα και έξω από την Αμερική. Ο υπουργός αναπληρωτής Εξωτερικών Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς έσπευσε την επομένη να υπογραμμίσει ότι «αποκλείεται συμμετοχή της Ελλάδας σε οιανδήποτε ενέργεια στρεφομένη κατά των Αράβων». Και την 7η Αυγούστου, εκπρόσωπος του Λευκού Οίκου θέλησε να κάνει κάποια επανόρθωση, λέγοντας ότι παρερμηνεύτηκε η προεδρική δήλωση. Πάντως ήταν αυτονόητο ότι η εγκατάσταση βάσης του 6ου Στόλου ενέπλεκε την Ελλάδα πιο άμεσα στους συνδυασμούς της αμερικανικής μεσογειακής στρατηγικής. Αλλά μόνο την 8η Ιανουαρίου 1973 υπογράφηκε μεταξύ του ελληνικού και του αμερικανικού ναυτικού η συμφωνία για τη βάση, η οποία ήταν 5ετούς διάρκειας.

Κατά το κείμενο της συμφωνίας (το οποίο δημοσιεύτηκε στις ελληνικές εφημερίδες της 9ης Ιανουαρίου 1973), πρόκειται για «περιορισμένου αριθμού ευκολίες υποστηρίξεως διοικητικής μέριμνας», που θα παρέχονται κοντά στην Ελευσίνα. Τις «διευκολύνσεις» θα τις απολαμβάνουν ένα αεροπλανοφόρο και 6 αντιτορπιλικά του 6ου Στόλου. Στα Μέγαρα θα στηνόταν κινητή αποβάθρα, κυρίως για εξυπηρέτηση του αεροπλανοφόρου, τα αεροπλάνα του οποίου θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν ένα στρατιωτικό αεροδρόμιο.

Έτσι έληγε η μακρά διαδικασία με την οποία, όπως έγραψαν την 9η Ιανουαρίου 1973 οι *Τάιμς της Νέας Υόρκης:*

«Ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος ἔγινε σήμερα ἐπισήμως τὸ μεγαλύτερο ἀγκυροβόλιο τοῦ ἀμερικανικοῦ ναυτικοῦ στὴν Εὐρώπη».

Η νίκη του Νίξον

Η συμφωνία αυτή συνέσφιξε ακόμα περισσότερο την αλληλεγγύη Νίξον και ελληνικής Δικτατορίας, προς ικανοποίηση και των δύο πλευρών, χωρίς να παύει όμως, από πλευράς των Αθηνών, να είναι περίπλοκο το πρόβλημα των σχέσεων με την Αμερική. Ήδη είχαν μεσολαβήσει οι αμερικανικές προεδρικές εκλογές την 7η Νοεμβρίου 1972. Και ο Νίξον σημείωσε προσωπικό θρίαμβο. Εκλέχτηκε πρόεδρος με 61% των ψήφων έναντι 38% που συγκέντρωσε ο δημοκρατικός αντίπαλός του, Τζωρτζ Μακγκόβερν. Η νίκη του οφειλόταν κυρίως στην εξωτερική του πολιτική, που είχε ως κύριο στόχο την κατάπαυση του Πολέμου στο Βιετνάμ και τη σταθεροποίηση της ειρηνικής συνύπαρξης, χάριν της οποίας πραγματοποίησε δύο τολμηρά ταξίδια, στο Πεκίνο (23.2.1972) και τη Μόσχα (23.5.1972). Και η επιτυχία του ανακούφιζε το ελληνικό καθεστώς, γιατί ο δημοκρατικός υποψήφιος Μακγκόβερν είχε ταχθεί προεκλογικά, χωρίς καμία επιφύλαξη, εναντίον της Δικτατορίας.

Επανειλημμένα, πράγματι, ο αντίπαλος τού Νίξον είχε εξαγγείλει ότι σε περίπτωση επιτυχίας του θα τροποποιούσε την αμερικανική στάση έναντι της Ελλάδας. Και την 21η Ιουλίου 1972, απαντώντας σε επιστολή του Έλληνα αντιστασιακού, εξόριστου δημοσιογράφου Ηλία Δημητρακόπουλου, καθόριζε σαφώς ότι αν εκλεγόταν πρόεδρος:

• Θα ανέστελλε την αμερικανική βοήθεια προς την Ελλάδα.

• Θα επανεξέταζε και θα διάταζε γενική αναθεώρηση της συμφωνίας για την ίδρυση βάσης του 6ου Στόλου, οποιοδήποτε και αν ήταν το περιεχόμενό της (υπενθυμίζουμε ότι δεν είχε ακόμη συναφθεί η συμφωνία).

• Θα μείωνε στο ελάχιστο τον αριθμό των Αμερικανών στρατιωτικών οι οποίοι στάθμευαν στην Ελλάδα.

• Θα μείωνε δραστικά τον αριθμό των ανώτατων πολιτικών και στρατιωτικών προσωπικοτήτων που επισκέπτονται την Ελλάδα.

• Θα εφάρμοζε πλήρως τις αποφάσεις του ΝΑΤΟ, της ΕΟΚ και του Συμβουλίου της Ευρώπης που αναφέρονταν στη συμμετοχή της Ελλάδας στις οργανώσεις αυτές.

• Θα επιδίωκε την εφαρμογή των διαλαμβανομένων στην εισαγωγή της συμφωνίας για το ΝΑΤΟ, όπου γίνεται σαφής μνεία ότι οι χώρες της Ατλαντικής Συμμαχίας είναι δημοκρατικές.

Με την αποτυχία του Μακγκόβερν, ο κίνδυνος αυτός για το στρατιωτικό καθεστώς πέρασε. Αλλά το αποτέλεσμα των εκλογών του Νοεμβρίου 1972 υπήρξε αντι-

φατικό. Γιατί, αν ο Νίξον σημείωσε προσωπικό θρίαμβο ως πρόεδρος, δεν κατόρθωσε να αποκτήσει τον έλεγχο του Κογκρέσου, ο οποίος διατηρήθηκε στα χέρια των δημοκρατικών. Στη Γερουσία μάλιστα αυξήθηκε η δημοκρατική πλειοψηφία και η τελική σύνθεση των δύο νομοθετικών σωμάτων ήταν η εξής:

Γερουσία		
Δημοκρατικοί	57	(προηγουμένως 55)
Ρεπουμπλικάνοι	43	(προηγουμένως 45)

Βουλή		
Δημοκρατικοί	244	(προηγουμένως 256)
Ρεπουμπλικάνοι	191	(προηγουμένως 179)

Συνεπώς, το καθεστώς των Αθηνών θα αντιμετώπιζε πάλι ισχυρές και επικίνδυνες αντιδράσεις στο Κογκρέσο.

Από την πλευρά του Νίξον, εξάλλου, έπρεπε να ήταν ικανοποιημένος που πέτυχε την απόκτηση της βάσης του 6ου Στόλου στη Μεσόγειο, ενώ ο Πόλεμος στο Βιετνάμ τερματιζόταν.

Πράγματι, λίγες μόλις ημέρες μετά την υπογραφή της συμφωνίας με την Ελλάδα, την 23η Ιανουαρίου 1973, αναγγέλθηκε η κατάπαυση των επιχειρήσεων, ύστερα από μακρές διαπραγματεύσεις που διεξήγαγε στο Παρίσι ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Κίσσινγκερ. Κανείς δεν υποπτευόταν τότε ότι η υποτιθέμενη εκείνη ειρήνευση αποτελούσε απλά έναν σταθμό προς την πλήρη κατάρρευση του Νότιου Βιετνάμ. Ούτε ότι αμέσως μετά τον εκλογικό θρίαμβο του Νίξον θα άρχιζε η απροσδόκητη υπόθεση Γουώτεργκαίητ, που θα κατέληγε στην καταστροφή του. Προς το παρόν, ο Αμερικανός πρόεδρος έβλεπε να επιτυγχάνει η πολιτική του. Απαγκίστρωση από το Βιετνάμ και –σε αντιστάθμισμα– ενίσχυση θέσεων στην Ανατολική Μεσόγειο.

Η εσωτερική πολιτική

Στο μεταξύ, όμως, οι εσωτερικές εξελίξεις παρουσίαζαν πάντα την ίδια αντιφατική εικόνα. Παρά την ενίσχυση της θέσης του, ο Γ. Παπαδόπουλος ή δεν ήθελε ακόμη ή δεν μπορούσε –λόγω των αντιδράσεων– να μετακινήσει το καθεστώς προς κάποια εξομάλυνση και διέξοδο από τη γενική κρίση του. Και ίσως για να μεταβάλει την εντύπωση από την κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, και γενικά ως αντίρροπο προς τα ριζοσπαστικά μέτρα του Γ. Παπαδόπουλου, ο Ν. Μακαρέζος στις 12 Σεπτεμβρίου 1971 δήλωσε:

«Οὐδεμίαν, ἀπολύτως οὐδεμίαν μεταβολὴν συνεπάγεται εἰς ὅ,τι ἀφορᾶ

τὰς βασικὰς ἀρχὰς καὶ κατευθύνσεις τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς τῆς Ἐπαναστάσεως ἡ πραγματοποιηθεῖσα προσφάτως κυβερνητικὴ ἀναδιάρθρωσις».

Καθώς, όμως, πλησίαζε το τέλος του 1971 και η ημέρα που όπως συνήθως ο Γ. Παπαδόπουλος εξήγγειλε τις προθέσεις του καθεστώτος για το προσεχές έτος, διαχυνόταν κάποια προσδοκία για μεταβολές.

Η κυβερνητική αλλαγή του Αυγούστου, μολονότι το κοινό δεν γνώριζε τα παρασκήνιά της και την ισχυροποίηση του Γ. Παπαδόπουλου, θεωρούνταν προοίμιο κάποιων αναπροσανατολισμών. Και τις εικασίες τις ενίσχυε η αναζωπύρωση των επαφών της κυβέρνησης με πρώην πολιτικούς. Στις αρχές Νοεμβρίου, ο υπουργός-βοηθός πρωθυπουργού Ι. Αγαθαγγέλου επικοινώνησε στο γραφείο του με αλλεπάλληλες συνομιλίες με τους πρώην βουλευτές-υπουργούς Δ. Θανόπουλο, Κ. Μαρή, Σ. Κατσώτα, Ι. Τσιριμώκο, Κ. Δαμιανό, Χ. Κιτσίδη, Κ. Βενέτη, Π. Βαρδινογιάννη. Και θεωρούνταν ότι θα τις διαδεχόταν ο ίδιος ο Γ. Παπαδόπουλος σε νέο κύκλο προσωπικών συναντήσεών του.

Φαινόταν πως αναζωογονούνταν και η αμερικανική πίεση. Γιατί εκτός από την επίσκεψη του αντιπροέδρου Άγκνιου στην Αθήνα, ο Αμερικανός πρεσβευτής Τάσκα είχε αρχίσει επαφές με τους ηγέτες του πολιτικού κόσμου (Π. Κανελλόπουλο, Γ. Μαύρο κλπ.) και στις αρχές Οκτωβρίου συναντήθηκε στο Παρίσι με τον Κ. Καραμανλή, και στη Ρώμη με τον βασιλιά.

Τα στρατοδικεία

Ταυτόχρονα παρατηρήθηκε και κάποια τάση προς χαλάρωση της σκληρότητας του καθεστώτος. Τα στρατοδικεία, έκτακτα και διαρκή, έχαναν πελατεία. Ολοένα περισσότερες υποθέσεις μεταβιβάζονταν στα πολιτικά δικαστήρια. Πράγματι, κατά επίσημη ανακοίνωση που έγινε στην αμερικανική Βουλή από την ελληνική πρεσβεία της Ουάσινγκτον, η οποία δημοσιεύτηκε στις 17 Δεκεμβρίου 1971, η δραστηριότητα των στρατοδικείων από την αρχή της Δικτατορίας ήταν η εξής:

	Δικάστηκαν	Καταδικάστηκαν
1967	1.261	837
1968	966	561
1969	808	459
1970	308	180
1971	21	8

Διάψευση προσδοκιών

Οι προσδοκίες, όμως, υπέστησαν ισχυρό κλονισμό με τον ετήσιο λόγο του Γ. Πα-

παδόπουλου στις 18 Δεκεμβρίου 1971. Όπως και το 1970, δεν έκανε καμία νύξη για πολιτικές μεταβολές. Ανήγγειλε μόνον ότι αίρεται ο στρατιωτικός νόμος εκτός από τις περιοχές Αττικής, Πειραιά και Θεσσαλονίκης. Και στις αρχές του 1972, αντί της Βουλής που προσδοκούσε ο λαός σύμφωνα με τις οπτασίες του Χρονοδιαγράμματος, λειτούργησε την 9η Ιανουαρίου η ανανεωμένη Μικρή Βουλή (Συμβουλευτική), που εκλέχτηκε τη 12η Δεκεμβρίου 1971.

Ο πρωθυπουργός στον λόγο του διαβεβαίωσε ότι η Συμβουλευτική στη νέα φάση της θα έχει ουσιαστικότερες δικαιοδοσίες, ότι θα αποσύρονται τα νομοσχέδια που εκείνη θα κρίνει ασύμφορα και θα ασκεί έλεγχο της διοίκησης. Αλλά δεν συγκινήθηκε κανείς. Η γενική εντύπωση ήταν πως επρόκειτο πάλι για «φιάσκο». Και ότι τα πράγματα παρέμεναν αμετακίνητα το 1972, όπως και το 1971.

Το χιούμορ του Σ. Παττακού

Η εντύπωση ενισχύθηκε από διάφορες δηλώσεις του Σ. Παττακού. Την 3η Ιανουαρίου 1972, σε συνέντευξή του προς ξένους ανταποκριτές είπε:

«Οἱ συνθῆκες γιὰ τὴν λειτουργία τῶν πολιτικῶν κομμάτων δὲν θὰ εἶναι ὥριμες κατὰ τὸ τρέχον ἔτος».

Και την 21η Ιανουαρίου, έκανε ιδιόρρυθμες δηλώσεις προς τους *Τάιμς της Νέας Υόρκης:*

«Ὁ λαὸς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι κουρασμένος ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ξεκουραστῇ. Οἱ ξένοι ἀνησυχοῦν γιὰ τὴν ἀστειότητα αὐτὴν [Σ.τ.Σ. τὶς ἐκλογὲς] πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ὁ ἑλληνικὸς λαός. Ὁ λαὸς λέγει:

»"Γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, μὴ ξαναρχίσετε πάλι... Θέλει νὰ ξεκουρασθῇ λιγάκι"».

Στη συνέντευξη ο απεσταλμένος της αμερικανικής εφημερίδας σημειώνει:

«Ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς κυβερνήσεως κατέδειξε ὅτι δὲν ὑπάρχουν σχέδια γιὰ πολιτικὲς μεταβολές, συζητώντας γιὰ τὸ τί σχεδιάζει ἡ κυβέρνησις νὰ πράξῃ κατὰ τὰ προσεχῆ πέντε ἔτη».

Δίνει κατόπιν πάλι τον λόγο στον Σ. Παττακό, ο οποίος συνεχίζει:

«Πιστεύουμε ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔχουν περισσότερη ἐλευθερία ἀπὸ αὐτὴν ποὺ ὑπάρχει στὴν δική σας χώρα. Οἱ Ἕλληνες εἶναι περισσότερο εὐτυχεῖς καὶ ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὸν λαὸ οἱασδήποτε ἄλλης χώρας.

»Θὰ προτιμούσατε τὴν ἀστειότητα τῶν ἐκλογῶν ἢ θὰ προτιμούσατε νὰ συγκεντρωθῆτε στὴν οἰκοδόμησι τοῦ σπιτιοῦ σας, στὴν ἐκτέλεσι τῆς ἐργασίας σας καὶ στὴν εὐτυχῆ ζωὴ μαζὶ μὲ τὴν οἰκογένειά σας;

»Θὰ προτιμούσατε νὰ κάθεσθε σὲ ἕνα καφενεῖο καὶ νὰ ἀντιδικεῖτε γιὰ τὸ ποιὸν θὰ ψηφίσετε, ἢ νὰ συζητεῖτε μὲ τοὺς φίλους σας τὴν καθημερινὴ ζωή;

> *»Γνωρίζετε πόσοι Ἕλληνες ἐφονεύοντο σὲ ἀντιδικίες πρὶν ἀπὸ κάθε ἐκλογή; Πόσες οἰκογένειες πέθαιναν ἀπὸ τὴν πεῖνα ἐπειδὴ ὕστερα ἀπὸ κάθε ἐκλογὴ οἱ νικηταὶ ἀπέλυαν τοὺς ἡττημένους ἀπὸ τὶς ἐργασίες τους;*
>
> *»Θὰ ἤθελε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ τὰ ξαναδῆ αὐτά; Γιατί ἐπιμένετε νὰ μᾶς ὑπενθυμίζετε τέτοιες ἱστορίες;»*

Ο ανταποκριτής των *Τάιμς της Νέας Υόρκης* παρατηρεί:

> *«Οἱ στρατιωτικοὶ κυβερνῆτες τῆς Ἑλλάδος ἔχουν τώρα ὁμολογήσει ἀπροκαλύπτως ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο ἀπὸ καιρὸ ὑπῆρχαν ὑποψίες: Ὅτι δὲν θὰ ἐπιτρέψουν στοὺς ἡγέτες τῶν μεγάλων κομμάτων τὴν ἐπανάληψι πολιτικῆς ζωῆς, ἀκόμη καὶ ἂν προγραμματισθοῦν ἐκλογές».*

Φαινόταν λοιπόν ότι τα πάντα είχαν αποτελματωθεί. Και το καθεστώς αποκτούσε ένα είδος «δυνάμεως από την αδράνεια», όταν ξαφνικά εξερράγη μια απροσδόκητη βόμβα.

Πτώση του Ζωιτάκη

Το μεσημέρι της 21ης Μαρτίου, έκπληκτο το ελληνικό κοινό πληροφορήθηκε ότι ο αντιβασιλέας στρατηγός Ζωιτάκης είχε καθαιρεθεί με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου. Και ότι ορκίστηκε αντιβασιλέας ο Γ. Παπαδόπουλος, ο οποίος διατηρούσε το αξίωμα του πρωθυπουργού, καθώς και τα υπουργεία που έως τότε διηύθυνε (Εξωτερικών, Αμύνης και Κυβερνητικής Πολιτικής).

Η απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου με την οποία ο στρατηγός Ζωιτάκης καθαιρέθηκε, δημοσιεύτηκε αμέσως στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* ως υπ' αριθ. 33 πράξη και έχει ως εξής:

> *«Ἐν Ἀθήναις σήμερον τὴν 21ην Μαρτίου 1972, ἡμέραν Τρίτην καὶ ὥραν 10ην π.μ., ἡ Κυβέρνησις, ἤτοι τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ Προέδρου αὐτοῦ Πρωθυπουργοῦ Γεωργίου ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, τῶν Ἀντιπροέδρων Στυλιανοῦ ΠΑΤΤΑΚΟΥ καὶ Νικολάου ΜΑΚΑΡΕΖΟΥ καὶ τῶν Ὑπουργῶν Βοηθοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἰωάννου ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ, Ἀναπληρωτοῦ Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Χρήστου ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΑΛΑΜΑ, Ἐσωτερικῶν Ἀδαμαντίου ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀναπληρωτοῦ Ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Νικολάου ΕΦΕΣΙΟΥ, Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Γεωργίου ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀναπληρωτοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Σωτηρίου ΑΓΑΠΗΤΙΔΗ, Οἰκονομικῶν Ἰωάννου ΚΟΥΛΗ, Δικαιοσύνης Ἀγγέλου ΤΣΟΥΚΑΛΑ, Ἄνευ Χαρτοφυλακίου Ἐμμανουὴλ ΦΘΕΝΑΚΗ, Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν Κωνσταντίνου ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ, Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων*

Γερασίμου ΦΡΑΓΚΑΤΟΥ, Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν Ἀντωνίου ΜΠΕΡΝΑΡΗ, Δημοσίων Ἔργων Κωνσταντίνου ΠΑΠΑ-ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ναυτιλίας Μεταφορῶν καὶ Ἐπικοινωνιῶν Ὀρέστη ΓΙΑΚΑ καὶ Δημοσίας Τάξεως Σπυρίδωνος ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗ, παρόντων ἁπάντων, συνελθὸν ἐν τῇ αἰθούσῃ Συνεδριάσεων τούτου καὶ λαβὸν ὑπ' ὄψιν:

» 1. Τὴν διάταξιν τῆς παραγρ. 2 ἄρθρου 134 τοῦ Συντάγματος.

»2. Σχετικὴν εἰσήγησιν τῶν Ἀντιπροέδρων τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὴν ἐπακολουθήσασα ἐπὶ ταύτης συζήτησιν, ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψαν τὰ κάτωθι, ἤτοι ὅτι ὁ Ἀντιβασιλεὺς παρεμβάλλεται ἀδικαιολογήτως εἰς τὸ Νομοθετικὸν ἔργον τῆς Κυβερνήσεως. Τοιαύτη ἀντίληψις περὶ τῶν καθηκόντων καὶ ἁρμοδιοτήτων τοῦ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος, κειμένη ἐκτὸς τοῦ Συνταγματικοῦ πλαισίου, οὐδόλως ὑποβοηθεῖ τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀναληφθέντος ὑπ' αὐτῆς ἔργου τῆς πολιτιστικῆς, οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὁδηγεῖ εἰς δημιουργίαν κλίματος δυσαρμονίας μεταξὺ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος καὶ Κυβερνήσεως, ὅπερ, ἀφ' ἑαυτοῦ συνιστᾶ ἀνασχετικὸν παράγοντα τῆς ταχθείσης ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀναληφθείσης ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ταχυρρύθμου ἐθνικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ Κυβέρνησις ἐν ὄψει τῆς διαμορφωθείσης καταστάσεως καὶ ἐν πλήρει ἐπιγνώσει τῶν ἱστορικῶν εὐθυνῶν της ἄγεται εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅπως ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τῶν καθηκόντων του τὸν διὰ τῆς ἀπὸ 13 Δεκεμβρίου 1967 διακηρύξεως τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς διορισθέντα Ἀντιβασιλέα Στρατηγὸν κ. Γεώργιον ΖΩΙΤΑΚΗΝ. Λαβοῦσα δὲ περαιτέρω ὑπ' ὄψιν, ὅτι λόγοι ἐθνικοῦ συμφέροντος ἐπιβάλλουν ὅπως διορισθῇ Ἀντιβασιλεὺς ὁ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, Πρωθυπουργὸς τῆς Χώρας καὶ ἐμπνευστὴς τῆς ἀσκούμενης ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Πολιτικῆς,

»Ἀποφασίζει

» α. Ἀπαλλάσσει τῶν καθηκόντων τοῦ Ἀντιβασιλέως τὸν Στρατηγὸν κ. Γεώργιον ΖΩΙΤΑΚΗΝ.

» β. Διορίζει Ἀντιβασιλέα τὸν κ. Γεώργιον Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΝ, ἵνα οὗτος παραλλήλως πρὸς τὰ καθήκοντα τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ Ὑπουργοῦ ἀσκῇ ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως καὶ τὴν Βασιλικὴν Ἐξουσίαν.

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ»

Το άρθρο 134 του Συντάγματος, στην παράγραφο 2 του οποίου αναφέρεται η απόφαση της κυβέρνησης, έχει ως εξής:

«1. Ὁ Ἀντιβασιλεύς, ὁ ὁρισθεὶς διὰ τῆς ἀπὸ 13 Δεκεμβρίου 1967 Διακηρύξεως τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, θὰ συνεχίση τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων του μέχρι τῆς διενεργείας τῶν πρώτων κατὰ τὸ Σύνταγμα βουλευτικῶν ἐκλογῶν, ἐκτὸς ἂν ἡ Κυβέρνησις, πρὸ τοῦ χρονικοῦ τούτου σημείου, καλέση τὸν Βασιλέα ὅπως ἐπανέλθη εἰς τὴν Ἑλλάδα.

»2. Ἂν πρὸ τῆς ἀνωτέρω διορίας ὁ Ἀντιβασιλεὺς παύση, δι' οἱονδήποτε λόγον, ν' ἀσκῇ τὰ καθήκοντά του, τὸν νέον Ἀντιβασιλέα διορίζει ἡ Κυβέρνησις δι' ἀποφάσεώς της».

Ο Γ. Παπαδόπουλος αντιβασιλέας

Μετά την απόφαση του υπουργικού συμβουλίου, ο Γ. Παπαδόπουλος ορκίστηκε ως αντιβασιλέας από τον αρχιεπίσκοπο Ιερώνυμο, μπροστά στα μέλη της κυβέρνησης και τον αρχηγό των ενόπλων δυνάμεων, στρατηγό Αγγελή. Ο όρκος ήταν διατυπωμένος ως εξής:

«Ὀμνύω εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας καὶ Ὁμοουσίου καὶ Ἀδιαιρέτου Τριάδος νὰ τηρῶ πίστιν εἰς τὸν Βασιλέα, νὰ προστατεύω τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων, νὰ φυλάττω τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ νὰ διατηρῶ καὶ ὑπερασπίζω τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἀκεραιότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους».

Και το κοινό, έκπληκτο πάντα, άκουσε σε λίγο στα ραδιόφωνα τον Γ. Παπαδόπουλο να εκφωνεί το εξής διάγγελμα προς τον λαό:

«Ἡ Ἐπανάστασις συνεχίζει τὸ ἔργον της μέχρις ὁλοκληρώσεως τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς της. Ἀπὸ σήμερον, κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Κυβερνήσεως, ἀνέλαβον καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Ἀντιβασιλέως καὶ εὐελπιστῶ ὅτι, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν συμπαράστασιν ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ Ἔθνους, θὰ δυνηθῶ νὰ ἀνταποκριθῶ καὶ εἰς τὰ νέα καθήκοντά μου, τηρῶν τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς Νόμους τοῦ Κράτους. Ἡ ἀναληφθεῖσα ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς 21 Ἀπριλίου 1967 ἀναγεννητικὴ προσπάθεια καὶ συντελουμένη οἰκονομική, κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξις θὰ συνεχισθοῦν μὲ τὸν ταχύτερον δυνατὸν ρυθμόν. Βασικὸς παράγων διὰ τὴν πλήρη ἐπιτυχίαν τῶν ταχθέντων ὑψηλῶν στόχων εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ἐπικρατούσης εἰς τὴν χώραν ἀσφαλείας, τάξεως καὶ γαλήνης, τὰς ὁποίας ἐγγυῶνται αἱ Ἔνοπλοι Δυνάμεις, τὰ Σώματα Ἀσφαλείας καὶ ἡ ἐπιδειχθεῖσα μέχρι τοῦδε ἀρραγὴς ἐθνικὴ ἑνότης.

»Ἕλληνες καὶ Ἑλληνίδες,

»Οἱ οἰωνοὶ εἶναι ἄριστοι καὶ ἡ μόνη φιλοδοξία μου εἶναι νὰ ἀναλώσω ἁπάσας τὰς δυνάμεις μου διὰ τὸ καλὸν τῆς Ἑλλάδος. Σᾶς καλῶ ὅλους

ὅπως πρὸς διατήρησιν καὶ διεύρυνσιν τῶν κεκτημένων προσφέρετε τὰς δημιουργικὰς δυνάμεις σας μὲ ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πατρίδα, ἐργατικότητα καὶ φιλαλληλίαν.

»Ἔχομεν εἰσέλθει εἰς τὴν μεγάλην λεωφόρον τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως καὶ οὐδεὶς θὰ δυνηθῇ νὰ ἀνακόψῃ τὴν λαμπρὰν πορείαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους πρὸς τὴν πρόοδον, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑψηλῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς του».

Η ανατροπή

Πώς όμως εκτυλίχθηκαν τα απροσδόκητα γεγονότα; Το πρωί συνήλθε εκτάκτως το υπουργικό συμβούλιο υπό την προεδρία του Σ. Παττακού. Και οι δύο αντιπρόεδροι δήλωσαν ότι υπάρχει δυσαρμονία μεταξύ του αντιβασιλέα και της κυβέρνησης, που οφείλεται στην τακτική την οποία ακολουθεί ο στρατηγός Ζωιτάκης σε ό,τι αφορά το νομοθετικό κυβερνητικό έργο. Κατόπιν τούτου οι δύο αντιπρόεδροι πρότειναν να απαλλάξει το υπουργικό συμβούλιο τον Γ. Ζωιτάκη από τα καθήκοντά του ως αντιβασιλέα και να τα αναθέσει στον πρωθυπουργό Γ. Παπαδόπουλο.

Η πρόταση έγινε ομόφωνα δεκτή και ανακοινώθηκε στον Γ. Παπαδόπουλο, που κλήθηκε και προσήλθε. Εκείνος δέχτηκε να αναλάβει αντιβασιλέας και σε λίγο έφτασαν ο αρχιεπίσκοπος και ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων.

Ο Σ. Παττακός τότε έσπευσε στο Μέγαρο Μαξίμου, όπου ήταν τα γραφεία της αντιβασιλείας, και ανακοίνωσε την απόφαση της κυβέρνησης στον στρατηγό Ζωιτάκη, ο οποίος αμέσως αποχώρησε από το Μέγαρο για το σπίτι του στον οικισμό Παπάγου. Από τότε δεν επανεμφανίστηκε στη δημόσια ζωή και την 31η Μαρτίου 1972 δημοσιεύτηκε το διάταγμα της αποστρατείας του. Καταγράφηκε στο στέλεχος της εφεδρείας με τον βαθμό του στρατηγού.

Μόλις ο Σ. Παττακός επέστρεψε, έγινε η ορκωμοσία. Και ο Γ. Παπαδόπουλος δεχόμενος τα συγχαρητήρια των υπουργών και του στρατηγού Αγγελή έλεγε: «Σας παρακαλώ να με προσφωνείτε πάντα ως μέχρι σήμερον: "Κύριε πρωθυπουργέ"».

Η επίσημη εξήγηση

Γιατί όμως έγινε η αλλαγή; Αμέσως μετά την ορκωμοσία, ο υφυπουργός Β. Σταματόπουλος κάλεσε τους Έλληνες και ξένους δημοσιογράφους, στους οποίους έκανε τις εξής –από χειρογράφου– δηλώσεις:

«Ἡ ἀπόφασις τῆς κυβερνήσεως περὶ ἀπαλλαγῆς ἐκ τῶν καθηκόντων του ὡς Ἀντιβασιλέως τοῦ στρατηγοῦ κ. Γ. Ζωϊτάκη ἐλήφθη βάσει τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 134 τοῦ Συντάγματος καὶ κατόπιν σχετικῆς εἰσηγήσεως τῶν ἀντιπροέδρων τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν διαμειφθέντων ἐπ' αὐτῆς,

ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν ὅτι τὴν 21ην Ἰανουαρίου ἐ. ἔτους ὑπεβλήθη πρὸς τὸν στρατηγὸν κ. Γεώργιον Ζωϊτάκην, προταθὲν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, νομοθετικὸν διάταγμα "περὶ αὐξήσεως τῆς ὀργανικῆς δυνάμεως τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας καὶ τοῦ Πυροσβεστικοῦ Σώματος καὶ συμπληρώσεως διατάξεων τινῶν τοῦ Κώδικος Χωροφυλακῆς καὶ Ὀργανισμοῦ Πυροσβεστικοῦ Σώματος". Τοῦτο δὲν ὑπεγράφη παρ' αὐτοῦ, μολονότι ἐπεσημάνθη ἁρμοδίως ὅτι ὑφίσταντο λόγοι ἐπισπεύσεως τῆς ἐκδόσεώς του, ἅμα δὲ ὅτι ἐκυκλοφόρουν ἀπαράδεκτοι φῆμαι καὶ ἐθνικῶς ἀσύμφορα σχόλια περὶ τῆς τοιαύτης καθυστερήσεως ἢ ἔτι χεῖρον καὶ ἀρνήσεώς του.

»Μετὰ δίμηνον περίπου ἀπὸ τῆς ὡς ἄνω ὑποβολῆς τοῦ προταθέντος νομοθετικοῦ διατάγματος ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Οἴκου τοῦ Ἀντιβασιλέως ἀπηύθυνεν, ἐντολῇ τούτου, πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Δημοσίας Τάξεως τὸ ὑπ' ἀριθ. Φ. 1206/3/100393/14.3.72 ἔγγραφον, δι οὗ ἐπεστρέφετο τὸ διάταγμα ἀνυπόγραφον, ἵνα, ὡς ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ ἐξετίθετο, "προσαρμοσθῇ τοῦτο εἰς τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 79 παρ. 8 τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος".

»Ἡ τοιαύτη θέσις τοῦ Γ. Ζωϊτάκη οὐδόλως εὐσταθεῖ. Τὸ ὑπ' ὄψιν νομοθετικὸν διάταγμα, ὡς προετάθη, δὲν ἀντετίθετο πρὸς τὴν ὡς ἄνω συνταγματικὴν διάταξιν, τὴν ὁποίαν εἶχε βεβαίως τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον κατὰ τὴν συζήτησιν καὶ ψήφισιν τοῦ σχεδίου.

»Τὸ τεθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Ζωϊτάκη ζήτημα σαφῶς ἀνήγετο εἰς νομοτεχνικὴν ἐμφάνισιν τοῦ νόμου καὶ οὐχὶ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς διατάξεως, ἐξέφευγε δὲ ὡς ἐκ τούτου, ἀπολύτως, τῆς ἀποστολῆς καὶ τῆς ἁρμοδιότητος τοῦ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος, πολλῷ μᾶλλον ὅταν, ὡς ἐν προκειμένῳ, προηγήθη ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἔγκρισις τοῦ προταθέντος νομοθετικοῦ διατάγματος ὑπὸ τῆς κατ' ἄρθρον 78 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος προβλεπομένης εἰδικῆς νομοτεχνικῆς ἐπιτροπῆς.

»Κατεβλήθη ἁρμοδίως προσπάθεια ὅπως μεταπεισθῇ ὁ κ. Ζωϊτάκης καὶ ἐκδώσῃ τὸ προταθὲν Ν. Διάταγμα. Παρεσχέθη εἰς αὐτὸν ἡ διαβεβαίωσις ὅτι καὶ κατὰ τὴν ζητηθεῖσαν ἄποψιν τοῦ προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας δὲν ὑφίστατο ἀντισυνταγματικότης τοῦ νομοσχεδίου.

»Καὶ ἡ ἐνέργεια αὕτη παρέμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος, μολονότι τυχὸν διάφορος ἐκτίμησις τοῦ κ. Ζωϊτάκη ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς παρ. 8 τοῦ ἄρθρου 79 τοῦ Συντάγματος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς 136 παρ. 4 τοῦ Συντάγματος, ἀσκοῦντος τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, μὴ περιβεβλημένου ἁρμοδιότητα κυρώσεως τῶν νόμων. Διάφορος περὶ τού-

του ἀντίληψις ἤτοι ἰσχύος τοῦ ἄρθρου 47 τοῦ Συντάγματος ἤθελεν, ἐν νομικῇ συνεπείᾳ, ὁδηγήσει εἰς τὴν ἄποψιν περὶ ἐφαρμογῆς καὶ τῆς παραγρ. 2 τοῦ ἄρθρου τούτου, ὅτε καὶ πάλιν ἔδει ὅπως ὑπογραφῇ τὸ Νομοθετικὸν Διάταγμα ὑπὸ τοῦ Ἀντιβασιλέως, προταθὲν ὁμοφώνως ὑπὸ τῆς ὁλομελείας τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.

»Ἡ Κυβέρνησις ἔκρινεν ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Ζωϊτάκη παρεμβολὴ τῆς τυπολατρείας καὶ τοῦ νομικισμοῦ ὑπέκρυπτεν ἀπαράδεκτον πρόθεσιν ἀναμίξεως τούτου εἰς τὸ Νομοθετικὸν ἔργον αὐτῆς. Τοιαύτη ὅμως ἀντίληψις περὶ τῶν καθηκόντων καὶ ἁρμοδιοτήτων τοῦ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος οὐδόλως ὑπεβοήθει τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀναληφθέντος ὑπ' αὐτῆς τεραστίου ἔργου τῆς οἰκονομικῆς, πολιτιστικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὡδήγει εἰς τὴν δημιουργίαν κλίματος δυσπιστίας μεταξὺ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος καὶ Κυβερνήσεως, ὅπερ, ἀφ' ἑαυτοῦ συνιστᾶ ἀνασχετικὸν παράγοντα τῆς ταχθείσης ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀναληφθείσης ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ταχυρρύθμου ἐθνικῆς ἀναπτύξεως.

»Τοιαύτην κωλυσιεργίαν, μὴ παρατηρηθεῖσαν οὐδὲ κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς δυσκινήτου κοινοβουλευτικῆς νομοθετικῆς διαδικασίας, οὖσαν δὲ ἀπαράδεκτον διεθνῶς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποδεχθῇ ἡ Κυβέρνησις, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἤχθη εἰς τὴν ἀπόφασιν ἀπαλλαγῆς ἐκ τῶν καθηκόντων του τοῦ διὰ τῆς ἀπὸ 13 Δεκεμβρίου 1967 διακηρύξεως τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς διορισθέντος Ἀντιβασιλέως στρατηγοῦ κ. Γ. Ζωϊτάκη.

»Σᾶς ἀνέφερα ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς δυσαρμονίας μεταξὺ τοῦ ἀνευθύνου ἄρχοντος καὶ τῆς ὑπευθύνου κυβερνήσεως. Εἶχαν ὅμως προηγηθῆ καὶ ἄλλα».

Γιατί τον καθαίρεσαν

Κανέναν, όμως, δεν έπεισαν οι επίσημες εξηγήσεις της μεταβολής. Αλλά και κανείς δεν γνώριζε τι ακριβώς συνέβη. Πολλοί την απέδιδαν σε διαφωνίες για το Κυπριακό. Άλλοι τη θεωρούσαν ως πρώτο βήμα για την ανατροπή του πολιτεύματος και την επιβολή της αβασίλευτης δημοκρατίας, προεδρικής μορφής, στην οποία πρόεδρος θα ήταν ο Γ. Παπαδόπουλος. Στην πραγματικότητα, από διασταυρωμένες πληροφορίες που έχουν στο μεταξύ αναφανεί, φαίνεται ότι:

• Η καθαίρεση του Γ. Ζωιτάκη αποτελούσε καρπό μιας ακόμη εσωτερικής κρίσης του καθεστώτος, σαν εκείνες του 1969, του 1970, του 1971. Ο στρατηγός Ζωιτάκης, μολονότι δεν ανήκε στην Επαναστατική Ομάδα, είχε ταχθεί με την πλευρά των αντιπάλων τού Γ. Παπαδόπουλου. Θεωρούσε άλλωστε ο ίδιος επικίνδυνη την εσωτερι-

κή πολιτική του, η οποία οδηγούσε στη βαθμιαία και πρόωρη εγκατάλειψη της Δικτατορίας. Και χαρακτήριζε ορισμένες πράξεις του, όπως η κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, ως διαβρωτικές και καταστρεπτικές για το καθεστώς. Τέλος, έκρινε πως η κυπριακή πολιτική του ήταν ολέθρια. Έπρεπε να αφεθεί ο Μακάριος στην πολιτική του και όχι να υπονομεύεται. Για να αποκατασταθεί δε το χάσμα μεταξύ Λευκωσίας και Αθηνών, ήταν αναγκαία η θυσία του πρωθυπουργού.

• Σύμφωνα με τις θέσεις του αυτές, ο Γ. Ζωιτάκης πράγματι κωλυσιεργούσε στο νομοθετικό έργο της κυβέρνησης και συχνά ανέστελλε όσο μπορούσε την υπογραφή νομοθετημάτων, για τα οποία έκρινε πως ήταν επικίνδυνα, όπως το Ν. Διάταγμα για την κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων. Σ' αυτό συνέτεινε και η προσωπική του αντίληψη για τα καθήκοντά του. Δεν θεωρούσε το αξίωμά του διακοσμητικό. Πίστευε πως είχε καθήκον να κρίνει ουσιαστικά για τη συνταγματικότητα ένας νόμου. Και προξενούσε έτσι την οργή ορισμένων παραγόντων της κυβέρνησης –όπως ο Ν. Μακαρέζος ή ο Σ. Παττακός– που απέρριπτε ή σταματούσε διάφορα νομοθετήματά τους. Γενικά, είχε γίνει στόχος πολλών, οι οποίοι κατά τα άλλα θα ήταν επίσης διατεθειμένοι να μειωθεί η δύναμη του Γ. Παπαδόπουλου μέχρι εκμηδενισμού.

• Αλλ' υπήρχε και τρίτο κίνητρο της επίθεσης κατά του Γ. Ζωιτάκη:

Ο Γ. Παπαδόπουλος έβλεπε την αποτελμάτωση και φθορά του καθεστώτος και αντιλαμβανόταν τη δυσφορία όχι μόνο του λαού αλλά και των αξιωματικών. Ως λύση θεωρούσε μία ριζική διαρθρωτική αλλαγή, μέχρι αντικατάστασης του πολιτεύματος, που θα κατεύναζε τα πνεύματα και θα δημιουργούσε για αρκετό διάστημα σοβαρό αντιπερισπασμό. Στο μεταξύ, αντικαθιστώντας τον Ζωιτάκη θα περιβαλλόταν αυτός με υπέρτατες εξουσίες, με τις οποίες θα μπορούσε να χειριστεί τα πράγματα πιο άνετα, αντιμετωπίζοντας ευχερέστερα τους αντιζήλους του και εφαρμόζοντας με λιγότερους αντιπερισπασμούς την πολιτική στην οποία πίστευε ο ίδιος.

Ενίσχυση του Γ. Παπαδόπουλου

Έτσι ήρθε η ώρα της θυσίας του στρατηγού Ζωιτάκη. Και ο Γ. Παπαδόπουλος αποκτούσε άλλη μια ισχυρή δόση δύναμης. Οι εξουσίες του αντιβασιλέα, ακόμη και με τις παρεμβολές του προκατόχου του, δεν ήταν τόσο ουσιαστικές. Αλλά προστιθέμενες στις εξουσίες του πρωθυπουργού, πολλαπλασίαζαν τη δύναμη του κατόχου τους όχι απλώς στον εκτελεστικό μηχανισμό, αλλά και μέσα στην κύρια, την «ντε φάκτο» κατάσταση που είχε την αντανάκλασή της στην Επαναστατική Επιτροπή. Γιατί βαστούσε στα χέρια του όλους τους βασικούς διαχειριστικούς

μοχλούς, που δύσκολα πια μπορούσαν να του τους αποσπάσουν.

Καμία αντίδραση, άλλωστε, δεν εκδηλώθηκε. Και εκείνοι που συμφωνούσαν με τον στρατηγό Ζωιτάκη, που ίσως τον χρησιμοποιούσαν ως εκτελεστικό όργανο, δεν ύψωσαν ούτε ψίθυρο διαμαρτυρίας. Όσον αφορά άλλους παράγοντες της εξουσίας, συνέργησαν στην αλλαγή και τη χαιρέτισαν με ενθουσιασμό, όπως ο Σ. Παττακός. Αυτός, όπως είδαμε, μαζί με τον Ν. Μακαρέζο κίνησε τη διαδικασία. Και έλαβε θερμή ευχαριστήρια επιστολή του Γ. Παπαδόπουλου, στην οποία απάντησε με εξίσου θερμό δικό του γράμμα:

«Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Μαρτίου 1972

»Ἀντιβασιλεῦ Πρωθυπουργὲ

»Ἀγαπητέ μου ἀδελφὲ Γιῶργο

»Τὴν ἀπὸ 22 τ.μ. ἐπιστολὴν σου ἔλαβα μόλις αὐτὴν τὴν στιγμὴ ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωαννίδη.

»Νὰ σοῦ πῶ ὅτι "συνεκινήθην" θὰ ἦτο ὀλίγον. Σοῦ λέω λοιπὸν ὅτι "ναὶ μετὰ δακρύων". Γνωρίζω τὴν ἀνθρωπιά σου, τὴν ἀγάπη σου –κι' ἂς μὴν τὴν ἐκδηλώνης ἐνίοτε– μὰ πρὸ παντὸς γνωρίζω τὴν καλωσύνην σου ἡ ὁποία ἴσως διὰ τὴν διοίκησιν νὰ ὑπερβαίνη τὰ ὅρια εἰς βαθμὸν ἐπικίνδυνον.

»Εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν, σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ πιστέψης, δὲν πιστεύω ὅτι ἔχεις δίκηο νὰ μ' εὐχαριστῆς, διότι δὲν ἔπραξα τίποτα περισσότερον, ἀπὸ ὅ,τι ὤφειλον νὰ πράξω ὡς ἐπικουρῶν τὴν προσπάθειάν σου, ἀλλὰ κυρίως ὡς πραγματικὸς ἀδελφικὸς φίλος καὶ συνεργάτης σου. Ξέχασε λοιπὸν τὸ ἔντονα τονισμένο "εὐχαριστῶ" σου καὶ ἐνθυμοῦ μόνον πάντοτε ὅτι ἀπὸ ἐμένα ἀποκλείεται νὰ χάσης ποτὲ τὴν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν τὴν ὁποίαν αἰσθάνομαι τόσον πρὸς τὸν Ἄνθρωπον Γεώργιον Χ. Παπαδόπουλον, ὅσον καὶ πρὸς τὸν πανάξιον Ἡγέτην καὶ Ἀρχηγόν.

»Ὁ Θεὸς νὰ σὲ προστατεύῃ καὶ νὰ σὲ φωτίζῃ, λαλῶν πάντοτε ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ ἀγαθόν, ὑπὲρ τῆς Πατρίδος μας καὶ τοῦ λαοῦ της, ἐφ' ὅρου ζωῆς σου, ἧς ἡ διάρκεια εὔχομαι νὰ εἶναι μακροτάτη.

Μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς
καὶ ἀδελφικῆς ἀγάπης
Στ. Παττακὸς»

Οπωσδήποτε με την αλλαγή ο Γ. Παπαδόπουλος ήταν ισχυρότερος παρά ποτέ. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι προσέγγισε εξαιρετικά τη θέση τού «Πρίμους σόλους».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ο ΧΑΜΑΙΛΕΩΝ

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΒΑΘΑΙΝΕΙ ΑΚΟΜΗ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ • Ο Γ. Α. ΜΑΓΚΑΚΗΣ ΜΕΤΑΦΕΡΕΤΑΙ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΜΕ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΑΕΡΟΠΛΑΝΟ • ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΡΗΞΗ ΕΛΛΑΔΑΣ-Δ. ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ • ΠΩΣ ΕΓΙΝΕ Η ΦΥΓΗ ΤΟΥ Γ. ΜΑΓΚΑΚΗ • ΓΑΛΛΙΑ, Δ. ΓΕΡΜΑΝΙΑ, ΑΓΓΛΙΑ ΕΞΟΜΑΛΥΝΟΥΝ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ • Η ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΟΜΗΘΕΥΕΤΑΙ ΑΘΡΟΑ ΟΠΛΑ • ΨΥΧΡΟΤΗΤΑ ΜΕ ΤΗ ΣΟΒ. ΡΩΣΙΑ • ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΧΕΣΕΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΚΙΝΑ • Ο Ν. ΜΑΚΑΡΕΖΟΣ ΣΤΟ ΠΕΚΙΝΟ • Ο Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙ ΝΑ ΒΓΕΙ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΜΑ • ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ • ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ • ΕΠΙΤΑΧΥΝΣΗ ΤΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ • ΑΛΛΑΓΗ ΜΟΡΦΗΣ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ;

ΠΟΤΕ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ άνθρωπος δεν συγκέντρωσε τόσα ουσιαστικά αξιώματα όσα ο Γεώργιος Παπαδόπουλος μετά την πτώση του στρατηγού Ζωιτάκη: αντιβασιλέας, πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών, Εθνικής Αμύνης, Κυβερνητικής Πολιτικής. Οι έως τότε αντιβασιλείς (Παύλος Κουντουριώτης, Γεώργιος Κονδύλης, αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός) δεν ήταν ταυτόχρονα και αρχηγοί της κυβέρνησης. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο Γεώργιος Παπανδρέου, που κατά την απελευθέρωση της Ελλάδας, το 1944, ήταν πρωθυπουργός και αντιβασιλέας, όχι όμως και υπουργός των κυριότερων υπουργείων.

Αλλά ο Γεώργιος Παπαδόπουλος είχε στα χέρια του τη ρυθμιστική και την εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία (η κυβέρνηση νομοθετούσε), και ταυτόχρονα ήταν ο βασικός συντελεστής τής «ντε φάκτο» εξουσίας της Επαναστατικής Ομάδας. Αυτή η συγκέντρωση των μηχανισμών σήμαινε ότι το καθεστώς θα υπερνικούσε την κρίση του, που κύρια εκδήλωσή της ήταν οι φυγόκεντρες δυνάμεις και οι μεταξύ τους συγκρούσεις;

Τα πράγματα έμελλε να δείξουν ότι η κρίση θα βάθαινε ακόμη περισσότερο. Και παρά τη γενική δυναμική άνοδο του Γ. Παπαδόπουλου, θα συνεχιζόταν η αρρυθμία, η αποτελμάτωση, η σύγχυση του καθεστώτος. Οι στρατιωτικοί δεν εννοούσαν να αντιληφθούν ότι είχε γεράσει πια τόσο πολύ το άλογο που ίππευαν, ώστε δεν απέμε-

νε άλλη λύση από την έγκαιρη εγκατάλειψή του, πριν πέσει νεκρό στα πόδια του.

Φυγή του Γ. Μαγκάκη

Ένα σοβαρότατο επεισόδιο επρόκειτο πολύ σύντομα να αποκαλύψει πόσο συνεχίζονταν οι εσωτερικές αδυναμίες της Δικτατορίας. Το Σάββατο 15 Απριλίου 1972, μια περίεργη είδηση διέτρεξε την Ελλάδα και κατόπιν όλο τον κόσμο: ο καθηγητής Γεώργιος Αλέξανδρος Μαγκάκης, που μόλις είχε βγει από τις φυλακές Αβέρωφ «δι' ανήκεστον βλάβην» της υγείας του, έφυγε κατευθείαν με γερμανικό στρατιωτικό αεροπλάνο από την αμερικανική βάση Ελληνικού στη Δυτική Γερμανία, χωρίς διαβατήριο. Η είδηση ήταν ακριβής και έδειχνε πως αποτελούσε ένα πανομοιότυπο της φυγής του Θεοδωράκη, διανθισμένη όμως με περισσότερη δραματικότητα και μυστήριο.

Ο καθηγητής Γ.- Α. Μαγκάκης είχε καταδικαστεί τη 14η Απριλίου 1970 σε 18 ετών κάθειρξη, ύστερα από πολυήμερη δίκη 34 στελεχών της οργάνωσης «Δημοκρατική Άμυνα». Για τη δίκη αυτή θα γράψουμε λεπτομερέστερα στο κεφάλαιο «Αντίσταση». Εξέτιε την ποινή του, ενώ η σύζυγός του Άκη Μαγκάκη είχε υποστεί σειρά δικαστικών διώξεων, γιατί κατά τη διάρκεια της προφυλάκισης του καθηγητή είχε καταγγείλει ότι υπέστη βασανιστήρια.

Στις 15 Απριλίου 1972, ο Γ.-Α. Μαγκάκης αφέθηκε ελεύθερος επί 8 μήνες με απόφαση του Β΄ Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Αθηνών «λόγω κινδύνου προκλήσεως ανήκεστου βλάβης της υγείας του». Κινδύνευε πράγματι να τυφλωθεί. Μόλις όμως βγήκε από τις φυλακές Αβέρωφ, ακολούθησε η αιφνίδια αναχώρησή του, όπως αναγράφουμε πιο πάνω, μαζί με τη σύζυγό του. Εγκαταστάθηκε στο προάστιο της Βόννης (πρωτεύουσας της Δυτικής Γερμανίας) Μπαντγκοστερόμπεργκ και δήλωσε ότι θα αγωνιστεί για την απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων και την αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα.

Ο Γ.- Α. Μαγκάκης, που σπούδασε στη Δ. Γερμανία, ήταν γνωστός στη χώρα αυτή ως επιστήμων και σε όλη την Ευρώπη. Η δίκη και η καταδίκη του είχε προκαλέσει διεθνές ενδιαφέρον και παρακολουθούνταν η εκτέλεση της ποινής του. Ο θόρυβος για τα βασανιστήρια που υπέστη προκάλεσε συγκίνηση. Και στο κελί του μπόρεσε να γράψει ένα εξαίρετο φιλοσοφικό δοκίμιο για την ψυχολογία του κρατούμενου αγωνιστή, το οποίο στο εξωτερικό έκανε παγκόσμιο πάταγο. Ο διάσημος Άγγλος ηθοποιός Λώρενς Ολιβιέ απήγγειλε το κείμενό του την 4η Ιανουαρίου 1973 μπροστά στη βασίλισσα της Αγγλίας Ελισάβετ και ολόκληρη τη βρετανική κυβέρνηση, ενώ η ορχήστρα έπαιζε πένθιμα αποσπάσματα από δραματική όπερα, κατά τη διάρκεια εορτασμού για την είσοδο της Μεγάλης Βρετανίας στην Κοινή Ευρωπαϊκή Αγορά.

Έκρηξη του Σ. Παττακού

Επρόκειτο γενικά για προσωπικότητα ευρωπαϊκής ολκής και η φυγή του προκάλεσε μεγάλη αίσθηση. Στην Ελλάδα, όμως, πώς έγινε δεκτό το συμβάν; Η κοινή εντύπωση ήταν πως, όπως και στην περίπτωση του Θεοδωράκη, η ίδια η κυβέρνηση επέτρεψε την ανώμαλη αναχώρησή του. Αλλά τη Δευτέρα 17 Απριλίου, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Στ. Παττακός έσπευσε με οργή να δηλώσει τα εξής:

> *«Φαίνεται ὅτι μερικοὶ ξένοι καὶ φυσικὰ πολλοὶ ξενόδουλοι παρεξήγησαν τὴν ἀπέραντον ἐπιείκειαν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ προέβησαν εἰς πρωτοφανῆ γκαγκστερικὴν ἐνέργειαν. Ἡ Ἐπανάστασις θὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ νόμος εἶναι νόμος δι' ὅλους. Τὸ τοῦ Σόλωνος "τοὺς δὲ νόμους τοῖς ἀραχνείοις ὁμοίως· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι ἐὰν μὲν ἐμπέσῃ τι κοῦφον καὶ ἀσθενὲς στέγειν, ἐὰν δὲ μεῖζον διακόψαν οἴχεσθαι". Ἡ Ἐπανάστασις θὰ ὑποχρεώσῃ ὅλους καὶ τοὺς ξένους φίλους, νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶναι ἐλευθέρα Κέρκυρα».*

Η δήλωση αυτή επέβαλλε να γίνει πιστευτό ότι εν αγνοία της κυβέρνησης έγινε η αναχώρηση. Ότι επρόκειτο συνεπώς για δραπέτευση ή ακριβέστερα για απαγωγή από ξένους και κατά τρόπον που αποτελούσε κατάφωρη παραβίαση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας.

Πώς διέφυγε

Πράγματι, το χρονικό της αναχώρησης είχε ως εξής: Ενώ ο Γ.-Α. Μαγκάκης αποφυλακιζόταν, έφτανε στον διεθνή αερολιμένα του Ελληνικού εννεαθέσιο αεροπλάνο της γερμανικής πολεμικής αεροπορίας, που μετέφερε έναν ταξίαρχο του γερμανικού στρατού και την ιδιαιτέρα γραμματέα του υπουργού Αμύνης της Δυτικής Γερμανίας Μόμσεν. Το αεροπλάνο προσγειώθηκε στο διεθνές αεροδρόμιο και όχι στην αμερικανική βάση όπου κατευθυνόταν, γιατί αυτή η τελευταία δεν είχε λάβει σχετική διαταγή. Λίγο αργότερα, όμως, με παρέμβαση του Αμερικανού πρεσβευτή Τάσκα, επιτράπηκε να μετακινηθεί στην αμερικανική βάση. Εκεί έφτασε το ζεύγος Μαγκάκη και επιβιβάστηκε στο αεροπλάνο, που ακριβώς στις 7 και 5΄ αναχώρησε.

Προκλήθηκε έτσι σοβαρό διπλωματικό θέμα μεταξύ Ελλάδας και Δ. Γερμανίας. Και στόχος της ελληνικής κυβέρνησης έγινε ο Γερμανός πρεσβευτής Λίμπουργκ, ο οποίος στις 18 Απριλίου κλήθηκε από τον αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών Ξανθόπουλο-Παλαμά και του επιδόθηκε ρηματική διακοίνωση διαμαρτυρίας. Στον Γερμανό πρεσβευτή έγινε υπόδειξη να μην παραστεί στο γεύμα που παρέθεσε προς τιμήν του διπλωματικού σώματος ο Ξανθόπουλος-Παλαμάς. Και πράγματι απουσίασε, ενώ την επομένη έπαθε καρδιακή προσβολή.

Η γερμανική κυβέρνηση, αντί απάντησης στην ελληνική διακοίνωση διαμαρτυρίας, περιορίστηκε την 21η Απριλίου στην εξής δήλωση του Γερμανού υπουργού Εξωτερικών Βάλτερ Σέελ:

«Πρὸς τὸ συμφέρον τῶν γερμανοελληνικῶν σχέσεων ἡ κυβέρνησις τῆς Δυτικῆς Γερμανίας δὲν θὰ ἐκφράση τὶς ἀπόψεις της γιὰ τὶς λεπτομέρειες τῆς ἀναχωρήσεως ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τοῦ καθηγητοῦ Γ. Μαγκάκη».

Γερμανική αντίδραση

Η ελληνική κυβέρνηση, όμως, ζήτησε την ανάκληση του Γερμανού πρεσβευτή, ο οποίος και πράγματι ανακλήθηκε στις 22 Απριλίου. Αλλά την 24η Απριλίου, το γερμανικό υπουργείο Εξωτερικών έκανε στη Βόννη την εξής ανακοίνωση:

«Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ κυβέρνησις διαπιστώνει ἰδιαιτέρως ὅτι ὁ πρεσβευτὴς δὲν διέπραξε καμμιὰ πρᾶξι ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ βλάψη τὶς ἑλληνογερμανικὲς σχέσεις. Ἀντιθέτως ὁ πρεσβευτὴς ἔχει ἐνδιαφερθῆ ἰδιαιτέρως καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς δραστηριότητός του στὴν Ἀθήνα γιὰ τὶς καλὲς σχέσεις μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας».

Σε απάντηση, το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών την 25η Απριλίου εξέδιδε την εξής ανακοίνωση:

«Στερεῖται παντελῶς ἀληθείας ἡ πληροφορία περὶ ὑπάρξεως οἱασδήποτε προσυνεννοήσεως μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων ἢ περὶ δῆθεν συγκαταθέσεως τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διὰ τὸν τρόπον ἀπαγωγῆς τοῦ Γ. Μαγκάκη καὶ τῆς συζύγου του, ἰσοδυναμοῦντα μὲ κατάφωρον καταπάτησιν τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας καὶ τῶν ἑλληνικῶν νόμων ἐκ μέρους ξένου κράτους.

»Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐπιθυμεῖ εἰλικρινῶς τὴν διατήρησιν καὶ περαιτέρω σύσφιγξιν τῶν ἑλληνογερμανικῶν σχέσεων, χάριν δὲ τοῦ συμμαχικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος εἶναι ἕτοιμη νὰ λησμονήση τὸ λυπηρὸν ἐπεισόδιον Γ. Μαγκάκη καὶ νὰ θεωρήση τοῦτο λῆξαν μὲ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ ἐν Ἀθήναις Γερμανοῦ πρέσβεως. Ὁ νέος Ἕλλην πρέσβυς ἐν Βόννη πρόκειται ἄλλωστε νὰ ἀναχωρήση συντόμως διὰ τὴν θέσιν του. Ἡ συνεχιζομένη ὅθεν ὑπὸ τῶν μέσων ἐνημερώσεως διασπορὰ ἀναληθῶν ἰσχυρισμῶν περὶ τὸ ἐν λόγῳ ἐπεισόδιον, ἰσχυρισμῶν οὐδεμιᾶς ἀπὸ ἐπισήμου γερμανικῆς πλευρᾶς τυχόντων διαψεύσεως, οὐ μόνον δὲν ἐξυπηρετεῖ πολιτικὴν τινὰ σκοπιμότητα, ἀλλ' ἀντιθέτως παρακωλύει τὴν ταχεῖαν ἀποκατάστασιν ἑνὸς ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς ἐπιθυμητοῦ κλίματος φιλίας καὶ συνεργασίας.

»Ἡ παροῦσα ἀνακοίνωσις εἶναι ἡ τελευταία ἐπίσημος τοιαύτη ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως Γ. Μαγκάκη».

Αλλά στις 27 Απριλίου, ο υπουργός Προεδρίας της Δυτικής Γερμανίας Έμκε δήλωσε στη Βουλή ότι η γερμανική κυβέρνηση «βοήθησε στην αναχώρηση του κ. Μαγκάκη από την Ελλάδα, γιατί πιστεύει ότι υπήρχε συγκατάθεση της ελληνικής κυβερνήσεως».

Καταβλήθηκε πάντως προσπάθεια και από τις δύο μεριές να καταπαύσει η διαμάχη και να αναθερμανθούν οι σχέσεις των δύο χωρών. Και στις 2 Σεπτεμβρίου 1972 έφτασε νέος Γερμανός πρεσβευτής στην Αθήνα, ο Ντιρκ Όνκεν. Στις 22 Σεπτεμβρίου, έκανε επίσκεψη στην Αθήνα ο Γερμανός υφυπουργός Εξωτερικών Φρανκ και το χάσμα καλύφθηκε.

Η αλήθεια για την αναχώρηση

Τι είχε συμβεί, όμως, στην πραγματικότητα; Μόνο μετά την πτώση της Δικτατορίας το 1974 ήρθε στο φως η αλήθεια, που τη διατυπώνει σε ανταπόκρισή του από τη Βόννη ο δημοσιογράφος Ανδρέας Κουλόπουλος (*Ακρόπολις*, 20.9.1974):

«Ἡ βαρύτητα καὶ ἡ ἐπιρροὴ ποὺ ἐξασκοῦσε τὸ ὄνομα τοῦ Γ. Ἀλ. Μαγκάκη στὸ ἐξωτερικὸ –καὶ ἰδιαίτερα στὴ Δ. Γερμανία– ἀνάγκασε τὸν Γεώργιο Παπαδόπουλο νὰ συγκατατεθῇ στὴν "ἀπαγωγή". Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ νέα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν ἀναχώρησι τοῦ κ. Μαγκάκη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1972, μὲ γερμανικὸ ἀεροπλάνο ἀπὸ τὴν ἀμερικανικὴ βάσι τοῦ Ἑλληνικοῦ.

»Σύμφωνα μὲ πληροφορίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν σουηδικὴ πρωτεύουσα, στὴν ὑπόθεσι αὐτὴ καὶ στὰ σχέδια μεταφορᾶς τοῦ Μαγκάκη στὴν Βόννη εἶχε ἀναμιχθῆ καὶ ὁ τότε καγκελλάριος Μπράντ. Τοῦτο ἀναφέρεται σὲ μιὰ ἐπιστολή, τὴν ὁποία εἶχε ἀπευθύνει τότε ὁ Μπρὰντ στὸν πρωθυπουργὸ τῆς Σουηδίας Πάλμε. Τὸ θέμα αὐτὸ συνεζήτησε λεπτομερῶς ὁ κ. Πάλμε μὲ τὸν Μπρὰντ τὸν περασμένο μῆνα στὴν νορβηγικὴ πόλι Χάμαρ, στὴν ὁποία ὁ πρώην Γερμανὸς Καγκελλάριος πέρασε τὶς διακοπές του.

»Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ πρώην ὑπουργὸς τῆς Καγκελλαρίας Ἔμκε, ὁ ὁποῖος εἶχε θέσει σὲ ἐφαρμογὴ τὸ "σχέδιο ἀπαγωγῆς" τοῦ Μαγκάκη, ἀπεκάλυψε τὰ παρασκήνια τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως. Σὲ μιὰ συνομιλία του μὲ τὸν Γ. Μαῦρο κατὰ τὴν ἐπίσκεψι τοῦ τελευταίου στὴν Βόννη, στὴν ὁποία παρίστατο καὶ ὁ ὑπογράφων, εἶπε ὅτι ἡ μεταφορὰ τοῦ Γ. Μαγκάκη ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Βόννη εἶχε, κατὰ κάποιο τρόπο, "συμφωνηθῆ" μὲ τὸν τότε ἀντιβασιλέα καὶ πρωθυπουργὸ Γ. Παπαδόπουλο, κατόπιν τῶν διεθνῶν πιέσεων ποὺ ἐδέχετο.

»Ἀπὸ γερμανικῆς πλευρᾶς, εἶχε ζητηθῆ ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο νὰ ἀποδώση τὴν ἐλευθερία σὲ ὡρισμένες ἑλληνικὲς προσωπικότητες ποὺ εἶχαν σπουδάσει στὴν Γερμανία. Τοῦ εἶχε δοθῆ μάλιστα καὶ κατάστασις μὲ 24 ὀνόματα, στὰ ὁποῖα ἦταν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μαγκάκη.

»Πράγματι, ἔγινε ἡ ἀπόλυσις μερικῶν ἀπὸ αὐτὰ τὰ πρόσωπα καὶ ὅταν ἔφθασε ἡ ὥρα γιὰ τὴν φυγὴ τοῦ Μαγκάκη στὸ ἐξωτερικό, διεπιστώθη ὅτι δὲν διέθετε διαβατήριο. Τότε ὁ Παπαδόπουλος εἶπε ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ βοηθήση καὶ συνεφωνήθη νὰ γίνη ἡ ἔξοδος τοῦ Μαγκάκη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα μὲ ἄλλο ἀθόρυβο τρόπο. Ἔτσι, ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις ἔστειλε ἐσπευσμένως στρατιωτικὸ ἀεροπλάνο ποὺ προσγειώθηκε στὴν ἀμερικανικὴ βάσι τοῦ Ἑλληνικοῦ. Ἡ "ἐπιχείρησις-ἀπαγωγὴ" ἐπεσπεύσθη, διότι ἡ κ. Μαγκάκη ἦταν ἄρρωστη συνεπεία τῶν τότε περιπετειῶν της καὶ παρίστατο ἀνάγκη ἀμέσου ἀναχωρήσεώς της ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

»Ἡ ὅλη ἐπιχείρησις μετεβλήθη ἀργότερα σὲ "σκάνδαλο" ποὺ ὡδήγησε τελικὰ στὴν ἀπέλασι τοῦ τότε Γερμανοῦ πρεσβευτοῦ στὴν Ἀθήνα, Λίμπουργκ, ὅταν ὁ Παττακός, ποὺ δὲν εἶχε ἐνημερωθῆ ἀπὸ τὸν Παπαδόπουλο, οὔτε εἶχε ἐγκρίνει τὴν ἀναχώρησι τοῦ ζεύγους Μαγκάκη, ἀντέδρασε μὲ βίαιες δηλώσεις, ὅταν ἔλαβε γνῶσι, καθυστερημένα, τῆς "ἐπιχειρήσεως-ἀπαγωγῆς". Ὁ Ἔμκε ἀποδίδει τὴν ἀντίδρασι τοῦ Παττακοῦ στὶς διαφωνίες ποὺ ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στοὺς κόλπους τῆς δικτατορίας».

Ποιοι αναμείχθηκαν

Εξάλλου, σε σημείωμα που αποδίδεται στον καθηγητή, πολιτευτή και αντιστασιακό Δ. Τσάτσο, το οποίο βρέθηκε στα αρχεία της ΕΣΑ και δημοσιεύτηκε τη 15η Απριλίου 1975 (εφημερίδα *Ελεύθερος Κόσμος*), αναφέρονται οι εξής λεπτομέρειες: τον Φεβρουάριο 1972, κάλεσε τον καθηγητή Δ. Τσάτσο, που βρισκόταν τότε στη Βόννη, ο Γερμανός υπουργός Προεδρίας Έμκε, ο οποίος του αποκάλυψε ότι: «Ο Έλληνας πρωθυπουργός συμφώνησε ότι εφόσον αποδειχθεί η ασθένεια του Γ. Μαγκάκη και αποφυλακισθεί, να έρθει αυτός στη Γερμανία».

Ο Έμκε τού πρόσθεσε ότι:

«Ἡ βασικὴ συνεννόησις ἔχει γίνει μεταξὺ τοῦ Γερμανοῦ ὑφυπουργοῦ Ἐθν. Ἀμύνης κ. Μόμσεν καὶ τοῦ Ἕλληνος πρωθυπουργοῦ κ. Γ. Παπαδοπούλου καὶ ὅτι ὁ εἰς Ἀθήνας Ἀμερικανὸς πρέσβυς κ. Τάσκα θὰ ρυθμίση τὰ τῆς ἀναχωρήσεως».

Στις 15 Φεβρουαρίου, ο Δ. Τσάτσος ήλθε στην Αθήνα. Ο Γερμανός πρεσβευτής Λίμπουργκ τον κάλεσε και του είπε ότι μόλις αποφυλακιστεί ο Γ. Μαγκάκης, θα φύγει

για τη Γερμανία και ότι ο Τάσκα για τον λόγο αυτό βρίσκεται σε επαφή με τον Γ. Παπαδόπουλο.

Μετά την έκδοση της δικαστικής απόφασης, τη διαδικασία της αναχώρησης του Γ. Α. Μαγκάκη ανέλαβε ο ξάδερφός του δικηγόρος Γ. Μαγκάκης. Ο Δ. Τσάτσος πήγε στο γραφείο του Γερμανού πρεσβευτή και εκεί βρήκε έναν Γερμανό ταξίαρχο και τη γραμματέα του Γερμανού υπουργού Αμύνης. Ο Δ. Τσάτσος προσθέτει αναφερόμενος στον Γερμανό πρεσβευτή:

> *«Εἶπεν ἐνώπιόν μου, πὼς καὶ ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ γερμανικὴ πλευρὰ προτιμοῦν ἡ ἀναχώρησις νὰ γίνη σήμερον. Προηγουμένως ὅμως ἔπρεπε νὰ πάη στὸν Τάσκα. Μετ' ὀλίγον ἐπῆγε, ἐπέστρεψε καὶ εἶπε πὼς ὑπάρχει ἀπὸ πρωθυπουργικῆς πλευρᾶς πράσινο φῶς. Εἶπεν ἐπίσης πὼς ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ ἐπιθυμεῖ ἀθόρυβον ἐξέλιξιν. Εἶπεν ἐπίσης πὼς ἔχει σημείωμα τοῦ Γερμανοῦ ὑφυπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Φράνκ, πὼς ὅλα εἶναι ἐν τάξει. (Τὸ τηλεγράφημα τὸ εἶχε ὁ Λίμπουργκ ἐπὶ τοῦ γραφείου του.)».*

Ο Γ. Παπαδόπουλος έδωσε άδεια

Ακολουθεί η περιγραφή της αναχώρησης. Απ' όλα τα στοιχεία αυτά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η αναχώρηση του Γ. Μαγκάκη έγινε με άδεια του Γ. Παπαδόπουλου. Τότε γιατί όλη εκείνη η έκρηξη και η διπλωματική σύγκρουση; Η εξήγηση είναι ότι από καιρό οι ελληνογερμανικές σχέσεις δεν πήγαιναν καλά. Η σοσιαλιστική γερμανική κυβέρνηση του Μπραντ τηρούσε εχθρική σχεδόν στάση έναντι της Ελλάδας, η οποία ανταποδίδοντάς την δημιουργούσε νέο κύκλο προστριβών.

Τη 12η Οκτωβρίου 1971, κατά την υπογραφή συμβάσεων με γερμανικές εταιρείες, ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας Πεζόπουλος στράφηκε προς τον παριστάμενο πρεσβευτή Λίμπουργκ και του είπε: «Προϋπόθεση για τις καλές οικονομικές σχέσεις είναι η ύπαρξη καλών πολιτικών σχέσεων, οι οποίες δεν είναι τόσο καλές». Και μετά από μισή ώρα είπε στον απεσταλμένο του γερμανικού περιοδικού *Σπήγκελ*, που του ζήτησε διευκρινίσεις:

> *«Μᾶς φέρονται σὰν νὰ εἴμαστε κάφροι. Μᾶς βρίζουν σὲ ὅλους τοὺς διεθνεῖς ὀργανισμοὺς στοὺς ὁποίους κυριαρχοῦν οἱ κομμουνισταὶ ἢ οἱ σοσιαλισταί, ἀπὸ τὶς Βρυξέλλες ἕως τὸ Στρασβοῦργο. Τοῦτο θὰ ἔχη οἰκονομικὲς συνέπειες».*

Το περιοδικό *Σπήγκελ* πρόσθεσε:

> *«Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπηύθυναν παρόμοια ἀπειλὴ πρὸς τὴν Μπὸν οἱ κυβερνῆται τῶν Ἀθηνῶν».*

Την 25η Οκτωβρίου, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Ν. Μακαρέζος έσπευσε να

διευκρινίσει ότι δεν υπάρχει θέμα διακοπής των οικονομικών σχέσεων Ελλάδας και Γερμανίας, αλλά είχε επέλθει νέα ψυχρότητα στις σχέσεις των δύο χωρών. Και πρέπει να σημειωθεί ότι ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας υπαγόταν στη σφαίρα ελέγχου του Ν. Μακαρέζου. Αν ο Πεζόπουλος ενήργησε έπειτα από υπόδειξη, η υπόδειξη έπρεπε να είχε δοθεί από τον Ν. Μακαρέζο και όχι από τον Γ. Παπαδόπουλο.

Η έκρηξη του Σ. Παττακού

Ο τελευταίος, όταν έγινε αντιβασιλέας και απέκτησε ακόμη μεγαλύτερη ισχύ και ελευθερία κινήσεων, θέλησε να αναθερμάνει τις ψυχραμένες ελληνογερμανικές σχέσεις. Γι' αυτό δέχτηκε –και υποκίνησε– την πρόταση του Γερμανού καγκελάριου Μπραντ να απελευθερωθεί ο Μαγκάκης.

Ανέλαβε, όμως, να ενεργήσει προσωπικά και με εχεμύθεια. Γιατί, αν γινόταν γνωστή η πρόθεσή του στους ηγετικούς κύκλους της Δικτατορίας, θα προκαλούσε αντιδράσεις. Η φυγή του Θεοδωράκη είχε ήδη προκαλέσει εσωτερικό σάλο και οι ιέρακες δεν έπαυαν να υπάρχουν, παρά την ενίσχυση της θέσης του.

Αλλά ξαφνικά η παρεμβολή του Στ. Παττακού προκάλεσε την έκρηξη και τις επεκτάσεις της. Γιατί όμως εκείνη η έντονη και ηχηρή ανάμειξη του α΄ αντιπροέδρου της κυβέρνησης, του ανθρώπου ο οποίος έκανε τόσες εκδηλώσεις φιλίας και αφοσίωσης στον Γ. Παπαδόπουλο; Η εξήγηση είναι διπλή:

Ή ο Στ. Παττακός, παρά τις φιλικές του διαβεβαιώσεις, εξακολουθούσε να αντιπολιτεύεται τον Γ. Παπαδόπουλο. Και στην περίπτωση αυτή συμμάχησε με τον Ν. Μακαρέζο, ο οποίος ήθελε να συνεχιστεί η τήρηση σκληρής πολιτικής έναντι της Δ. Γερμανίας. Ή υπήρχε συνεννόηση Γ. Παπαδόπουλου - Στ. Παττακού και ο δεύτερος ανέλαβε τον ρόλο του οργισμένου, για να κατευνάσει τους «σκληρούς κύκλους» της Δικτατορίας, οι οποίοι δεν περιλαμβάνονταν μόνο μέσα στην Επαναστατική Ομάδα. Γιατί είχαν αρχίσει ενδείξεις ότι πολλοί, νεαροί ιδίως αξιωματικοί κινούνταν σε δικές τους κατευθύνσεις, που το χαρακτηριστικό τους ήταν η αντίθεσή τους προς τη μάλλον διαλλακτική πολιτική του Γ. Παπαδόπουλου.

Εκ των υστέρων αποδείχθηκε ότι τις κινήσεις εκείνες τις υποδαύλιζε και τις έλεγχε ο ταξίαρχος Δ. Ιωαννίδης. Τότε, όμως, ήταν άγνωστη η συνωμοτική δράση του. Πάντως η ύπαρξη των κινήσεων αυτών ανησυχούσε τον Γ. Παπαδόπουλο, που προβληματιζόταν από τότε με τον τρόπο της αντιμετώπισής τους.

Οπωσδήποτε, όμως, οι ελληνογερμανικές σχέσεις μπήκαν σε στάδιο ομαλοποίησης μετά την οξύτητα των τελευταίων ετών. Και ο Γ. Παπαδόπουλος κατέβαλλε ιδιαίτερες προσπάθειες για να καταστεί ηπιότερο το διεθνές κλίμα που βάραινε στη δικτατορική Ελλάδα. Αν πράγματι είχε συναίσθηση ότι το καθεστώς είχε απο-

τελματωθεί και βάδιζε προς την αποσύνθεσή του, τη φροντίδα του για την άμβλυνση της εχθρότητας των ξένων χωρών προς την Ελλάδα θα έπρεπε να την αποδώσουμε ακριβώς στην ανάγκη να μη μάχεται σε δύο μέτωπα (εσωτερικό και εξωτερικό).

Η Δύση στρέφεται προς την Ελλάδα

Ήδη με τη Γαλλία πραγματοποιήθηκε μια στενότερη επαφή από τις αρχές του 1972. Την 27η Ιανουαρίου, έφτασε στην Αθήνα ο Γάλλος υφυπουργός Εξωτερικών Ζαν ντε Λιποφσκί, που είχε τριήμερες συνομιλίες με την κυβέρνηση. Την 29η Ιανουαρίου, ο Γάλλος υφυπουργός έκανε εγκάρδιες δηλώσεις:

> *«Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἑλλὰς ἔχουν διαφορετικὰς ἀντιλήψεις ὡς πρὸς τὴν δημοκρατίαν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἔχει καμμιὰ σημασία, διότι κάθε κράτος εἶναι ἐλεύθερο νὰ ἔχη οἱανδήποτε προτίμησιν ὡς πρὸς τὴν μορφὴν τῆς διακυβερνήσεώς του. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἔχει υἱοθετήσει τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἀναμίξεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν ἄλλων χωρῶν».*

Η Γαλλία λοιπόν εγκατέλειπε πια τις παλιές επιφυλάξεις της έναντι της Ελλάδας και ευθυγραμμιζόταν με την πολιτική των ανατολικών λαών. Αλλ' ο Λιποφσκί εξηγούσε το γαλλικό ενδιαφέρον για τις καλές σχέσεις με την Αθήνα:

> *«Αἱ ἑλληνογαλλικαὶ οἰκονομικαὶ σχέσεις ἔχουν ἀναπτυχθῆ πάρα πολὺ ἀπὸ τὸ 1963-1964. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν τοῦ ταχέος ρυθμοῦ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Γαλλία κατέχει τὴν 2αν θέσιν (μετὰ τὰς Ἡν. Πολιτείας) ὡς ἐπενδυτοῦ εἰς τὴν χώραν, μὲ ὕψος ἐπενδύσεων 218 ἑκατ. δολλαρίων, καὶ προηγεῖται τῆς Μεγάλης Βρεταννίας, τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Ἡ γαλλικὴ συμμετοχὴ ἔχει ἐκδηλωθῆ κυρίως εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα».*

Εκείνο που απέφυγε ο Γάλλος υφυπουργός να τονίσει, ήταν ότι το οικονομικό ενδιαφέρον της Γαλλίας για την Ελλάδα αυξανόταν σε μεγάλο βαθμό τώρα τελευταία –γι' αυτό και η σύσφιγξη των σχέσεων– εξαιτίας των παραγγελιών όπλων που άρχισε να κάνει η ελληνική κυβέρνηση. Το ίδιο συνέβαινε και με τη Δυτική Γερμανία. Όπως επίσης και με την Αγγλία, η οποία τη 17η Οκτωβρίου 1972 απέστειλε τον υπουργό Αμύνης λόρδο Κάρριγκτον στην Αθήνα, που δήλωσε:

> *«Ἡ ὁμαλοποίησις τῶν σχέσεων μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βρεταννίας ὑπῆρξε ὁ λόγος τῆς μεταβάσεώς μου, προκειμένου νὰ συναντηθῶ μὲ τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργό».*

Και πρόσθεσε πανομοιότυπα με τον Λιποφσκί:

> *«Ποτὲ δὲν ἐθεώρησα ἀναγκαῖον νὰ ἐγκρίνη κανεὶς τὴν πολιτικὴ ἢ τὴν μορφὴ ἑνὸς καθεστῶτος διὰ νὰ ἔχη κανονικὰς σχέσεις μαζί του».*

Το εμπόριο των όπλων

Οι ελληνικές αγορές όπλων πράγματι αποκτούσαν διαστάσεις, ολοένα μεγαλύτερες. Επί είκοσι και πλέον χρόνια η Ελλάδα –από την εποχή του Δόγματος Τρούμαν το 1947– ζούσε υπό τη σκιά της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας. Ούτε διανοούνταν καμία κυβέρνηση να προμηθευτεί με δικά της χρήματα είδη εξοπλισμού. Η διακοπή, όμως, –μερική ή ολική– αυτής της βοήθειας ανάγκασε το στρατιωτικό καθεστώς να αρχίσει προμήθειες όπλων απευθείας. Και από τις ΗΠΑ έκανε με τον τρόπο αυτό –επί πληρωμή– παραγγελίες. Η Ελλάδα έγινε μία από τις καλύτερες αγορές των βιομηχανιών εξοπλισμού. Τα κυριότερα όπλα που απέκτησε από το 1970 με τον τρόπο αυτό ήταν:

- 60 άρματα νεότατου τύπου AMX, 30 από τη Γαλλία.
- 4 υποβρύχια 1.000 τόνων από τη Δ. Γερμανία.
- 4 πυραυλακάτους 250 τόνων από τη Γαλλία.
- 36 μαχητικά αεροπλάνα «Φάντομ 4» από την Αμερική.

Οι εξοπλισμοί εκείνοι δεν μπορούν να επικριθούν. Το Κυπριακό καθιστούσε ολοένα πιθανότερη μια ένοπλη αναμέτρηση με την Τουρκία και τα όπλα αυτά ήταν απαραίτητα. Ακόμη και μετά την πτώση της Δικτατορίας (1974) υπήρξαν πολύτιμα. Πάντως το δέλεαρ των παραγγελιών εξομάλυνε κάπως τις σχέσεις του καθεστώτος με τις ξένες χώρες.

Η δωρεάν βοήθεια

Η βαθμιαία ανεξαρτητοποίηση του ελληνικού εξοπλιστικού προϋπολογισμού από την αμερικανική στρατιωτική βοήθεια προωθήθηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε η Ελλάδα τη 15η Ιανουαρίου 1973 έκανε μια απροσδόκητη χειρονομία: παραιτήθηκε από τη δωρεάν βοήθεια. Τρεις ημέρες προηγουμένως είχε προβεί σε σχετική δήλωση προς την αμερικανική κυβέρνηση.

Η χειρονομία ήταν περισσότερο συμβολική και πολιτική παρά ουσιαστική και οικονομική. Απέβλεπε στη μείωση των επιθέσεων της φιλελεύθερης μερίδας του αμερικανικού Κογκρέσου κατά του ελληνικού καθεστώτος. Οι επιθέσεις εκείνες είχαν ως στόχο τη συνεργασία της Ουάσινγκτον με την Αθήνα, η οποία υλοποιούνταν και με τη στρατιωτική βοήθεια. Και με την αδιάκοπη εκείνη κοινοβουλευτική μάχη, η βοήθεια αυτή υφίστατο συνεχείς διακυμάνσεις, περικοπές και περιπέτειες. Τελικά, για το 1973, καθορίστηκε σε 15 εκατομμύρια δολάρια (450 εκατομμύρια δραχμές) και τότε έγινε η δήλωση για τη μη αποδοχή της.

Το αμερικανικό πρακτορείο ειδήσεων «Ασσοσιέιτεντ Πρες» σε τηλεγράφημά του από την Αθήνα ανέφερε:

«Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ θεωρεῖται ὡς ἀπόπειρα περιορισμοῦ τῶν ἐπεμβάσεων

τοῦ ἀμερικανικοῦ Κογκρέσσου καὶ τῆς δυνατότητός του –κατὰ τὴν διάρκεια συζητήσεων ἐπὶ νομοσχεδίων βοηθείας– νὰ ἐπικρίνῃ τὸ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καθεστὼς τοῦ πρωθυπουργοῦ Γ. Παπαδοπούλου».

Με την παραίτηση από τη δωρεάν βοήθεια, δεν διέκοπτε η Ελλάδα την προμήθεια πολεμικού υλικού από την Αμερική. Αλλά αυτή θα παρεχόταν στο εξής αποκλειστικά επί πληρωμή (τοις μετρητοίς ή επί πιστώσει). Και όπως δήλωσε εκπρόσωπος του Στέιτ Ντιπάρτμεντ την ίδια ημέρα, η ελληνική απόφαση «είναι σύμφωνη προς τη γενική, σε παγκόσμια κλίμακα, μεταπήδηση από τη δωρεάν βοήθεια στην πώληση».

Αλλά οπωσδήποτε σε άλλη εποχή θα ήταν αδιανόητη για μια ελληνική κυβέρνηση. Η δωρεάν στρατιωτική βοήθεια ασκούσε υπνωτιστική επίδραση και υποδούλωνε τελείως τον αμυντικό εφοδιασμό της Ελλάδας στην αμερικανική εξωτερική πολιτική. Και η χειρονομία του Γ. Παπαδόπουλου υποδήλωνε το γεγονός ότι η ανεξαρτησία των ελληνικών εξοπλισμών που άρχισε βαθμιαία από το 1970, υπεισερχόταν, όπως είδαμε, σαν νέος παράγοντας στις διεθνείς σχέσεις του καθεστώτος.

Οι σοσιαλιστικές χώρες

Δεν ίσχυε, όμως, ο κανόνας αυτός στις σχέσεις με τα ανατολικά κράτη. Η Ελλάδα της Δικτατορίας παρέμενε προσηλωμένη στο ΝΑΤΟ, την Αμερική, τη Δύση. Δεν επρόκειτο να στραφεί και προς την Ανατολή για τους εξοπλισμούς της, μολονότι η Σοβ. Ένωση και η Τσεχοσλοβακία πωλούσαν εξαίρετα όπλα υπό πλεονεκτικούς όρους.

Παρά την έλλειψη όμως αυτή, οι σχέσεις της Ελλάδας με τα σοσιαλιστικά κράτη ήταν καλές και βελτιώνονταν συνεχώς. Για ένα διάστημα, η εγκατάσταση της βάσης του 6ου Στόλου στην Ελευσίνα προκάλεσε μια αντίδραση της Σοβ. Ένωσης. Τον Δεκέμβριο του 1972, ο ραδιοσταθμός της Μόσχας διέκοψε την ουδετερότητα που τηρούσε έναντι των Αθηνών και εξαπέλυσε μερικές επιθέσεις κατά του στρατιωτικού καθεστώτος. Και ο Σοβιετικός πρεσβευτής Κλίμεντ Λεβίντσκιν στις 28 Δεκεμβρίου 1972 δήλωσε ότι «υπάρχουν δυσχέρειες στις ελληνοσοβιετικές σχέσεις».

Δεν είχαν, όμως, συνέχεια οι ήπιες αυτές αντιδράσεις. Και εξάλλου, ενώ υφίστατο πάντα τυπική εγκαρδιότητα με τη Βουλγαρία, την 3η Δεκεμβρίου 1972, ο Γ. Παπαδόπουλος δεχόταν για δεύτερη φορά (η πρώτη ήταν τη 16η Ιουνίου 1971) πρόσκληση του προέδρου της Ρουμανίας Τσαουσέσκου να επισκεφτεί το Βουκουρέστι. Επίσης, στις 30 Μαΐου 1973 ανακοινώθηκε ότι η Αν. Γερμανία και η Ελλάδα αποφάσισαν να συνάψουν διπλωματικές σχέσεις σε επίπεδο πρεσβευτών.

Η βελτίωση αυτή των σχέσεων της χώρας με τους Ανατολικούς συνοδευόταν –και

στηριζόταν– με σοβαρή ανάπτυξη των εμπορικών ανταλλαγών και των επενδύσεων των Ανατολικών στην Ελλάδα, που θα τις αναπτύξουμε στο κεφάλαιο για την ελληνική οικονομία. Στον κύκλο τους περιλάμβαναν και τη Γιουγκοσλαβία, μολονότι το Βελιγράδι εννοούσε να τηρεί εμφανώς ψυχρότητα έναντι του στρατιωτικού καθεστώτος των Αθηνών.

Με την Κίνα

Άριστες σχέσεις αναπτύσσονταν επίσης με τη Λαϊκή Κίνα. Την 6η Ιουνίου 1972, η Ελλάδα αναγνώρισε επισήμως την κυβέρνηση του Πεκίνου και εξανάγκασε τον πρεσβευτή της Εθνικιστικής Κίνας (Ταϊγουάν-Ταϊπέχ) στην Αθήνα να κλείσει την πρεσβεία και να αποχωρήσει. Τη 15η Μαρτίου 1973, έφτανε στην Αθήνα ο πρώτος πρέσβης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας Τσου Πο Πιγκ, που τον συνόδευε ομάδα από 10 διπλωματικούς υπαλλήλους. Και στο αεροδρόμιο έκανε τη δήλωση:

> *«Ἡ Ἑλλὰς εἶναι χώρα ποὺ ἔχει ἀρχαῖον πολιτισμὸ καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι θαρραλέος. Παρ' ὅλον ὅτι ἡ Κίνα καὶ ἡ Ἑλλὰς χωρίζονται ἀπὸ πολλὲς χιλιάδες βουνὰ καὶ ποταμούς, ἡ ἀπόστασις αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέση ἐμπόδιο στὶς σχέσεις καὶ τοὺς δεσμοὺς μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν».*

Την 28η Μαΐου 1973, ο Κινέζος πρεσβευτής επέδωσε τα διαπιστευτήριά του στον αντιβασιλέα Γ. Παπαδόπουλο. Και την 8η Απριλίου αναγγέλθηκε ότι μετά από πρόσκληση του Πεκίνου, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Ν. Μακαρέζος θα πραγματοποιήσει επίσκεψη στην Κίνα την 20ή έως 26η Μαΐου, όπου και θα υπογράψει τρεις συμφωνίες: εμπορική, ναυτιλιακή και αεροπορικών μεταφορών.

Η Κίνα ενδιαφερόταν για την ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων με την Ελλάδα, γιατί η ελληνική ναυτιλία έπαιζε σπουδαίο ρόλο στη διακίνηση του κινεζικού εξωτερικού εμπορίου. Ο γράφων βρισκόταν τον Ιανουάριο του 1966 στο Χονγκ-Κονγκ και διαπίστωσε την παρουσία πλήθους εμπορικών σκαφών υπό ελληνική σημαία, τα οποία εκτελούσαν συνεχή δρομολόγια στο μεγάλο κινεζικό λιμάνι της Καντόν. Και άκουσε τους Έλληνες εμποροπλοιάρχους να εκθειάζουν τον άψογο τρόπο συμπεριφοράς και συναλλαγών των Κινέζων.

Στο Πεκίνο

Τη 19η Μαΐου, πράγματι ο Ν. Μακαρέζος, συνοδευόμενος από τον υφυπουργό Εξωτερικών Μιχαλόπουλο και από πολυάριθμη ομάδα πρεσβευτών και υπαλλήλων, αναχώρησε για το Πεκίνο, όπου έφτασε την επομένη. Στις 22 Μαΐου, έγινε δεκτός από τον Κινέζο πρωθυπουργό Τσου Εν Λάι και ανταλλάχθηκαν χαιρετιστήρια μηνύματα μεταξύ Μάο Τσε Τουνγκ και Γ. Παπαδόπουλου. Και την 23η Μαΐου υπογράφηκαν οι τρεις συμφωνίες.

Για την Κίνα η επίσκεψη εκείνη δεν είχε ιδιαίτερη σημασία. Καθημερινά σχεδόν κατέφταναν στο Πεκίνο αντιπροσωπείες και μέλη κυβερνήσεων ξένων χωρών. Και καθώς η χώρα έβγαινε αποφασιστικά από την απομόνωσή της, προχωρούσε αθρόα σε συμφωνίες κάθε μορφής προς κάθε κατεύθυνση. Το γεγονός, όμως, ότι αδιαφορούσε τελείως για το εσωτερικό καθεστώς της Ελλάδας, επέτρεπε στη Δικτατορία να επιδεικνύει τη διεθνή ανοχή και οπωσδήποτε επιδρούσε στα πνεύματα των Ελλήνων.

Η Ακαδημία Αθηνών

Τα σοβαρότερα, όμως, προβλήματα που αντιμετώπιζε το καθεστώς με τον Γ. Παπαδόπουλο, ήταν τα εσωτερικά. Είχε αρχίσει να παρατηρείται μια ανάπτυξη των κάθε είδους αντιδράσεων, που θα έπρεπε να βάζει πια σε σκέψεις την ηγεσία του καθεστώτος και ιδίως τον αρχηγό του.

Οι αντιδράσεις αυτές δεν μορφοποιούνταν απλώς σε αντιστασιακές εκδηλώσεις. Μπορούμε να πούμε ότι η εκλεκτική μαχητική δράση των οργανώσεων παρουσίαζε ύφεση χάρη στη σκληρότητα και την πληρότητα του τρομοκρατικού αστυνομικού μηχανισμού της Δικτατορίας. Αλλά προσλαμβάνανε μορφές που αποκάλυπταν ότι γινόταν η μετατροπή τής ποσότητας σε ποιότητα. Υπήρχαν ενδείξεις πως γινόταν μαζική διαφοροποίηση σε βάθος. Είχε σημάνει η ώρα που προανήγγειλε τη μεγάλη αλλαγή.

Χαρακτηριστική υπήρξε η στάση της Ακαδημίας Αθηνών. Σε όλη τη διάρκεια της Επταετίας, η οργανωμένη πνευματική ηγεσία της Ελλάδας έδειξε προθυμία να συνεργαστεί με το καθεστώς, συχνά υπερθεματίζοντας σε εκδηλώσεις υπέρ της Δικτατορίας. Όπως ακριβώς συνέβη και στην περίοδο της 4ης Αυγούστου. Βέβαια, οι μεμονωμένες αντιστασιακές περιπτώσεις από τους ανήκοντες στα ανώτατα πνευματικά ιδρύματα ήταν πολλές. Αλλά επίσημα, οι διοικήσεις τους τήρησαν στάση ανοχής ή και υποστήριξης, υποτάχτηκαν στους επιτρόπους που τοποθετούσε το καθεστώς και στις επετειακές εκδηλώσεις έδειχναν ασυνήθιστη γενναιοδωρία σε υμνητικές εξάρσεις.

Η δικαιολογία που προβαλλόταν ήταν –όπως και επί 4ης Αυγούστου– ότι αν αντιδρούσαν, θα υφίσταντο δοκιμασίες τα ιδρύματα. Και εξάλλου οι ανήκοντες στα ανώτατα ιδρύματα θα γίνονταν άμεσος στόχος του τρομοκρατικού μηχανισμού, χωρίς να έχουν εύκολη τη δυνατότητα, λόγω της κορυφαίας τους θέσης, να κρύβονται, όπως ο ανώνυμος αγωνιστής. Πράγμα το οποίο απαιτούσε προσωπικό ηρωισμό όχι τον συνήθη.

Τηρούσε αυτήν τη στάση και η Ακαδημία Αθηνών; Μετά την πτώση της Δικτατορίας, το κορυφαίο αυτό ίδρυμα έγινε στόχος επικρίσεων, γιατί δεν επέδειξε αντί-

σταση στο καθεστώς. Σε βαθμό ώστε ο ακαδημαϊκός Π. Κανελλόπουλος δεν παρέστη σε καμία συνεδρίασή της σε όλη την 7ετία. Όταν όμως την 8η Απριλίου 1975 στη Βουλή διατυπώθηκαν έντονα αυτές οι επικρίσεις, η Ακαδημία απέστειλε στο νομοθετικό σώμα επιστολή διαμαρτυρίας, η οποία έχει ως εξής:

«Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἀγωνισθεῖσα καθ' ὅλην τὴν σκοτεινὴν περίοδον τῆς ἑπταετίας νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐλευθερίαν, δοκιμάζει κατάπληξιν συνάμα δὲ καὶ πικρίαν δι' ὅσα ἐλέχθησαν ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον αὐτῆς.

»Δὲν πρόκειται βεβαίως ἐνταῦθα νὰ ἀναπτύξωμεν λεπτομερῶς τί ἔπραξεν καὶ πῶς ἠγωνίσθη ἡ Ἀκαδημία νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος, ἂν καὶ ἦτο συνεχῶς πολιορκουμένη καὶ διωκομένη. Ἐνδεικτικῶς ὅμως ἀναφέρομεν τέσσαρα γεγονότα, τὰ ὁποῖα καλύπτουν χρονικῶς τὴν ὅλην ἑπταετίαν καὶ πείθουν πάντα καλοπροαίρετον ἄνθρωπον.

»Τὸ πρῶτον γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ Ἀκαδημία ἠρνήθη κατηγορηματικῶς πᾶσαν συνεργασίαν μὲ τὸ στρατιωτικὸν καθεστώς, ἡ ὁποία ἐζητήθη ἀπὸ αὐτὴν δι' ἐγγράφου τοῦ τότε Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως τὴν 6.2.1968. Διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἐκαλεῖτο ἡ Ἀκαδημία νὰ ὑποδείξῃ "ἐκ τῶν εἰς τὴν δύναμίν της ἀνηκόντων ἀκαδημαϊκῶν τοὺς καταλλήλους πρὸς συνεργασίαν μετὰ τῶν ἁρμοδίων κυβερνητικῶν καὶ ὑπηρεσιακῶν παραγόντων". Ἡ σχετικὴ ἀλληλογραφία εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν παντὸς ὅστις ἤθελε τὴν ζητήσει.

»Τὸ δεύτερον γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ Ἀκαδημία ἠρνήθη κατηγορηματικῶς νὰ προκηρύξῃ βραβεῖον, ἀθλοθετούμενον ὑπὸ τοῦ κ. Β. Α. Τσάκου καὶ ἔχον ὡς θέμα: "Τὰ αἴτια τῆς ἐθνικῆς ἐπαναστάσεως τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967". Ἡ Ἀκαδημία γνωρίζει καλῶς, λόγῳ τῶν ἀνταλλαγέντων τότε τηλεφωνημάτων, ὅτι ἡ ἀνωτέρω πρότασις ἐγένετο τῇ ἐγκρίσει τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως, τοῦ ὁποίου ὡρισμένος ὑπάλληλος ἔφθασε μέχρι σημείου νὰ ἀπειλήσῃ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀκαδημίας. Πρὸ τῆς ἀνενδότου στάσεως τῆς Ἀκαδημίας ἡ πρότασις περὶ προκηρύξεως βραβείου ἀπεσύρθη κατ' ἐντολὴν τοῦ τότε Πρωθυπουργοῦ διὰ τηλεφωνήματος πρὸς τὴν Γενικὴν Γραμματείαν.

ΤΟ "ΤΑΜΑ"

»Τὸ τρίτον γεγονὸς εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὸ ἔτος 1969 ἀειμνήστου Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου πρὸς τὸν τότε Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, ὅστις εἶχεν ὁρίσει τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀκαδημίας μέλος τοῦ Γνωμοδοτικοῦ Συμβουλίου διὰ τὸ θέμα τοῦ "Τάματος τοῦ

Ἔθνους". Εἰς τὴν ἀπάντησίν του ὁ Ἀμίλκας Ἀλιβιζᾶτος γράφει: "Λυποῦμαι ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδεχθῶ τὸν ὡς ἄνω διορισμόν, διότι ἡ προσωπική μου ἀντίληψις διὰ τὸ τάμα εἶναι ἀπολύτως ἀντίθετος, ἐφ' ὅσον ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ Ἔθνος ἐξεπλήρωσεν τοῦτο διὰ τῆς ἀνεγέρσεως ἐν Ἀθήναις τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Κύριος καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καταδικάζουν τοὺς χειροποιήτους ναοὺς (ΠΡΑΞ. 7.48-ΠΡΑΞ. 17.24) ἐξαίροντες τὸν ἀληθινὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸν ὁποῖον ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὀνομάζει Ναὸν Θεοῦ Ζῶντος (Β. ΚΟΡΙΝΘ. 6.16)".

»Τὸ τέταρτον γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἠρνήθη νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰ τεθέντα δι' ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργοῦ Βοηθοῦ Πρωθυπουργοῦ (τὴν 3ην Ἰουνίου 1972) ἐρωτήματα περὶ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ ἀναδιοργανώσεως αὐτῆς. Τὸ κείμενον τοῦ ἐγγράφου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπεγράφη ὑφ' ὅλων τῶν τότε τακτικῶν μελῶν αὐτῆς καὶ πρόκειται νὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων δηλοῦται εἰς τὸ κείμενον τοῦτο ὅτι: ""Ἅπαντα τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας φρονοῦν ἀδιστάκτως ὅτι δὲν εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ἀκαδημίας ἡ μεταβολὴ τῶν ὅσων ὁρίζει ὁ ἱδρυτικὸς αὐτῆς νόμος"».

Την επιστολή υπογράφουν ο πρόεδρος Π. Ζέπος και ο γενικός γραμματέας Ι. Θεοδωρακόπουλος.

Το κείμενο της επιστολής δεν θεωρήθηκε ωστόσο πάρα πολύ πειστικό. Και ανεξάρτητα από τα τέσσερα παραδείγματα αντίδρασης στο καθεστώς, υποσημαινόταν και επικρινόταν το γεγονός ότι όλες τις επετειακές περιπτώσεις της Δικτατορίας, η Ακαδημία τις τιμούσε με πανηγυρισμούς και εκφωνήσεις εκθειαστικών λόγων.

Η Ακαδημία αρνείται

Αλλά από τα τέσσερα αυτά περιστατικά, ξεχωρίζει και θεωρείται ουσιαστικό το τελευταίο. Η ολομέλεια της Ακαδημίας πράγματι αρνήθηκε τον Ιούνιο του 1972 να απαντήσει στο ερωτηματολόγιο της κυβέρνησης, που αποτελούσε την απαρχή προσπάθειας να καταστεί το ίδρυμα όργανο της Δικτατορίας. Και η άρνηση εκείνη προξένησε έκπληξη στο καθεστώς, όσο και ικανοποίηση στον λαό.

Φοιτητική εξέγερση

Πολύ σημαντικότερα γεγονότα, όμως, έμελλαν να αναστατώσουν τη χώρα τον Φεβρουάριο του 1973. Οι φοιτητές ξαφνικά ξετίναξαν μια αντιστασιακή έκρηξη εντελώς απροσδόκητη, που αιφνιδίασε καθεστώς και λαό. Ήταν η πρώτη μεγάλη, μαζική δράση τους, που έμελλε να έχει αλυσιδωτές επιπτώσεις. Και αποκάλυπτε ότι με-

τά από κουφόβραση 6 ετών, είχαν δημιουργηθεί πια οι προϋποθέσεις για μια επικίνδυνη γενική φοιτητική εξέγερση.

Τα γεγονότα θα περιγραφούν στο κεφάλαιο «Αντίσταση». Συνοπτικά εδώ σημειώνουμε ότι άρχισαν από τα τέλη Ιανουαρίου 1973, με αποχή των σπουδαστών του Πολυτεχνείου, οι οποίοι αξίωναν τη συμμετοχή τους σε όλες τις διαδικασίες που τους αφορούσαν. Προκλήθηκαν ζωηρά επεισόδια, σπουδαστές συνελήφθηκαν και δικάστηκαν, και γενικά έγινε σαφές ότι ο όγκος της ακαδημαϊκής νεολαίας είχε τεθεί σε κίνηση με απροσδιόριστες συνέπειες.

Το καθεστώς φάνηκε πως ανησύχησε. Ήταν η πρώτη φορά που ο ζωηρός και επικίνδυνος γίγαντας αφυπνίστηκε. Απόδειξη της ανησυχίας είναι το σπασμωδικό μέτρο που έσπευσε να λάβει: στις 12 Φεβρουαρίου, δημοσιεύτηκε νομοθετικό διάταγμα που επέτρεπε στον υπουργό Αμύνης να διακόπτει την αναβολή στράτευσης των φοιτητών.

Κατάληψη της Νομικής Σχολής

Το αποτέλεσμα ήταν να επεκταθεί η αντίδραση. Την 21η Φεβρουαρίου, τη σκυτάλη την πήραν από τους σπουδαστές του Πολυτεχνείου οι φοιτητές της Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, οι οποίοι κατέλαβαν τη Νομική Σχολή (στην οδό Σόλωνος) και οχυρώθηκαν μέσα, με την αξίωση να αρθεί το διάταγμα. Η κατάπληξη ήταν γενική. Κανείς δεν μπορούσε να διανοηθεί έως τότε ότι στην καρδιά της πρωτεύουσας θα μπορούσαν να γίνουν τέτοιες αντιστασιακές πράξεις σε πλήρη δικτατορία.

Επί ημέρες, συγκεντρωμένοι στις ταράτσες και τους εξώστες του κτιρίου, εκατοντάδες φοιτητές κραύγαζαν ομαδικά συνθήματα, που γρήγορα απέκτησαν καθαρά πολιτικό περιεχόμενο, και όπου κυριαρχούσε το σύνθημα: «Συμπαράσταση, λαέ»...

Η Νομική Σχολή εκκενώθηκε το βράδυ της 22ας Φεβρουαρίου. Αλλά η προειδοποίηση υπήρξε έντονη. Το διεθνές φοιτητικό κύμα είχε υπερπηδήσει τους σιωπηρούς φραγμούς του καθεστώτος και εισέβαλλε στην Ελλάδα. Ο Γ. Παπαδόπουλος θεώρησε αναγκαίο να αντιμετωπίσει προσωπικά τους φοιτητές. Το πρωί της 2ας Μαρτίου 1973, στην αίθουσα της Βουλής συγκεντρώθηκαν (σε διαφορετικό χρόνο) οι διοικήσεις των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και των φοιτητικών συλλόγων της χώρας, όπου δήλωσε:

> *«Φωτιὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν δὲν θὰ ἐπιτρέψω νὰ βάλῃ κανείς. Γνωρίζω τὸ ἐπιτελεῖον τῶν παλαιοπολιτικῶν καὶ ὡρισμένων ἄλλων, οἱ ὁποῖοι κατηύθυναν τὴν φοιτητικὴν ἀναταραχὴν, καὶ ἂν χρειασθῇ θὰ τοὺς συντρίψω».*

Η χιονοστιβάδα και ο χαμαιλέων

Αλλά βέβαια δεν επρόκειτο να δαμαστεί το φοιτητικό κίνημα με μια πρωθυπουργική απειλή. Οι πρωτοφανείς απροσδόκητες εκδηλώσεις του Φεβρουαρίου αποκάλυπταν ότι η χιονοστιβάδα άρχισε να κυλά. Το αντιλήφθηκε ο Γ. Παπαδόπουλος; Φαίνεται πως άρχιζε να προβληματίζεται προς μια νέα πορεία που θα μπορούσε να προλάβει ή να εκτονώσει τις συσσωρευμένες αντιδράσεις. Τι θα ήταν η στροφή; Τυπική ή ουσιαστική; Φαινομενική ή οργανική;

Τα ερωτήματα αποκτούσαν τώρα τα δικαιώματά τους. Η αποτελμάτωση του καθεστώτος ήταν πια δεδομένη. Ο Γ. Παπαδόπουλος απέβλεπε πραγματικά να ανασύρει από το τέλμα την κατάσταση, να της δώσει κινητικότητα και ώθηση προς μία, βαθμιαία έστω, έξοδο προς την ομαλότητα; Ή θα την επένδυε με νέο χρώμα, που σκοπό θα είχε να εξαπατήσει –αν το επιτύγχανε– άλλη μία φορά Έλληνες και ξένους;

Έως τότε, όλες οι επαγγελίες του ως εκφραστή της στρατιωτικής εξουσίας ήταν απλές χρωματικές μεταβολές του χαμαιλέοντος. Είτε δεν τον άφηναν οι άλλοι παράγοντες είτε και ο ίδιος δεν το επιθυμούσε, μόνο ως παρελκυστική και παραπλανητική μπορούσε να θεωρηθεί η παλινδρομική διαχειριστική πολιτική του. Αλλά τα πράγματα ήταν σαφή. Η μεταβολή από την ποσότητα στην ποιότητα επέβαλλε και μια ανάλογη αναπροσαρμογή της εξουσίας. Θα συνειδητοποιούσαν αυτή την ιστορική αναγκαιότητα ο Γ. Παπαδόπουλος και οι άλλοι φορείς της εξουσίας; Ήδη ο αντιβασιλέας-πρωθυπουργός είχε κάνει κάποιο βήμα προς μια υποτιθέμενη αλλαγή: τη 10η Ιουλίου παραιτήθηκαν οι υπουργοί Παιδείας Γ. Φραγκάτος, Δημ. Τάξεως Σπ. Βελλιανίτης και ο υφυπουργός Εργασίας Γ. Κάρτερ. Την 30ή Ιουλίου έγινε ανασχηματισμός της κυβέρνησης, κατά την οποία ανέλαβαν χαρτοφυλάκια ή μετακινήθηκαν μέσα στα κυβερνητικά πλαίσια ως υπουργοί και υφυπουργοί οι:

«Κ. Παπαδόπουλος, Ι. Ἀγαθαγγέλου, Ὀρ. Γιάκας, Ν. Ἐφέσιος, Κ. Καρύδας, Ν. Γκαντώνας, Ι. Λαδᾶς, Ἐμ. Φθενάκης, Β. Τσούμπας, Κ. Ἀσλανίδης, Σ. Κατσώτας, Δ. Ἀγγελόπουλος, Α. Χατζηπέτρος, Κ. Μιχαλόπουλος, Στ. Σκανδάλης, Ι. Ἀναστασόπουλος, Ἀντ. Λέκας, Χρ. Μίχαλος, Κ. Δαμιανός, Μ. Μπαλόπουλος, Δ. Τσάκωνας, Ἀντ. Μέξης. Καὶ ἡ σύνθεσις τῆς νέας κυβερνήσεως ἦταν τώρα ἡ ἑξῆς:

ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ (ὑπουργὸς Προγραμματισμοῦ καὶ Κυβερνητικῆς Πολιτικῆς, Ἐξωτερικῶν καὶ Ἐθνικῆς Ἀμύνης): Γεώργιος Παπαδόπουλος.

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΙ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ: Στυλιανὸς Παττακός, Νικόλαος Μακαρέζος.

ΥΠΟΥΡΓΟΙ

ΠΑΡΑ ΤΩ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΩ: Κ. Παπαδόπουλος (ἐπὶ ὑπουργείου Προγραμματισμοῦ καὶ Κυβερνητικῆς Πολιτικῆς) Ἰωάν. Ἀγαθαγγέλου.

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ: Χρ. Ξανθόπουλος-Παλαμᾶς.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ: Ἀδαμ. Ἀνδρουτσόπουλος, Ὀρ. Γιάκας (ἀναπληρωτὴς ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν).

ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ: Νικ. Ἐφέσιος, Κων. Καρύδας (ἀναπληρωτὴς ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ: Ἰωάν. Κούλης.

ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ: Ἄγγ. Τσουκαλᾶς.

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ: Κων. Παναγιωτάκης.

ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ: Νικ. Γκαντώνας.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ: Ἰ. Λαδᾶς.

ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ: Κων. Παπαδημητρίου.

ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ, ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ: Ἐμμ. Φθενάκης.

ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΤΑΞΕΩΣ: Βασ. Τσούμπας.

ΥΦΥΠΟΥΡΓΟΙ

ΠΑΡΑ ΤΩ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΩ: Β. Σταματόπουλος, Κων. Ἀσλανίδης, Σπ. Κατσώτας.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: Ἠλ. Μπαλόπουλος, Διομ. Ἀγγελόπουλος.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ: Κων. Παναγιωτάκος, Ἀλ. Χατζηπέτρος, Κων. Μιχαλόπουλος.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ (Περιφερειακοὶ Διοικηταί): Στ. Σκανδάλης (Ἀττικῆς καὶ Νήσων), Ἰω. Ἀναστασόπουλος (Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας), Ἀντ. Λέκας (Πελοποννήσου καὶ Δυτ. Στερεᾶς Ἑλλάδος), Χρ. Μίχαλος (Θεσσαλίας), Π. Κωτσέλης (Ἠπείρου), Κων. Μπράβος (Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης), Γ. Γεωργαλᾶς (Κρήτης).

ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ: Π. Παπαπαναγιώτου (Γεωργίας), Ἀντ. Χωριατόπουλος (Βιομηχανίας), Μ. Μπαλόπουλος (Ἐμπορίου), Κλ. Δαμιανὸς (Ἀπασχολήσεως).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ: Ἀριστ. Δημόπουλος.

ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ: Δ. Τσάκωνας.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ: Ἀντ. Μέξης.

ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ: Ἀθ. Στεργιόπουλος.

ΝΑΥΤΙΛΙΑΣ, ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ: Μιχ. Παπαδογιάννης».

Τα χαρακτηριστικά της αλλαγής ήταν δύο: το πρώτο είναι η είσοδος παραγόντων της στρατιωτικής εξουσίας, που άλλοτε θεωρούνταν ανταγωνιστές του Γ. Παπαδόπουλου, όπως ο Ι. Λαδάς. Ακόμη κάνει εντύπωση και η παρουσία του Κ. Ασλανίδη, που ανήκε πάντα στην ομάδα Λαδά, δίπλα στον Γ. Παπαδόπουλο, ως υφυπουργού παρά τω πρωθυπουργώ. Και η εξήγηση ήταν ότι: μετά την πτώση του Ζωιτάκη και την ανάληψη της αντιβασιλείας από τον Γ. Παπαδόπουλο, του πρόσφεραν εκείνοι γη και ύδωρ. Και προτιμούσε στο εξής να τους έχει κοντά του για να τους επιτηρεί, παρά μακριά του και να συνωμοτούν. Το δεύτερο, όμως, και πιο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό είναι η συμμετοχή δύο τέως βουλευτών: του Σ. Κατσώτα και του Κ. Δαμιανού. Οι βουλευτές αυτοί ήταν από τους συνομιλητές του πρωθυπουργού. Και η πρόσληψή τους θεωρήθηκε ως πρόδρομος ευρείας πολιτικοποίησης της κυβέρνησης.

Η προσδοκία αυτή είδαμε πως δεν υλοποιήθηκε. Η πορεία τους κατοπινούς μήνες παρέμεινε αμετακίνητη. Αλλά από τις αρχές του 1973, οπωσδήποτε ο προβληματισμός και η προοπτική του άμεσου μέλλοντος δεν βασάνιζαν μόνο τον Γ. Παπαδόπουλο. Και σε άλλους παράγοντες του αποτελματωμένου καθεστώτος πρόβαλλε το ερώτημα: πού πάμε;

Ο Στ. Παττακός σχεδιάζει

Ενδεικτικές είναι οι σκέψεις του Σ. Παττακού την εποχή εκείνη. Ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης ήταν από τους πιο προβληματισμένους ηγέτες της Δικτατορίας. Και το ιδιόχειρο αυτό σημείωμά του, που συντάχθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 1973, δείχνει πόσο είχαν αρχίσει να ωριμάζουν οι ανησυχίες. Γράφει λοιπόν ο Στ. Παττακός:

«Α΄ ΑΝΤ/ΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒ/ΣΕΩΣ
ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ
2.2.1973/1330

»ΘΕΜΑ: Δημοψήφισμα πρὸς ἀνανέωσιν τῆς κατὰ τὸ 1968 ἐκφρασθείσης ἐπιθυμίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ἐπὶ τοῦ Συντ/τος τοῦ 1968 καὶ εἰδικῶς ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ "Βασιλευομένη ἢ Προεδρευομένη Δημοκρατία;").

»1. ΑΝΑΛΥΣΙΣ

»α. Ἐκ τῆς ἀπὸ 28.1.73 ἑτέρας ἀναλύσεως προέκυψεν ὅτι: – 1335 3.2.73/ 0640.

»(1) Κοινῇ ἀπαιτήσει τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ τοῦ συνόλου τῆς δυνάμεως τῶν Ἀξ/κῶν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμε-

ων. Τὸ θεσμικὸν πολίτευμα τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας δέον ὅπως τροποποιηθῇ διὰ δημοψηφίσματος, εἰς Προεδρευομένην Δημοκρατίαν.

»(2) Εἶναι ἀναγκαῖον ὅπως μελετηθοῦν σοβαρῶς: (α) Οἱ τρόποι ἐνεργείας (β) Ὁ χρόνος ἐνεργείας (γ) Ἡ ὀρθὴ καὶ ἀποφασιστικὴ δικαιολόγησις τῆς τοιαύτης μας ἀποφάσεως, ἥτις ἀποτελεῖ παρέκκλισιν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Συντάγματός μας θεσμῶν.

»β. Ἐκ διαφόρων ἐρωτήσεων, ἃς ἔθεσα εἰς 5 διάφορα πρόσωπα, περίπου τῆς κάτωθι μορφῆς:

»(1) "...γιατί ἐσεῖς ἐκεῖ κάτω στὸ νησὶ (Κρήτην) εἶσθε ἐναντίον τοῦ θεσμοῦ τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας;".

»(2) "...σὰν τί περιμένετε νὰ σᾶς ἀνακοινωθῇ ἐντὸς τοῦ 1973, ἐκ μέρους τοῦ κ. Π/Γ, ὕστερα ἀπὸ τὴν δήλωσίν του τῆς 16.12.1972;".

»κ.τ.λ., συνήγαγον τὰ κάτωθι συμπεράσματα: (α) Δὲν θὰ ἤθελεν ὁ πολὺς κόσμος, τὸ πλῆθος, ἴσως δὲ περισσότερον οἱ ἰσχυροὶ τοῦ χρήματος τὴν δημιουργίαν σάλου καὶ ἀβεβαιότητος ἐκ τοῦ ὁποίου θὰ διεταράσσετο σοβαρῶς, ἴσως ἐπικινδύνως ἡ ἀνοδικὴ ὁμαλή, σταθερὰ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῆς Χώρας. (β) Δὲν δικαιολογεῖται μὲ τὰ γνωστὰ εἰς τὸν κοινὸν κόσμον δεδομένα ἓν δημοψήφισμα σήμερον. (γ) Εἷς προγραμματισμὸς τῆς ἐξελίξεως τῆς πολιτικῆς μας ὡς περιλαμβάνεται εἰς τὸ Σύν/μά μας, ὁσονδήποτε μακρὸς ἢ καὶ βραχύς, θὰ ἱκανοποίει τὴν κοινὴν γνώμην πολὺ περισσότερον παρὰ ἂν τοῦ ἐτίθετο διὰ δημοψηφίσματος τὸ ἐρώτημα ἐντὸς τοῦ ἔτους 1973:

- *"Βασιλευομένη Δημοκρατία"*
- *"Προεδρευομένη Δημοκρατία" ὑπὸ τὸν Παπαδόπουλον ὡς πρῶτον Πρόεδρον διὰ Χ ἔτη;»*

»3.2.1973/2100

»(γ) Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ προετίμα ὁ Λαός, ὄχι αὐτὸς ποὺ ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ τὴν κατάστασιν, ἀλλ' ὁ μαχόμενος ἐναντίον της, εἶναι:

»Νὰ ἀνακοινωθῇ ἓν πρόγραμμα πολιτικῶν ἐξελίξεων π.χ.:

- *Συγκρότησις τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου τῷ 1973.*
- *Ἵδρυσις καὶ λειτουργία κομμάτων τῷ 1973 ἢ τῷ 1974.*
- *Ἐκλογαὶ-πλήρης ἐφαρμογὴ τοῦ Συν/τος τῷ 1973 ἢ τῷ 1974 ἢ ἀκόμη καὶ τῷ 1976.*

»(δ) Ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἤθελον οἱ σοβαρῶς σκεπτόμενοι, ὡς ἡμεῖς, οἱ φίλοι μας, εἶναι:

- *Νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἡ κατάστασις (ὑπὸ οἱανδήποτε μορφὴ ἐπαναστάσεως), ἢ συγκρότησιν. Ἐμπιστεύονται εἰς τὴν σοβαρότητα καὶ τὴν ἱκανότητα καταλλήλων χειρισμῶν τοῦ Π/Υ καὶ*

• *Δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τό: Ποῖα πρόσωπα θὰ περιληφθοῦν εἰς τὴν Κυβέρνησιν.*

• *Πόσον χρόνον θὰ παραμείνῃ ἡ ἐπανάστασις. Ὅσον χρόνον καὶ ἂν παραμείνῃ, δὲν θὰ εἴπουν οἱ οἰκονομικοὶ παράγοντες, οἱ ἐπιχειρηματίαι πάσης μορφῆς, οἱ συντηρητικοί, οἱ ἀγρόται, ὁ Στρατὸς "νὰ φύγῃ ἡ Ἐπανάστασις". Πιστεύουν ὅτι "ὁ Παπαδόπουλος ἔχει εἰς χεῖρας ὅλα τὰ δεδομένα τοῦ προβλήματος, γνωρίζει νὰ τὰ τακτοποιῇ ὀρθὰ καὶ νὰ εὑρίσκῃ τὴν ὀρθὴν λύσιν ἑκάστοτε, καὶ συνεπῶς θὰ εὕρῃ καὶ θὰ δώσῃ ταύτην ὅταν καὶ ὅπως πρέπει". Τοῦτο μοῦ εἶπεν ἀκόμη καὶ ἀντίπαλός μας παλαιὸς πολιτικός, ὁ κ. Τσουδερός, πρίγκηψ Μιχαὴλ κ. ἄλλοι. (2215).*

»4.2.1973/0900

»Παρὰ τοὺς ἀνωτέρω δισταγμοὺς καὶ τοὺς πάρα πολλοὺς ἐνδοιασμοὺς περὶ τῆς ἀνάγκης προσφυγῆς εἰς τὸν λαὸν –ἐν πλήρει αἰθρίᾳ– καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ἀπόφασις ἔχει ληφθῆ, ἡ μέθοδός μας προτείνω νὰ εἶναι ἡ κάτωθι:

»2. ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

»α. Προπαρασκευὴ τῆς κοινῆς γνώμης δι' ὅλων τῶν μέσων, ἐνίοτε μέχρι τῆς ἡμέρας "Η", καθ' ἣν ὁ Π/Υ θὰ ἀνακοινώσῃ τὴν ἀπόφασίν του διὰ μίαν νέαν ἐπανάστασιν, τὴν τελευταίαν, ἀλλὰ καθαράν, καὶ ἀποφασιστικὴν διὰ τὴν κάθαρσιν, ἐξυγίανσιν, ἑδραίωσιν καὶ ἐξασφάλισιν σταθερᾶς πορείας πρὸς μίαν διαρκῆ, ἀσφαλῆ, ὑγιᾶ Πολιτείαν.

»β. Ἡμέρα Η (ἥτις δυνατὸν νὰ εἶναι ἡ 21 Ἀπρ., ἢ 29 Αὐγ., ἢ 28 Ὀκτωβρ. ἢ ἡ 15 Δεκεμβρίου καὶ οὐχὶ πέραν τῆς 31 Δεκ. 1973, λόγῳ δεσμεύσεως καὶ συνεπείας πρὸς τὴν πρωθυπουργικὴν ἀνακοίνωσιν τῆς 16.12.1973) ν' ἀνακοινωθῇ διὰ μιᾶς διακηρύξεως, τοῦ συνημμένως ταύτῃ τύπου, (περίπου) μὲ προβολὴν ἔντονον καὶ συνεχῆ.

»γ. Ἄμεσος ἀναδιάρθρωσις τῆς Κυβερνήσεως διὰ τοποθετήσεως εἰς τὰ κρίσιμα ὑπουργεῖα ὑψηλοῦ κύρους προσωπικοτήτων – ἴσως παρθένων ἀλλ' ἠγγυημένων δι' ἐπιτυχῆ προσφορὰν καὶ διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος ὅστις θὰ ἔχῃ ὡς τελικὸν σκοπὸν τὴν ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴν τοῦ δημοψηφίσματος, ὅπερ δύναται νὰ ἔχῃ τὰς κάτωθι μορφάς:

»(1) Βασιλευομένην Δημοκρατίαν; Προεδρευομένην Δημοκρατίαν; (Θέσατε ΝΑΙ ἢ σταυρὸν παραπλεύρως τῆς ἐπιθυμητῆς.)

»(2) Βασιλευομένην ἄνευ Κων/νου; Ἀντιβασιλείαν ὡς ἔχει σήμερον ἐπὶ 5 ἀκόμη ἔτη;

»(3) Προεδρευομένην μὲ Πρόεδρον τὸν Παπαδόπουλον διὰ 8 ἢ 10 ἔτη; ΝΑΙ ἢ ΟΧΙ, τὸ ΟΧΙ σημαίνει ἐπιθυμίαν διατηρήσεως τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας.

»δ. Μετὰ τὸ δημοψήφισμα (ὅπερ δύναται νὰ εἶναι ἐντὸς τοῦ τρέχοντος ἔτους ἢ τοῦ 1ου 4μήνου τοῦ 1974).

»(1) Συγκρότησις: (α) Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου (β) Ἐπιτροπῆς συντάξεως νέου Συντάγματος ἢ ἐκλογὴ Συνταγματικῆς πρὸς τοῦτο Συνελεύσεως.

»(2) Ἀνακοίνωσις ἡμερομηνίας ἐκλογῶν πρὸς ἀνάδειξιν Βουλῆς συντακτικῆς ἢ Ἐπαναστατικῆς συνελεύσεως.

»3. ΧΡΟΝΟΣ

»α. 1973 ἢ 1ον 4μηνον 1974, διακήρυξις καὶ μετὰ 35 ἡμέρας ἐνέργεια δημοψηφίσματος – Ἀναδιάρθρωσις τῆς Κυβερνήσεως ἢ ἴσως καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως.

»β. 1974 Συγκρότησις Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου.

»γ. 1974-1975 Σύνταξις καὶ ψήφισις τοῦ νέου Συν/τος.

»δ. 1975-1976 Ἵδρυσις καὶ λειτουργία Κομμάτων.

»ε. 1977 Ἐκλογαὶ – ὁριστικὴ μορφοποίησις τῆς νέας πολιτείας ἧς χαρακτηριστικὸν κύριον θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ σταθερότης μὲ ἐγγύησιν ταύτης τὰς ἐνόπλους δυνάμεις».

Η διακήρυξη και το Χρονοδιάγραμμα

Και ο Στ. Παττακός συντάσσει το σχέδιο μιας διακήρυξης που θα έπρεπε να απευθυνθεί προς τον λαό από τον Γ. Παπαδόπουλο:

«ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ

»Ἑλληνικὲ Λαέ,

»Παρῆλθεν ἕν, οὔτε μικρὸν οὔτε μακρὸν χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τῆς αὐγῆς τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967.

»Κατὰ τοῦτο, πολλὰ καὶ ἀγαθὰ ὑπῆρξαν τὰ ἐπιτεύγματα πρὸς ὄφελός σου. Ἡσυχία-Τάξις-Ἀσφάλεια, οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις, σταθερότης διακυβερνήσεως, ἀπόκτησις αὐτοπεποιθήσεως ἐπὶ τῆς δι' ἰδίων δυνάμεων προόδου καὶ αὐτοκυβερνήσεως. Ἐξέλιπεν ἤδη τὸ συναίσθημα τῆς δουλοπρεπείας καὶ ἐλάχιστοι παραμένουν οἱ "προστασιακοὶ" οἱ ἐκ τῶν ξένων αὐλῶν ἀναμένοντες καὶ ἐπαιτοῦντες βοήθειαν διὰ ἵππευσιν ἐπὶ τῆς ἐξουσίας. (Ἐνταῦθα δύναται νὰ ἐκτεθοῦν λεπτομερέστερον ἢ χονδρικῶς ἐντυπωσιακὰ τινὰ ἐπιτεύγματα ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ τομέως, τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας, τῆς ἐθνικῆς μας ἀμύνης, τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ, οἰκονομικῆς φύσεως, Παιδείας κλπ.)

»Παρὰ τ' ἀνωτέρω ὅμως, Ἑλληνικὲ Λαέ, ὑφίστανται εἰσέτι σοβαρὰ ἐμπόδια διὰ τὴν εἴσοδον τῆς Πολιτείας μας εἰς μίαν ὁμαλὴν καὶ ἀσφαλῆ

πορείαν ὁδηγοῦσαν εἰς τὴν εὐτυχῆ διαβίωσίν σου. Καὶ τὰ ἐμπόδια αὐτὰ εἶναι:

»α. Οἱ ἐν τῷ Συν/τι τοῦ 1968 θεσμοὶ οἵτινες θεραπεύσαντες ἔν τινι μέτρῳ τοὺς κατὰ πολὺ χειροτέρους τοῦ Συν/τος τοῦ 1952, ἀπεδείχθησαν καὶ οὗτοι ἀνεπαρκεῖς καὶ ἐν πολλοῖς ἐμπόδια εἰς τὴν ἐργώδη προσπάθειαν τῆς Ἐπαναστάσεως διὰ προσφορὰν βοηθείας πρὸς πλήρη καὶ ταχεῖαν ἀνάπτυξίν σου.

»β. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν αὐλοκόλακες, ἐντόπιοι καὶ ξένοι βυσσοδομοῦντες ἐν ἀσφαλείᾳ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, διαβάλλουν καὶ δυσφημοῦν συνεχῶς τὴν Πατρίδα μας καὶ τὸ ἔργον τῆς κυβερνήσεως.

»γ. Αἱ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως Πολιτικαὶ Δυνάμεις πλὴν ἐξαιρέσεων, δὲν ἔπαυσαν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς νὰ ζητοῦν τὴν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἐσωτερικά μας, προσβάλλοντας τὴν ἐθνικήν μας ἀξιοπρέπειαν καὶ προκαλοῦσαι συνεχῶς αἴσθημα ἀνασφαλείας καὶ προσωρινότητος.

»δ. Οἱ ψίθυροι ὀργανούμενοι ἐκ τῶν ὡς ἄνω κύκλων τῆς ἀνωμαλίας, εἰς βάρος πάσης ὑγιοῦς δυνάμεως καὶ προσωπικότητος, δημιουργοῦν ἀποπνικτικὴν ἀτμόσφαιραν καὶ κίνδυνον καταστροφῆς τῆς εὐτυχίας σου.

»ε. Ἡ βασιλεία ἀπὸ τοῦ 1834 καὶ ἐντεῦθεν μέχρι καὶ σήμερον προσέφερε μεγίστας ὑπηρεσίας εἰς τὴν Πατρίδα ἀλλὰ καὶ ἀντιστοίχους συμφοράς, ἡ δὲ σύγχρονος κοινωνία δὲν δικαιολογεῖ τοιαύτην πολυτέλειαν θεωρουμένην λίαν ἀναχρονιστικὴν καὶ ἀπαράδεκτον δι' ἓν κράτος πτωχὸν ὡς ἡ Ἑλλάς. (Λίαν ἐπικίνδυνος αἰτιολογία διὰ τοὺς φανατικοὺς βασιλόφρονας καὶ τὰς ξένας χώρας τὰς ἐχούσας τοιοῦτον πολίτευμα, ἀλλὰ κάτι πρέπει νὰ λεχθῇ ὡς δικαιολογία διὰ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν δημιουργηθεῖσαν ἀνάγκην διὰ τὸ δημοψήφισμα.)

»Τούτων οὕτως ἐχόντων καὶ συνεπὴς πρὸς τὴν δοθεῖσαν πρὸς σέ, Ἑλληνικὲ Λαέ, ὑπόσχεσίν μου κατὰ τὴν 16.12.72 περὶ ἀναγγελίας προγράμματος πολιτικῶν ἐξελίξεων ἐντὸς τοῦ 1973, προβαίνω σήμερον εἰς τὴν παροῦσαν, διακηρύττων τὴν στερεὰν ἀπόφασιν τῆς Ἐπαναστάσεως ὅπως διὰ τὸ εὐτυχὲς μέλλον σου προχωρήσῃ εἰς τὴν πλήρη καὶ ὑγιᾶ οἰκοδόμησιν τῆς νέας δημοκρατίας, βάσει τῶν κάτωθι διαδικασιῶν καὶ προγράμματος.

»στ. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ-ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΙ

»(1) Ἐντὸς 35 ἡμερῶν ἀπὸ σήμερον (29.8.73) ἤτοι μέχρι τῆς 3.10.1973 σὲ προσκαλῶ εἰς δημοψήφισμα μὲ τὸ ἐρώτημα: "Βασιλευομένη ἢ Προεδρευομένη Δημοκρατία;".

»(2) Ἐντὸς τοῦ 1974, ὑπὸ οἱανδήποτε ἀπάντησίν του εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα, θὰ προβῶμεν εἰς τὰς κάτωθι ἐξελίξεις: (α) Συγκρότησις καὶ λειτουργία τοῦ Συν/κοῦ Δικαστηρίου. (β) Ἐντὸς τῶν ἐτῶν 1974/1975 θὰ συνταχθῆ τὸ νέον Σύνταγμα. (γ) Ἐντὸς τοῦ 1974 θὰ διενεργηθοῦν ἐκλογαὶ πρὸς ἀνάδειξιν Συντακτικῆς Συνελεύσεως μὲ ὡρισμένην ἀποστολὴν καὶ χρόνον συντάξεως καὶ ψηφίσεως τοῦ νέου Συν/τος. (δ) Ἐντὸς τοῦ 1975 ἵδρυσις καὶ λειτουργία Κομμάτων. (ε) Ἐντὸς τοῦ 1976 ἢ τὸ ἀργότερον τοῦ 1977 θὰ διενεργηθοῦν βουλευτικαὶ ἐκλογαί».

Και τελικά ο Σ. Παττακός καταλήγει με ένα Χρονοδιάγραμμα:

«ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

»1973 Δημοτικαὶ Ἐκλογαὶ

»Ἐκλογαὶ διαφόρων συλλόγων-σωματείων

»1974 Δημοψήφισμα-Συνταγματικὸν Δικαστήριον

»1975 Ἐκλογὴ Συντακτικῆς Συνελεύσεως

»1976 Ἵδρυσις-Λειτουργία Κομμάτων

»1977 Ἐκλογή, πλήρης ἐφαρμογὴ τοῦ νέου Συν/τος.

4.2.73 ὥρα 11.00

Στ. Παττακὸς»

Κατά του βασιλιά

Το σημείωμα του Στ. Παττακού αποκαλύπτει επίσης ότι ορθώς θεωρήθηκε η πτώση του Ζωιτάκη και ως πρώτο βήμα για την αλλαγή του πολιτεύματος. Η αντικατάσταση της βασιλευομένης από την αβασίλευτη δημοκρατία απασχολούσε πολλά στελέχη της δικτατορικής εξουσίας. Απηχήσεις υπήρχαν πολλές. Ήδη τη 17η Ιανουαρίου 1973, έβλεπε το φως η μηνιαία επιθεώρηση *Νέες Κατευθύνσεις*, που εξέδιδε ο πρώην υπουργός της Δικτατορίας Α. Ματθαίου. Και ας σημειώσουμε ότι αυτός ο πρώην υπουργός ήταν συγγενής του Ν. Μακαρέζου. Το κύριο άρθρο της επιθεώρησης με τίτλο «Λαός και Βασιλιάς» εξαπέλυε οξύτατη επίθεση κατά του Κωνσταντίνου και πρότεινε τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για το ελληνικό πολίτευμα.

Ο αρθρογράφος τόνιζε χαρακτηριστικά ότι:

• Ο βασιλιάς από τις πρώτες ημέρες της επανάστασης άρχισε να απεργάζεται την ανατροπή του καθεστώτος.

• Η ηγεσία της Δικτατορίας έδειξε «απαράδεκτη» επιείκεια απέναντί του μετά τη 13η Δεκεμβρίου 1967, πράγμα που καθόλου δεν εκτίμησε ο βασιλιάς.

• Η κατόπιν πολιτεία του καθιστά αναγκαία την αναθεώρηση της στάσης του καθεστώτος απέναντί του.
• Δεν δικαιούται η ηγεσία της Δικτατορίας να αποφασίσει στο θέμα επανόδου του βασιλιά.
• Μόνος αρμόδιος είναι ο λαός, που πρέπει σύντομα να ερωτηθεί «δι' αυτοτελούς ερωτήματος».

Παραθέτουμε το πλήρες κείμενο του άρθρου, γιατί αποτελεί αξιόλογο ιστορικό στοιχείο. Αποκαλύπτει πώς ένα κατεστημένο φύσει και θέσει συντηρητικό, που έπρεπε να έχει τον Θρόνο ως ένα από τα στηρίγματά του, αναγκαζόταν να στραφεί εναντίον του από τις διαλλακτικές εσωτερικές αντιθέσεις του. Οι οποίες ήταν καρποί της αποσύνθεσής του. Και ας μην ξεχνάμε τη συγγενική σχέση του αρθρογράφου-εκδότη με τον β΄ αντιπρόεδρο της κυβέρνησης και ισχυρό παράγοντα της Επαναστατικής Ομάδας Ν. Μακαρέζο. Είναι προφανές ότι δεν θα γραφόταν χωρίς την έγκριση ή και την παρόρμηση του Μακαρέζου. Από την πλευρά αυτή είναι αξιοπρόσεκτες οι ηχηρές ομολογίες του αρθρογράφου για την αποτυχία του καθεστώτος. Αλλά νά το κείμενο:

«Παρῆλθον ἑξήκοντα ὀκτὼ μῆνες περίπου ἀπὸ τοῦ πρωινοῦ τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 καὶ ἡ Κυβέρνησις, ἀμφιρρέπουσα καὶ ἀναβάλλουσα συνεχῶς τὴν λῆψιν ἀποφάσεων ἐπὶ μεγάλων θεμάτων ἀφορώντων εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἔθνους, εἰσέρχεται εἰς τὸ 1973, χωρὶς –φοβούμεθα– νὰ ἔχῃ ἀποφασίσει ἀκόμη ἐπὶ τοῦ πρακτέου.

»Ἡ ἀναβλητικότης καὶ ἡ παλινδρόμησις, χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὴν τελευταίαν τριετίαν, πιστεύομεν ὅτι ἀποτελεῖ πλέον μόνιμον "ἀσθένειαν" τῶν κυβερνώντων. Ἐβαρύνθη ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ ἀκούῃ τοὺς ἑκάστοτε ἐκπροσώπους τῆς Κυβερνήσεως νὰ ἐπαναλαμβάνουν συνεχῶς τὰ οἰκονομικὰ ἐπιτεύγματα τῆς χώρας. Ἀλλὰ τί νομίζουν οἱ ἑκάστοτε προπαγανδισταὶ τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου, ὅτι ἡ Ἐπανάστασις ἔγινε διὰ νὰ ἀνορθώσῃ τὰ οἰκονομικὰ τῆς χώρας;

»Ἀσφαλῶς, πρωταρχικὴ προϋπόθεσις διὰ τὴν λῆψιν μέτρων διὰ τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς διοικήσεως, τὸν ἐκσυγχρονισμὸν τῆς Παιδείας, τὴν ἐφαρμογὴν εὐρυτάτης κοινωνικῆς πολιτικῆς, ἀποτελεῖ ἡ οἰκονομικὴ σταθερότης καὶ πρόοδος. Αὕτη ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἀποτελῇ αὐτοσκοπόν, ἀλλὰ μέσον διὰ τὴν πραγμάτωσιν ἑτέρων ὑψηλῶν στόχων.

Το καθεστώς

»Οἱ στόχοι ὅμως: Παιδεία, ὑγεία, πολιτικὰ ἤθη, ἐκσυγχρονισμὸς διοικήσεως, καθεστωτικὸν –διὰ νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τοὺς σπουδαιότερους– νο-

μίζομεν ὅτι δὲν εἶναι ἢ τουλάχιστον πιστεύομεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ εἶναι τῆς ἀποκλειστικῆς καὶ ἀποφασιστικῆς ἁρμοδιότητος ἑνὸς καθεστῶτος. Ἑνὸς καθεστῶτος μάλιστα, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διὰ τῆς ἐπιψηφίσεως τοῦ Συντάγματος 1968 ἐναπέθεσε τὰς ἐλπίδας του διὰ τὸ μέλλον καὶ τὸ ὁποῖον ὅμως ἀπεδείχθη, δυστυχῶς, ὅτι δὲν εἶχε τὴν τόλμην – νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀποστολὴν τὴν ὁποίαν τοῦ ἔταξεν ἡ Ἱστορία.

»Τὰ μεγάλα ἐθνικὰ θέματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φέρουν τὴν σφραγῖδα ἑνὸς καθεστῶτος ἢ ἑνὸς μόνον ἀνθρώπου. Πρέπει νὰ φέρουν τὴν σφραγῖδα ὁλοκλήρου τοῦ Ἔθνους.

»Ὁ ὑποτονισμὸς τῆς κυβερνητικῆς δραστηριότητος, ὁ ὁποῖος εἶναι φυσιολογικὴ συνέπεια τοῦ βαθμιαίου ἐκφυλισμοῦ τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος, ὡς τοῦτο εἶχε διακηρυχθῆ διὰ τοῦ πρώτου ἐπαναστατικοῦ διαγγέλματος, μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις –ὑπὸ οἱανδήποτε σύνθεσιν τῶν ἐπὶ μέρους Ὑπουργείων της– δὲν δύναται πλέον νὰ λαμβάνῃ ἀποφάσεις ἐπὶ μεγάλων ἐθνικῶν θεμάτων, ἐρήμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

»Διεκηρύξαμεν διὰ τοῦ πρώτου κυρίου ἄρθρου μας ὅτι εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ ἐκφράζωμεν τὰς ἀπόψεις καὶ θέσεις μας, χωρὶς φόβον καὶ χωρὶς πάθος, διότι αὗται ἔχουν ὡς μόνην ἀφετηρίαν τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Ἔθνους.

»Ἓν τῶν σπουδαιοτέρων θεμάτων τὸ ὁποῖον ἀφορᾶ ὄχι τόσον εἰς τὸ παρόν, ἀλλὰ περισσότερον εἰς τὸ μέλλον τοῦ Ἔθνους, εἶναι τὸ θέμα τοῦ Βασιλέως.

»Τί συνέβη τὴν 21ην Ἀπριλίου μὲ τὸν Βασιλέα; Ἐνῶ πρὸ τῆς ὡς ἄνω ἡμερομηνίας, ὁ Βασιλεὺς ἐπροπηλακίζετο ὑπὸ τοῦ ὄχλου, ἐνῶ ὑφίστατο ἐξευτελισμοὺς τοὺς ὁποίους οὐδεὶς ἄλλος ἐστεμμένος ὑπέστη, ἦλθεν ἡ 21η διὰ νὰ τὸν τοποθετήσῃ καὶ πάλιν εἰς τὸν θρόνον του καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ κῦρος του.

»Οἱοσδήποτε ἄνθρωπος μὲ κοινὸν νοῦν εἰς τὴν θέσιν του, ὤφειλε νὰ ἀντιληφθῆ ὅτι ἔπρεπε νὰ συμπορευθῆ μὲ τὸ νέον καθεστώς, ὄχι διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ ἄλλως, ἀλλὰ διότι αὐτὸ ὑπηγόρευε πρωτίστως τὸ συμφέρον τοῦ Ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τοῦ θρόνου. Ἐκεῖνος, ὅμως, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν ἤρχισε νὰ ἀπεργάζεται τὴν ἀνατροπὴν τοῦ καθεστῶτος, ὑποκινούμενος πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν γνωστῶν ἀνθρώπων τοῦ περιβάλλοντός του, οἱ ὁποῖοι ἀπολέσαντες τὰς προνομίας των τῆς ἐποχῆς τοῦ παλαιοκομματισμοῦ, ἔθεσαν ὡς πρωταρχικὸν σκοπόν των τὴν κατάλυσιν τῆς Ἐπαναστάσεως.

Η 13η Δεκεμβρίου

»Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1967 ὁ Βασιλεὺς εἶχε τὴν ἀφέλειαν νὰ περιέρχεται τὰς στρατιωτικὰς μονάδας τοῦ λεκανοπεδίου Ἀττικῆς, προσπαθῶν νὰ ἀποσπάση ἀπὸ τοὺς διοικητάς των, ὅρκους πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὸ Στέμμα καὶ ἐκ παραλλήλου διαβεβαιῶν τὴν ἡγεσίαν τῆς Ἐπαναστάσεως περὶ τῶν ἀγαθῶν διαθέσεών του, ἔναντι αὐτῆς.

»Ἡ 13η εὕρισκε τὸν Στρατὸν κατὰ μῆκος τοῦ Ἕβρου μὲ τὸ δάκτυλον ἐπὶ τῆς σκανδάλης καὶ ὁλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἰδιαιτέρως δὲ τὸν ἡρωικὸν καὶ μαρτυρικὸν θρακικὸν λαόν, μὲ συγκρατημένην τὴν ἀναπνοὴν πρὸ τῆς πιθανῶς ἐπερχομένης τραγωδίας. Ἕνα ἀκόμη στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι οὔτε τὸν Λαὸν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἐννοήση, οὔτε τοὺς πόθους του νὰ ἀντιληφθῆ. Διότι καὶ ἐὰν ἀκόμη εἶχεν ἀποφασισθῆ ὑπὸ τοῦ κύκλου του ἡ ἀντεπανάστασις, ὕψιστον ἐθνικὸν συμφέρον ἐπέβαλλε τὴν ματαίωσίν της διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐθνικοῦ κινδύνου.

»Ἡ ἡγεσία τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπέδειξεν ἄμετρον ἐπιείκειαν ἔναντι τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ἡγήθη τῆς ἐθνικῆς περιπετείας τῆς 13ης Δεκεμβρίου. Ἴσως τότε ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ριζικαὶ ἀποφάσεις.

»Ἡ τοιαύτη ὅμως ἀπαράδεκτος ἐπιείκεια δὲν ἐξετιμήθη δεόντως παρ' αὐτοῦ μὲ ἀποτέλεσμα οὗτος νὰ κατολισθήση ἔκτοτε, κατ' ἐπανάληψιν, εἰς πράξεις καὶ παραλείψεις ἀντιθέτους πρὸς τὸ ἐθνικὸν συμφέρον καὶ νὰ ἀγνοήση τὴν διακριτικὴν μεταχείρισίν του ὑπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1968. Ἡ μετέπειτα πολιτεία του δὲν ἀφήνει οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τούτου καὶ ἑπομένως καθιστᾶ ἀναγκαίαν τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἔναντι αὐτοῦ στάσεως τῆς Κυβερνήσεως.

»Ὀρθῶς ἡ Κυβέρνησις ἀπέλυσεν ἐκ τῶν φυλακῶν καὶ ἐπανέφερεν ἐκ τῆς ἐξορίας ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἀντεπανάστασιν. Διότι δὲν εἶναι νοητὸν ὁ κύριος ὑπεύθυνος αὐτῆς νὰ διαβιοῖ πλουσιοπαρόχως διὰ τῶν χρημάτων τῶν Ἑλλήνων φορολογουμένων καὶ νὰ περιφέρεται –ὑπὸ τὰς εὐχὰς τοῦ Πολυχρονίου– ἀνὰ τὰς εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν πρόοδον τῶν προβλημάτων ἀναπτύξεως καὶ εὐημερίας τῆς χώρας μας, καὶ τὰ ὄργανα αὐτοῦ, τίμιοι καὶ ἱκανοὶ κατὰ τ' ἄλλα ἀξιωματικοί, νὰ πληρώνουν εἰσέτι τὰς ἐπιπολαιότητας –ἵνα μὴ δοθῆ ἕτερος χαρακτηρισμὸς– τοῦ ἠθικοῦ αὐτουργοῦ τῆς πράξεώς των.

»Ἐν ὄψει τούτων φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἡγεσία τοῦ καθεστῶτος δὲν δύναται νὰ ἀγνοῇ εἰσέτι τὴν ὡς ἄνω στάσιν τοῦ Βασιλέως οὐδὲ τήν, συνεπεία ταύτης, ἐκπορευομένην παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπιταγήν. Δὲν δικαιοῦται ἡ ἡγεσία τῆς Ἐπαναστάσεως νὰ ἀποφασίσῃ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἐπανόδου τοῦ Βασιλέως, ἐὰν προηγουμένως δὲν ἐρωτηθῇ, δι' αὐτοτελοῦς ἐρωτήματος, ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὁ μόνος ἁρμόδιος ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ νὰ ἐρωτηθῇ συντόμως. Ὄχι μόνον διότι τοιαῦτα τεράστια ἐθνικὰ θέματα εἶναι ἀνεπίτρεπτον νὰ παραμένουν ἐν ἐκκρεμότητι, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ μὴ ἐμφανιζώμεθα κωμικοί. Καὶ νὰ εἶναι βέβαιοι, οἱ ἔχοντες ἐπιφυλάξεις Ἕλληνες καὶ ξένοι ὅτι ὁ λαός μας θὰ δώσῃ τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν».

Πολλοί λοιπόν απέβλεπαν στην εκτόνωση με την αντικατάσταση της βασιλείας από τη δημοκρατία. Τι είδους, όμως, δημοκρατία εννοούσαν; Τυπική ή ουσιαστική;

Το ΕΠΟΚ

Αμέσως μετά τα φοιτητικά επεισόδια του Φεβρουαρίου –θα είχε λάβει στο μεταξύ το σημείωμα με τις σκέψεις και προτάσεις του Στ. Παττακού– ο Γ. Παπαδόπουλος έδειχνε πως αποβλέπει οπωσδήποτε να αναταράξει τον βούρκο του τέλματος. Μία ένδειξη ήταν η εμφάνιση του ΕΠΟΚ την 5η Απριλίου. ΕΠΟΚ σήμαινε Εθνικό Πολιτιστικό Κίνημα και προβλήθηκε από τον Τύπο ως «οργανωμένη κίνηση με σαφείς και καθορισμένες πολιτικές προεκτάσεις». Επρόκειτο για πολιτικό σχηματισμό με φιλοδοξία να αποτελέσει κόμμα.

Ας σημειωθεί ότι αυτή ήταν η τρίτη προσπάθεια δημιουργίας πολιτικού οργανισμού που απέβλεπε στην κομματική υλοποίηση της Δικτατορίας. Είχαν προηγηθεί το 1968 η ίδρυση της «Ελληνικής Λέσχης» –που εξέδιδε το μηνιαίο περιοδικό *Τομεύς*– με επικεφαλής τον υπουργό του καθεστώτος Π. Μανωλόπουλο, και του «Πανελληνίου Επιμορφωτικού Συνδέσμου» (ΠΕΣ) το 1972. Αλλά το ΕΠΟΚ αποτελούσε προσπάθεια πολύ σοβαρότερη.

Την 7η Απριλίου αναγγέλθηκε ότι είναι ελεύθερη η σύσταση οργανώσεων παρόμοιων προς το ΕΠΟΚ. Τη 12η Απριλίου κατατέθηκε το καταστατικό της οργάνωσης στο Πρωτοδικείο Αθηνών και αναφέρονταν 21 ονόματα πολιτών που αποτελούσαν την προσωρινή διοίκησή του. Και στις 15 Απριλίου έκανε την πρώτη εμφάνισή της με συνέλευση των ιδρυτικών μελών της. Μέλη της κυβέρνησης παρίσταντο τόσο στη συνέλευση όσο και σε φιλική συγκέντρωση που έγινε την προηγουμένη σε κεντρικό ξενοδοχείο. Και αυτή η επίσημη παρουσία αποκάλυπτε τις σχέσεις του ΕΠΟΚ με το καθεστώς και τους σκοπούς του.

Μια σειρά παρόμοιων οργανισμών αντί των κομμάτων, μια Συμβουλευτική Επι-

τροπή με διευρυνόμενες δικαιοδοσίες, φαινόταν πως αποτελούσε τη μορφή την οποία απέβλεπε ο Γ. Παπαδόπουλος να δώσει στους πολιτικούς μετασχηματισμούς για την αντιμετώπιση του αδιεξόδου της αποτελμάτωσης. Αν πράγματι αυτές ήταν οι προθέσεις του και τίποτα περισσότερο, θα επρόκειτο για έναν χαμαιλέοντα που ζούσε στο τέλμα. Και ως επιβεβαίωση ήρθε ο πρωθυπουργικός λόγος με την επέτειο της 21ης Απριλίου, που ουσιαστικά τίποτα το διαρθρωτικά νέο δεν πρόσθετε. Ήταν ένας ακόμη νεκρός λόγος.

Η φωνή του Κ. Καραμανλή

Αλλά η απάντηση ήρθε κεραυνοβόλα. Την 23η Απριλίου η εφημερίδα *Βραδυνή* δημοσίευε το εξής άρθρο του Κ. Καραμανλή:

«Αἱ πρόσφατοι πανηγυρικαὶ δηλώσεις τοῦ Προέδρου τῆς στρατιωτικῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπεβεβαίωσαν, δι' ἄλλην μίαν φοράν, τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἀντίληψιν ὅτι καὶ μετὰ ἑξαετίαν ἡ ἀποκατάστασις τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητος δὲν εὑρίσκεται εἰς τὰς κυβερνητικὰς προθέσεις.

»Ἡ διαπίστωσις αὐτή, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν συσσώρευσιν κρισίμων προβλημάτων, μὲ ἀναγκάζει νὰ διακηρύξω καὶ πάλιν τὴν ἀνάγκην τοῦ τερματισμοῦ τῆς παρούσης ἀνωμαλίας, τὴν ὕπαρξιν τῆς ὁποίας ἄλλωστε συνομολογεῖ καὶ ἡ ἰδία ἡ Κυβέρνησις, ὅταν ἐξακολουθητικῶς ὑπόσχεται τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος.

»Ἡ Ἱστορία διδάσκει ὅτι ὅλαι αἱ ἐπαναστάσεις τερματίζονται μὲ τὴν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος. Καὶ εἴτε ἀποκαθιστοῦν δι' αὐτοῦ τὴν λαϊκὴν κυριαρχίαν εἴτε μεταβάλλονται, δι' αὐτοῦ ὅμως καὶ πάλιν, εἰς καθεστώς.

»Τὸν τερματισμὸν τῆς ἀνωμαλίας μὲ τὴν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος εἶχαν διακηρύξει παντοιοτρόπως καὶ οἱ ἡγηθέντες εἰς τὴν ἐκτροπὴν τοῦ 1967. Ἡ Κυβέρνησις ὅμως τῶν Ἀθηνῶν ἠθέλησε καὶ τὸν κανόνα αὐτόν, ὅπως καὶ τόσους ἄλλους, νὰ τὸν παραβιάσῃ. Ἐψήφισεν ἕνα Σύνταγμα γιὰ ν' ἀποκαταστήσῃ δῆθεν τὴν Δημοκρατίαν καὶ ἀσκεῖ, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ Συντάγματος δικτατορίαν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργήσῃ μίαν ἐκτεταμένην σύγχυσιν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν πελαγοδρομεῖ καὶ αὐτὴ καὶ ἡ χώρα. Μοιάζει –ὅπως εἶπε ὁ Τσῶρτσιλ γιὰ τοὺς ἐλθόντας στὴν ἐξουσία ἀντιπάλους του– μὲ τὸν Κολόμβο, ὁ ὁποῖος ὅταν ξεκίνησε δὲν ἤξερε ποῦ ἐπήγαινε καὶ ὅταν ἔφθασε δὲν ἤξερε ποῦ εὑρίσκετο. Εἶναι φανερὸν ὅμως ὅτι ἡ ἀσυναρτησία αὐτὴ δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς ἀπειρίαν. Ἡ Κυβέρνησις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς προσεπάθησε νὰ συγκαλύψῃ τοὺς

σκοπούς της καὶ ἐφήρμοσε πρὸς τοῦτο τὴν πολιτικὴν τῆς παραπλανήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης. Καί, συγκεκριμένως:

»1ον. Διὰ νὰ κατασιγάση τὰς ἐντόνους ἀντιδράσεις τῆς δημοκρατικῆς Εὐρώπης κατήρτισε ἕνα Σύνταγμα καὶ ὑπεσχέθη τὴν ταχεῖαν ἐφαρμογήν του καὶ μάλιστα μὲ δεσμευτικὰς προθεσμίας. Παρῆλθον ἐν τούτοις τέσσαρα καὶ πλέον ἔτη καὶ τὸ Σύνταγμα παραμένει ἀνεφάρμοστον, ἐν ἀναμονῇ τῆς πολιτικῆς ὡριμάνσεως τῶν Ἑλλήνων.

»2ον. Ἔθεσε θορυβωδῶς εἰς ἐφαρμογὴν τὸ ἄρθρον τοῦ Συντάγματος περὶ συνεταιρίζεσθαι καὶ ἀπηγόρευσε εἰς τοὺς Ἕλληνας μὲ θεμιτὰ καὶ ἀθέμιτα μέσα, νὰ κάμουν χρῆσιν αὐτοῦ. Ἤδη ὅλα σχεδὸν τὰ Σωματεῖα ἔχουν διοικήσεις διωρισμένας ἢ ἐλεγχομένας ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν. Καὶ ὅμως, τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ Συντάγματος φέρεται ἰσχῦον.

»3ον. Κατήρτισε νόμον περὶ Τύπου, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τόσας παγίδας ὥστε νὰ περιορίζη εἰς τὸ ἐλάχιστον τὴν δυνατότητα κριτικῆς. Ἀλλὰ καὶ τὴν δυνατότητα αὐτὴν ἐκμηδενίζει εἰς τὴν πρᾶξιν, διὰ τῆς ἐπιβολῆς αὐθαιρέτων οἰκονομικῶν κυρώσεων καὶ τῆς ἀσκήσεως ψυχολογικῆς βίας, δι' ἀμέσων καὶ ἐμμέσων ἀπειλῶν. Πρόσφατον παράδειγμα ἡ περίπτωσις τῆς Βραδυνῆς, *μιᾶς ἐφημερίδος μὲ μακρὰν ἐθνικὴν παράδοσιν, ὁ διευθυντὴς τῆς ὁποίας ὑπέστη ἀπαραδέκτους πιέσεις καὶ προπηλακισμούς.*

»4ον. Ἡ Κυβέρνησις, ἀφοῦ κατήργησε τὰς ἀκαδημαϊκὰς ἐλευθερίας, ἐσκηνοθέτησε πρὸ μηνῶν τὰς ἐκλογὰς τῶν Πανεπιστημίων, μὲ τὴν ὑστεροβουλίαν νὰ παγιδεύση τοὺς φοιτητάς. Ἀποτέλεσμα τῆς νοθεύσεως τῶν ἐκλογῶν ἐκείνων ὑπῆρξε ἡ πρόσφατος ἠθικὴ ἐξέγερσις τῶν φοιτητῶν, τὴν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις, ἀφοῦ προεκάλεσε, προσπαθεῖ νὰ καταστείλη μὲ ἀνελεύθερα καὶ πρωτοφανῆ εἰς βαναυσότητα μέτρα.

»5ον. Συνέστησε τὴν "Συμβουλευτικὴν Ἐπιτροπήν", ἡ ὁποία δὲν προβλέπεται κάν ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, γιὰ νὰ δημιουργήση τὴν ἐντύπωσιν ὅτι περιορίζει τὴν αὐταρχικότητα τοῦ καθεστῶτος καὶ νὰ ἀποκτήση ἕνα κομματικὸ ὄργανο. Καὶ ἐνῷ ἀπαγορεύει τὴν πολιτικὴν δραστηριότητα εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ἀναπτύσσει ἡ ἰδία ἔντονον προσπάθειαν καταδημαγωγήσεως τοῦ λαοῦ καὶ διασυρμοῦ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ἤδη δὲ ἐμφανίζονται καὶ αἱ πρῶται διατεταγμέναι ὀργανώσεις, ποὺ προσπαθοῦν ἀτέχνως νὰ συγκαλύψουν τοὺς πολιτικοὺς σκοπούς των.

»6ον. Ἀλλὰ τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ ἐμπαιγμοῦ ἀποτελεῖ ἡ συχνὰ ἐπαναλαμβανομένη προειδοποίησις πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι ἡ Δημοκρατία

θ' ἀποκατασταθῆ κἄποτε, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ὥστε ὁ Πρόεδρος τῆς σημερινῆς Κυβερνήσεως νὰ ρυθμίζη καὶ τότε τὰς τύχας τοῦ Ἔθνους. Παρομοία διακήρυξις θὰ προκαλοῦσε τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τοῦ πλέον καθυστερημένου λαοῦ.

«Ανειλικρινής τακτική»

»Θὰ ἠμποροῦσα νὰ μνημονεύσω πολλὰς περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν τὴν ἀνειλικρινῆ τακτικὴν τῆς Κυβερνήσεως, τῆς ὁποίας πέφτουν πολλάκις θύματα καὶ καλόπιστοι ξένοι καὶ ἰδίως Ἀμερικανοί. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἰσχύει γιὰ τὴν ἀμερικανικὴ Κυβέρνησι, ἡ ὁποία –ἂν δὲν συμπράττη στὸν ἐμπαιγμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ– προφανῶς ἐπιθυμεῖ νὰ ἐμπαίζεται, γιὰ νὰ δικαιολογῆ τὴν ἀντιφατικὴν πολιτικήν της.

»Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἀκολουθεῖ τὴν τακτικὴν αὐτὴν διότι ἀγνοεῖ ὅτι ὁ ἐμπαιγμὸς ταπεινώνει καὶ συνεπῶς ἐξοργίζει ἕνα λαόν, περισσότερον καὶ ἀπὸ τὴν καταπίεσιν. Θὰ τὸ ἀντιληφθῆ ἴσως, ὅταν ὅμως θὰ εἶναι ἀργά. Ἤδη ὁ λαός, ἀπὸ τὴν ἀνοχὴν τῶν πρώτων ἡμερῶν, ἐπέρασε στὸ στάδιο τῆς δυσφορίας, καὶ ἀπὸ τὴν δυσφορίαν στὴν γενικὴ καὶ ἀπροκάλυπτη ἐχθρότητα, μὲ πρωτοπόρον τὴν ἀκαδημαϊκὴν νεότητα.

»Δὲν θὰ ἐδικαιοῦτο βέβαια νὰ ἀξιώση κανεὶς ἀπὸ ἄνδρας στρατιωτικοὺς πολιτικὴν σοφίαν. Θὰ ἀνέμενε ὅμως, εὐλόγως, εἰλικρίνειαν καὶ θάρρος. Καὶ νομίζω ὅτι εἶναι καιρὸς γιὰ τοὺς κυβερνῶντας νὰ ἀποδείξουν ὅτι κατέχουν τὰς ἀρετὰς αὐτάς. Εἶναι καιρὸς νὰ τερματίσουν τὸν ἐμπαιγμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ νὰ τοῦ δώσουν μίαν σαφῆ καὶ ἔντιμον προοπτικὴν διὰ τὸ πολιτικόν του μέλλον. Γιατὶ τὰ περὶ δημοκρατικῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ καθεστὼς δικτατορίας, ὅπως καὶ τὰ στοχοδιαγράμματα, ποὺ εἶναι ἄγνωστα καὶ στὴν ἴδια τὴν Κυβέρνησι, ἀποτελοῦν φαιδρολογήματα, τὰ ὁποῖα ἀδικοῦν τὴν νοημοσύνην τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ δίδουν καὶ τὸ μέτρο τῆς νοημοσύνης ἐκείνων ποὺ τὰ προβάλλουν.

Η εξουσία

»Ἡ Κυβέρνησις φαίνεται ἱκανοποιημένη διότι μὲ ὅλα αὐτὰ κατορθώνει, ἀκροβατοῦσα, νὰ κρατῆ τὴν ἐξουσίαν. Τὸ θέμα ὅμως δὲν εἶναι ἂν ἠμπορῆ, ἀλλ' ἂν θὰ πρέπει νὰ κρατῆ τὴν ἐξουσίαν. Πεῖρα ἕξη ἐτῶν ἀπέδειξεν ὅτι ἡ παραμονή της εἰς τὴν Ἀρχὴν βλάπτει καὶ ἐκθέτει τὴν χώραν εἰς κινδύνους. Οὕτω:

»Ἡ Κυβέρνησις, προκαλέσασα ἀντιτιθεμένας ροπὰς εἰς τὸ Στράτευμα διέσπασε τὴν ἑνότητά του. Ἰσχυριζομένη εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ὅτι κυβερνᾷ ἐν ὀνόματι τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς χώρας, τραυματίζει θανάσιμα τὸ γόητρον αὐτῶν καὶ δημιουργεῖ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ λαοῦ ψυχικὸν χάσμα μὲ ἀνυπολόγιστον ἐθνικὴν ζημίαν. Μὲ τὴν ἐντόνως καταναλωτικὴν πολιτικήν της, τὴν ὁποία πρὸ τριετίας κατήγγειλα, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν ἀλόγιστον ὑπερδανεισμόν, ἐξήντλησε τὰ ἄνετα περιθώρια τά ὁποῖα διέθετεν ἐκ τοῦ παρελθόντος ἡ οἰκονομία. Ἤδη διακρίνονται οἱ πρῶτοι ἀντίκτυποι στὸ οἰκονομικόν μας οἰκοδόμημα.

»Πειραματιζομένη διαρκῶς, ἀποδιωργάνωσε τὴν Διοίκησιν, τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Παιδείαν, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ παρουσιάζουν τὴν εἰκόνα ἐπικινδύνου ἀποσυνθέσεως. Ἡ εὐθυνοφοβία τῶν ὑπηρεσιῶν, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν φαβοριτισμὸν τῶν κυβερνώντων, μετέβαλον τὸ κράτος εἰς ἐχθρὸν τῶν πολιτῶν καὶ τροχοπέδην τῆς δημιουργικῆς προόδου.

»Ἡ Κυβέρνησις δὲν φαίνεται ἀνεύθυνος καὶ γιὰ τὸν ἐπαπειλούμενο ἐμφύλιο πόλεμο εἰς τὴν Κύπρον, δεδομένου ὅτι ἠδύνατο, συντασσομένη ἀποφασιστικὰ μὲ τὴν νόμιμον Κυβέρνησιν τῆς Νήσου, νὰ τὸν ἀποτρέψη. Ἡ ἀδράνειά της ἐπὶ ἑνὸς τόσον κρισίμου ἐθνικοῦ θέματος, θὰ ἠμποροῦσε νὰ θεωρηθῆ τουλάχιστον ὡς ἐνθάρρυνσις τῆς ἀνταρσίας.

»Ὁ σοβαρώτερος ὅμως ἀπὸ ὅλους τοὺς κινδύνους εἶναι ἡ ἀπειλουμένη ὁριστικὴ ἀποκοπὴ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν Εὐρώπην. Ἔχω τὴν ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ ἰδίως οἱ κυβερνῶντες, δὲν κατενόησαν πλήρως τὴν σημασίαν τῆς ὀργανικῆς ἐντάξεως τῆς χώρας μας εἰς τὴν ἑνοποιουμένην Εὐρώπην. Δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι ἡ ἔνταξις αὐτή, ἡ ὁποία κινδυνεύει νὰ ματαιωθῆ –ἂν δὲν ἐματαιώθη ἤδη– ἐξαιτίας τοῦ παρόντος καθεστῶτος, θὰ μετέβαλλε ριζικὰ τὴν μοῖρα τοῦ λαοῦ μας. Διότι δι' αὐτῆς ἡ Ἑλλάς, διατηροῦσα καὶ ἀναπτύσσουσα τὰ ἐθνικά της χαρακτηριστικά, θὰ ἐπετύγχανε ὄχι μόνον τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐξομοίωσίν της μὲ τὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ καὶ τὴν κατοχύρωσιν τῆς ἐθνικῆς της ἀσφαλείας. Καὶ τοῦτο διότι διὰ τῆς ἐντάξεως θὰ ἀπηλλάσσετο ὁριστικῶς ἀπὸ τὸν κίνδυνο τοῦ τοπικοῦ πολέμου, ποὺ ἀπετέλεσε καὶ ἀποτελεῖ τὸν ἐφιάλτην τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος καὶ ποὺ τὴν ἀναγκάζει ν' ἀναζητῆ, εἰς βάρος τῆς ἐθνικῆς της ἀνεξαρτησίας ἰσχυροὺς προστάτας.

»Ὁ ἐξευρωπαϊσμὸς τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὴν καλήν του ἔννοιαν, θὰ ἠμποροῦσε ν' ἀποτελέση τὴν νέαν Μεγάλην Ἰδέαν τοῦ Ἔθνους. Οἱ

κυβερνῶντες, ἂν εἶχαν συνείδησιν τῶν εὐθυνῶν των καὶ μόνον διὰ τὸν λόγον αὐτόν, θὰ ἔθεταν τέρμα εἰς τὴν παροῦσαν ἀνωμαλίαν.

»Ἀλλὰ πέραν τῶν προβλημάτων καὶ τῶν κινδύνων ποὺ ἐμνημόνευσα, ὑπάρχει τὸ τεράστιον ἠθικὸν θέμα ποὺ συνιστᾶ ἡ κατάργησις τῆς Ἐλευθερίας εἰς τὸν τόπον μας. Κατάργησιν ποὺ ὑποβιβάζει τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν καθυστερημένων πολιτιστικῶς λαῶν, ὅταν αὐτοὶ φιλοδοξοῦν καὶ δύνανται νὰ εἶναι Εὐρωπαῖοι.

Άρτος και θεάματα

»Διὰ τὴν ταπεινωτικὴν αὐτὴν ἀποστέρησιν τοῦ πολυτιμοτέρου ἀγαθοῦ, ἡ Κυβέρνησις προσφέρει εἰς τοὺς Ἕλληνας "ἄρτον καὶ θεάματα" καὶ τοὺς ὑπόσχεται ὑλικὴν εὐημερίαν. Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν πρὸς στιγμὴν ὅτι στὸν ἀτυχῆ αὐτὸν τόπον ὅλα βαίνουν καλῶς –ποὺ ἀσφαλῶς δὲν βαίνουν– τὸ τίμημα γι' αὐτὰ εἶναι τόσον βαρύ, ὥστε μόνον ἐθελόδουλοι θὰ ἦσαν διατεθειμένοι νὰ τὸ ἀποδεχθοῦν. Ὁ Πεισίστρατος ἐβελτίωσε τὴν ὑλικὴν ζωὴν τῶν Ἀθηναίων, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐποχή του ἐπωνομάζετο "ὁ ἐπὶ Κρόνου βίος". Αὐτὸ ὅμως δὲν ἠμπόδισε τοὺς Ἀθηναίους νὰ τιμήσουν μὲ ἀγάλματα τὸν Ἁρμόδιον καὶ τὸν Ἀριστογείτονα.

»Ὅταν καλοῦμε τοὺς Ἕλληνας ἀγρότας καὶ ἐργάτας ν' ἀντιδράσουν κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ, δὲν ἐπικαλούμεθα τὸν κίνδυνον τῆς ἀπωλείας τῆς ἀνυπάρκτου περιουσίας των, ἀλλὰ τὸν κίνδυνον ἀπωλείας τῆς ἐλευθερίας των. Διότι ἂν τὸ κριτήριον ἦτο ὑλικόν, πολλοὶ ἀπὸ αὐτούς, καλούμενοι νὰ κάμουν ἐκλογὴν δουλείας, θὰ προτιμοῦσαν ἴσως τὴν ἐρυθρὰν ἀπὸ τὴν λευκὴν τυραννίαν, δεδομένου ὅτι καὶ αὐτὴ προσφέρει τὴν ἡσυχίαν καὶ ἐπιπλέον σχετικὴν δικαιοσύνην. Καὶ θὰ πρέπει νὰ προσέξουν οἱ κυβερνῶντες μήπως δημιουργήσουν εἰς τὸν λαὸν τὴν ἐπικίνδυνον αὐτὴν ψυχολογίαν.

»Ἐξ ὅσων ἐλέχθησαν προκύπτει ὅτι ὕψιστα ἐθνικὰ συμφέροντα ἐπιβάλλουν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς δημοκρατικῆς ὁμαλότητος. Ἐπιβάλλουν τὴν ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς, ἀπὸ ἀπόψεως φορέων, καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμόν της, ἀπὸ ἀπόψεως θεσμῶν καὶ ἰδεῶν. Ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει καὶ δύναται νὰ δημιουργήσῃ μίαν συγχρονισμένην, προοδευτικὴν καὶ σοβαρὰν Δημοκρατίαν, ποὺ θὰ συνδυάζῃ τὴν ἐλευθερίαν μὲ τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν τάξιν. Διότι, ὅπως εἶπα καὶ ἄλλοτε, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ τάξις χωρὶς κοινωνικὴν δικαιοσύνην, ὅπως δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἐλευθερία χωρὶς τάξιν. Μίαν Δημοκρατίαν, ἡ ὁποία ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὰς προκαταλήψεις τοῦ παρελθόντος, θὰ ἔχῃ

τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ πραγματοποιήση τολμηρὰς μεταρρυθμίσεις, εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς.

»Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ νέα γενεά, παρασκευασμένη καλύτερα ἀπὸ τὴν ἰδική μας –καὶ ἔχουσα, ὅπως λέγει ὁ Αἰσχύλος, γιὰ δάσκαλούς της τὶς δικές μας συμφορὲς– εἶναι ἱκανὴ νὰ συλλάβη ὀρθῶς τὸ πρόβλημα τοῦ τόπου μας καὶ νὰ ἀγωνισθῆ γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ ταλαιπωρημένου πολιτικῶς λαοῦ μας. Ἡ προώθησις νέων δυνάμεων εἰς τὸν στῖβον τὸν πολιτικόν θὰ καταστήση περιττὴν καὶ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιβίωσι τοῦ παρόντος καθεστῶτος.

Η ομαλότητα

»Ἡ Κυβέρνησις συνεχῶς ὑπόσχεται καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος καὶ τὴν ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς. Γνωρίζει ὅμως καλῶς ὅτι αὐτὰ καὶ ἂν τὰ θέλη –ποὺ δὲν τὰ θέλει– δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὰ πραγματοποιήση. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ δὲν τὰ ἀποτολμᾶ. Καὶ τὴν μὲν ἀποκατάστασιν τῆς ὁμαλότητος δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὴν πραγματοποιήση ἡ ἰδία, διότι ὅπως ἔχει λεχθῆ "στὴ δικτατορία ὁ φόβος τῆς ἀπωλείας τῆς ἐξουσίας γίνεται πάθος ἰσχυρότερο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς κατακτήσεως αὐτῆς". Τὴν δὲ ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς δὲν δύναται νὰ τὴν πραγματοποιήση διότι στερεῖται τῆς βασικῆς πρὸς τοῦτο προϋποθέσεως: τῆς λαϊκῆς συμπαραστάσεως. Ἡ οἰκονομικὴ ὀλιγαρχία καὶ οἱ καιροσκόποι, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πελατεία τῆς Κυβερνήσεως, ὄχι μόνον δὲν τῆς προσφέρουν ἔρεισμα λαϊκό, ἀλλὰ τὴν καθιστοῦν ἐντόνως ἀντιπαθῆ εἰς τὸν λαόν. Ἤδη ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μετὰ πικρίας ἐμπιστεύεται εἰς ἐπισκέπτας του, ὅτι οἱ σοβαροὶ καὶ ἱκανοὶ Ἕλληνες ἀρνοῦνται νὰ τὸν βοηθήσουν. Καὶ ἐνῶ ἀφορίζει τὸν πολιτικὸν κόσμον ἐν τῷ συνόλῳ του, ἀναζητεῖ εἰς τοὺς κόλπους του συνομιλητάς, ἀρκεῖ νὰ εἶναι πρόθυμοι νὰ συνεργήσουν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐπιδιώξεών του.

»Λέγεται καὶ πάλιν –καὶ θίγω τὸ θέμα αὐτὸ γιὰ νὰ προφυλάξω τὴν Κυβέρνησιν ἀπὸ ἐπικίνδυνον πλάνην– ὅτι διὰ νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδον εἰς τὸ ὁποῖον ἐνεπλάκη, μελετᾶ τὴν δυνατότητα ἐκλογικοῦ πραξικοπήματος. Φαίνεται νὰ πιστεύη ὅτι μὲ ἕνα μανδύα κατ' ἐπίφασιν κοινοβουλευτικόν, θὰ ἠμποροῦσε νὰ παρακάμψη τὰς ἀντιδράσεις ποὺ συναντᾶ καὶ νὰ παρατείνη τὴν παραμονήν της εἰς τὴν ἐξουσίαν.

»Ἂν αὐτὸ εἶναι ἀληθές, σημαίνει ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἔχασε τὸ αἴσθημα τῆς πραγματικότητος καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι νόθοι καταστάσεις,

ὅπως ἡ σημερινή, δὲν ἐπιδέχονται νόθους λύσεις. Δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐνεργήση νόθους ἐκλογάς, χωρὶς τὸν κίνδυνον νὰ αἱματοκυλίση τὸν τόπον. Καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται ἐπίσης ὅτι καὶ ἂν παρὰ ταῦτα τὸ ἐπιχειρήση, θὰ νικήση πύρρειον νίκην. Διότι οὐδεὶς Ἕλλην ἢ ξένος θ' ἀναγνωρίση τὸ ἀποτέλεσμα καὶ συνεπῶς ἡ ἀνωμαλία θὰ συνεχισθῆ, ἀλλ' ὑπὸ χειροτέρας γιὰ τὴν Κυβέρνησι συνθήκας. Καὶ θὰ εἶναι αἱ συνθῆκαι χειρότεραι διότι, γιὰ νὰ ἐνεργήση ἐκλογάς, θὰ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ παραχωρήση εἰς τὸν λαὸν τὸ μίνιμουμ τῆς ἐλευθερίας, διὰ τῆς ἄρσεως τοῦ Στρατιωτικοῦ Νόμου καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Συντάγματος. Γνωρίζει ὅμως καὶ ἡ ἰδία –καὶ τὸ ὁμολογεῖ μὲ τὰς φυλακίσεις καὶ τὰς παντοειδεῖς διώξεις διακεκριμένων πολιτῶν– ὅτι δὲν ἀντέχει οὔτε εἰς σοβαρὸν διάλογον οὔτε εἰς ἐλευθέραν κριτικήν.

«Να καλέση τον Βασιλέα»

»Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ πιστεύω ὅτι ἡ Κυβέρνησις ὀφείλει ν' ἀναθεωρήση τὴν πολιτικήν της καὶ νὰ κάμη, ἔστω καὶ ἀργά, ἐκεῖνο ποὺ ὤφειλε πρὸ πολλοῦ νὰ κάμη. Ἐκεῖνο δηλαδὴ ποὺ τῆς ὑπέδειξα δύο φορὰς καὶ ποὺ θὰ τὸ ἐπαναλαμβάνω συνεχῶς. Ἤτοι:

»Νὰ καλέση τὸν Βασιλέα, ποὺ συμβολίζει τὴν νομιμότητα, καὶ νὰ παραχωρήση τὴν θέσιν της εἰς μίαν ἔμπειρον καὶ ἰσχυρὰν Κυβέρνησιν. Ἡ Κυβέρνησις αὐτή, ἀσκοῦσα δι' ὡρισμένον χρόνον ἐκτάκτους ἐξουσίας, θὰ δημιουργήση, μακρὰν ἀπὸ πάθη καὶ ἀντεκδικήσεις, τὰς συνθήκας ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν νὰ λειτουργήση ἡ Δημοκρατία εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἀποφασίση ὁ κυρίαρχος λαὸς ἐγκαίρως καὶ ἐλευθέρως γιὰ τὸ μέλλον του.

»Εἰς παλαιοτέραν δήλωσίν μου προειδοποίησα τὴν Κυβέρνησιν ὅτι ἂν ἐπιμείνη εἰς τὴν γραμμὴν ποὺ ἀκολουθεῖ, θὰ φθάση κάποτε στὸ σημεῖο ποὺ δὲν ἔχει ἐπιστροφήν. Οἱ πολλοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ἔφθασε ἤδη εἰς τὸ ὁρόσημο αὐτό. Ἐγὼ πιστεύω ὅτι διαθέτει εἰσέτι περιθώρια, ἀλλὰ λίαν περιωρισμένα. Τὸ καθῆκον της, ἀλλὰ καὶ τὸ συμφέρον της ἐπιβάλλουν νὰ τὰ ἀξιοποιήση ἐγκαίρως καὶ πρὶν εἶναι ἀργὰ καὶ γι' αὐτὴν καὶ γιὰ τὸν τόπο».

Το άρθρο αυτό προκάλεσε ισχυρότατο σάλο. Η εισαγγελία κατάσχεσε το φύλλο της *Βραδυνής*. Και επειδή είχε ήδη κυκλοφορήσει εν μέρει σε όλη την Ελλάδα, άρχισαν τοπικά δικαστικές διώξεις σε πολλές επαρχίες. Και μόνο αυτή η δίωξη έδειχνε ότι το καθεστώς καμία διάθεση δεν είχε να συμμορφωθεί προς την υπόδειξη του Κ. Καραμανλή: να κληθεί ο βασιλιάς και να σχηματιστεί πολιτική κυβέρνηση.

Ο Γ. Παπαδόπουλος, επιτρέποντας το ανηλεές κυνηγητό της εφημερίδας, έδειχνε πως ήταν προσηλωμένος στον χαμαιλέοντα.

Ξαφνικά, όμως, την 25 Μαΐου ένα απροσδόκητο γεγονός συγκλόνισε από τα θεμέλια όλο το οικοδόμημα των σχεδίων και προοπτικών.

Σόλων-Ζέφυρος Γρηγοριάδης
Δημοσιογράφος, συγγραφέας

Γεννήθηκε στην Καστοριά τον Φεβρουάριο του 1912. Αποφοίτησε από τη σχολή Ναυτικών Δοκίμων και ονομάστηκε σημαιοφόρος του Πολεμικού Ναυτικού το 1932. Από το 1935 άρχισε τη δημοσιογραφική του καριέρα στην εφημερίδα *Εθνος* ως αρθρογράφος, σε θέματα διεθνούς στρατηγικής, πολιτικής και οικονομίας. Διετέλεσε διευθυντής του *Ρίζου της Δευτέρας* (1946-47) και του *Ταχυδρόμου* (1950) και διευθυντής σύνταξης της *Ακροπόλεως* (1950-66). Στη διάρκεια της Κατοχής εργάστηκε στον αντιστασιακό τύπο, ενώ διετέλεσε επίσης εθνοσύμβουλος στις Κορυσχάδες και διοικητής μοίρας του αντάρτικου Ναυτικού (ΕΛΑΝ). Υπήρξε ο πρώτος Ελληνας δημοσιογράφος που καθιέρωσε τα ιστορικά αναγνώσματα στον ημερήσιο, εβδομαδιαίο και περιοδικό τύπο (δημοσίευσε πάνω από 200). Πολλά άρθρα του για τη διεθνή στρατηγική και πολιτική δημοσιεύθηκαν σε ξένες μεγάλες εφημερίδες ή αναδημοσιεύθηκαν σε επίσημες στρατιωτικές επιθεωρήσεις του εξωτερικού. Ελαβε μέρος σε πολλές αποστολές, με σημαντικότερες αυτές στην Πολωνία (1939), στην Αίγυπτο (1939), σε Φινλανδία και Γαλλία (1940), στο Βερολίνο (1953), στο Βιετνάμ (1966), στην Πράγα (1968) κ.α. Στο πλούσιο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται τα εξής βιβλία: *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, *Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης*, *Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-1949*, *Οικονομική Ιστορία Ελλάδας*, *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα*, *Επεισόδιο Κέρκυρας*. Για το δημοσιογραφικό και συγγραφικό του έργο τιμήθηκε με το βραβείο «Αθανάσιος Μπότσης». Διετέλεσε μέλος της Ενωσης Συντακτών. Πέθανε στην Αθήνα, το 1994.

Η εκλογή του Ρ. Νίξον στην προεδρία των ΗΠΑ, η αποχώρηση των αμερικανικών δυνάμεων από την Ινδοκίνα και η ανατροπή της μοναρχίας στη Λιβύη από τον συνταγματάρχη Καντάφι συνθέτουν το διεθνές «παζλ» το 1969. Στην Ελλάδα το δικτατορικό καθεστώς βιώνει τις πρώτες εσωτερικές του αντιθέσεις , ενώ η κρίση στις σχέσεις της χούντας με τον βασιλιά οξύνεται με αφορμή το ποιος θα εκπροσωπήσει τη χώρα στην κηδεία του Ντ. Αϊζενχάουερ. Το ταξίδι του Α. Παπανδρέου στην Ιταλία, η παρέμβαση του Κ. Καραμανλή με δηλώσεις σε ελβετική εφημερίδα και η αποπομπή της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης επιτείνουν την «ανασφάλεια» των πραξικοπηματιών. Και, αν το σύνθημα της χούντας είναι η «Ένωση» με την Κύπρο, αυτό δεν την εμποδίζει να οργανώσει απόπειρα δολοφονίας του Μακάριου με το κωδικό όνομα «Ερμής», ανοίγοντας τον δρόμο στην Τουρκία. Στην προσπάθεια των συνταγματαρχών να αποκτήσουν διεθνή ερείσματα εντάσσεται και η επίσκεψη του Ν. Μακαρέζου στην Κίνα, όμως το άρθρο του Κ. Καραμανλή στη «Βραδυνή» της 23ης Απριλίου 1973 προκαλεί εκρηκτικές αντιδράσεις στο εσωτερικό των Απριλιανών.

9 789609 487771